

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2018

Cilt/Volume: 3 Sayı/Issue: 5

AMİSOS

AMİSOS

AMİSOS / AMISOS

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2018 ♦ Cilt/Volume: 3 ♦ Sayı/Issue: 5

TARANDIĞI İNDEKSLER

AMİSOS / AMISOS

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Yıl/Year: 2018 ♦ Cilt/Volume: 3 ♦ Sayı/Issue: 5

Baseditör / Head-Editor

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Editörler / Editors

Doç. Dr. Hakan ÖNİZ
Dr. Öğr. Üyesi Akın TEMÜR
Dr. Öğr. Üyesi N. Tuba YİĞİTPAŞA
Dr. Öğr. Üyesi Fevziye EKER

Editör Yardımcısı / Vice Editor

Doç. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL

Yabancı Dil Editörleri / Foreign Language Editors

Doç. Dr. Alan Michael GREAVES
Dr. Öğr. Üyesi Eric JEAN

Yazı İşleri /Sekretariat

Nagihan ÇAKIR

Kapak Tasarım / Cover Design

Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Kapak Resmi / Cover Design

O. Alper ŞİRİN

Aralık / December 2018, Samsun / TURKEY

Dergi Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü,
Kurupelit Kampüsü, 55139-Samsun/TÜRKİYE
Ondokuz Mayıs University, Faculty of Letters, Department of Archaeology,
Kurupelit Campus 55139-Samsun/TURKEY
Tel: 00 (90) 362 312 19 19 / 4687 **Faks:** 00 (90) 362 457 60 81
E-posta: amisos.dergi@gmail.com

Dergi Otomasyon Sistemi <http://derginark.gov.tr/amisos>

© 2016 Uluslararası Amisos Dergisi. Her Hakkı Saklıdır. Dergide yayımlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2016 *The Journal Of International Amisos. All rights reserved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors*

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Sümer ATASOY	sumerata@hotmail.com
Prof.Dr. Önder BİLGİ	o-bilgi@superonline.com
Prof.Dr. Isabella CANEVA	isabella.caneva@uniroma1.it
Prof.Dr. Yaşar ERSOY	yasarerkanersoy@hitit.edu.tr
Prof.Dr. Halime HÜRYILMAZ	halimeh@hacettepe.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU	mkaraos@atauni.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet ÖZSAİT	mehmetozsait@hotmail.com
Prof.Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE	g.tsetskhladze63@gmail.com
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	remziyagci@gmail.com
Doç.Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL	ersel_cagli@hotmail.com
Doç.Dr. Alan Michael GREAVES	greaves@liverpool.ac.uk
Doç.Dr. Hakan ÖNİZ	hakan.oniz@gmail.com
Doç.Dr. Davut YİĞİTPAŞA	davut.yigitpasa@omu.edu.tr
Dr.Öğr.Üyesi Akin TEMÜR	akin.temur@omu.edu.tr
Dr.Öğr.Üyesi Haydar YALÇIN	haydar.yalcin@gmail.com
Dr.Öğr.Üyesi Nadire Tuba YİĞİTPAŞA	tubayigitpasa@omu.edu.tr

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Sümer ATASOY	sumerata@hotmail.com
Prof.Dr. Veli BAHSHALİYEV	velibahshaliyev@mail.ru
Prof.Dr. Önder BİLGİ	o-bilgi@superonline.com
Prof.Dr. Isabella CANEVA	isabella.caneva@uniroma1.it
Prof.Dr. Nevzat ÇEVİK	ncevik@akdeniz.edu.tr
Prof.Dr. Adnan DİLER	adnandiler@yahoo.com
Prof.Dr. Murat DURUKAN	mdurukan@mersin.edu.tr
Prof.Dr. Deniz Burcu ERCİYAS	berciyas@metu.edu.tr
Prof. Dr. Yaşar ERSOY	yasarerkanersoy@hitit.edu.tr

Prof.Dr. Sergey FAZLULLİN	sh1703@yandex.ru
Prof.Dr. Marcella FRANGİPANE	marcella.frangipane@uniroma1.it
Prof.Dr. Hamza GÜNDOĞDU	hgundogdu@sakarya.edu.tr
Prof.Dr. Bilge HÜR MÜZLÜ	bilgehurmuzlu@gmail.com
Prof.Dr. Halime HÜR YILMAZ	halimeh@hacettepe.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU	mkaraos@atauni.edu.tr
Prof.Dr. Stephan KROLL	krollstephan@googlemail.com
Prof.Dr. Irena LAZAR	irena.lazar@fhs.upr.si
Prof.Dr. Tuba ÖKSE	tuba.okse@kou.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet ÖZHANLI	mehmetozhanli@sdu.edu.tr
Prof.Dr. Mehmet ÖZSAİT	mehmetozsait@hotmail.com
Prof.Dr. Marina PUTURİDZE	marinaarchaeology@yahoo.com
Prof.Dr. Andrzej PYDYN	pydyn@umk.pl
Prof.Dr. Antonio SAGONA	a.sagona@unimelb.edu.au
Prof.Dr. Andreas SCHACHNER	Andreas.Schachner@dainst.de
Prof.Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ	sipahi@ankara.edu.tr
Prof.Dr. Blazej STANİSLAWSKI	st-wski@wp.pl
Prof.Dr. Michele STEFANİLE	michelestefanile@gmail.com
Prof. Dr. S. Yücel ŞENYURT	senyurt@gazi.edu.tr
Prof.Dr. Turan TAKAOĞLU	takaoglu@comu.edu.tr
Prof.Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE	g.tsetskhladze63@gmail.com
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	remziyagci@gmail.com
Prof.Dr. Jak YAKAR	jyakar@iudergi.com
Prof.Dr. Ünsal YALÇIN	uensal.yalcin@bergbaumuseum.de
Prof.Dr. Levent ZOROĞLU	kamillevnt.zoroglu@batman.edu.tr
Doç.Dr. Şengül AYDINGÜN	sengulaydingun@kocaeli.edu.tr
Doç.Dr. Abdullah Şevki DUYMAZ	sevkiduymaz@gmail.com
Doç.Dr. Erkan KONYAR	ekonyar@gmail.com
Doç.Dr. Viktor VAKHONIEIEV	vakhonieiev@gmail.com
Doç.Dr. Thomas ZIMMERMANN	zimmer@bilkent.edu.tr
Dr.Öğr.Üyesi Şeniz ATİK	atikseniz@hotmail.com
Dr.Öğr.Üyesi Hülya BULUT	hulyabulut@mu.edu.tr
Dr.Öğr.Üyesi Eric JEAN	ericlucjean@hitit.edu.tr
Dr.Öğr.Üyesi Murat KARADEMİR	karademir22@hotmail.com

Amisos Dergisi Aralık ve Haziran olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın içerik, kapsam ve düzeni ile ilgili kararlar yayın kurulu üyelerinden gelen teklifler doğrultusunda yayın kurulu başkanı tarafından alınır.

Kapsam ve İlkeler

Dergi konu olarak, antropoloji, arkeoloji, arkeometri, epigrafi, filoloji, sanat tarihi, koruma / onarım, mimarlık tarihi, müzecilik gibi sosyal bilimler alanlarındaki ana konular ile bunlarla ilgili, ilişkili veya yardımcı konuları ve bunlarla ilişkili yorum, yaklaşım ve kuramları kapsar. Dergi kapsamına uygun olarak bilimsel yenilik getiren, özgün araştırma ve yorum makaleleri, haberler, kazı raporları ve kitap tanıtımlarını içerir.

Makalelerin dergimizde yayınlanabilmesi için daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu taahhüt etmiş olurlar. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile dergimizde yayımlanmak üzere kabul edilir. Yayımlanmak üzere verilen makale eğer yazarın bir tezinden (lisans, yüksek lisans veya doktora) üretilmişse bunun başlığı veya ilk paragraf cümlelerinden birine konulacak dipnot ile açıklanması gerekmektedir. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir. Dergiye yazı gönderen bir yazar makalelerin yayımlanmama hakkının editör, hakem ve bilim kurulu üyelerinde saklı olduğunu ve onlardan gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.

The Journal of Amisos

The Journal of Amisos is a peer-reviewed and refereed international journal published biannually (June - December). Decisions regarding publication, content, scope and formation of the journal are taken by the chairman of the editorial board in line with the proposals from the members of the editorial board.

Scope and Principles

The journal includes main topics in social science such as anthropology, archeology, archaeometry, epigraphy, philology, history of art, conservation/restoration, history of architecture, history of museology and the topics related with social sciences, interpretations, approaches and theories. The journal includes original researches and reviews that bring scientific innovation, articles, news, excavation reports and book reviews in accordance with its scope.

In order for the articles to be published in our magazine, they must not have been published elsewhere or accepted for publication. The authors commit that the article they submit to the journal is unique and has not been published previously or sent to any other journal for publication even if it is on a different language. The articles presented at a scientific meeting but not published are acceptable for publication in our journal with the condition to be specified. If the article for publication is produced from a thesis of the author, it must be specified in the footnote that placed in one of the phrases in the first paragraph. The scientific responsibility of the manuscripts belong to the authors. A writer who submits a paper is considered to be committed that the editor, referee and scientific committee member's right to not publish the articles and to make future amendments, corrections and additions there to.

Editörlerden <i>From the Editors</i>	304
--	------------

MAKALELER / ARTICLES

Farzad ABEDİ	
Sardeis Mezar Tipleri <i>Grave Types Of Sardeis</i>	305
Çağlar AKDAĞ - Özden ÜRKMEZ	
Antikçağ'ın Uluslararası Politikalarında Propaganda Aracı Olarak Kullanılan Heykeltraşlık <i>Sculpture Used As Propaganda Tool In The International Politics Of Antiquity</i>	322
Vedat Evren BELLİ	
Van Yoncatepe Sarayı Erken Demir Devri Nekropolü <i>Van-Yoncatepe Palace Early Iron Age Necropolies</i>	341
Kenan BEŞALTI-Suat ŞAHİN	
Dağlık Kilikya Kıyılarında Bir Erken Bizans Kilisesi: Pullu Kilisesi Kazı Çalışmaları Ve İlk Bulgular <i>An Early Byzantine Church On The Coast Of Rough Cilicia: The Excavation Of Pullu Church And First Evidences</i>	359
Alaaddin KALAYCI	
Roma Askeri Sisteminde Emeklilik Ve Emekli Askerlerin Yaşantıları <i>Pension In Roma Military System And The Lives Of Retired Soldiers</i>	371
Eren KARAKOÇ	
Roma İmparatorluğu'ndaki Auxiliariler Ve Peregrinilerin Beraber Yaşadıkları Bir Bölge: İntercisa	382
Dursun SAĞDIŞ - Osman ÇOLAK	
Samsun'da Bulunan, Zalpa, İkiztepe Ve Nerik Yerleşmelerinde Hititler'in Hakimiyet Mücadelesi <i>The Soverlignty Of Hittites In The Mounds Zalpa, İkiztepe And Nerik At Samsun</i>	392
Saak TARONTSI	
Ritual-Worshipping Scenes And Architectural Images In The Iconography Of Urartian Belts <i>Urartu Kemerlerinin İkonografyasındaki Mimari Görüntüleri Ve Ritüel</i>	408

Murat TOSUN

- Kuruluş, Yükseliş Ve Çöküşü İle Roma'nın Mesopotamia'daki Son Varlık Göstergesi: Dara (Anastasiopolis-Iustiniana Nova)** 455
The Establishment, The Rise And The Collapse Of The Last Presence Sign Of Rome In Mesopotamia: Dara (Anastasiopolis-Iustiniana Nova)

Özgür TURAK

- Roma Pantheonu: Eski Yunan Tanrıları Nasıl Romalı Oldu?** 481
Roman Pantheon: How Did Greek Gods Became Roman Gods?

Nisa YILMAZ ERKOVAN - Nazmiye Gizem ARI

- Alanya Geleneksel Konutlarında Kapılar** 493
Doors At The Traditional Houses In Alanya

KAZI – ARAŞTIRMA / EXCAVATION - RESEARCH

Orhan Alper ŞİRİN

- Amisos'ta Roma İmparatorluk Dönemi (M.S. 2. Yüzyıl)'ne Ait Kalıntılarda Gerçekleştirilen Kurtarma Kazısı Ve Kazı Buluntuları** 515
Rescue Excavation Performed On The Ruins Belonging To The Roman Empire Period (A.D. 2nd Century) In Amisus

- Dergi Yayım İlkeleri** 538
Publication Instructions

5. SAYI HAKEMLERİ / REVIEWERS OF THE 5TH ISSUE

Prof. Dr. Hayk AVETISYAN	(Yerevan State University)
Prof. Dr. Oktay BELLİ	(Emekli)
Prof. Dr. Rainer Maria CZİCHON	(Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM	(Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Zeynep ERDEM	(Mimarsinan Güzel Sanatlar Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Yavuz ERLER	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Serdar GİRİNER	(Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK	(Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Artak MOVSİSYAN	(Yerevan State University)
Doç. Dr. Hüseyin METİN	(Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Lale ÖZGENEL	(Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Yasin TOPALOĞLU	(Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Özden ÜRKMEZ	(İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ercüment YILDIRIM	(Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇALIŞKAN AKGÜL	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün COŞKUN	(Mustafa Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür ÇİZER	(Eberhard Karls Universität Tübingen)
Dr. Öğr. Üyesi Oktay DUMANKAYA	(Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Osman EMİR	(Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğ ERGÜRER	(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÖRÜR	(Gazi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Barış GÜR	(9 Eylül Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Hazar KABA	(Sinop Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi H. Murat ÖZGEN	(Mimarsinan Güzel Sanatlar Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Şahabettin ÖZTÜRK	(Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Okay PEKŞEN	(Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi İrfan TUĞCU	(Korkut Ata Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Şahin YILDIRIM	(Bartın Üniversitesi)

EDİTÖRLERDEN

Değerli bilim insanları ve kıymetli okuyucular,

Bağımsız araştırmacıların süreli yayını olan **Amisos** olarak 3. yılımızda 5. sayımızı çıkarmanın onurunu yaşıyoruz. Dergimiz son altı ay içerisinde SOBIAD ve Index Copernicus gibi dizinler tarafından da taranmaya başlanmıştır. Sizlerin değerli destekleriyle dergimizin çok iyi yerlere geleceğinden emin olduğumuzu bildirmek isteriz.

Bundan önceki sayılarımızda olduğu gibi bu sayımızda da birbirinden değerli bilimsel çalışmalarıyla dergimize katkı sağlayan yazarlarımıza, kıymetli hakemlikleriyle bilimsel çalışmaların daha nitelikli olmasında büyük emekleri bulunan hakemlerimize en samimi teşekkürlerimizi sunarız. Bu sayının hazırlanmasında katkı ve desteğini esirgemeyen arkadaşlarımıza da teşekkür ederiz. Bu vesileyle bir sonraki sayımızın 2019 Haziran ayında çıkacağını hatırlatmak isteriz. Yeni sayımızda buluşmak üzere...

Amisos Editör Kurulu

FROM THE EDITORS

Dear scientists and precious readers,

As Amisos, the ongoing publication of independent researchers, we are honored to make our fourth issue of our third year. In the last six months, our journal has also started to be scanned by indexes such as SOBIAD and Index Copernicus. With your valuable support, we want to let you know that we are confident that our journal will come to great places.

As we have done before, we present our most sincere thanks to our authors who have contributed to our journal with valuable scientific works and to our referees who have great pensions for the quality of their scientific work with their valuable referees. We would also like to thank our friends for their support and support in the preparation of this issue. This is why we want to remind you that our next count will come out in June 2019. We are about to meet at our next issue ...

Amisos Editorial Board

AMİSOS / AMISOS
MAKALELER / Articles

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 305-321

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 09. 10. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 20. 12. 2018

SARDEİS MEZAR TIPLERİ

GRAVE TYPES OF SARDEİS

Farzad ABEDİ*

Özet

Anadolu, Asya ile Avrupa arasındaki bir köprü olarak sayılınca, Sarveis bu köprünün başkentlerinden biri olarak tanıtılabilmektedir. Daha doğru bir tabirle, Sarveis sadece Asya ile Avrupa arasındaki köprünün başkenti değil, Coğrafi konumundan dolayı Doğu ve Batı Anadolu'nun kültürel geleneksellerinin birleşmiş özelliklerini gösteren Antik Dönem'deki yerleşimlerden biri sayılabilmektedir. Bundan hareketle Sarveis'te kültürün en önemli parçalarından biri olarak, ölü gömme geleneği de hem Doğu Anadolu hem de Batı Anadolu ve daha geniş bir ölçekte hem Ortadoğu hem de Doğu Avrupa'nın özelliklerini taşımaktadır. Sözü geçen konu farklı dönemler ve Sarveis'teki farklı uygarlıkların egemenliğine bağlı olarak, değişik gösterilerle Sarveis ve çevresindeki yerleşimlerde kazılıp kendi özelliklerini göstermektedir. Dolayısıyla bu makalede Sarveis'teki bütün mezar tipleri sınıflandırılıp, onların hangi kültürlerin ölü gömme türlerini içerdiği araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sarveis, Ölü Gömme, Kültür, Anadolu

Giriş

Doğu ve Batı arasındaki ilk resmi siyasi ilişkiler, Sardeis merkezियeti ile bilinen Lydia Krallığı aracılığıyla gerçekleşmiştir. Dini bir esasa sahip olan bu siyasi ilişkiler, daha çok Kroisos'un Apollon kehanet merkezlerine verdiği desteklerden kaynaklanmıştır. Akhaemenid İmparatorluğu da aynı siyasi yöntemi takip ederek, Lydia'yı resmen bir Doğu-Batı dinsel işbirliği merkezi haline getirmiştir. Bunun yanında, Sardeis'in Lydia ve ondan önceki proto-historik dönemlere dayanan mirası, Akhaemenid İmparatorluğu aracılığıyla, Mezopotamya, İran ve Yunanistan'ın kültürel gelenekleri ile birleşerek yeni kültürel kavramlarının oluşmasına sebep olmuştur. Kültürün en önemli noktası olan kült, kendisini en iyi biçimde, tapınaklar ve mezarlıklarda göstermektedir. Tapınaklar, daha çok soyluların kültürel uygulamalarını sergilerken, mezarlıklar bütün sosyal tabakalarının kültürel uygulamalarını içermektedirler. Bundan dolayı, Sardeis'in Antik Doğu ve Batı'nın kültürel kriterlerini bir araya getirdiği ve ondan yeni bir kült kavramı ürettiği üzerine yorum yapmak için, mezarlıklar en önemli bilgileri sağlayabilmektedirler.

Sardeis'te farklı uygarlıklardan hüküm sürmüş kavimlerin her biri, kendi kültürel kriterleri ile yerel kavramları etkilemiştir. Bunu gösteren en önemli kanıtlar, mezarlardır. Tunç Çağı'ndan Roma İmparatorluğu dönemine kadar süren ölü gömme kanıtlarının her biri, zaman ve coğrafya etkileri ile birlikte, ortaya çıkmışlardır. Bu Makale'de Sardeis'in mezarlarında bulunan bu etkilerin nereden kaynaklandığı ve Sardeis ölü gömme geleneklerini nasıl değiştirdiği gibi sorulara yanıtlamak hedeflenmektedir. Söz edilen sorulara cevaplamak için, Sardeis'in ölü gömme kültürünün tarihi odaklanmalıdır. Dolayısıyla her şeyden önce Sardeis'teki farklı dönemlerin ölü gömme kalıntıları sınıflandırılmalıdır.

Tunç Çağı (Ahlatlı Tepecik)

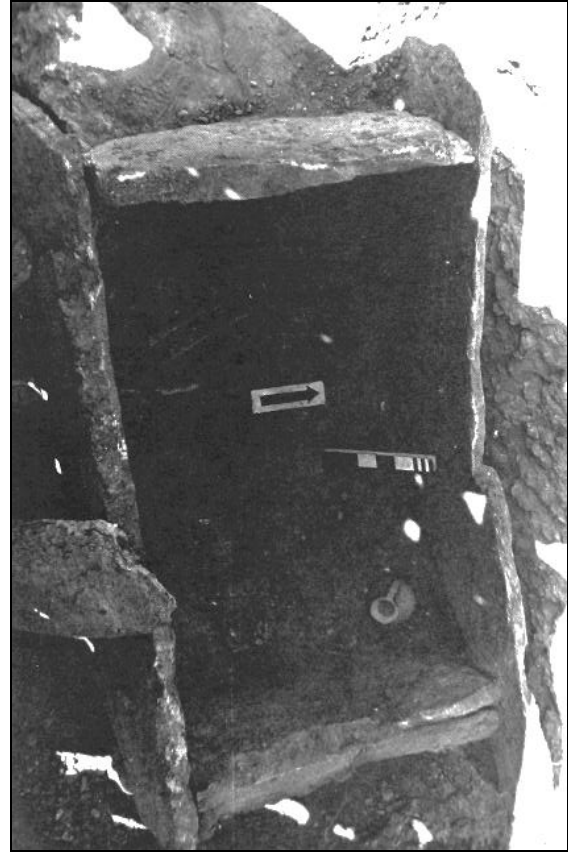
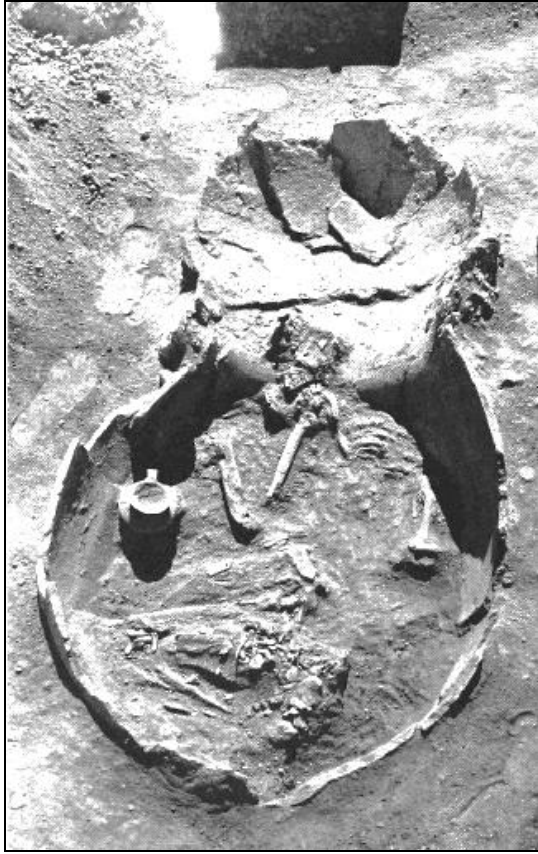
Sardeis Antik Kenti'nin 13 kilometre kuzeyinde, Marmara Gölü'nün güneyindeki sahilde ve Tekelioğlu Köyü'nün yanında yer alan "Ahlatlı Tepecik", Tunç Çağı'na dayandığından dolayı Sardeis ve çevresindeki en eski arkeolojik kanıtları içermektedir. Söz edilen yerleşim 1966'da bulunup 1967 ve 1968'de "David Gordon Mitten" kazı grubu tarafından kazılmaya başlamıştır (Gordon Mitten ve Yügrüm, 1968: 125). Ahlatlı Tepecik'te Erken Tunç Çağı'ndan bulunmuş mezar tipleri genel olarak üç mezar tipine bölünmektedir: 1. Pithos Gömüleri, 2. Sandık mezarlar, 3. Üzeri taşlarla örtülü mezarlar (Gordon Mitten ve Yügrüm, 1968: 125, Spier, 1983: 17-18).

Pithos Gömüleri Erken Tunç Çağı'ndaki Batı Anadolu'nun en popüler ölü gömme kültürü olarak (Uhri, 2006: 256) Ahlatlı Tepecik'in Tunç Çağı'nın mezar tiplerinin çoğunu içermektedir (Spier, 1983: 17). Bu Tip mezarlar için net bir başlangıç belirtilmemekte ama genelde bu ölü gömme geleneği Mezopotamya'nın Geç Kalkolitik Çağı'na dayandığı ifade edilmektedir (Uhri, 2006: 257). Yazara göre söz konusunda bu tip mezarlar, daha geniş bir ölçekle bir Ortadoğulu ölü gömme kültürü olarak sayılabilmektedir. Kalkolitik Çağ'dan itibaren Pithos Gümü'nün kanıtları büyük ölçekte Anadolu, İran, Mezopotamya, Doğu Akdeniz ve Mısır bölgelerinin yerleşimlerinde bulunduğundan dolayı, bu geleneğin sınır aşan olduğunu vurgulamaktadır. Söz edilen mezar tipi, daha geniş bir topluluğu kapsadığı için en popüler mezar tiplerinden olması olasıdır.

Ahlatlı Tepecik'in sandık mezarları da sayı olarak Sardeis çevresindeki Tunç Çağı'nın

mezar tiplerinin ikinci sırasında durmaktadır. Ahlatlı Tepecik'te kanıtlanan sandık mezarları genelde Pithos Gömümler'le birleşmiş bir şekilde bulunmuştur (Spier, 1983: 19). Bu ölü gömme kültürü, hem Anadolu'daki başka yerleşimlerde –özellikle Lykia Bölgesi'nde- hem de Yunan Kiklad Adaları'nda tanıtılmış bir ölü gömme geleneği olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu tip mezarlar Batı Anadolu ve Yunan arasındaki etkileşimlerden biri olarak kabul edilebilmektedir (Spier, 1983: 19). Bu etkiler sadece ölü gömme kapsamında değil, başka konularda da aynı zamandan itibaren görülmektedir.

Ahlatlı Tepecik'in mezar tiplerinin üçüncü sırası, taş parçalarıyla örtülü mezarlara aittir. Bu mezar tipinin arkasında da söz edilen mezarlar gibi açık ve net bir köken tanıtılmamakta ama Ortadoğu'daki yerleşimlerde yabancı bir ölü gömme kültürü olarak sayılmamaktadır.

1. Ahlatlı Tepecik Pithos mezarı (AT 68.8) (Spier, 1983: Fig.14) 2. Ahlatlı Tepecik sandık mezarı (AT 67.29) (Spier, 1983: Fig.15)

Lydia Dönemi

Sardeis'in adı her şeyden daha fazla Lydia Devleti'ne bağlıdır. M.Ö. 5. Yüzyılda Batı Anadolu'da kurulan Lydia Devleti, Doğu ile Batı arasındaki siyasal, dinsel ve kültürel etkileşimleri sağlayan uygarlıklardan biri olmakla birlikte, kendisi hem Doğu hem de Batı'nın kültürel mirasının özelliklerine sahiptir. Ölü gömme kültürü de sözü geçen konuya dahil olduğundan dolayı, değişik gösterilerle tanıtılmaktadır.

Genel olarak Sardeis Lydia Dönemi'ndeki tanıtılan mezar tipleri dört tip mezara bölünmektedir: 1. Tümülüsler, 2. Kaya mezarları, 3. Lahit mezarlar, 4. Sandık mezarlar (Russin, 1983: 53-55, Roosevelt, 2008: 1). Üstelik söylenmesi gereken konu, bu mezarların bazılarının, Pers ya da Lydia Dönemleri'ne dayandığı ile ilgili tartışmalardır.

- **Tümülüsler**

Lydialı Sardeis'in en önemli mezar tipleri olan Tümülüsler'in kanıtları, Bin Tepe'den başlayıp Kuzeydoğu'ya doğru Marmara Gölü'nün güneyinde bitmektedir (Russin, 1983: 54). Marmara Gölü'nün kuzey ve güneyinde de, Lydia Dönemi'nden bu tip mezarlar kanıtlanmaktadır (Aynı). Ayrıca bütün Lydia'da bulunmuş tümülüs mezarların sayısı 600'den daha fazla tahmin edilmektedir (Dusinberre, 2013: 145). Bin Tepe'nin krallık mezarlığı Küçük Asya'daki en geniş ve görkemli mezarlık sayılmaktadır (Russin, 1983: 54). Lydialı tümülüsler farklı şekillerle kendilerini göstermektedirler. Bu tümülüslerin tipleri şu şekilde özetlenebilmektedir:

1) Bloklardan yapılan tümülüsler, 2) Kayaya oyulmuş tümülüsler, 3) Bloklarla yapılan kayalara oyulmuş tümülüsler, 4) Mezar odaları veya nadiren taşla sınırlandırılmış sandıklar ve 5) Çukurlara yerleştirilmiş lahitler (Baughan, 2010: Tümülüsler). Tümülüsler içinde genelde gömüler lahit içine ya da kline üzerine yerleştirilmekteydi (Aynı).

Bin Tepe'nin ve daha doğrusu Küçük Asya'nın en büyük tümülüsü Alyattes mezarıdır (Ratte, 2011: 3). Araştırmalara göre tümülüsün çevresinin bir surla korunduğu tahmin edilmektedir (Aynı: 4). Alyattes Tümülüsü Antik Literatür'de tanıtılmış tek Lydia mimarisinin kanıtı olmakla birlikte, Lydia mezarlıklarının arasındaki tek tarihli heykeli olan anıttır (Aynı). Büyük olasılıkla Tümülüsün defin odasının tarihi M.Ö. 560 yılı, yani Alyattes'in krallık dönemine dayanmaktadır (Aynı: 6). Söz edilen mezar 1853'te İzmir'deki Almanya konsolosu, L. p. Spiegelthal tarafından keşfedilip araştırılmıştır (Aynı). Alyattes Tümülüsü ile ilgili söylenmesi gereken bir konu, mezarda ateş yakıldığından haber deden, tavanın kirişlerinde bulunmuş kömür katmanlarıdır. Bu kanıtlar sadece Alyattes Tümülüsünde değil, Bin Tepe'deki başka tümülüslerde de bildirilmektedir. Bazı araştırmacılar bu kömürlerin Krematoryum kanıtları olduğuna karşı çıkıp, onların ateşle ilgili bir seremoniyi kanıtladığını düşünmektedirler (Dusinberre, 2013: 145).

Bin Tepe'nin ikinci büyük Tümülüsü olan "Karnıyarık Tepe", Lydia'nın başka kralı, Gyges'in mezarı olduğu düşünülmektedir (Ratte, 2011: 5-6). Genel olarak Bin Tepe'nin en büyük tümülüsleri, Lydia krallarına ait olduğu tahmin edilmektedir, Halbuki kanıtlara göre bu tümülüslerin bazıları zaten Lydia Dönemi'ne değil, Pers Dönemi'ne dayanmaktadır (Aynı: 6). Karnıyarık Tepen'nin tümülüsü de 1964-1966 yıllarında Harvard ve Cornel üniversitelerin grubu tarafından araştırılmıştır (Aynı: 5). George M. A. Hanfmann tarafından sözü geçen tümülüsün krepisinde bulunmuş bir monogram sayesinde bu mezarın Gyges'e ait olduğunun imkanı, gerçeğe daha çok yaklaşmıştır, ama anlatılmış kanıtlar da bu tümülüsü net bir döneme tarihlendirememektedirler (Aynı: 6).

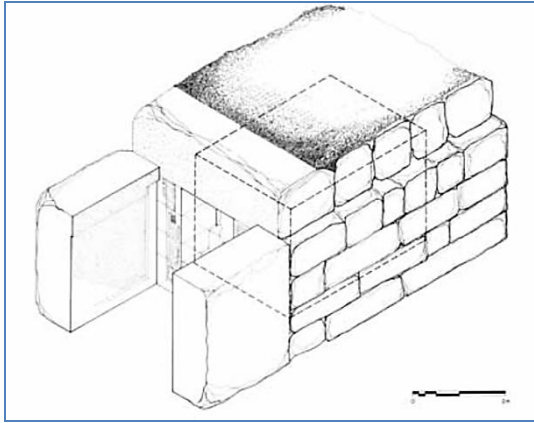
Alyattes ve Karnıyarık Tümülüsler hariç, Harvard ve Cornel üniversitelerin grupları tarafından, yedi tümülüs ve Spiegelthal, Choisy ve Butler tarafından yirmi tümülüs tanıtılmıştır. Christopher H. Roovelt tarafından yönetilmiş "Merkezi Lydia'nın Arkeolojik Yüzey Araştırmaları"na göre, Bin Tepe'de, toplam 117 tümülüs kaydedilip belgelendirilmiştir (Aynı: 7). Tümülüslerle ilgili önemli nokta, onların Akhaemenid Dönemi'nde yaygın bir ölü gömme geleneği olarak devam edilmesidir.

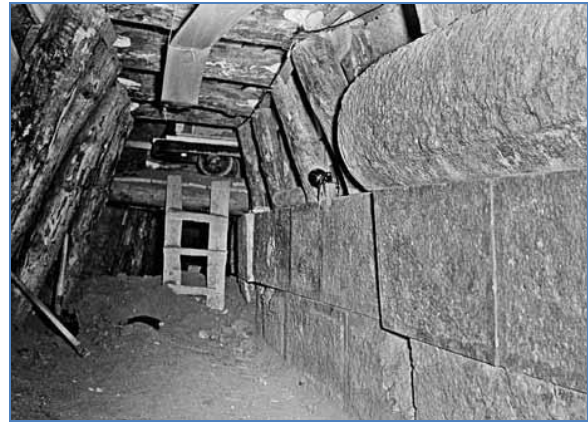
3.Alyattes Tümlüsü (Ratte, 2011: Fig 15.)

4.Alyattes Tümlüsü'nün odası (Ratte, 2011: Fig 21)

5.Karnıyarık Tepe (Ratte, 2011: Fig 41.)

6.Karnıyarık Tepe (Ratte, 2011: Fig 42.)

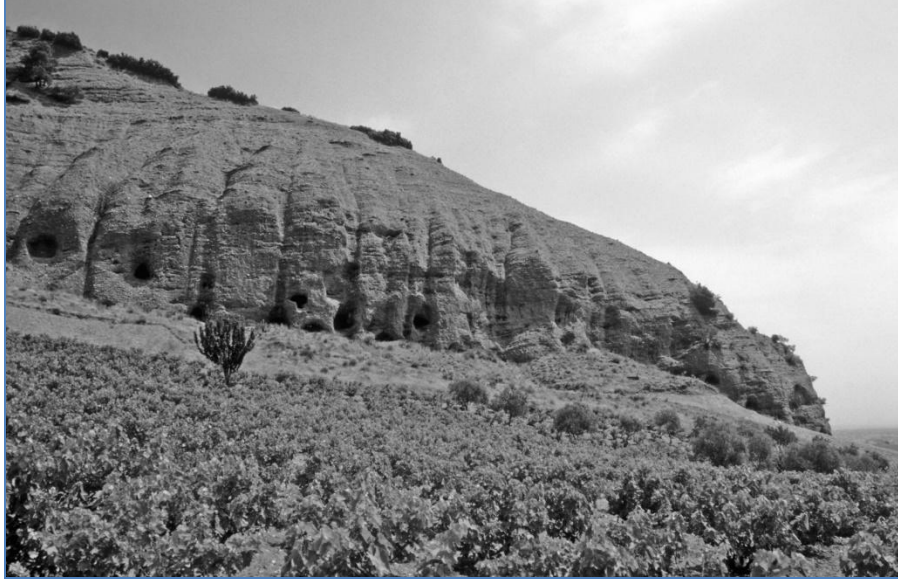
• Kaya Mezarlar

Sardeis Nekropolisi'nde, 1910-1914 ve 1920'de, H. C. Butler tarafından yapılmış araştırmaların sonucunda, en az 1154 oda mezar tesbit edilmiştir. Benzer oda mezarlar bugün Manisa sınırları içinde yer alan kuzey ve güneydeki yakın bölgelerden ve Lydia'da başka yerlerden bilinmektedir (Baughan, 2010: Kaya Mezarlar). Butler'e göre Kaya mezarlar Lydialı Sardeis'in en yaygın mezar tipidir (Russin, 1983: 58).

Genelde mühürlenmiş kapı girişlerine uzanan bir dromosu olan Sardeis kaya mezarlarının önünde bir stel dikilmekteydi (Baughan, 2010: Kaya Mezarlar). Kaya mezarların içinde bulunan gömüler farklı şekillerle gömülmekteydi. Bazıları ise Kline gibi bir seki üzerine ve bazıları zeminindeki lahitlere ya da zemin içine oyulmuş çukurlara yerleştirilmekteydi. Bazen sekiler gömülerden ziyade sunuları barındırmaktaydı (Aynı).

Sardeis'in en eski kaya mezarı M.Ö. 7. yüzyıla dayanmakta, Oysa Küçük Asya'nın en eski kaya mezarı M.Ö. 8. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Russin, 1983: 59).

Bazen kaya mezarlarda bulunan kanıtlar Lydia Dönemi ile ilgili çok önemli bilgiler sağlamaktadır. En önemli Lydia Seramiği'nin koleksiyonu 43 nolu kaya mezarda bulunmaktadır (Russin, 1983: 58).

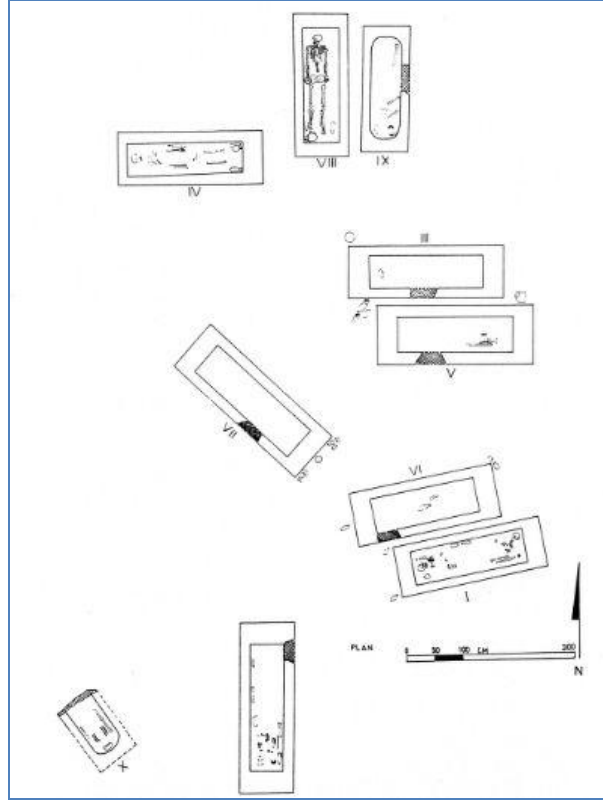
7.Sardeis Nekropolisi'ndaki kaya mezarları
(Telif hakkı Sart Amerikan Hafriyat Heyeti / Harvard Üniversitesi)
(Baughan, 2010: Şek. 28)

• Lahitler

Sardeis'teki farklı mezarlarında bulunan Lahitler, kendisini farklı durumlarda farklı biçimlerde göstermektedir. Tümülüslerde lahitlerle bazen toprakla çevrilmiş sandıklar şeklinde, bazen de kaya ya da seki içine oyulmuş sandıklar şeklinde karşılaşmaktayız. Sardeis'teki lahit kanıtları sadece tümülüslerde değil, Hacı Oğlan ve Şeytan Dere mezarlıklarına benzer açık alanlarda toprak çukurların içinde ise bulunmaktadır (Baughan, 2010: Lahitler).

Lydialı Sardeis'te Lahitler genelde iki tipe bölünerek pişmiş toprak ve taştan yapılmaktaydı. Oysa taş lahitlerin sayısı daha fazla görülmektedir. Basit geometrik süslemelere sahip olan pişmiş toprak lahitler, yapıldığı madde dolayısıyla pek fazla günümüze yetişememiştir. Küvet biçimli taş lahitler ise M.Ö. 5. yüzyıldan itibaren Hellenistik ve Roma dönemlerine kadar kullanılmaktaydı. Bunların yanında da pek yaygın olmayan lahit tipleri görülmektedir. Basmacı'daki zemine oturtulmuş yuvarlatılmış dikdörtgen lahit bu nadir tiplerden biri sayılmaktadır (Aynı).

Lydialı Sardeis'ten kalan lahitlerin en ünlü kanıtları, 1989'da Hacı Oğlan bölgesinde keşfedilmiştir. On adet küvet biçimli lahdi içeren Hacı Oğlan mezarlığında, sadece üç adet sağlam lahit ele gelmiştir. Bu lahitlerin içinde çeşitli mezar eşyaları bulunmuştur (Aynı).

8.Hacı Oğlan Mezarlığı. (Baughan, 2010: Şek. 40)

Akhaemenid Dönemi

Akhaemenid İmparatorluğu kurulunca, Ortadoğu'nun bütün kültürel ve sosyal kriterleri önceden daha fazla birleşmeye başlamıştır. Söz edilen kriterlerin simgelerinden olan ölü gömme gelenekleri de bu birleşimin bir parçası olarak kanıtlarını göstermektedir.

Sarveis, Akhaemenid İmparatorluğu için batı topraklarının başkenti olarak sayılmaktaydı. Akhaemenid Dönem'e dayanan mimari ve arkeoloji kalıntıları, sözü geçen dönemdeki değişikliklerini simgelemektedir (Yiğitpaşa, 2010: 29 vd.).

Pers dininin en önemli ögesi olan ateş kanıtları Sarveis'teki bütün dini kalıntılardan kanıtlanmaktadır. Ayrıca, Batı Anadolu'daki Artemis ve Kybele'nin en önemli kutsal alanlarını içeren Sarveis, her zaman Pers Hakimiyeti için saygın bir kent olarak kabul edilmekteydi. Öyle ki Yunan Klasik yazarlarına göre, I. Kserkses, İon İsyanı sırasında Sarveis'in Kybele kutsal alanlarında gerçekleşen büyük yangını telafi etmek için Atina'yı fethettikten sonra Akropolis'i yakmaya karar vermiştir (Herodotus, 5: 102).

Akhaemenid Dönemi'ne dayanan mezar tipleri, Sarveis'in en özgün ölü gömme kanıtlarıdır. Sözü geçen dönemin mezar tipleri şu şekilde bölünmektedir: 1. Tümülüsler, 2. Piramid Mezar, 3. Mozole, 4. Lahitler (Mierse, 1983: 100-102).

- **Tümülüsler**

Bin Tepe'deki tümülüsler arasında sadece üç büyük tümülüs Lydia Dönemi'ne tarihlendirilmektedir. Başka kazılmış küçük tümülüslerin çoğu, mimari teknikler ve mezarda bulunan başka kanıtlar aracılığıyla, Pers ve daha sonraki dönemlere dayandığı düşünülmektedir (Dusinberre, 2013: 145). Söz edilen mezarlar burada yaşayan Pers

soylularının ya da yerel üst sınıfların kendi mevkilerini eski Lydia kralları üzerinden tanımladıklarına işaret etmektedir. Bazen de tümülüslerde bulunan kalıntılar, Lydia tümülüslerinin Akhaemenid döneminde kullanıldıklarını kanıtlamaktadır. Mezar BT89.1’de bulunan Akhaemenid savaş arabasına ait olan buluntular şu durumu net bir şekilde kanıtlayabilmektedir (Baughan, 2010: Tümülüsler).

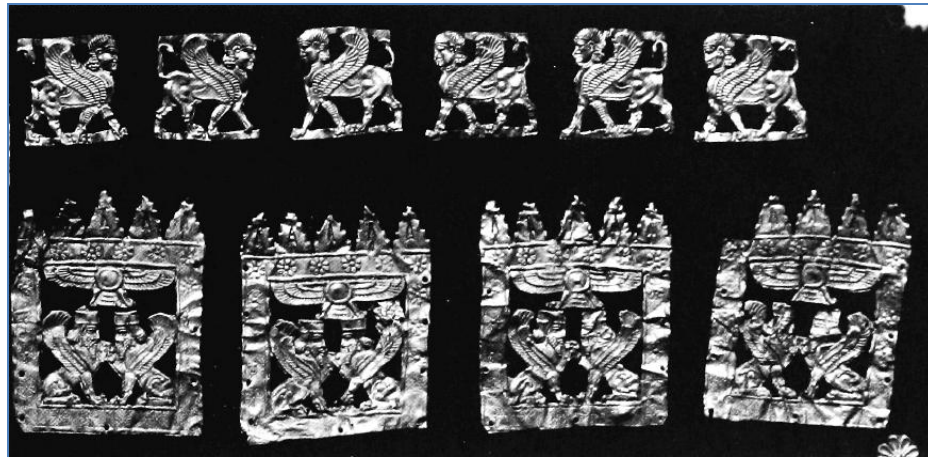
Genel olarak Lydia, Pers ve daha sonraki dönemlere ait tümülüsler birbirlerinden ayırlanamamaktadır. Ama yeni araştırmalar Akhaemenid tümülüsler için bazı özgün özellikler tanıtlamaktadır. Bu özelliklerin en önemlileri, 1-Ateş yakma kanıtları, 2- Pers Lükslüğünü gösteren altın ve gümüş buluntular, 3- Pers sikkeleridir.

Bazı araştırmacılara göre tümülüslerde bulunan ateş yakıldığına kanıtları, Lydia Dönemi’nden Pers Dönemi’ne taşınmış bir gelenekten haber vermektedir (Dusinberre, 2013: 145). Bunun yanında Pers sanatsal öğelerini gösteren değerli madenlerden yapılan buluntular tümülüslerin Akhaemenid dönemine dayandığını daha kuvvetli bir şekilde kanıtlayabilmektedir. Tümülüs BT 62.4.’te bulunan altın elbise folyolarını ve bazı mücevheratı içeren, Pers lükslüğünü gösteren bazı mezar eşyaları Akhaemenid şahane ikonografisini göstermektedir. Boğa başlı kanatlı insan şeklinde olan damgalanmış aplikeler ve aslan başlı uçlu küpeler, söz edilen eşyalarından sayılmaktadır. En azından bir tümülüsün dromosunda, at arabasının gömme –atlarla birlikte gömülmüş- kanıtları bulunmaktadır (Dusinberre, 2013: 145). Bu tümülüste bulunan I. ya da II. Artakserkses’in sigloi sikkeleri de aynı zamanda Tümülüs BT 62.4.’ü Akhaemenid dönemine tarihlendirmektedir (Russin, 1983: 63).

- **Piramid Mezar**

Pactolos nehri yanında olan derenin güney tarafında, Sardeis Akropolisi’nin gölgesinde ortaya çıkan Piramid Mezar, ilk defa 1914’te H . C. Butler tarafından incelenmiştir. Butler’in raporunda merdivenlerle çevrilmiş dikdörtgen bir yokuştan söz edilmektedir. Butler sözü geçen mezarın rekonstrüksiyon planlamasını Pasargadae’de bulunan Kyros Mezarı’na göre çizmiştir. Daha sonraki çalışmalarda piramid Mezar topraktan dışarıya çıkarılıp daha detaylı bir şekilde incelenmiştir (Ramage ve diğerleri, 1983: 42).

1968-1969’da S. Kasper mezar üzerine ayrıntılı bir analiz yapmıştır. Buna göre Piramid Mezar’ın merdivenlerle çevrilmiş bir oda mezarı olduğu ifade edilmiştir (Ramage ve diğerleri, 1983: 42).

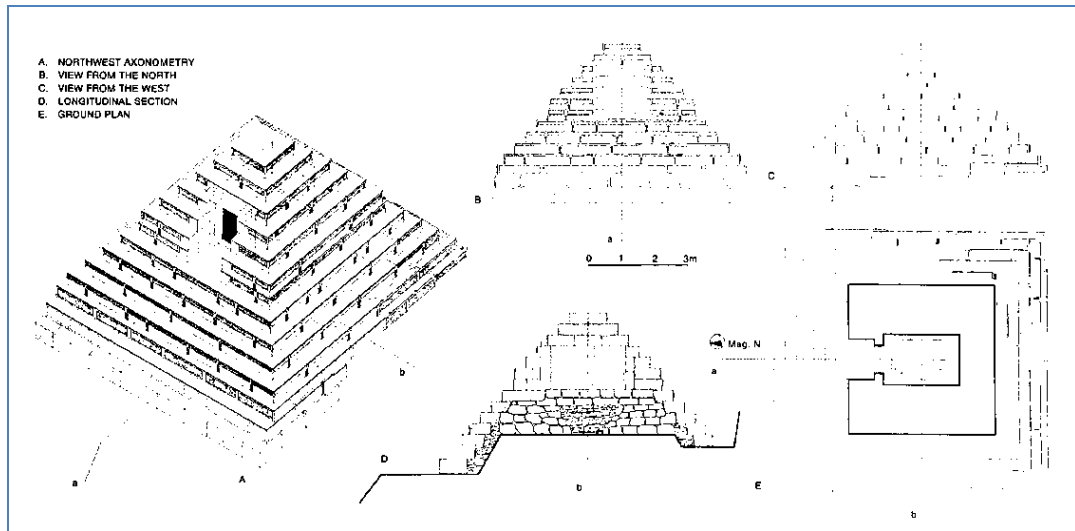
9. BT 62.4. tümülüste bulunan altın elbise folyoları. (Mierse, 1983: Fig. 163)

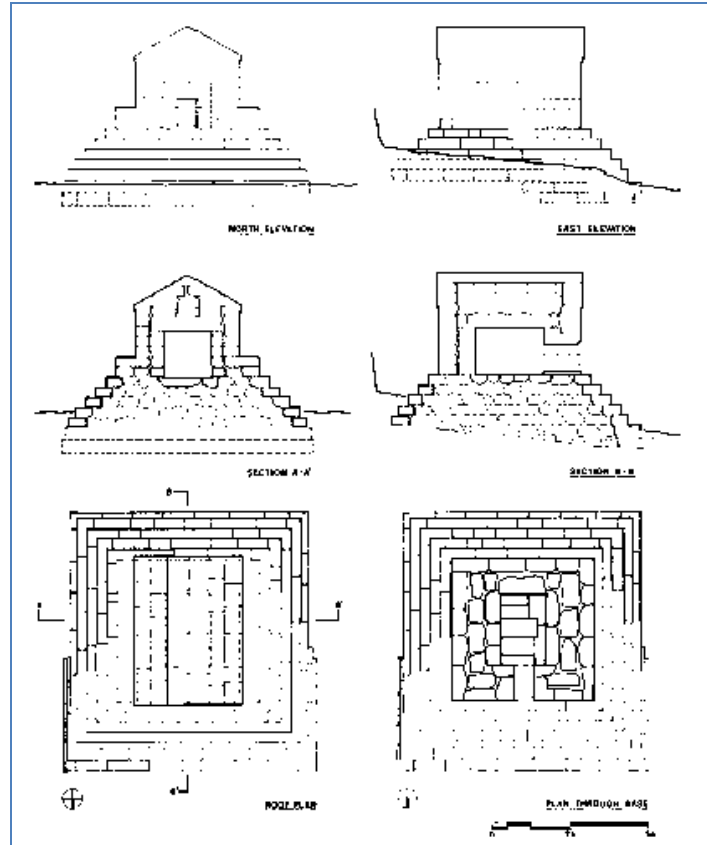
10. Lale Tepe Tümüsü, Akhaemenid dönemi. (Dusinberre, 2013: Fig. 71)

Piramid Mezar'ın tarihlendirilmesi imkansız gözükmekteydi. Mezarı oluşturan çevresinde bulunan boşluklar ve ince işlenmiş taş blokların yapımın kalitesi, AcN nolu sur, LA 1 nolu altar, MMS yapısı ve Bin Tepe'deki oda mezarlarını hatırlatmaktadır. Piramid Mezar'ın bloklarının birbirlerine bağlanmaması, Akhaemenid Dönemi'ne dayanan Daskyleion ve Pasargadae'deki anıtlara benzetilebilmektedir. Ayrıca binanın yapısı, mimari özelliklerine göre Talle-Takht'ta bulunan A ve B merdivenlere benzemektedir (Ramage ve diğerleri, 1983: 42).

Söz edilen mezardan daha fazla Kyros mezarına benzeyen başka rekonstrüksiyonlar da çizilmiştir. Anadolu'da bulunan bu şekilde yapılan mezarlar sadece Sardes'te değil, Antik Phokaia'ya yakın olan Pers Mezar Anıtı'nda da görülmektedir. Bu mezar, bir ateş altarı ve bir sürü su kanallarını barındırdığından dolayı, Anadolu'daki Persler'in dini törenleri ile ilgili de bilgi verdiği düşünülmektedir.

11. Piramid Mezar, Kasper'in rekonstrüksiyonu (Ramage ve diğerleri, 1983: Fig. 68)

12. Piramid Mezar'ın başka rekonstrüksiyonu (Dusinberre, 2013: Fig. 91).

13. Büyük Kyros Mezarı, Pasargadae, İran (Fotoğraf: Farzad Abedi)

14. Pers Mezar Anıtı, Foça, Türkiye (Fotoğraf: Farzad Abedi)

- **Mozole (Tapınak-Mezar)**

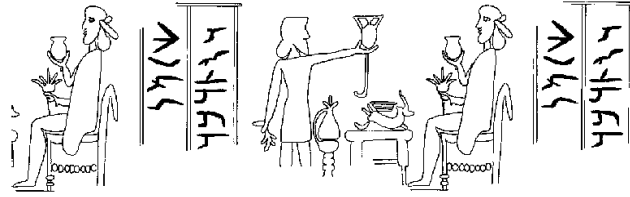
Akhaemenid Dönemi'ne dayanan başka mezar tipi de Piramid Mezar gibi eşsiz bir tiptir. Sardes'te bulunan tapınak-mezar, ilk araştırmalardan itibaren Mozole söylenmiştir. Söz edilen bina sadece bir alınlığın kabartmasına göre Akhaemenid Dönemi'ne tarihlendirilmiştir. Sözü geçen kabartmanın ortasında sakallı bir erkeğin ziyafeti görülmektedir. Sakallı erkek bir kline üstüne uzanıp sol elini yastık üzerine koyup sağ eli ile bir rhytonu kaldırmaktadır. Onun solunda üç kadın otururken, sağında bir hizmetçi erkeğe bir tabak getirmektedir. Onun yanında ise daha küçük bir hizmetçi bir dolu masa yanında durmaktadır. Sahne, konu açısından daha çok Persepolis'te bulunan silindir mühürlerinin çizimlerine benzemektedir ve sakallı erkeğin uzanmış hali, Karaburun Antalya'daki Pers tümülüsünün duvar çizimlerinde gösterilen Persli soyluyu hatırlatmaktadır. Bu alınlığa sahip olan bina, kabartmasına göre M.Ö. 430-420 aralarına tarihlendirilmektedir. Rekonstrüksiyonlara göre bu bina Karia ve Lykia mozele geleneğini göstermektedir (Dusinberre, 2013: 167). Sardes'in mozolesi daha çok Ksanthos'taki Nereid Anıtı ve Lymira'daki Heroon gibi Lykia anıt mezarlarına benzemektedir ama onlardan daha erken yapılmaktaydı (Mierse, 1983: 103). Bazı araştırmalara göre, Sardes Mozolesi, başka Akhaemenid Satraplarının anıt mezarları ile karşılaştırınca, Satrap'ın mezarı olmalıdır (Mierse, 1983: 103). Genelde Sardes mozolesi'nin kabartması konusu, daha çok satrap ve yerel basileioslar ve krallara ait olduğu düşünülmektedir. Sözü geçen kabartmada Anadolu sanatsal özellikleri ile bir Pers görkem sahnesinin karşıması ile karşılaşılmaktadır.

15. Sardeis Pers Mozolesi'nin alınlığı (Dusinberre, 2013: Fig. 93).

16. Karaburun Antalya Pers Tümülüsü'nün Duvar Çizimleri (Dusinberre, 2013: Fig. 65).

17. Persepolis Surunda bulunan silindir mührünün izi (Dusinberre, 2013: Fig. 61).

• Lahitler

Sardeis'teki Akhaemenid Dönemi'ne ait lahitler de başka dönemler gibi farklı mezar tiplerinden keşfedilmiştir. Bu lahitlerin çoğu Sardeis Nekropolisi'nde bulunmuştur. 813 Nolu kaya mezar Sardeis'teki kaya mezarlar için uygun bir örnek sayılmaktadır. Bu mezar odası, dört kireç taşlı lahit, bazı seramik ve birkaç altın buluntuları barındırmaktadır. Bu lahitte, kafatası sivri aletle delinmiş bir iskelet bulunmuştur. Lahitte bulunan bir antik kap aracılığıyla bu mezar M.Ö. 500-480 yıllarına tarihlendirilmektedir (Russin, 1983: 58). Buna benzer Akhaemenid Dönemi'ne tarihlendirilen lahitler Nicholas Cahill kazılarında da ortaya çıkmıştır (Cahill, 2011: 214). Ancak bazı lahitlerin Akhaemenid ya da Hellenistik dönemlerine ait olup olmadığı netleştirilememiştir.

Hellenistik Dönem

Hellenistik Dönem başlangıcı ile beraber, Akhaemenid Dönemi'ndeki birleşmiş kültürel kriterlere yeni ufuklar açılmıştır. Sardeis Hellenistik Dönemi'ni tanımak için yazıtlar ve sikkeleri araştırmalıyız. Söz edilen dönemde Lydialılar tarafından ölü gömmek için kullanılan araziler terk edilip, M.Ö. 213'ten itibaren yeni mezarlıklar kurulmuştur. Bu Akhaemenid döneminin sonuna kadar devam edilen ölü gömme geleneğinin sona erdiği anlamında sayılabilmektedir. Aynı zamanda Hellenistik Dönem'de yeni ölü gömme gelenekleri ile karşılaşılmaktadır. Tam olarak Hellenistik Dönem'e dayanan Sardeis'te

bulunan mezarların tipleri şu şekilde özetlenebilmektedir: 1-Lahitler, 2-Kayada taş örtülü mezarlar, 3-Oda mezarlar, 4-Mezar stelleri, 5-Mozole, 6-Kül çömllekleri, 7-Sandık mezarlar (Hanfmann, Robert and Mierse 1983: 123-125).

- **Lahitler**

Hacı Oğlan'da, M.Ö. 3. yy.a dayanan iki lahit keşfedilmiştir. 61.4 nolu lahitten iki adet III. İskender'in ya da onun haleflerinden birinin Makedonyalı drahmi bulunmuştur. Onların yanında Lydia çanak çömlek geleneği ile devam edilen seramik parçaları belgelendirilmiştir. Hacı Oğlan'ın iki büyük lahdi Geç Lydia lahitleri gibi büyük boyutlulardır. Lahitlerin uzunluğu 2.30 ve 2.40 metredir (Hanfmann ve diğerleri, 1983: 123).

- **Steller**

Pactolos'un modern köprüsünün batısında M.Ö. 250 yılına tarihlendirilen Matis adı verilen bir kadının mezar steli bulunmuştur. Daha sonraki dönemlerden de mezar stelleri bulunmuştur (Hanfmann ve diğerleri, 1983: 123).

- **Oda Mezarları**

M.Ö.1. Ve 2. yy.da Yunan ve Makedonya'da yaygın olan bir Oda Mezar tipi, Sarveis'te ortaya çıkmıştır. Bunların en eskisi M.Ö. 175 yılına tarihlendirilen Lintel adı verilen oda mezarıdır. Oda mezarları HoB ve Sarveis'in başka ölü gömme alanlarından da belgelendirilmiştir (Hanfmann ve diğerleri, 1983: 123).

18. Matis Mezar Steli (Hanfmann ve diğer., 1983: Fig. 171) 19. Lintel Mezarı (Hanfmann ve diğer., 1983: Fig. 168)

- **Mozole (Anıt-Mezar)**

Sarveis'in Hellenistik Dönem'e dayanan Mozolesi, söz edilen dönemin eşsiz mezar tiplerinden sayılmaktadır. Hellenistik mozolsinin kanıtları Yakub Mağazası'nın altında

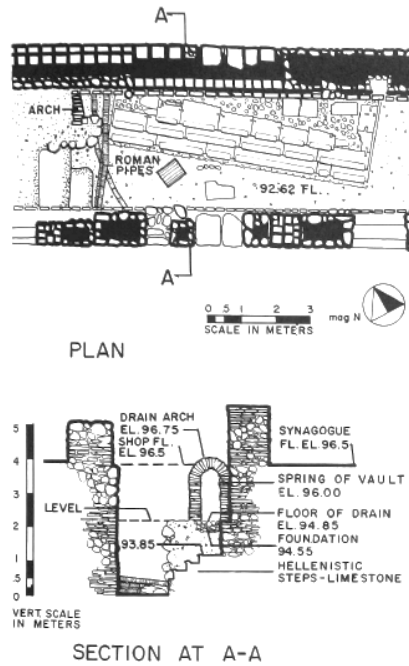
bulunan üç kireçtaşı basamak ve bir platformdur (Hanfmann ve diğerleri, 1983: 124).

- **Kül Çömllekleri (Kremasyon)**

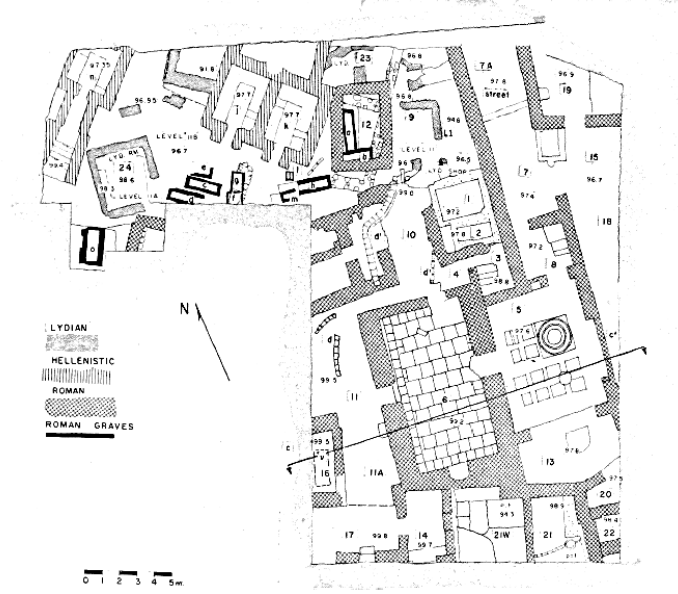
Geç Hellenistik Dönem’de daha önce yaygın olmayan bir ölü gömme geleneği ortaya çıkmaktadır. Bu gelenek kül çömllekleri ile belirlenmiş Kremasyon geleneğidir. Butler’e göre Geç Hellenistik Dönem’de Sardeis Nekropolis mezarlarının çoğu açılıp kül Çömllekleri ile doldurulmaktaydı. Ayrıca Sart Mahmut’ta bulunan mezarlarda keşfedilen kül çömllekleri Geç Hellenistik Dönem’de, Sardeis’te Kremasyon’un yaygın bir ölü gömme geleneği olduğunu tesbit etmektedir (Hanfmann ve diğerleri, 1983: 124).

Roma Dönemi

Roma İmparatorluğu, birçok özellik açısından Pers İmparatorluğu’na benzemektedir. Dolayısıyla Roma topraklarında farklı kavimler, farklı dinler ve farklı kültürler yan yana yaşamaktaydı. Sözü geçen koşullar çeşitli mezar tipleri ve ölü gömme geleneklerini de içermektedir. Hatta daha önceki inançlar değişip, ölü gömme ilk defa kutsal alanlara girmektedir. Bundan hareketle mezarlar önce Artemis ve Apollon kutsal alanlarında ve sonra kilise alanında yapılmaktaydı. Genelde bu değişimin Hıristiyanlık ve Kıyamet ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Hanfmann and Buchwald, 1983: 204). Aslında Roma’nın Hıristiyanlığa yaklaştığında, ölü gömme geleneklerinde temelli değişimler ortaya çıkmakta ve Boyalı mezarlar yaygınlaşmaktadır (Aynı: 205).

20. Sardeis’in Hellenistik Mozolesi
(Hanfmann ve diğerleri, 1983: Fig. 187)

21. HoB alanında olan mezarlar (Aynı: Fig.186)

Sonuç

Görüldüğü gibi, farklı dönemlerde yaşanan siyasi, ticari, sosyal ve dini olaylar, Sarveis'in ölü gömme geleneklerini ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu değişiklikler daha çok soyluların ölü gömme biçimlerinde görülmektedir. Yoksulların sıradan lahitleri, Sarveis'te gerçekleşen siyasi ve dini olaylardan pek etkilenmeyip, en erken dönemlerden en geç dönemlere kadar aynı şekilde devam edilmiştir. Bu yüzden de bu tip mezarlar bütün dönemlerde görülmektedir. Buna rağmen, soyluların mezar tipleri, döneme göre değişiklik göstermektedir.

Siyasi ve dini bakımından Lydia Krallığı'nın yöntemini devam eden Akhaemenid İmparatorluğu döneminde, tümüls bilinen mezar tipleri aynı mezarlıkta devam edilirken, yeni özgün mezar biçimleri, Nekropolis yerinde, Akropolis'te inşa edilmiştir. Bu Akhaemenid İmparatorluğu'nun ölü gömme geleneklerine bakışını göstermektedir. Bir yandan önceki devletin izlerini takip etmek ve bir yandan yeni devrimci kültürel siyasetleri uygulamak, her şeyden önce, Akhaemenid İmparatorluğu'nun genel siyaset yöntemini yansıtmaktadır. Görüldüğü gibi, Sarveis'in Akhaemenid Dönemi'ne dayanan özgün mezar tipleri, resmi bir Pers görünümüne sahiptir. Dolayısıyla bir manifestik anlamı da taşımaktadırlar. Bu sürecin tersini Hellenistik Dönem için de düşünebiliriz.

Hellenistik Dönem'in başlangıcında, Akhaemenid İmparatorluğu'nun mirası yerine Yunan mirasını getirme çabaları görülmektedir. Sarveis'in mezar tiplerinde de, aynı yöntem ortaya çıkmıştır. Eski Nekropolis terk edilip, yeni mezarlıklar kurulmuştur. Bu değişimin en net mesajı, Lydia ve Akhaemenid kültürel etkilerinden kopmak anlamındadır. Söz edilen çabaların pek başarılı olmadıkları, daha sonraki dönemlerin mezar biçimlerinde saptanabilmektedir.

Roma İmparatorluğu, Akhaemenid İmparatorluğu'nun siyasetine benzeyen bir yöntemi uygulayarak, bir süreden sonra, yine de farklı inançların ölü gömme kültürlerine daha özgür bir ortam sağlamıştır. Bu dönemin son yıllarında, Hıristiyanlık'tan etkilenen kutsal alanlarda bulunan mezarlar ortaya çıkıp, Sarveis'in geç dönemlerdeki en önemli ölü gömme geleneğini

içermişlerdir.

Sardeis stratejik bir konuma sahip olduğu için, kültürel kavramlar kapsamında bir köprü olarak, Doğu ve Batı'dan gelen gelenekleri birleştirerek, zaman ve coğrafya özelliklerinden etkilenmiş bir ölü gömme kültürünü sergilemektedir. Sardeis mezar tiplerini incelemek, sadece arkeolojik bir sınıflandırma sayılmamaktadır. Sardeis'in çevresine bulunan Antik kentler ve yerleşimler, farklı dönemlerde, farklı açılardan Sardeis'ten etkilendiklerini göstermektedirler. Bundan dolayı bu sınıflandırma, Sardeis ile ilgili özel bir araştırma olmamakla birlikte, Lydia Bölgesi ve daha büyük bir ölçüde, Batı Anadolu yerleşimlerinin mezar tiplerini incelemek için yararlı olması hedeflenmektedir.

Kaynakça

- Baughan, Elizabeth, (2010). "Lidya Gömü Gelenekleri", *Lidyalılar ve Dünyaları*, Nicholas D. Cahill, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cahill, Nicholas, (2011). "Sardis, 2011", 33. *Kazı Toplantısı Sonuçları* 4. Cilt, *Haydar Dönmez ve Ömer Ötügen*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 209-230.
- Dusinger, Elspeth R. M., (2013). *Empire, Authority, and Autonomy in Achaemenid Anatolia*, Cambridge University Press.
- Gordon Mitten, David, Yügrüm, Güldem, (1968). "Excavation at Ahlatlı Tepecik the Gygean Lake 1968", *Türk Arkeoloji Dergisi XVII-1*, 125-131.
- Hanfmann, George M. A., (1983). "The City and Its Environment" *Sardis from Prehistoric to Roman times (Results of Archaeological Explorations of Sardis 1958-1975)*, George M. A. Hanfmann, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 1-16.
- Hanfmann, George M. A., Buchwald, Hans, (1983). "Christianity: Churches and Cemeteries" *Sardis from Prehistoric to Roman times (Results of Archaeological Explorations of Sardis 1958-1975)*, George M. A. Hanfmann, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 191-210.
- Hanfmann, George M. A., Robert, Louis, Mierse, William E., (1983). "The Hellenistic Period", *Sardis from Prehistoric to Roman times (Results of Archaeological Explorations of Sardis 1958-1975)*, George M. A. Hanfmann, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 109-138.
- Mierse, William E., (1983). "The Persian period", *Sardis from Prehistoric to Roman times (Results of Archaeological Explorations of Sardis 1958-1975)*, George M. A. Hanfmann, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 100-108.
- Ratté, Christopher, (2011). *Lydian Architecture, Ashlar Masonry Structures at Sardis*, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Ramage, Andrew, Goldstein, Sidneym M., Mierse, William E. (1983). "Lydian Excavation Sectors", *Sardis from Prehistoric to Roman times (Results of Archaeological Explorations of Sardis 1958-1975)*, George M. A. Hanfmann, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 26-54.

- Roosevelt, Christopher H., (2008). “Lale Tepe: A Late Lydian Tumulus Near Sardis”, *Love for Lydia, Nicholas D. Cahil*, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 1-24.
- Russin, Robin U., (1983). “Lydian graves and cemeteries”, *Sardis from Prehistoric to Roman times (Results of Archaeological Explorations of Sardis 1958-1975)*, George M. A. Hanfmann, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 53-66.
- Spier, Jeffrey, (1983). “Prehistoric and Protohistoric periods”, *Sardis from Prehistoric to Roman times (Results of Archaeological Explorations of Sardis 1958-1975)*, George M. A. Hanfmann, Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 17-25.
- Uhri, Ahmet, (2006). *Batı Anadolu Erken Tunç Çağı Ölü Gömme Gelenekleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yiğitpaşa, Davut, (2010). *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Gece Yayınları, Ankara.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 322-340

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 13. 11. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 26. 11. 2018

ANTİKÇAĞ’IN ULUSLARARASI POLİTİKALARINDA PROPAGANDA ARACI OLARAK KULLANILAN HEYKELTRAŞLIK

SCULPTURE USED AS PROPAGANDA TOOL IN THE INTERNATIONAL POLITICS OF ANTIQUITY

Çağlar AKDAĞ* – Özden ÜRKMEZ*

Özet

Sumerliler’den Roma’ya Antikçağ’ın tüm gelişmiş kültürlerinde en önemli propaganda aracı heykeltraşlık olmuştur. Devletler, diğer devletler ve küçük topluluklar üzerinde hâkimiyet kurmak için bu propaganda aracını sıklıkla kullanmışlardır. Bu propaganda aracının kullanım yerleri çoğunlukla saray duvarları, steller, kaya kabartmaları, tapınaklar ve zafer anıtlarıdır. Amaç, bu yapılar üzerindeki ideolojik sahneleri gören halkı ve yabancıları etkilemektir. Böylece devletin ve kralın gücü asla unutulmayacak ve korku dolu mesajlarla düzen korunacaktır. Sahneler üzerindeki önemli diğer bir mesaj ise tam olarak kralların kişilikleri ile bağlantılıdır. Bu mesajlarda kralın dindar, cesur, adaletli ve gerektiğinde acımasız olan kişiliği vurgulanır. Zafer sahnelerinde kralların ilahiliği, adaleti ve acımasızlığı görüntülenir. Sunu ve kabul sahnelerinde, mağrur ve mülayim kralın gücü ön plandadır. Av sahnelerinde ise kral cesaretiyle öne çıkar. Mezopotamya kökenli bu heykel propaganda ilişkisi özellikle Asur kralları tarafından saraylarında çok etkileyici bir biçimde sergilenmiştir. Mezopotamyalılardan sonra bu gelenek Persler, Hellenler ve Romalılar tarafından devam ettirilmiştir. Heykeltraşlığı politik bir propaganda aracı olarak kullanmanın özellikle Romalılar tarafından Asur’daki gibi başarıyla uygulandığını söylemek

* Arkeolog, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü. caglarakdag_mku@gmail.com

* Doç. Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü. ozdenurkmez@gmail.com

gerekir.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Pers, Hellen, Roma, Propaganda, Heykeltraşlık.

Abstract

The most important propaganda tool has been sculpture in all the developed cultures of antiquity from Sumerians to Rome. States often used this propaganda tool to dominate other states and smaller communities the places of use of this propaganda tool are mostly palace walls, steles, rock reliefs, temples and victory monuments. The aim is to influence the people and the strangers who see the ideological scenes on these structures. Thus, the power of the state and the king will never be forgotten and the order will be preserved with fearful messages. Another important message on the scenes is precisely linked to the personalities of the kings. These messages emphasize the personality of the king who is devout, courageous, just and if necessary, ruthless. Divinity, justice and brutality of the Kings, are displayed in the scenes of victory. In the presentation and acceptance scenes, the power of the pompous and clement King is the front plan. In the hunting scenes, the King stands out with courage. After the Mesopotamians, this tradition was continued by the Persians, the Hellenes and the Romans. It must be said that using sculpture as a political propaganda tool has been successfully applied by Romans as in Assyria.Persians, Hellenes and Romans respectively. I have to say that sculpture has been successfully used as a political propaganda tool especially, as the Assyrians did successfully.

Keywords: Mesopotamia, Persian, Hellen, Roman, Propaganda, Sculpture.

Giriş

Çağımızdaki tüm ulusların en önemli görsel propaganda araçları olarak karşımıza televizyon, sinema ve internet çıkmaktadır. Ülkeler, kültürlerini ve politik hedeflerini bu araçların vasıtasıyla korurken diğer ülkelere de benimsetmeye çalışarak ulusal varoluşları açısından birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu durum, tüm insanlık tarihi boyunca benzer biçimde süregelmesine rağmen tarih boyunca gerçekleşen uluslararası propaganda savaşlarında daha farklı araçlar kullanılmıştır. Tarih boyunca kullanılan görsel araçların en etkili isse heykeltraşlık olmuştur. Heykeltraşlığın yanı sıra kabartma sanatına dair örnekler de, Sumer'den Roma'ya Antikçağ'ın tüm gelişmiş medeniyetlerinde diğer uluslara ve tebaalarına karşı bir güç gösterisi olması amacıyla saraylarda, tapınaklarda ya da halka açık anıtlarında sıklıkla kullanılmıştır. Bu anlayış bir toplumdan diğerine aktarılmış, zamanla daha politik ve siyasi bir anlam kazanmıştır.

Heykeltraşlık sanatının bir unsuru olan kabartmanın bir propaganda aracı olarak kullanımına ilk defa Sumerlilerde rastlanmaktadır. Sumerlilerin çağdaşları ve ardılları olan Mezopotamya coğrafyasının Akad, Asur ve Babil gibi diğer toplumlar, bu aracı hem sanatsal

hem de ikonografik olarak daha da geliştirmişlerdir. Anadolu'daki Hititler, Geç-Hititler, Persler, Hellenler ve Romalılar, bu aracı kültürel ve siyasi amaçları doğrultusunda kullanma konusunda Mezopotamyalı öncülerinden aşağı kalmamışlardır. Bu çalışmada, heykeltraşlığın, Antik dönemde bir propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığı göstermek ve örnekler üzerinden Akdeniz'de yaşamış toplumların birbirlerine bu aracı miras bırakma sürecini kronolojik olarak açıklamak temel amaç olarak belirlenmiştir.

1. Sumer Kralı Eannatum'un Propagandası

İÖ III. binyılın ortasına ait Tello'da bulunmuş olan *Akbabalar Steli'nde*, Sumer Kent Devletleri'nden olan Lagaş Kralı Eannatum'un muhtemelen Umma üzerine düzenlediği bir sefer anlatılmaktadır (**Resim.1**). Korunan yüksekliği 1.80m. olan stel üzerinde, yontu alanı olarak üst üste iki friz belirlenmiştir. Üstteki frizde, büyük kalkanların arkasında betimlenen yaya ordu, katlettikleri düşmanlarının cesetlerini çiğneyerek sağa doğru ilerlemektedir. Bu ordunun önünde ise onları komuta eden Kral Eannatum bulunmaktadır. Alttaki frizde ise seferin devamı sahnelenmiştir. Bu sefer neticesinde zafer kazanmış olan Kral, savaş arabasıyla tören alayı eşliğinde fethettiği surlarla çevrilmiş şehre girmektedir¹. Propagandist öğelerin tam manasıyla ilk kez sergilendiği düşünülen Akbabalar Steli'nde, özellikle ordunun gücü vurgulanmaktadır. Burada hem rakip Sumer şehirlerine hem de daha zayıf topluluklara verilmek istenilen mesaj, Kral Eannatum'un başında olduğu Lagaş'ın güçlülüğünün vurgulanmasıdır. Diğer şehirlerin yöneticileri ile yaşayanları, bu savaşa şahit olmasa da stelde yer alan savaş sahnelerinden etkilenerek, verilmek istenen mesajı alacak ve Eannatum'a karşı korku ile karışık bir saygı hissedeceklerdir. Bu propagandanın sonucunda ise diğer toplumların Eannatum'a boyun eğmesi sağlanacak, Krala gelen vergilerin devamlılığı ve hediyelerin niteliği artacaktır.

2. Akad Kralı Naram-Sin'in Propagandası

Mezopotamya'da İÖ III. binyılın ikinci yarısında, Sumerliler'in yanı sıra bir başka güç daha ortaya çıkmıştı. Bu güç, Sumerliler'den farklı olarak Sami kökenli olan Akad toplumdur. İnançtan kaynaklanmış olan yönetim anlayışının sürdürüldüğü birbirinden bağımsız Sumer şehir devletlerinden farklı olarak, daha merkezi otorite sistemine bağlı olan Akadlılar, çağdaşlarından çok daha güçlü ve etkili bir yayılım politikası izlemişlerdir. Bununla birlikte, Sumerliler'e göre yönetimde daha akılcı politikalar yürütseler de kralları üzerinde, tüm öncül ve ardıl yöneticilerde de olduğu gibi, tanrıların temsilcisi vasfı görülür. Hatta bu vasıf çoğu zaman tanrılaşmaya kadar gidebilir². Belki de Akad krallarından en ünlüsü olan Naram-Sin (2254-2218), aslında bu ününü adının verildiği bir stele borçludur (**Resim.2**). Lullubiler'e karşı çıkılan seferi anlatan stel üzerindeki sahnede, dağlık bir arazide gerçekleşen savaş henüz yeni sona ermiştir. Muzaffer ordusunun önünde ağaçların arasından ilerleyerek zirveye ulaşan Naram-sin figüründeki ikonografik mesajlar çok belirgindir. Boynuzlu tanrısal bir miğfer giymiş olan Naram-sin'in tanrısallığı, aynı zamanda diğer tüm figürlerden büyük olmasıyla da pekiştirilmiştir. Bu yüceltilmiş figürün ayakları altında öldürülmüş Lullubiler'in cesetleri yatmaktadır³. Akadlıların bu propaganda dolu sahneyi rakipleri ve öncülleri Sumerliler'den devşirdikleri bellidir. Bununla birlikte, bu siyasi/askeri

¹Frankfort 1970: 66-73., r. 74-75; Sevin 2010: 1-2, r.1; Pekşen 2016: 56 – 58.

² Frankfort a.g.e.: 83-84; Sevin a.g.e.: 3; Yıldırım 2017a: 71-72.

³ Frankfort a.g.e.: 86, r. 91; Sevin a.g.e.: 3., r. 3. Root'a göre zafer sahneleri ilk kez Naram-sin Steli üzerinde görülmüş ve sonrasında diğer kültürlere yayılmıştır. Root'un bu düşüncesine yukarıda Sümerli öncüllerinin gösterdiği üzere katılmamaktayız. Bkz. Root 1979: 199.

propagandanın dinsel/ilahi bir biçimde süslenerek vurgulandığı da görülür. Tanrılaştırıldığı açık olan Naram-sin, böylece seferini yani diğer bir deyişle Lullubiler üzerindeki katlini ilahi bir biçimde meşrulaştırmak istemiştir. Bu steli görenler ve görecekler için propaganda dolu mesaj⁴, Akadlılar ve Naram-sin'in gücü ve bu güce boyun eğilmediği takdirde yok edilmenin ilahi haklılığı ve caizliğidir.

3. Asur Saraylarındaki Propaganda Araçları

İÖ I. binyılın başından itibaren artık emperyal bir devlet haline gelmeye başlayan Asurlar, Yeni Asur Dönemi denilen 1000-612 yılları arasında, Güney Mezopotamya'dan kuzeyde Toroslar'a, batıda İran'dan doğuda Çukurova'ya kadar çok geniş bir coğrafyaya hâkim olmayı başarmışlardır. Mezopotamya'daki tüm öncül ve çağdaşlarına nazaran yayılma düşüncesinde çok daha agresiftirler⁵. Demir Çağı'nın bu ilk emperyal devleti, fetihlerini meşrulaştırmak ve fethedilen ya da vergiye bağlanan yerleri sürekli kontrolleri altında tutmak için bir nevi korku politikası uygulamıştır. Bu politikalarıyla bağlantılı olarak, direnen orduların ve şehirlerin sonu hunharca katledilmektedir. Bu korku politikasıyla şekillenen Asur propagandası, saray yapılarının iç ve dış duvarlarında hikâyeci bir anlatıma sahip oldukça zengin heykeltraşlık kabartmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle II. Asurnasirpal (883-859) ve Sanherib (705-681) dönemlerinde, güçlü ve etkileyici bu Asur propagandası kendini özellikle Nineveh Sarayı'nın duvarlarında gösterir⁶. Bu ideolojik sahnelerde, Asur kralları Mezopotamyalı öncülleri gibi Tanrı'nın temsilcisi vasfıyla dindar bir kişilik olarak karşımıza çıkar. Bu özellikleri ile krallar, aslında tanrıların isteklerini yerine getiren en önemli yol göstericilerdir. Böylece seferlere çıkıp fetihler yapan ve çevresindeki tüm toplumları vergiye bağlayan kral, yalnızca bir kral değil aynı zamanda tanrısal düzeni yeryüzünde sağlayan ilahi bir varlıktır⁷.

Asur propagandasını yansıtan fetih kabartmaları, yalnızca kendi çağı ve coğrafyasının değil, tüm çağların ve coğrafyaların belki de en hikâyeci anlatımlarına sahiptir. Düşürülen kale ve şehir surlarının betimlenmesinde yalnızca basit savaş sahnelerini görmemekteyiz. Aynı zamanda, kullanılan askeri taktikler, üstün mekanik teknolojideki devasa savaş araçları (**Resim.3**), şişirilmiş tulumlarla nehirler üzerinden surların arkasına sızan bir nevi Antikçağ özel birlikler betimlemeleri (**Resim.4**), aslında seyredenlere Asur'un dönemin askeri açıdan süper güç olduğunu anlatan propagandist figürlerdir⁸. Asur kabartma heykeltraşlığındaki bu ideolojik olgu sadece savaş sahneleriyle değil sonrasında olaylarla da pekiştirilir. Asur'lu krallar tıpkı Sumer'de olduğu gibi zafer sonrası atlı arabalarıyla şehre girerken gösterilmişlerdir (**Resim.5**). Bununla birlikte, şehrin anahtarını komutanlarından teslim almaları, esir alınan düşmanların yaka paça kralın huzuruna çıkartılması (**Resim.6**), düşmanların koparılan kelleleri (**Resim.7**), hatta diğer kralların tapınırcasına Asur krallarının ayaklarına kapanması (**Resim.8**), zafer sonrası sahnelere örnek gösterilebilir⁹. Asur'un bu politik propagandası sadece savaş ve hemen savaş sonrasında gösteren sahnelerle de sınırlı değildir. Bunlarla birlikte örneğin kendilerine eş olabilecek Babil ile gerektiğinde el sıkışabileceklerini (**Resim.9**) yani durum onların lehineyken barışçıl olabildiklerini de bir mesaj olarak ifade ederler¹⁰. Asur'un kontrolü altındaki diğer topluluklara vergilerinde

⁴ Bu mesajın direkt olarak I. Darius tarafından Naram-sin Steli üzerinden alınması ve Persler tarafından benzer propagandist amaçlarla kullanılması ile ilgili olarak bkz. Root a.g.e.: 19.

⁵ Sever 1996: 52-53; Pekşen 2017: 356-357.

⁶ Aker 2007: 229- 263; Reed 2007: 101-130.

⁷ Yıldırım 2017b: 10-11; Reade 1979: 329-343.

⁸ Frankfort a.g.e.: 158-159., r. 182-185; Sevin a.g.e.: 38-40, r. 35-39; Gökçek 2015: 129.

⁹ Frankfort a.g.e.: 163-164, r. 189.; Sevin a.g.e.: r. 35.

¹⁰ Sevin a.g.e.: 52-53, r. 58; Karlsson 2016: 314-316.

cömert olmaları mesajını veren sahneler ise prosesyon olarak karşımıza çıkar (**Resim.10**). Bu sahnelerde ait oldukları kültürlerin yöresel giysileri içinde sıraya geçmiş bir biçimde betimlenmiş elçiler, krallara zengin hediyeler getirirken resmedilmişlerdir¹¹. Özellikle bu prosesyon sahnelerindeki mesaj manidardır. Taşlara kabartma olarak işlenmiş bu elçiler, memleketlerine döndüklerinde Asur saraylarının ihtişamını ve bu sarayların duvarlarındaki yoğun politik ve korkutucu mesajları aktaracaklardır. Böylelikle tüm bu propaganda kabartma heykeltraşlık sahneleri ile amacına ulaşmış olacaktır.

Asur propagandasının ideolojisi içindeki önemli başka bir olgu da direkt olarak kralların kişilikleri ile ilgilidir. Özellikle II. Asurnasirpal'de karşımıza çıkan bu olguda, onun ilahi ziyafetleri ve ona yapılan hizmet vurgulanır¹². Bu sahnelerde kralın kişiliği daha mülayim bir görüntüde iken (**Resim.11**), av sahnelerindeki durum tam tersinedir. Av sahnelerindeki ana tema kralın fiziksel gücü ve sonsuz cesaretidir (**Resim.12**). Doğada birçok av hayvanı bulunmasına karşın, avlanan hayvan olarak karşımıza besin zincirinin en üstündeki masalsı bir tabirle hayvanların kralı olan aslan çıkmaktadır¹³. Duvarlarda ya da stellerdeki tüm devlet propagandasının küçük bir parçası olan av sahnelerindeki mesaj, tanrıların düzenini yeryüzünde kuran ve yöneten, şehirleri fetheden ve vergiler toplayan kralın zaten sıradan bir insan olmadığı ve tanrısal kişiliği ve cesareti ile diğer insanların yapamayacağı aslan avını gerçekleştirdiğidir¹⁴.

4. Darius'un Propagandası ve Behistun

Mezopotamya'da başta Sami olmak üzere diğer tüm kültürlerden farklı olan Aryan kültürünün İran'daki kolu olan halk, önce Medler ve sonrasında Akhamenid Persler olarak Asur üstünlüğüne son verdiler. Sonrasında sınırlarını Avrupa'ya kadar dayandıran Persler, aslında dünya tarihinde her anlamıyla ilk kez tam bir imparatorluk kurmuşlardır. İranlılar'ın Aryan kökenlerinden gelen Mazda/Mazdayasni dininin, Pers İmparatorluğu'nun en başından itibaren Zerdüşt dinine dönüştüğü görülür. Bir nevi peygamber olan Zerdüşt'ün öğretileri Avesta adlı kutsal kitapta toplanmıştır. Genellikle İÖ I. binyılın başlarında ortaya çıktığı kabul edilen Zerdüşt öğretisinin temelinde yaşamın aslında iyi ve kötünün mücadelesi olduğu yatmaktadır. Bu yaşamda iyi ve doğruyu Ahura Mazda, kötü ve yanlış ise Ahriman temsil etmektedir. İran'da hızlıca yayılan bu dinin en azından I. Darius döneminde (522-486) bir devlet dini olduğu anlaşılmaktadır¹⁵. Bununla birlikte aslında Pers dininin öz Zerdüşt inancı ve güçlü Mezopotamya geleneğinin bir etkileşimi şeklinde oluştuğunu söylemek doğru olur. Pers imparatorluğunun ideolojisi ve imparatorluk propagandası da bu kompozit inanç doğrultusunda kimlik bulmuştur. Başka bir deyişle Pers imparatorları, Ahura Mazda'nın temsilcisidirler ve amaçları onun iyiliğini ve düzenini yaymaktır. Bu manada propagandalarını Mezopotamyalı öncüllerine benzer bir biçimde gerçekleştirmişlerdir. Zagros dağlarında Darius için yontulmuş büyük Behistun/Bisitun kaya kabartmaları, üzerlerindeki farklı dillerde yazılmış mesajlarla birlikte Pers politik propagandasını aynı zamanda dini referanslarla da benimsetirler (**Resim.13**). Kabartmalarda Darius, onun askeri kişiliğini gösteren elindeki sadakla tasvir edilmiştir. Ayakları altında ise Mezopotamyalı öncüllerinde de tasvir edildiği biçimde düşmanı sırt üstü yatmaktadır¹⁶. Darius'un ezdiği

¹¹ Sevin a.g.e.: 55-57, r. 61.

¹² Frankfort a.g.e.: 160-161, r. 186; Pekşen 2018: 550-561.

¹³ Aker a.g.e.: 229-263.

¹⁴ Barnett 1970.

¹⁵ Tarapowela 1980: 15-22; Tori 1999: 6-19; Wiesehöfer 2002: 148-151; Karaketir 2016: 36-48.

¹⁶ Bowick 2010: 24.

düşman (Gaumata) henüz ölmemiştir ve Darius'un onu bağışlaması için yalvarmaktadır. Sahnede Darius'un aslında tam anlamıyla bir Mezopotamya/Asur dini öğesi olan kanatlı güneş kursunun altında betimlenmesi de politik propagandasını yaparken bu kültürden ne kadar çok etkilendiğinin bir göstergesidir. Gaumata'nın arkasında elleri kolları bağlı bir biçimde boğazlarından zincirlenerek sıraya sokulan isyancılar da onun gibi cezalarını çekmeyi beklemektedirler¹⁷. Bu sahnenin ana mesajı, Darius'un hakkı olan tahtı nasıl aldığı ve tanrısal üstünlüğünün vurgulanmasıdır. Persler iki yüz elli yıl boyunca bu anlayışla hareket etmiş ve fetih politikalarına dair propagandalarını İran ve Anadolu başta olmak üzere, çok sayıdaki heykeltraşlık yaratısı sayesinde yayabilmişlerdir.

5. Hellen ve Roma Politikalarında Propaganda Araçları

İskender'in Makedonya'dan gelip Pers imparatorluğuna son vermesiyle orientalizan kültürün ilk kez Avrupa kültürü ile kaynaşmasından çok daha önceleri, Hellenlerin propagandist duyguları ilk kez Parthenon Tapınağı'yla ortaya çıkmıştır¹⁸. İÖ 480 yılında Atina'nın Persler tarafından neredeyse yok edilmesi, Attika heykeltraşlığının sonu olmasından ziyade, klasik heykeltraşlığın doğmasına neden olmuştur. Bu tahribattan sonra Hellenler kısa bir sürede toparlanmış ve hemen zaten temeline daha önce başlanmış Athena Parthenon tapınağının inşasına hız vermişlerdir. Bu İÖ V. yüzyıl tapınağının heykeltraşlık programını oluşturan figürler ve sahneler neredeyse tamamen mitolojik konulardan oluşsa da Amazonlar, Gigantlar ya da Kentaurosar, aslında ya Perslerin olduğu taraftadırlar ya da aslında duygusal bir biçimde tam olarak Persli'dirler. Tapınağın frizlerinden metoplarına tüm çevresi tanrılar ve tanrısal kahramanlarla doludur (**Resim.14**). Atinalı Hellenler imparatorluk bir yana bir krallık bile olmamalarına karşın, Pers tehdidine karşı bir refleks oluşturmuşlar ve bu refleksi kadim tanrıları ve kahramanları sayesinde, Parthenon heykeltraşlığıyla son derece güçlü bir propagandaya çevirmişlerdir¹⁹.

Uluslararası propaganda her zaman kabartma heykeltraşlık araçlarıyla yansıtılmak zorunda kalmamıştır. İskender ile başlayan Hellenistik Çağ, onun ölümünden hemen sonra generalleri arasındaki bir çekişmeler çağına dönüşmüştür. Anadolu'nun batısındaki Pergamon Krallığı ise bu karmaşa dönemindeki en düzenli krallık olarak karşımıza çıkar. Onun bu düzeni aynı zamanda bilim ve sanat merkezi olmasıyla da iç içedir. Fakat bu düzen bir süre sonra tüm Anadolu'ya korku salan Avrupalı göçmen grup Galatlar tarafından tehdit edilmiştir. Bu tehdidi askeri olarak ortadan kaldıran Pergamon, Hellenistik Dönem heykeltraşlık sanatında Galatlar'a karşı kazanılan zaferleri bir propaganda aracı olarak çok başarılı bir biçimde kullanılmıştır. Politik mesajlar ve güç gösterisi, Atina'daki Parthenon'da yapıldığı gibi mitolojik araçlarla Zeus Sunağı'nın kabartma heykeltraşlık sahnelerinde benzer biçimde ifade edilmiştir. Bununla beraber, Barok üslubunda yontulan serbest grup heykellerde, Galatların uğradığı hezimet ve yaşadıkları trajedi çok daha tiyatral bir biçimde vurgulanmış (**Resim.15**) ve böylece verilmek istenen mesaj ve propagandanın etkileyiciliği son derece arttırılmıştır²⁰.

Pergamon Krallığı ve topraklarının yarı gönüllü bir biçimde İÖ I. yüzyılda Roma'ya devredilmesi, Roma'nın imparatorluk yolunda hedeflerine büyük oranda hizmet etmiştir²¹. Augustus döneminde imparatorluğu ilan edilen Roma, kısa bir zamanda bir yandan batının

¹⁷ Feldman 2007: 265- 293.

¹⁸ Dinsmoor 1934: 408-410.

¹⁹ Boardman 2005: 96-145, r. 77-98.

²⁰ Smith 2013: 102-130, r. 118-122.

²¹ Kurt 2010: 107-110.

diğer yandan da doğunun mirasçısı konumuna gelmiştir. Latinler kendi kontrolleri altındaki bu dünya mirasını idare etmek ve asla kaybetmemek için, kendilerinden önceki tüm kültür ve imparatorluklarda olduğu gibi politik ve askeri propaganda yapmaya mecburdurlar. Bu açıdan onların propaganda şekli ve araçları belki de en çok kendilerinden yaklaşık olarak bin yıl önce var olmuş Asurlar'a benzer. Fakat yoğun propagandist öğeler taşıyan hikâyeci kabartma sahneler daha farklı olarak “Zafer Takı” ve sütunları olarak karşımıza çıkar. Tamamen propagandist amaç ve mesajlarla inşa edilen bu devasa yapılar son derece etkileyicidir. Bu araçları kullanarak Roma'nın devlet propagandasını tüm topraklarına yayan çok sayıda imparatorun bahsedilebilir. Bunların arasından askerî açıdan en agresiflerinden biri olan Traianus'u (İS 98-117) örnek vermek isabet olur. Traianus imparator olur olmaz Roma'yı tarihinin en geniş sınırlarına ulaştırmıştır. Tüm Mezopotamya hatta Arabistan dahi, onun döneminde Roma eyaletine dönüştürülmüştür²². Traianus'un Daker savaşları sonucundaki zaferi sonrasında dikilen Traian Sütunu'nda, yaşanan olaylar spiral frizler içinde tüm sütunu dolaşan yontu alanlarına kabartma olarak işlenmiştir (**Resim.16-17**). Sütun üzerinde işlenen sayısız sahne, Tuna nehri kıyısındaki kulelerin savaş için flamalarını yakmasıyla başlamakta, çeşitli savaş sahneleriyle devam etmekte ve nihayetinde düşman Decebalus'un kesik başının teşhir edilmesiyle son bulmaktadır²³. Traianus'un Roma propagandası yalnızca savaş sahnelerinden oluşan anıtlardan ibaret değildir. Yine Asur anlayışıyla çok benzer bir biçimde, imparator daha mülayim kişiliklerle görece hümanist sahnelerde de karşımıza çıkar. Benevent Zafer Takı, bu daha hümanist propagandanın sergilendiği en güzel örneklerin başında gelir. Takın yapılış amacı, askeri duygulardan tamamen uzak Traianus'un sivil yöneticilik, dindarlık ve adalet gibi özelliklerinin vurgulanmak istenmesidir (**Resim.18-19**). Bu bağlamda, Zafer Takı üzerinde kurban, açılış töreni, fakirlere yardım gibi konular işlenmiştir²⁴. Buradaki propaganda, büyük fetihlerle neredeyse tüm dünyayı ölümlerle alan Roma İmparatoru'nun, aynı zamanda tanrılara saygı gösteren, tanrısız düzeni sürdüren, fakirlere yardım eden ve halka hizmet eden bir kişiliğe de sahip olduğu üzerinedir. Ona ve dolayısıyla Roma'ya biat edenler güvende, karşı gelenler ise yok olmanın eşiğindedirler.

Sonuç

Medeniyetin beşiği olarak kabul edilen Sumer'de, mülkiyet kavramı ve mücadelesi ile başlayan propaganda yapma isteği, sonrasındaki tüm kültürler ve devletler için neredeyse vazgeçilmez bir varoluş unsuru haline gelmiş gibidir. Sosyal-psikolojik bir varlık olan insanın oluşturduğu devletlerin, sanki bir biyolojik varlık gibi sürekli olarak büyüme isteği eğiliminde olduğu görülmektedir. Bununla beraber dini inanışlarla da yakın ilişki içinde olduğu anlaşılan devlet ideolojilerinin her zaman birbirleri ile mücadele içinde oldukları anlaşılmaktadır. Hayatta kalmak ve daha çok saygı görmek gibi amaçlarla, devletler ve devletleri yöneten krallar kendi üstünlüklerini sürekli olarak karşısındakilere kabul ettirme çabasına girmiştir. Bu çabanın sonucu olarak da çatışma ulusal ve uluslararası sosyal hayatta her zaman hayat bulmuştur. Tüm bu tarihsel ve sosyal-psikolojik süreçte, kavgalardan galip gelenlerin maddi ve manevi tüm kazançlarını korumak hatta genişletmek için propaganda yapma yoluna gittikleri anlaşılmaktadır. Antik Dönem'in tek ve zorunlu propaganda aracı ise heykeltraşlık olmuştur. Toplumlar arası ve uluslararası propagandanın görsel olarak yalnızca Antik Dönem'de var olduğu söylenemez. Antik Dönemin propaganda aracı olarak kullanılan

²² Özgan 2013: 63-67.

²³ Özgan a.g.e.: 86-88, r. 81-88.

²⁴ Özgan a.g.e.: 90-93, r. 91-96.

heykelin yerini, günümüzde sinema başta olmak üzere televizyon ve internet araçları almıştır.

Kaynakça

Aker, J. 2007 “Workmanship as Ideological Tool in the Monumental Hunt Reliefs of Assurbanipal”, J. Cheng – M. H. Feldman (eds.), *Ancient Near Eastern Art in Context*, Leiden, Boston: 229-263.

Barnett, R. D. 1970 *Assyrian palace reliefs in the British Museum*, London.

Boardman, J. 2005 *Yunan Heykeli Klasik Dönem*, G. Ergin (çev.), İstanbul.

Bowick, J. E. 2010 *Hearing Darius: Abakhtunian Study of the Voice of Darius in the Behistun Inscription, Herodotus' The Histories, and Ezra-Nehemiah*, McMaster Divinity Cololege, (Unpublished Phd Thesis) Hamilton, Ontario.

Dinsmoor, W. B. 1934 “The Date of the Older Parthenon”, *American Journal of Archaeology* 38/3: 408-448.

Doğan, E. 2017 “Ur’dan Harran’a Tanrı Sin Kültü’nün Gelişimi”, P. Pınarcık – B. Gökce – M. S. Erkek (eds.), *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, Ankara: 527-544.

Feldman, M. 2007 “Darius I and the Heroes of Akkad: Affect and Agency in the Bisitun Relief”, J. Cheng – M. H. Feldman (eds.), *Ancient Near Eastern Art in Context*, Leiden & Boston: 265-293.

Frankfort, H. 1970 *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, London.

Gökçek, L. G. 2015 *Asurlular*, Ankara.

Karakterir, E. 2016 “Pers Kralı Büyük Kyros’un (M.Ö. 559-530) Antik İnan Dinleriyle İlişkisi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 3: 9.

Karlsson, M. 2016 *Relations of Power in Early Neo-Assyrian State Ideology*, N. Brisch, et al (eds.), *Studies in Ancient Near Eastern Records* 10: Berlin.

Kurt, M. 2010 “Roma Cumhuriyeti’nin Anadolu Politikası Ve Pergamon (Bergama) Krallığı’nın Rolü”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 23: 97-111.

Özgan, R. 2013 *Roma Portre Sanatı II*, İstanbul.

Pekşen, O. 2016 “Eski Mezopotamya’daki Savaşlarda Tanrıların Rolü”, *History Studies* 8/2: 55-68.

Pekşen, O. 2017 “Asur Devlet Emperyalizminin Meşrulaştırılması Açısından Tanrı Aşşur’a İsyen Olgusu”, P. Pınarcık – B. Gökce – M. S. Erkek (eds.), *Prof. Dr. Recep Yıldırım’a Armağan*, Ankara: 355-370.

Pekşen, O. 2018 “Asurlularda Kralların Tanrılar Tarafından Seçilmesi ve Halka İlânı”, *Multidisipliner Çalışmalar-4. Sosyal Bilimler 2*, A. Temizer – İ. Serbestoğlu (eds.),

Montenegro: 549-565.

Reade, J. 1979 "Ideology And Propaganda In Assyrian Art", T. M. Larsen (ed.), *Power and Propaganda: Symposium on Ancient Empires*, Copenhagen, September 19-21, 1977, Copenhagen: 329-344.

Reed, S. 2007 "Enemies in Ashurbanipal's Reliefs", J. Cheng – M. H. Feldman (eds.), *Ancient Near Eastern Art in Context*, Leiden & Boston: 101-130.

Root, M. 1979 *The King and Kingship in Achaemenid Art: Essays on the Creation of an Iconography of Empire*, Acta Iranica 19: Leiden.

Sever, E. 1996 *Asur Tarihi*, İstanbul.

Sevin, V. 2010 *Assur Resim Sanatı*, Ankara.

Smith, R. 2013 *Hellenistik Heykel*, A.Y. Yıldırım (çev.), İstanbul.

Tarapowela, I. 1980 *Zerdüşt Dini*, N. Damar (çev.), İstanbul.

Tori, N. 1999 *Zerdüşt'ün İlahileri Gathalar*, İstanbul.

Wiesehöfer, J. 2002 *Antik Pers Tarihi*, M. A. İnci (çev.), İstanbul.

Yıldırım, E. 2017a *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler Krallar Kahramanlar*, İstanbul.

Yıldırım, E. 2017b "The Power Struggle Between Government Officials And Clergymen In The Ancient History" *The Journal Of Ancient History And Archaeology* 4/3: 8-17.

Resimler

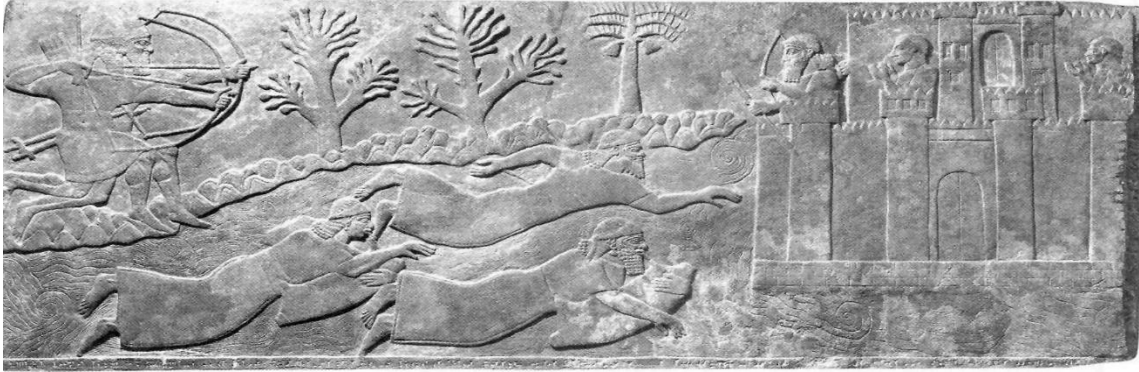
Resim 1: Sumer Kralı Eannatum ve Akbabalar Steli, İÖ 2500 dolayları, historyonthenet.com

Resim 2: Akadlılar Kralı Naram-sin'in steli, (İÖ 2254-2218), (Sevin 2010, s.3, r.3)

Resim 3: II. Ashurnasirpal Dönemi (İÖ 883-859), Nimrud Sarayı Duvar Kabartması. Düşman surlarının ele geçirilme çabası ve koçbaşlı zırhlı kulenin sura yanaşması. [History Only - WordPress.com](http://HistoryOnly-WordPress.com)

Resim 4: II. Ashurnasirpal Dönemi (İÖ 883-859), Kalhu Sarayı Duvar Kabartması. Karada savaş devam ederken, Asurlu askerlerin (komando) şişirilmiş deri tulumlar ile nehir üzerinden surların içine sızma çabası. bucks.instructure.com

Resim 5: II. Ashurnasirpal Dönemi (İÖ 883-859), Nimrud Sarayı Duvar Kabartması. Ashurnasirpal'in zafer sonrası şehre gelişi ve şehrin anahtarlarını teslim alması. [Hidden Cause, Visible Effects - WordPress.com](https://hiddencause.wordpress.com)

Resim 6: II. Ashurnasirpal Dönemi (İÖ 883-859), Nimrud Sarayı Duvar Kabartması. Ashurnasirpal'a zafer sonrasında tutsakların sunulması. [Ancient History Encyclopedia](https://ancienthistoryencyclopedia.com)

Resim 7: II. Ashurnasirpal Dönemi (İÖ 883-859), Nimrud Sarayı Duvar Kabartması. Asurlu askerlerin ellerinde düşmanların kesilen başları. ancient.eu

Resim 8: Nimrud Sarayı, Siyah Obelisk üzerindeki panelde betimlenen bir sahne. Yahudi Jehu'nun III. Salmaneser'e (İÖ 859-824) yalvararak biat etmesi. Alamy.com

Resim 9: Asur Kralı III. Salmaneser (İÖ 859-824) ve Babil Kralı I. Marduk-Zakir-Sumi'nin el sıkışması. Nimrud Sarayı. [Getty Images](#)

Resim 10: Nimrud Sarayı, Siyah Obelisk üzerindeki panelde betimlenen sahne. III. Salmaneser'e (İÖ 859-824) getirilen hediyeler. Prosesyon/kabul sahnesi. [Alamy.com](#)

Resim 11: II. Ashurnasirpal Dönemi (İÖ 883-859), Nimrud Sarayı Duvar Kabartması. Koruyucu cinler Apkallular eşliğinde yemek yiyen ilahi Ashurnasirpal. anunt-gratis.info

Resim 12: II. Ashurnasirpal Dönemi (İÖ 883-859), Nimrud Sarayı Duvar Kabartması. Ashurnasirpal aslan avında. [Ancient Origins](http://AncientOrigins)

Resim 13: Zagros Dağları, Behistun Kaya Kabartması. I. Darius ve tutsaklar, İÖ 519/518. twitter.com

Resim 14: Athena Parthenon Tapınağı (İÖ 447-438) batı frizinden atlı kahramanlar. Figürler çıplaklıkları ile Yunanlı tarzda kahramanlaştırılmışlardır. [The Giust Gallery](https://www.thegiustgallery.com)

Resim 15: Pergamon. Barok stilinde yontulmuş büyük Galatlar grubundan bir örnek. I. Attalos'un Galatlara karşı kazandığı zaferin anısına. Yaklaşık olarak İÖ 220. Pergamonlular tarafından yenilen ve karısının ölü bedenini ellerinde tutan Galatlının kendi kılıcıyla intiharı (Smith 2013, r. 118).

Resim 16-17: Trajan Sütünü ve frizlerinden bir ayrıntı. Traianus'a sunulan tutsak. Roma. (İS 113). [Depositphotos](https://www.depositphotos.com/12086968/113)

Resim 18-19: Benevent Zafer Takı ve yapıdan bir ayrıntı. Traianus senato üyeleri ve halkla beraber. (İS 113). [ArS Artistic Adventure of Mankind - WordPress.com](https://www.arstudies.com/); [Pinterest](https://www.pinterest.com/)

Resimler Kaynakça

- Resim 1 <https://www.historyonthenet.com/mesopotamian-warfare-the-sumerians-akkadians-and-babylonians>
- Resim 2 Sevin, V. 2010, s. 3, r. 3.
- Resim 3 <https://historyonly.wordpress.com/2014/09/25/horrors-of-war-in-the-ancient-near-east/>
- Resim 4 https://bucks.instructure.com/courses/200544/files/2586048?module_item_id=1474289
- Resim 5 <https://hiddencause.wordpress.com/tag/ashurnasirpal-ii/>
- Resim 6 <https://www.ancient.eu/image/7284/ashurnasirpal-ii-after-winning-a-battle/>
- Resim 7 <https://www.ancient.eu/article/246/assyrian-reliefs/>
- Resim 8 <https://www.alamy.com/stock-photo-panel-from-the-black-obelisk-of-king-shalmaneser-iii-from-nimrud-c-30781741.html>
- Resim 9 <https://www.gettyimages.com/detail/photo/king-shalmaneser-iii-of-assyria-meeting-high-res-stock-photography/479638347>
- Resim 10 <https://www.alamy.com/stock-photo-panel-from-the-black-obelisk-of-king-shalmaneser-iii-from-nimrud-c-30781749.html>
- Resim 11 <http://anunt-gratis.info/sougasai-ashurnasirpal-ii-with-attendants-and-soldier.html>
- Resim 12 <https://www.ancient-origins.net/ancient-places-asia/astounding-ancient-assyria-grand-palace-assurnasirpal-007288>
- Resim 13 https://twitter.com/mansour_soufi/status/900766421491343360
- Resim 14 <https://www.giustgallery.com/products/parthenon-frieze-ii>
- Resim 15 Smith, R. 2013, r. 118.
- Resim 16-17 <https://tr.depositphotos.com/32035601/stock-photo-trajan-column-in-rome.html>
- Resim 18-19 <https://arsartisticadventureofmankind.wordpress.com/tag/trajan-forum/>

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 341-358

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 05. 12. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 17. 12. 2018

VAN YONCATEPE SARAYI ERKEN DEMİR DEVRİ NEKROPOLÜ

VAN-YONCATEPE PALACE EARLY IRON AGE NECROPOLIES

Vedat Evren BELLİ*

Özet

Yoncatepe Sarayı ve nekropolü, Van İlinin 12 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Deniz seviyesinden 2050 m. yüksekliğinde bulunan tepe üzerinde saray, bunun kuzey eteğinde de sivil yerleşim merkezi ve nekropol alanı yer almaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde diğer Erken Demir Çağı nekropollerinde olduğu gibi, Yoncatepe Nekropolü de sivil yerleşim merkezi ile iç içedir.

Yoncatepe Sarayı ve Aşağı Kent yerleşmesi M.Ö. 7 yüzyıla ait olmasına rağmen, nekropoldeki birçok mezar Erken Demir Çağı'na aittir. Yoncatepe nekropolünde, genel anlamda iki tür oda mezar bulunmaktaydı; birinci gruptakiler kare veya dikdörtgen planlı olup, mezar odası içine bir kuyu gibi inen giriş açıklığına sahiptir. Bu tür mezarların en iyi örneğini, M1, M3, M4 ve M6 mezarları meydana getirmektedir.

Yoncatepe Sarayı Erken Demir Çağı nekropolünde ikinci grubu oluşturan mezarlar, ön girişi olmayan, üst örtüsü büyük ve ağır sal taşları ile kapatılan mezar türüdür. Bu tür mezara yapılan gömü, kısa kenarda kapak taşının kaldırılması ile mezara girilmekte ve gömü yapılabilmektedir. Bu tür mezarların en güzel

* Vedat Evren BELLİ (M.A.), Education Officer, Bitlis Eren University, Ahlat Vocational High School, Ahlat-Bitlis/TURKEY, e-mail: evrenbelli@gmail.com

örneğini, M2 ve M5 mezarları oluşturmaktadır. M3 mezarında ortaya çıkarılan boya bezemeli çanak çömleklerin, buraya özgü olduğu anlaşılmaktadır. Omurgalı, tek dikey tutamaklı çanaklar kırmızı renkte boya bant ile bezenmiştir

Demirden dövme tekniği ile yapılan yuvarlak başlı iğneler, çoğunluğu oluşturmaktadır Dövme tekniği ile yapılan demir yüzükler, M1 mezarı dışında, her mezar odasında bulunmuştur. M2 mezarında bulunan demir yüzükler yuvarlak kesitli ve uçları açıktır. M3 mezarında ortaya çıkarılan demir yüzüklerin uçları birbiri üzerine geçmiş veya kapalı ağızlı örneklerle üst üste üç halkanın birleştirildiği çok güzel yüzükler de mevcuttur.

Demir bıçak ve kamaların çeşitli örnekleri, M3 mezarında ortaya çıkarılmıştır. İki tür olan demir kamadan ilki, sapsızdır ve uç kısma doğru incelerek uzanan namlu kısmı, uca doğru bükülmüştür. Namlunun üst kısmındaki ahşap kabza çürümüştür ve perçin çivisi izi yoktur; ikinci kama türünün namlu kısmı keskin omurgalıdır. Omurga kısmı belirgin bir çıkıntı yapar, demir kabzanın uç kısmı, hilal biçiminde oyuktur, bunun altında namlu ile birleşen kabza kısmı dikdörtgen kesitlidir ve ortasında oyuk bulunur. Hilal biçimli üst bölümde iki perçin bulunmaktadır. Buraya ahşap sap takılmıştır.

M3 mezarından ortaya çıkarılan bıçaklar, genellikle iki grupta incelenebilir; sapsız ve tek ağızlı bıçaklar, uca doğru incelen ve fazla geniş olmayan bir namluya sahiptir. Diğer bıçak örnekleri ise iki ağızlıdır. M3 mezarında, demirden yapılmış silahların fazlalığına karşın, diğer mezar odalarında bu sayı daha azdır. Ayrıca çift konik biçimli, sap delikli topuz başları, M4 ve M5 mezar odasında ortaya çıkarılmıştır. Gövde kısmı konik biçimli içi boş bir çift altın küpe, M3 mezarında ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, M4 mezarında demir bir cımbız bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Van-Yoncatepe Sarayı, Erken Demir Devri, Mezar Mimarisi

Abstract

Yoncatepe Palace and necropolis, 12 km from Van province. it is located in the Southeast. 2050 meters above sea level. on the hill at height, the palace is located on the northern slope of the civil settlement center and the necropolis area. As in the other early Iron Age necropolises in the eastern Anatolia region, Yoncatepe Necropolis is intertwined with the civilian settlement center.

Yoncatepe Palace and lower city settlement M.O. although dated to the 7th century, many graves in the necropolis belong to the early Iron Age. In the Yoncatepe necropolis, there were two types of burial chambers; the first group had a square or rectangular plan and the entrance opening was like a pit in the grave chamber. The best example of such graves is the M1, M3, M4 and M6 graves.

The tombs forming the second group in the early Iron Age necropolis of Yoncatepe Palace are the grave type with no front entrance and the top cover closed with large and heavy raft stones. The burial made in this type of grave can

be entered into the grave with the removal of the cover stone on the short side and the burial can be made. The most beautiful example of such graves is the M2 and M5 graves. It is understood that the painted decorated pottery uncovered in the M3 grave are unique here. The bowls with single vertical handles are decorated with red paint tape.

The round-headed needles made by the Iron tattoo technique are the majority of the iron rings made by the tattoo technique were found in each burial chamber except for the M1 grave. The iron rings in the M2 grave are round and the ends are open. The iron rings uncovered in the M3 grave have very beautiful rings, where the ends of the rings are joined together with one another or with the examples with Closed mouths.

Various samples of iron knives and wedges were uncovered in the M3 grave. In the M3 grave, despite the abundance of weapons made of iron, this number is less in the other burial chambers. In addition, the double conical, handle-hole knob heads were uncovered in the M4 and M5 burial chamber. The body part was uncovered in the M3 grave with an empty pair of golden earrings in conical form. In addition, an iron Tweezer was found in the Tomb M4.

Key words: Van-Yoncatepe Palace, Early Iron Age, Grave Architecture

GİRİŞ

Yoncatepe Sarayı ve nekropolü, Van İlinin 12 km. güneydoğusunda yer almaktadır (Harita 1). Saray ve nekropole en yakın yerleşim merkezi, 1.5 km. kuzeybatıda bulunan Bakraçlı Köyü'dür. Deniz seviyesinden 2050 m. yüksekliğinde bulunan tepe üzerinde saray, bunun kuzey eteğinde de sivil yerleşim merkezi ve nekropol alanı yer almaktadır (Çizim 1). Bu konumu ile Yoncatepe Sarayı, Türkiye'nin en yüksek rakımlı kazı alanını oluşturmaktadır (Belli 2007b, 214). Doğu Anadolu Bölgesi'nde diğer Erken Demir Çağı nekropollerinde olduğu gibi, Yoncatepe Nekropolü de sivil yerleşim merkezi ile iç içedir (Belli 2006, 418-431).

Yoncatepe Sarayı ve Aşağı Kent yerleşmesi M. Ö. 7. yüzyıla ait olmasına karşın, nekropoldeki birçok mezar Erken Demir devrine aittir. Yoncatepe nekropolünde, genel anlamda iki tür oda mezar bulunmaktadır; birinci gruptakiler kare veya dikdörtgen planlı olup, mezar odası içine bir kuyu gibi inen giriş açıklığına sahiptir (Belli-Kavaklı 2000, 438-440; Belli-Kavaklı 2001, 374; Belli-Konyar 2001a, 185 vd.; Konyar 2004, 221). Bu tür mezarların en iyi örneğini, M1, M3, M4 ve M6 mezarları yansıtmaktadır.

M1 Mezarı

M4 Mezarının güney doğusunda ve M2 Mezarının doğusunda yer almaktadır (Belli-Kavaklı 2000, 438.). Toprak yüzeyinde bağlantıyı sağlayan ortalama 60x60 cm. ölçülerinde bir açıklıktan mezar odasına ulaşılmaktadır. Bu bölümün kenarları, toprağın çökmemesi için sal taşları ile örülmüştür. Buradan mezar odasının tabanından 1 m. yukarıda yer alan ve mezar odasına inişi kolaylaştıran bir yükseltiye ulaşılmaktadır. Bu alanın doğusunda ortalama 1m. genişliğinde ve 70 cm. yüksekliğindeki açıklıktan mezar odasına girilmektedir

(Konyar 2004, 221.; Belli-Konyar 2003, 69.).

Doğu-batı uzanan mezar odası, sanki iki bölümden oluşmuş gibidir (Belli-Kavaklı 2000, 438.; Belli-Konyar 2003, 69.). Girişin önünde, doğuya doğru 1.20 m. uzunluğundaki ilk bölümün yan duvarları, 1.70 m. yüksekliğinde sal taşlar ile örülmüştür. Bu bölümde mezar 1.50 x 80 cm. büyüklüğünde kapak taşlarıyla kapatılmıştır. Bu bölüme bitişik olarak yapılmış olarak yapılmış ve doğu yönüne doğru uzanan ikinci kısım, ortalama 2.40 m. uzunluğundadır. Oldukça sert bir bileşime sahip killi toprağa açılmış bu bölüm, 1.50 m. yüksekliğinde ve 1.80 m. genişliğinde kabaca oval bir plan göstermektedir. Mezar odasının üst kısmı, beşik tonoz biçimine sahiptir. Diğer mezar odaları gibi, bu mezar odasının da tabanı topraktır ve mezarın doğudaki dip kısmına doğru hafif meyillidir (Konyar 2004, 221.; Belli-Konyar 2003, 69.).

Doğu yönüne doğru ikinci bölümü oluşturan oda içinde, toplu halde insan ve hayvan kemikleri ile sağlam durumda çanak çömlekler ortaya çıkarılmıştır. Mezar içinde, normal gömünün yanı sıra, kremasyon gömüler de yapılmıştır. Çanaklar içinde ve iskeletler arasında, büyükbaş ve küçükbaş hayvan kemiklerinin dışında demirden yapılmış iğne ve bilezik parçaları ile çok sayıda boncuk bulunmuştur (Konyar 2004, 222.).

M3 Mezarı

M1 mezarının 5 m. kuzeyinde bulunan mezar, mevcut toprak seviyesinden 50 cm. aşağıdadır, mezarın giriş açıklığı, ortalama 1.20 x 1.60 m. ölçülerindedir (Belli-Kavaklı 2000, 438.; Belli-Konyar 2003, 69.). Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plan gösteren mezar odasının yan duvarları, yassı sal taşları ile örülmüş ve üzeri ağır kapak taşları ile kapatılmıştır. 63 x 95 cm. ölçülerinde bir kapı taşı kaldırıldıktan sonra, mezar odasına üstten dikey bir biçimde ulaşılmaktadır (Çizim 2). Mezar odasının kuzey duvarına yerleştirilmiş bir ayak taşı bulunmaktadır. İnilen bu bölümden sal taşlarından yapılmış iki basamak ile mezar odasına inilmektedir. Mezar odası 5.95 x 1.54 m. ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Mezar odası 2.10 m. yüksekliğinde olup, tabanı 1.54 m. genişliğinden tavan seviyesine 80 cm. düşmektedir. Yan duvarları sal taşları ile örülen mezar odasının doğu kısa duvarı killi toprak ile sonuçlanmaktadır (Belli-Kavaklı 2000, 439.; Belli-Konyar 2003, 69.).

Mezar odası içindeki kül ve yanmış kemik yığınları, kremasyon gömünün fazlalığını göstermektedir. Çanaklar üst üste bırakılmıştır. Mezar odasına ölü armağanı olarak çeşitli türde çanak çömlekler, demirden yapılmış silahlar, iğne yüzük ve bir adet bronz fibula konulmuştur (Belli-Kavaklı 2000, 439.; Konyar 2004, 223 vd.).

M4 Mezarı

M3 ve M6 mezarlarının ortaya 3 m. güneyinde bulunan M4 mezarına, üstten 1 x 0.85 m. büyüklüğünde bir açıktan girilmektedir. Yan duvarları sal taşları ile örülen kuyu b içimindeki dikdörtgen açıklığın tabanındaki sal kapak taşı kaldırıldıktan sonra 60 x 45 cm. bir açıklık meydana gelmiş ve bu açıklıktan mezar odasına girilebilmektedir. Bu girişin açıldığı mezar odasının doğu batı yönündeki duvarları, sal taşları ile örülmüştür (Belli-Kavaklı 2001, 374.). Odanın kuzey kesiminde, duvarların sona erdiği yerde 1.20 x 0.85 m. büyüklüğünde killi toprağa açılmış bir niş açılmıştır. Bu nişin karşı tarafında mezar odasının güney bölümünde killi toprağa açılmış ikinci bir mezar odası bulunmaktadır. Ana gömü odası olan bu bölüm, 1.60 x 1.85 m. oval bir plana sahiptir (Belli-Kavaklı 2001, 374.; Konyar 2004, 223.).

Gömüler daha çok mezar odasının güney bölümünde bulunan büyük odaya yapılmıştır. Bu alanda, in-situ durumda bir köpek gömüsü ortaya çıkarılmıştır. Köpek gömüsü, M5 ve M6 mezarlarında da izlenebilen gömü geleneğini yansıtmaktadır. İnsan iskeletleri dağınıktır, oda içinde 18 adet çanak çömlek, tunç iğne ve bilezikler ile demir iğne ve yüzükler ortaya çıkarılmıştır (Belli-Kavaklı 2001, 374-375.; Belli-2002b, 268.; Belli 2003, 388-90.; Belli-Kavaklı 2000, 438-42.; Konyar 2004, 224.).

M6 Mezarı

Toprak seviyesinin 1.5 m. altında, doğu –batı yönünde 5.80 x 1.70 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plana sahiptir. Mezar odasının üst örtüsü, sal taşları ile kapatılmıştır. Mezar odasına, batı kısa duvarında bulunan iki basamak ile inilmektedir. Giriş bölümünde ve basamaklar üzerinde, çok fazla hayvan kemiği bulunmuştur (Belli-2002b,268.). Küçükbaş ve büyükbaş hayvan kemiklerinin yanı sıra köpek iskeletleri de ortaya çıkarılmıştır (Belli-Kavaklı 2001, 375.; Belli-Konyar 2001, 197.). Bu bölümde ayrıca 4 adet insan kafatası ve dağıtılmış durumda iskeletleri de bulunmuştur. Bu alanda toplam 10 adet köpek kafatası ortaya çıkarılmıştır.

Mezar odasının güneydoğu kısmında tabana açılmış 2.75 m. uzunluğunda ve 1.30 m. genişliğindeki alan, altta bulunan ikinci bir gömü bölümünün üst açıklığını meydana getirmektedir. İkinci bir gömü odası niteliğindeki bu bölüme, üstteki mezar odasından dört basamak ile inilmektedir. Mezar odasının bu bölümünün de ayrıca ikinci bir üst örtüyle kapatıldığı anlaşılmaktadır. Bu bölümün güney duvarı, killi topraktan oluşmaktadır. Bu ikinci alanda 5 adet köpek kafatası ve iskeletleri ile küçükbaş ve büyükbaş hayvan iskeletleri ortaya çıkarılmıştır (Konyar 2004, 224.).

M6 mezarının ikinci gömü odasından kalkerli topraktan oluşan doğu duvarına açılmış 1.20 m. genişliğinde ve 1.40 m. yüksekliğinde bir açıklıktan üçüncü bir gömü odasına geçilmektedir. Bu alan, plan ve tasarım açısından, M1 mezarına benzemektedir. Buradaki gömü odası 2.20 x 2.60 m. ölçülerinde, kabaca yarım daire planlı olup, üst örtüsü beşik tonoz biçimindedir. Mezar odasında küçükbaş ve büyükbaş hayvan kemikleri ile insan iskeleti ve beş adet köpek kafatası ortaya çıkarılmıştır. Erken Demir Çağı'na tarihlenen demirden yapılmış gözlü iğnelerin yanı sıra, bronz bilezikler, yüzükler, kırmızı astarlı ve açıkli keramikler bulunmuştur (Belli-Kavaklı 2001, 375.; Belli-Konyar 2001, 197.; Onar-Armutak-Belli 2002, 38-42 .; Belli 2002b, 268.; Konyar 2004, 224-225.).

Yoncatepe Sarayı Erken Demir devri nekropolünde ikinci grubu oluşturan mezarlar, ön girişi olmayan, üst örtüsü büyük ve ağır sal taşları ile kapatılan mezar türüdür. Bu tür mezara yapılan gömü, kısa kenarda kapak taşının kaldırılması ile mezara girilmekte ve gömü yapılabilmektedir. Bu tür mezarların en güzel örneğini, M2 ve M5 mezarları oluşturmaktadır.

M2 Mezarı

Doğu-batı doğrultusunda uzanan mezar odasının her iki yandaki kısa duvarı, killi toprakla sınırlandırılmıştır. 4.20 x 1.20 m. ölçülerindeki mezar odası, 1.20 m. yüksekliği ile diğer mezar odalarına kıyasla daha alçaktır. Mezarın üst örtüsü, iri ve yassı sal taşları ile kapatılmıştır. Mezar odası içinde bulunan 40 adet kafatası, en fazla gömünün bu mezara yapıldığını göstermektedir. Mezar odası içinde yivli çanak çömlekler, demir iğneler ve bıçak parçaları ile demir bilezik ortaya çıkarılmıştır (Belli-Kavaklı 2001, 374.; Konyar 2004, 226.; Belli-Konyar 2003, 69 vd.).

M5 Mezarı

M6 mezarının hemen güneyinde bulunan M5 mezarı, 1 x 2.20 m. ölçüleriyle dikdörtgen bir plan göstermektedir. Yan duvarları 2 m. yüksekliğinde olan mezar odasına, batı kısa duvarı üzerinden girilmektedir (Belli-Kavaklı 2001, 374.).

Mezar odasının içinde ve batı kısa duvarı önünde, küp parçası üzerinde in-situ olarak bir köpek iskeleti ortaya çıkarılmıştır. Benzer gömü, M4 ve M6 mezar odalarında da görülmüştür. Mezar odasında toplam 10 adet kafatası bulunmuştur. Mezar odasının doğu duvarı önünde, çanak çömlekler ile iskeletler karışık olarak bulunmuştur (Belli-Kavaklı 2001, 375.; Belli-Konyar 2001a, 152, fig. 5.; Belli-Konyar 2001b, 197.; Onar-Armutak-Belli 2002, 36-47.; Belli 2007b, 260-261).

Mezarlara insanlar ile birlikte köpeklerin de defnedilmesi geleneği, Güney Kafkasya (Piotrovski 1955, 10) ve Nahçıvan bölgesinde Erken Demir devri mezarlarında da karşımıza çıkmaktadır (Bahşeliyev 2002).

ÇANAK ÇÖMLEK

M1 mezarında içe kapanan ağız kenarlı ve ağız kenarı omurgaya doğru paralel yivli örneklerle, ip delikli tek yatay tutamaklı örneklerin hemen hepsi devetüyü mal grubuna aittir (Çizim 3). Hamurunun renginde çok ince bir astarla kaplanmış kaplarda, katkı maddeleri belirgin olarak yüzeyden görülebilmektedir. Açkısızolan kapların hemen hepsi, çark yapımıdır. Çanakların diğer türünü, omurgalı, dışa açılan ağız kenarlı örnekler meydana getirmektedir. Yine üç ayaklı bir kaba, yalnızca M1 mezarında rastlanılmıştır (Konyar 2004, 229.; Belli-Konyar 2003, 72).

4 adet çömlek, M1 mezarında ortaya çıkarılmıştır. Yüksek gövdeli kısa boyunlu tek örneğin yanı sıra, küresel gövdeli, güdük boyunlu iki örnek de bulunmaktadır. Küresel gövdeli güdük boyunlu bir örnek, emzikli bir kaptır, omuz kısmından çıkan emzik, benzerlerinden farklı olarak deliklidir (Konyar 2004, 229.; Belli-Konyar 2003, 72).

M2 mezarındaki çanaklar, farklı tipolojik özellikler göstermektedir. Kenarları düz bir biçimde dışa açılan, ağız kenarı yivli ve sap delikli tek yatay tutamaklı örnek, M2 mezarına özgüdür. İçe dışbükey olarak kapanan, keskin omurgalı, ağız kenarı yivli çanaklar, ip delikli yatay tutamaklı ve tutamaksız olarak kendi içlerinde farklılaşırlar (Konyar 2004, 229.; Belli-Konyar 2003, 72).

M3 mezarında ortaya çıkarılan boya bezemeli çanak çömleklerin, buraya özgü olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, boz renkli keramikler üzerine kırmızı aşı boyası ile yapılan artı ve üçgen motifler, Nahçıvan bölgesinde I. Kültepe, Kızılvenk ve Culfa'da Erken Demir Devrine tarihlenen boz renkli keramikler üzerine kırmızı aşı boyası ile yapılan bezemeler ile yüzeysel olsa da benzemektedir (Bahşeliyev 2002, Şekil 1). Omurgalı, tek dikey tutamaklı çanaklar kırmızı renkte boya bant ile bezenmiştir (Çizim 4). Ağız ve omurga kısmı üzerine çekilen kırmızı boya bezeme uygulanmıştır. İki çanağın dip kısmına da kırmızı boya ile artı ve çarpı işareti yapılmıştır. Ayrıca M2 mezarında tek örneği olan, kenarı hafifçe dışa açılarak düz bir şekilde yükselen derin çanak tipindeki kaplar, M4 mezarında da bulunmuştur (Konyar 2004, 231-232.; Belli-Konyar 2003, 72-73, res, 53.).

KÜÇÜK BULUNTULAR

Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki diğer Erken Demir Çağı mezarında bulunan yuvarlak kesitli, bazen uçları birbiri üzerine geçirilmiş bilezikler, M1, M2 ve M3 mezarlarında ortaya çıkarılmıştır. M5 ve M6 mezarlarında da bu tür bileziklere rastlanılmamıştır (Belli-Konyar 2001, 201 vd.; Konyar 2004, 235.; Belli-Konyar 2003, 72, çizim 54.).

Demirden dövme tekniği ile yapılan yuvarlak başlı, gövde kısmı yassılaştırılmış ve delik açılmış, uç kısmı yuvarlak kesitli ve sivrilerek biten çeşitli büyüklükteki iğneler, çoğunluğu oluşturmaktadır (Çizim 5). Demir iğnelerin benzer tipolojik gösteren farklı büyüklükteki örnekleri, M1, M3, M4, M5 ve M6 mezarında bulunmuştur. İğnelerin hemen hepsi, M2 örneği dışında, sanki aynı atölyeden çıkmış gibi benzer özellikler göstermektedir (Belli-Konyar 2001, 203 vd.; Konyar 2004, 236.; Belli-Konyar 2003, 72, çizim 54.).

Dövme tekniği ile yapılan demir yüzükler, M1 mezarı dışında, her mezar odasında bulunmuştur. M2 mezarında bulunan demir yüzükler yuvarlak kesitli ve uçları açıktır. M3 mezarında ortaya çıkarılan demir yüzüklerin uçları birbiri üzerine geçmiş veya kapalı ağızlı örneklerle üst üste üç halkanın birleştirildiği çok güzel yüzükler de mevcuttur. Buna karşın M5 ve M6 mezarında, bu türden demir yüzüklerin bronzdan yapılmış uçları açık örnekleri de ortaya çıkarılmıştır (Belli-Konyar 2001, 203 vd.; Konyar 2004, 237.; Belli-Konyar 2003 72, çizim 54.).

Demir bıçak ve kamaların çeşitli örnekleri, M3 mezarında ortaya çıkarılmıştır (Çizim 6). İki tür olan demir kamadan ilki, sapsızdır ve uç kısma doğru incelenen uzanan namlu kısmı, uca doğru bükülmüştür. Namlunun üst kısmındaki ahşap kabza çürümüştür ve perçin izi yoktur. İkinci kama türünün namlu kısmı keskin omurgalıdır, omurga kısmı belirgin bir çıkıntı yapar. Demir kabzanın uç kısmı, hilal biçiminde oyuktur, bunun altında namlu ile birleşen kabza kısmı dikdörtgen kesitlidir ve ortasında oyuk bulunur. Hilal biçimli üst bölümde iki perçin bulunmaktadır. Buraya ahşap sap takılmıştır (Belli-Konyar 2001, 204 vd.; Konyar 2004, 237.; Belli-Konyar 2003, 72, çizim 55.).

M3 mezarından ortaya çıkarılan bıçaklar, genellikle iki grupta incelenebilir; sapsız ve tek ağızlı bıçaklar, uca doğru incelen ve fazla geniş olmayan bir namluya sahiptir. Diğer bıçak örnekleri ise iki ağızlıdır. Ahşap kabzaya giren uçları sivrilmiş çıkıntısı bulunmaktadır. Bir bıçak örneğinde ise, sivriltilmiş kısımda iki perçin bulunur ve kabzanın ahşap kısmının izleri görülmektedir. Ucu dışa kıvrılmış tek ağızlı bir bıçak ise farklılık gösterir (Belli-Konyar 2001, 206 vd.; Konyar 2004, 238.; Belli-Konyar 2003, 72, çizim 55.).

M3 mezarında, demirden yapılmış silahların fazlalığına karşın, diğer mezar odalarında bu sayı daha azdır. Ayrıca çift konik biçimli, sap delikli topuz başları, M4 ve M5 mezar odasında ortaya çıkarılmıştır (Belli-Konyar 2001, 207 vd.; Konyar 2004, 238.; Belli-Konyar 2003a 72, çizim 55.).

Gövde kısmı konik biçimli içi boş bir çift altın küpe, M3 mezarında ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca, M4 mezarında demir bir cımbız bulunmuştur. Açık ağızlı ve konik biçimli bir çıkıntı ile hareketlendirilmiş bronz küpeler, M6 mezarında ortaya çıkarılmıştır. M3 ve M6 mezar odalarında bulunan ağırşakların biçimleri farklıdır (Belli-Konyar 2001, 208

vd.; Konyar 2004, 239.).

GENEL DEĞERLENDİRME

M.Ö. 13. yüzyılın ilk çeyreğinden beri çivi yazılı Assur kaynakları, Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı'nın proto tarihini meydana getiren "Nairi" ve "Uruatri" Beylikleri hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Nitekim Assur Kralı I. Salmanassar (M.Ö. 1244-1208) Uruatri'nin 8 krallıktan (beylikten) oluştuğunu, I. Tukulti-Ninurta (M. Ö. 1244-1208) ise, Nairi'nin 60 kralının (beyinin) olduğunu bildirmektedir. Bu önemli bilgilerden, M.Ö. 13. Yüzyılın başlarından beri Doğu Anadolu Bölgesi'nde çeşitli boy ve budunların oluşturduğu Beylikler Dönemi'nin bulunduğunu ve merkezi yönetime geçilmediğini öğrenmekteyiz. (Belli-Konyar 2003, 90).

Doğu Anadolu bölgesi'nde M.Ö. II. binyılı başlarından beri süre gelen büyükbaş ve küçükbaş hayvan besiciliğine dayalı yarı göçebe yaşam biçimi, Erken Demir devrinin de karakteristik özelliğini meydana getirmektedir. Zengin su kaynakları, dağ çayırları ve otlakları bol olan yaylalara yakın yüksek yerlerde kurulan küçük kalelerin beyleri, hayvan besiciliğine dayalı yarı göçebe hayat tarzının organizasyonunu başarılı bir yöntem ile sürdürmüşlerdir. (Belli-Konyar 2003, 92). İlginçtir ki, yaklaşık 4 bin yıldan beri Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu yüksek yaylasında küçükbaş hayvan besiciliğine dayalı yarı göçebe hayat biçimi varlığını sürdürmektedir.

Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde şimdiye kadar bulunan 40'tan fazla Erken Demir devrine ait kale, yerleşim merkezi ve nekropoldeki mezarlar, ne yazık ki halk tarafından kaçak olarak kazılmış, mimarisi tahrip edilmiş, ölü armağanları ve küçük buluntular acımasız bir şekilde yağmalanmıştır (Belli-Konyar 2003).

Van bölgesinde yer alan Ernis-Evditepe, Karagündüz, Yoncatepe ve Hakkari nekropolündeki mezarlarda yapılan arkeolojik bilimsel kazılar sayesinde, Erken Demir devri mezar mimarisi, bu dönemin çanak çömleği, demirden yapılmış törensel silahları, çeşitli takı, değerli ve yarı değerli taşlardan yapılmış kolyeleri, ölü gömme geleneği, yemek, tarım, bakliyat ve meyve ürünleri, küçükbaş ve büyükbaş hayvan türleri ile köpek cinsi konusunda ayrıntılı bilgi elde edilebilmiştir.

Doğu Anadolu bölgesi çok zengin demir madenlerine sahiptir (Belli 1987, 89-107.; Belli 1991, 31-39.; Belli 1998, 305-313.; Belli 1999, 267-91.; Belli 2007a, 29-41.; Belli 2008, 99-102, 115-117). Erken Demir devrinde Doğu Anadolu bölgesine kalay madeni gelmediği için, bronzdan ok ucu, kama, bıçak, topuz başı, bilezik, iğne, küpe, saç halkası ve yüzük yapılamamıştır (Belli-Konyar 2003, 91). Bu yüzden Ernis-Evditepe, Karagündüz, Yoncatepe ve Hakkari mezarlarında demirden dövme tekniği ile kadın takısını oluşturan yüzlerce yuvarlak ve yassı kesitli bilezik, halhal, küpe, yüzük, gözlü ve gözsüz iğne ortaya çıkarılmıştır (Belli 2001, 145-149.; Belli V.E. 214, 58-67.; Sevin-Kavaklı 1996, 18-34.; Sevin-Kavaklı-Özfirat 2000, 412-418.; Sevin-Özfirat-Kavaklı 2001, 358-366). Gerek Yoncatepe, gerekse, Ernis-Evditepe, Karagündüz ve Hakkari mezarlarında bronzdan yapılan çeşitli silah ve takı eşyası yok denecek kadar azdır.

İlginçtir ki Yoncatepe ve diğer Erken Demir devrine ait mezarlarda ortaya çıkarılan demirden yapılmış yüzlerce takı eşyasına, Nahçıvan Erken Demir devrine ait mezarlarda rastlanılmamıştır (Bahşeliyev 2002). Bu gerçek, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde Erken Demir devrinde demir madeni üretme ve işleme teknolojisinin çok yüksek bir seviyeye ulaştığını göstermektedir (Belli-Konyar 2001b, 169 vd.; Belli-Konyar 2003, 91).

Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki Erken Demir devrine ait mezardan ortaya çıkarılan demirden dövme tekniği ile yapılmış çok sayıdaki çekiç başlı demir balta, hançer, bıçak, mızrak ucu ve topuz başlarının benzerine de, Nahçıvan bölgesindeki mezarlarda rastlanılmamıştır (Bahşeliyev 2002). İlginçtir ki, Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesindeki mezarlarda, Erken Demir devrine ait bronzdan yapılmış herhangi bir silah şimdilik bulunmamıştır. Demirden dövme tekniğinde yapılan çekiç başlı balta, hançer, mızrak ucu ve topuz başlarının, savaşlarda kullanılmaktan çok, beyler tarafından törenlerde ve günlük hayatta sembolik amaçlı kullanılmış olduğu sanılmaktadır (Belli 1996, 161-182).

Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde bulunan çok sayıdaki Erken Demir devrine ait mezarların hemen hepsinin, aile mezarı olduğu anlaşılmaktadır. Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde olduğu gibi, Nahçıvan bölgesinde bulunan Erken Demir devrine ait kale, yerleşim merkezi ve mezarlar da, yarı göçebe topluluklara ait medeniyetin ayırtkan eserleridir (Belli 2002a, 1-13.; Belli V. E. 2014, 59-67).

TEŞEKKÜR

Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kent Yerleşmesi, Van Müze Müdürlüğü ile Prof. Dr. Oktay Belli'nin bilimsel başkanlığı altında, 1998 – 2008 yılları arasında sürdürülmüştür. Yoncatepe Sarayı nekropolündeki Erken Demir devri mezarları üzerinde çalışmama izin veren, beni teşvik eden ve bu konuda elinden gelen her türlü yardımı yapan Prof. Dr. Oktay Belli'ye ne kadar teşekkür etsem azdır.

Ayrıca, Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kent kazılarında büyük emeği geçen ve benim de içinde bulunduğum bilim kurulu üyelerinden Prof. Dr. Veli Bahşeliyev, Prof. Dr. Vedat Onar, Prof. Dr. Alparslan Ceylan, Prof. Dr. Hüseyin Turoğlu, Prof. Dr. Yaşar İşcan, Doç. Dr. Erkan Konyar, Doç. Dr. Anıl Yılmaz, Doç. Dr. Havva Altunçul, Dr. Ayhan Yardımcıel, Dr. Can Avcı, Dr. İsmail Ayman, Dr. Harun Danışmaz, Dr. Selim Pullu, Dr. Fethi Ahmet Yüksel, Dr. Vehbi Altunçul, Dr. Gürkan Ergin, Mimar Dr. Şahabettin Öztürk, Zeynep Konuralp (M.A.), Filiz Vural (M.A.), Nihal Ayyıldız (M.A.), Gamze Yılmaz (M.A.), Güzin Sühran Belli, Van Müze Müdürlerinden Sayın Ersin Kavaklı ve Mete Tozkoparan ile emeği geçen çok sayıdaki meslektaşım ve öğrencilere kalpten teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarım.

Oldukça zor koşullar altında büyük bir özveriyle çalışan değerli bilim insanları ve öğrencilerin önemli çalışmaları olmasaydı, Erken Demir devri ve M.Ö.7 yüzyıla ait saray ve sivil yerleşim merkezine ait mimari yapılar gün ışığına çıkarılarak restore edilemeyecek ve bilimsel yönden aydınlatılamayacaktı.

KAYNAKÇA

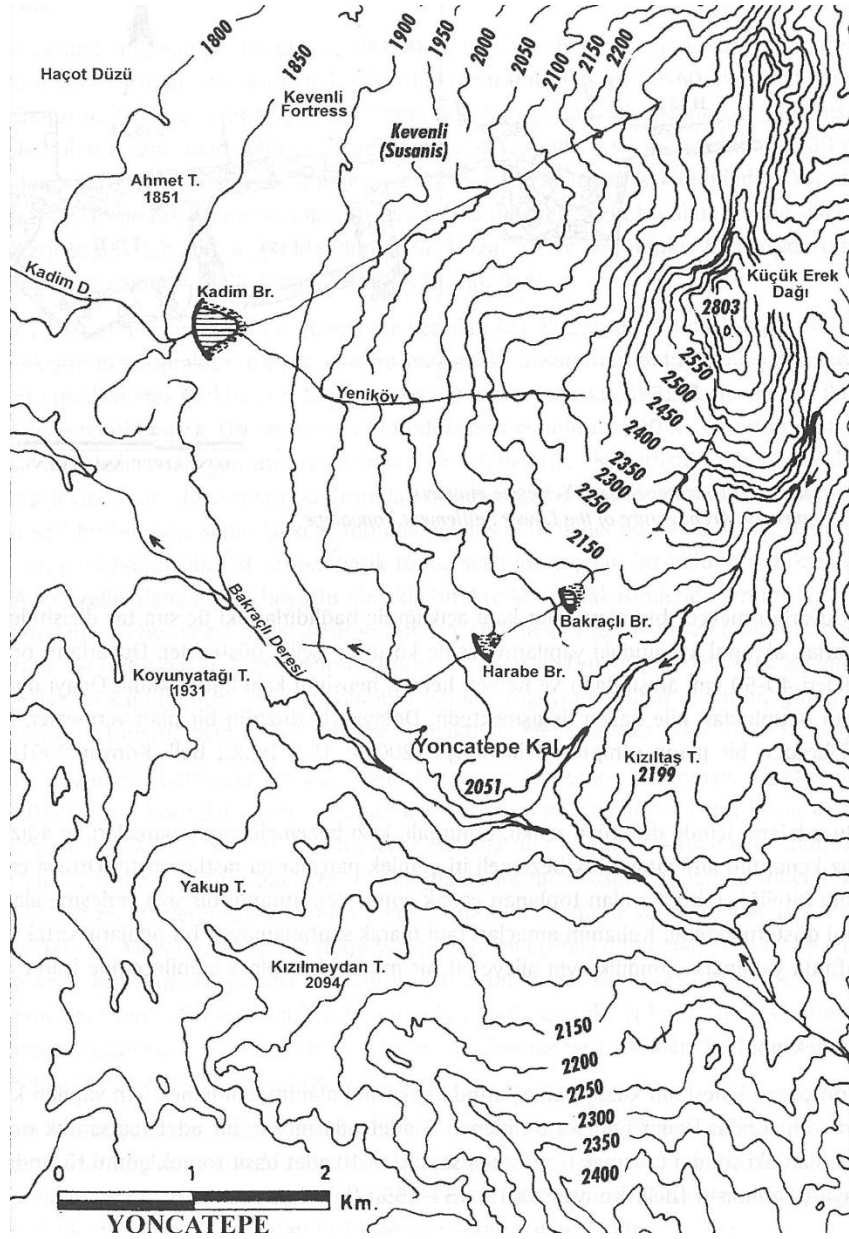
Bahşaliyev, V. 2002	:	<i>Nahçıvan'ın Erken Demir Devri Medeniyeti, Bakü.</i>
Belli, O. 1987	:	“Demir Çağı’nda Doğu Anadolu Bölgesi’nde Demir Metalujisi”, <i>Anatolian Iron Age I The Proceedings of the I. Anatolian Iron Age Colloquium Held at İzmir 24-27 April 1984</i> , (ed. A. Çilingiroğlu), İzmir, 89-107.
Belli, O. 1991	:	“Ore Deposits and Mining in Eastern Anatolia in the Urartian Period: Silver, Copper and Iron” . In: Merhav, R. ed. <i>Urartu: A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.</i> Jerusalem: 16-41.
Belli, O. 1996	:	“Çekiç Başlı Urartu Demir Baltaları”, <i>Prof. Dr. Afif Erzen Armağanı, Anadolu Araştırmaları</i> 14, İstanbul: 161-182.
Belli, O. 1998	:	“Van Gölü’nün Güneyinde Bulunan Maden Yataklarının Mezopotamya için Önemi”, <i>XXXIVe Rencontre Assyriologique Internationale</i> , Türk Tarih Kurumu/Ankara: 305- 313.
Belli, O. 2001	:	“An Early Iron Age Cemetery in the Van Region: Ernis-Evditepe”, In: Belli, O. ed. <i>İstanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)</i> , İstanbul: 145-149.
Belli, O. 2001	:	“Research on Tin Deposits in Anatolia”, In: Belli, O. ed. <i>İstanbul University’s Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)</i> , İstanbul, 320-325.
Belli, O. 2002a	:	“Research on Early Iron Age Fortresses and Necropolises in Eastern Anatolia”, <i>Anatolian Iron Ages V, The Proceedings of the Five Anatolian Iron Ages Colloquium held at Van, 6-10 August 2001</i> , (eds. A. Çilingiroğlu-R. Matthews), London, 1-13.
Belli, O. 2002b	:	“2000 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı”, 23. <i>Kazı Sonuçları Toplantısı 2</i> , Ankara: 265-274.
Belli, O. 2003	:	“2001 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı”, 24. <i>Kazı Sonuçları Toplantısı 2</i> , Ankara, 385-392.
Belli, O. 2006	:	“Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü”, (<i>Prof. Dr. Tahsin Özgüç’ün Anısına</i>), <i>Anadolu Medeniyetleri 2005 Yılı</i> , Ankara, 381-431.
Belli, O. 2007a	:	Urartu Krallığı Döneminde Van Gölü’nün Güneyinde Demir Madenciliğinin Gelişimi-Development of Iron Mining at the Sauthern Van Lake During Urartian Kingdom”, (ed. O. Belli), <i>II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 04-07 Eylül 2006 Bitlis</i> , Bitlis Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, No: 17, Ankara, 29-44.
Belli, O. 2007b	:	“Yoncatepe Sarayı ve Nekropolü”, <i>Tarih Boyunca Van</i> , İstanbul, 212-216.
Belli, O. 2008	:	“Van Gölü’nün Güneyi ile Hakkari Bölgesi’nde İşletilen Maden Kaynakları-Exploited Mineral Resources South of Lake Van and in the Hakkari Region”, (ed. O Belli) <i>III. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 06-08 Haziran 2007-Hakkari</i> , Hakkari Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları, No: 5, Ankara, 91-120.

Belli, O. - E. Kavaklı, 2000	:	“1998 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı”, 21. <i>Kazı Sonuçları Toplantısı 1</i> Ankara: 435-448.
Belli, O.- E. Kavaklı 2001	:	1999 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı”, 22. <i>Kazı Sonuçları Toplantısı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü I</i> , Ankara, 369-384.
Belli, O.-E. Konyar 2001a	:	“Excavations of Van-Yoncatepe Fortress and Necropolis (1997-1999)”, <i>Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932-2000)</i> , (ed. O. Belli), İstanbul 2001, 150-156.
Belli, O.-E. Konyar 2001b	:	“Excavations at Van-Yoncatepe Fortress and Necropolis”, <i>Tel Aviv</i> 28/2, Jerusalem 2001, 169-212.
Belli, O.-E. Konyar 2003	:	<i>Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropollerini- Early Iron Age Fortresses and Necropolises in East Anatolia</i> , Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
Belli, V.E. 2014	:	“Hakkari Bölgesi nin Erken Demir Çağı ndaki Sorunları”, <i>Tarihte Uluslararası Hakkari Sempozyumu-International Hakkari Symposium in Hakkari 14-16 Kasım 2014 Hakkari</i> , 1, İstanbul 55-67.
Konyar, E. 2004	:	Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
Onar, V.- A. Armutak-O. Belli- E. Konyar 2002	:	“Skeletal Remains of Dogs Unearthed from the Van-Yoncatepe Necropolises”, <i>Journal of Osteoarchaeology</i> , 12, 32-48.
Piotrovskii, B.B. 1955	:	“Razvitie skotovodstva v drevnejsem Zakavkaze”, <i>Sovetska Archaeologia</i> 13:5-15.
Sevin, V. - E. Kavaklı 1996	:	“Bir Erken Demir Çağı Nekropolü Van-Karagündüz - An Early Iron Age Cemetery”, <i>Arkeoloji ve Sanat Yayınları</i> , İstanbul.
Sevin, V. - E. Kavaklı - A. Özfirat 2000	:	“Karagündüz Höyüğü 1998 Yılı Kazılan”, 21. <i>Kazı Sonuçları Toplantısı 1</i> , Ankara: 409-420.
Sevin, V. - A. Özfirat - E. Kavaklı 2001	:	“1997-1999 Hakkari Kazıları", 22. <i>Kazı Sonuçları Toplantısı I</i> , Ankara: 355-368.

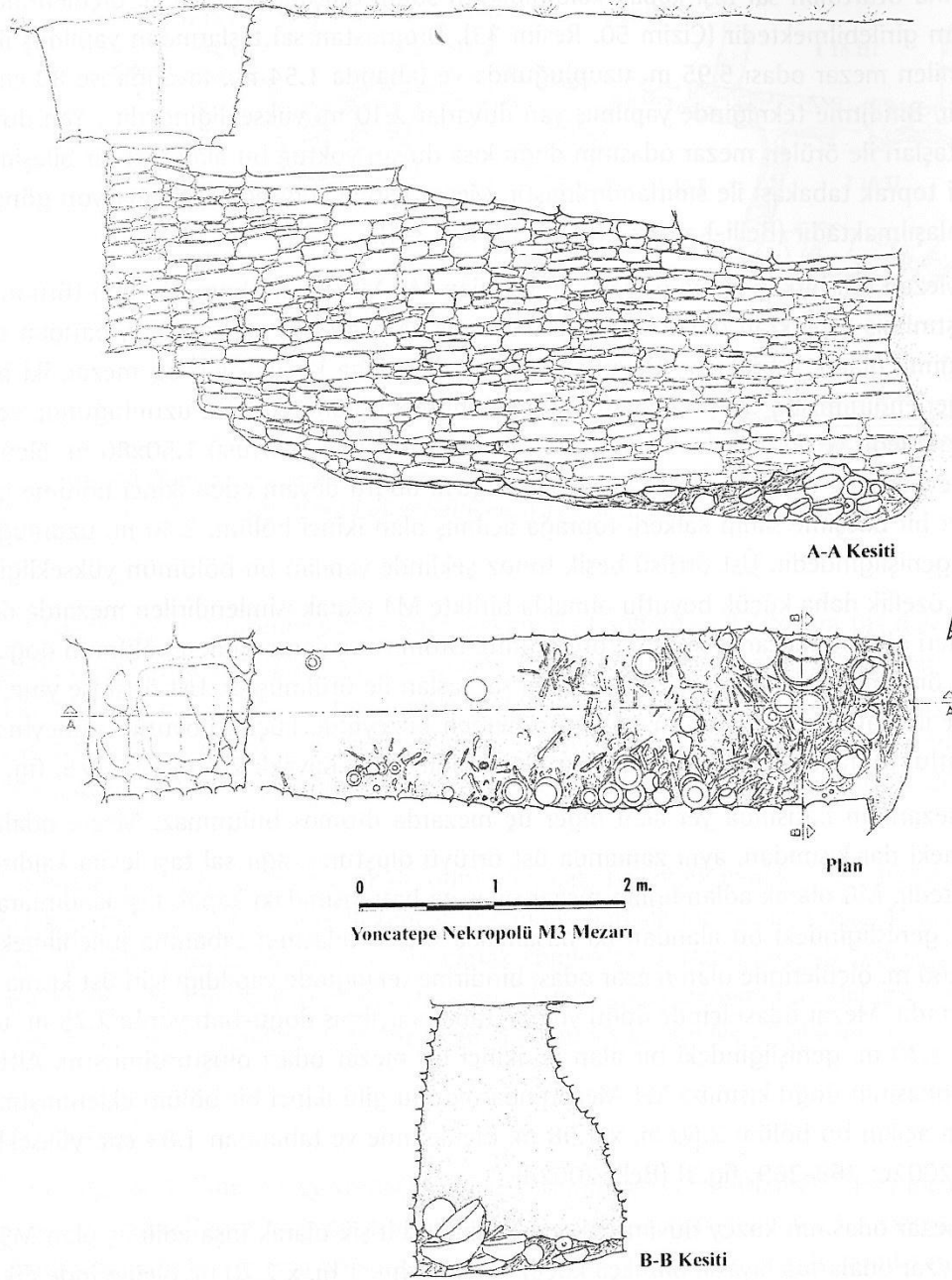
GÖRSELLER

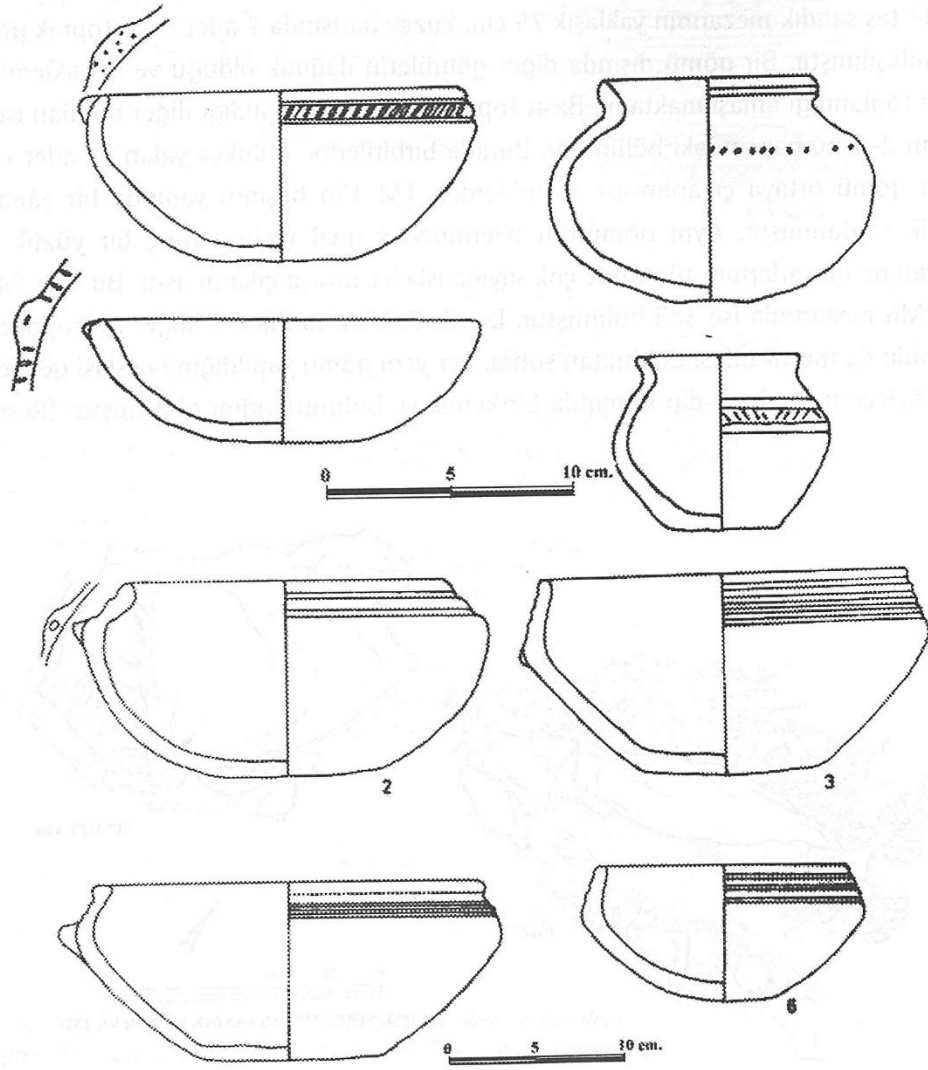
Harita 1: Doğu Anadolu ve yakın çevresindeki Tunç ve Erken Demir devrine ait kale ve nekropollerin dağılımı

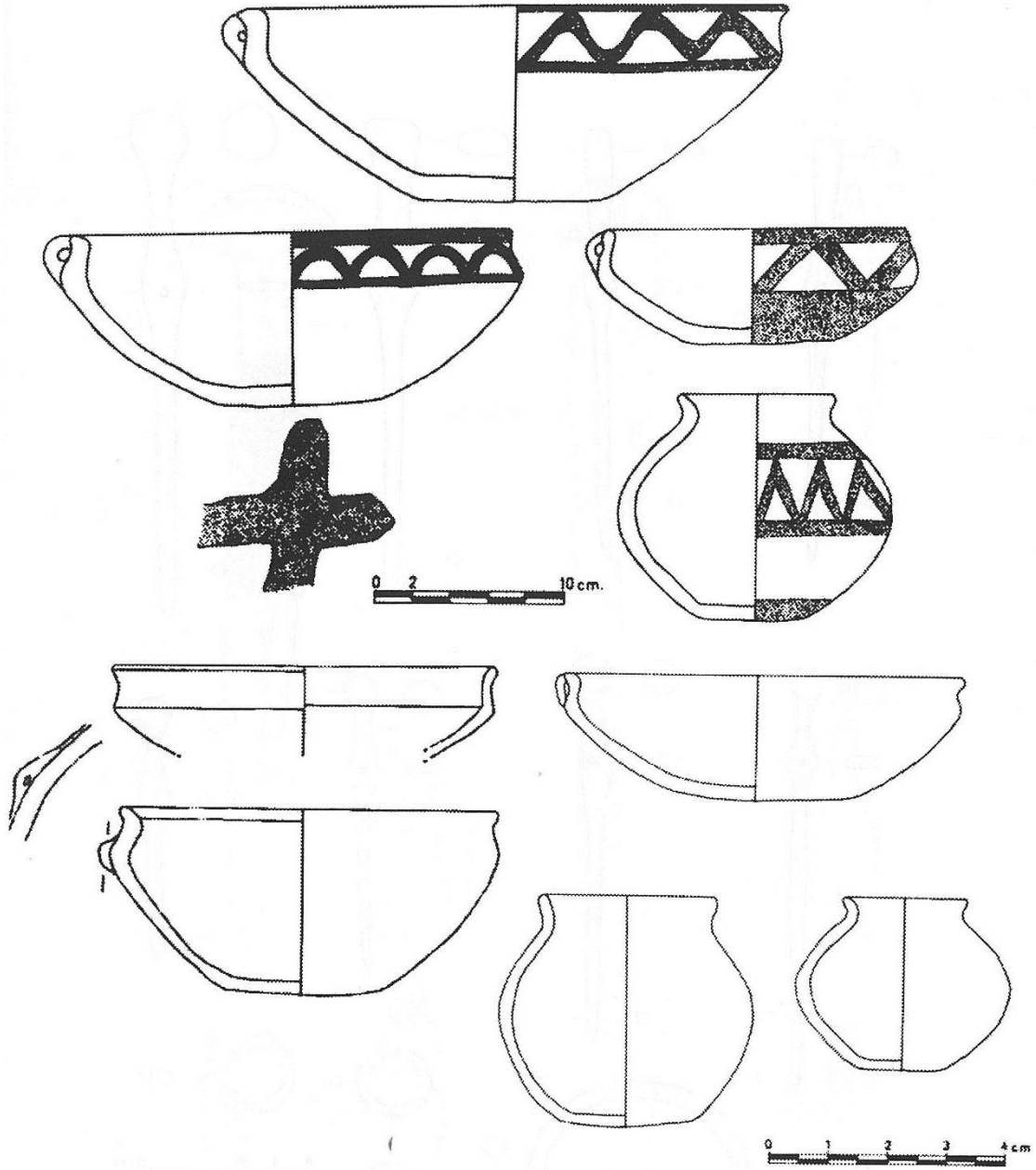
Çizim 1: Yoncatepe Sarayı ve yakın çevresinin topografyası

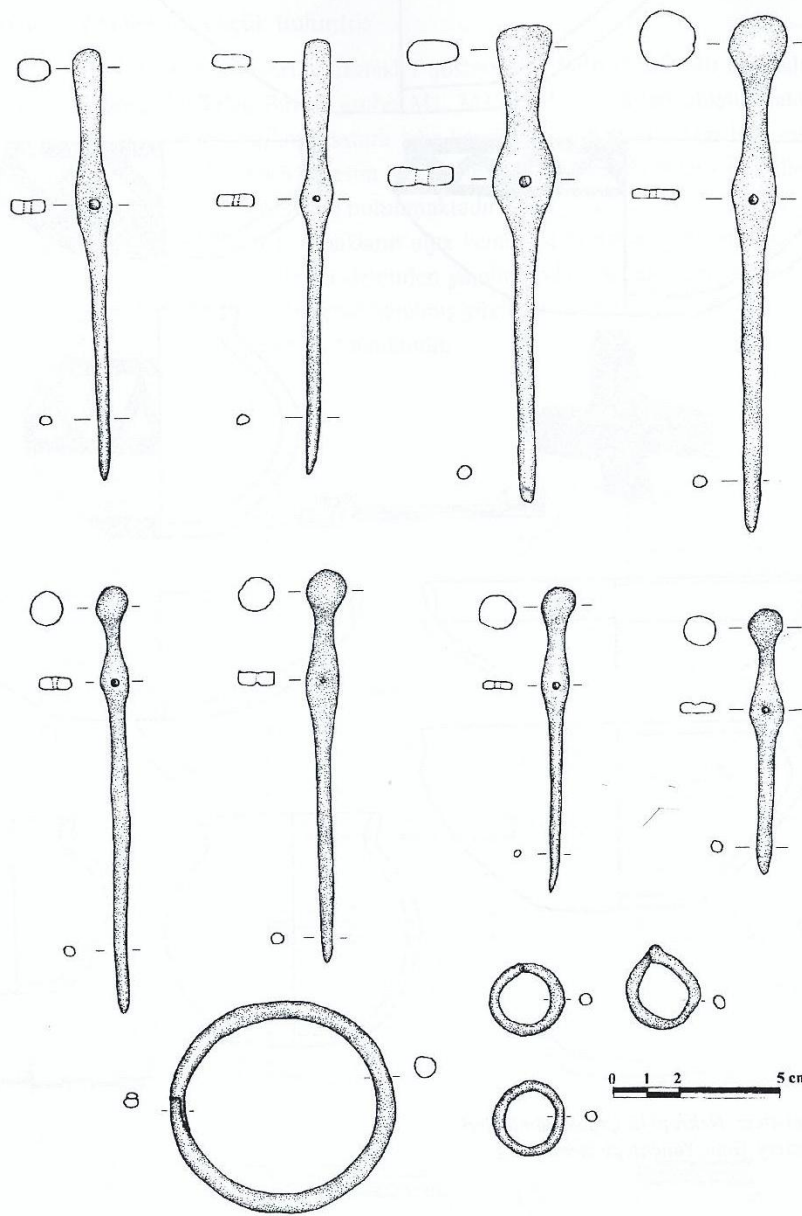
Çizim 2: Yoncatepe Nekropolü M3 Mezar plan ve kesitleri

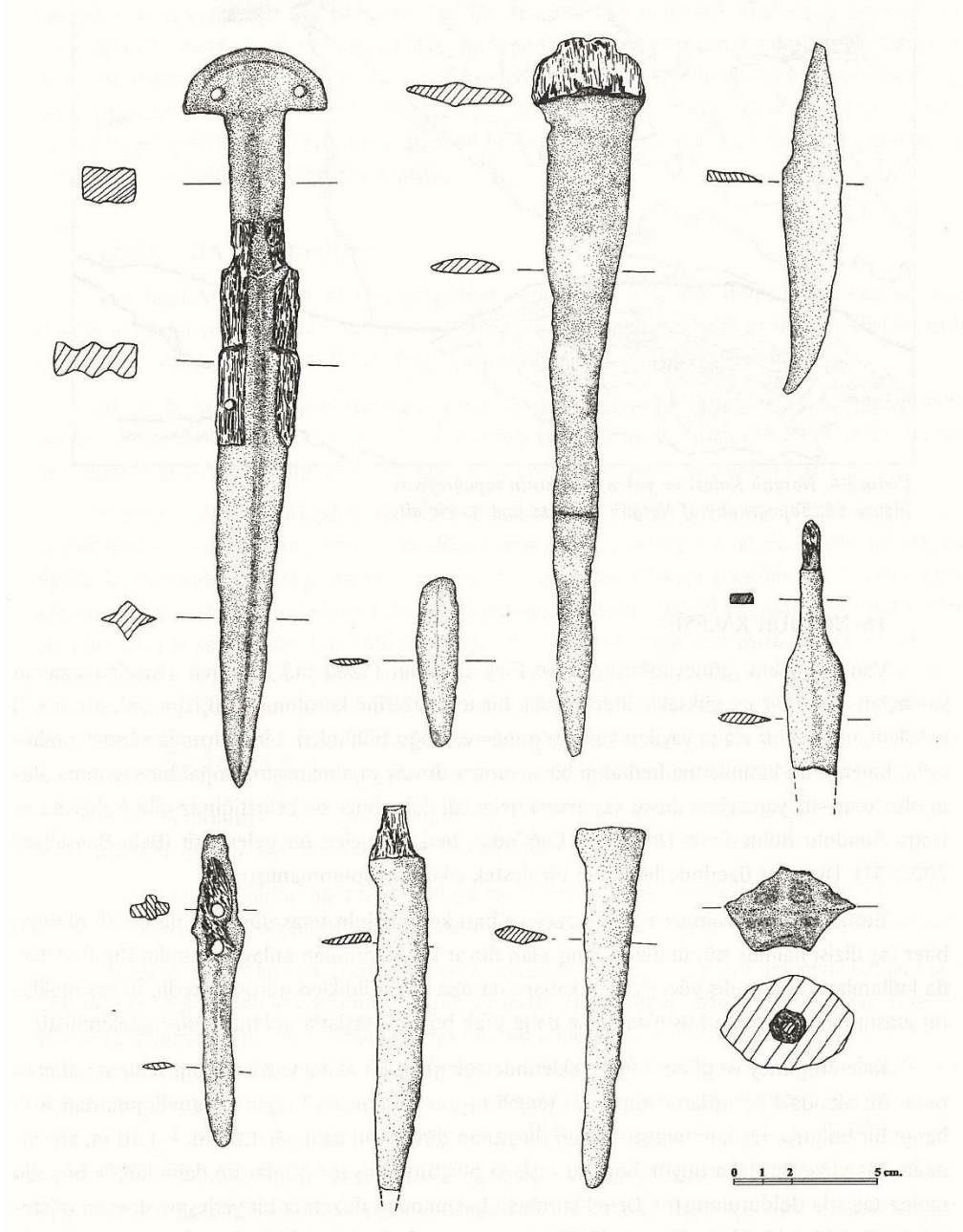
Çizim 3: Yoncatepe Nekropolü çanak-çömlekleri

Çizim 4: Yoncatepe Nekropolü çanak-çömlekleri

Çizim 5: Yoncatepe Nekropolü, demir iğneler, yüzükler ve bilezik

Çizim 6: Yoncatepe Nekropolü, demir hançerler, bıçaklar ve topuz başı

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 359-370

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 23. 10. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 06. 11. 2018

DAĞLIK KİLİKYA KIYILARINDA BİR ERKEN BİZANS KİLİSESİ: PULLU KİLİSESİ KAZI ÇALIŞMALARI VE İLK BULGULAR

AN EARLY BYZANTINE CHURCH ON THE COAST OF ROUGH CILICIA: THE EXCAVATION OF PULLU CHURCH AND FIRST EVIDENCES

Kenan BEŞALTI-Suat ŞAHİN¹

Özet

Mersin ili, Bozyazı ilçesi, Dikilitaş mevkiinde bulunan Pullu II Arkeolojik Sit Alanı'nda Anamur Müze Müdürlüğü başkanlığında arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir. Dağlık Kilikya kıyılarında, Anemurium antik kentinin territoryumunda gerçekleştirilen kazılarda önemli bulgulara rastlanmıştır. Kazılar sonucunda moloz taş ve kireç harç kullanılarak inşa edilmiş doğu batı uzantılı bir yapıya ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır. Altın ve bronz sikkeler, seramik kandiller, bazı taş eserlerin yanı sıra, çoğunlukla geometrik desenli mozaik panolarla döşenmiş zeminler, bir *apsis* ve içerisinde *altar* kalıntısı tespit edilmiştir. Mevcut kalıntılar bu yapının Erken Bizans Döneminin bir bazilika örneği olduğunu göstermektedir. Bu dönemde, Dağlık Kilikya bölgesinde Hıristiyanlık güçlü bir varlık göstermiş ve kilise yapılarında bazı yerel üslup uygulamalarına gidilmiştir. Ortaya çıkarılan kalıntılar, kilisede hem *endonartheks* hem de *exonartheks* bölümlerinin varlığını ortaya koymuştur. Kilisenin *altarı* ise beklendiği üzere *Bema* bölümünde değil *apsisin* içerisinde bir konuma yerleştirilmiştir. Yapılan kazılarda kalıntıları ortaya çıkarılan Pullu Kilisesi, Dağlık Kilikya'da inşa edilen Erken Bizans Dönemi kiliseleri arasında özel bir uygulamayı işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kilikya, Anamur, Bizans, kilise, kazı.

¹ Doktorant Sanat Tarihçisi, Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü. Arkeolog, Anamur Müze Müdürü.

Abstract

Archaeological excavations were carried out by the head of the Anamur Museum Directorate in the Pullu II archaeological site located near Dikilitaş, Bozyazı, Mersin. During the excavations, some important finds were found in territory of Anemurium on the coast of Rough Cilicia. As a result of the excavations, some remains belonging to a structure positioned east to west and built by using rubble stone and lime mortar were found. Besides some stone pieces, gold and bronze coins, ceramic candles, floors paved with mosaic board which were mostly geometric patterned, an *apsis* and an *altar* in it were found. These remains have showed that this structure was a basilica sample of Early Byzantine Term. In this term, Christianity represented in a powerful way in Rough Cilicia area and some local technics were implemented in church buildings. The Pullu Church of which remains were found in excavations has pointed that a special structure among the churches which were built in Rough Cilicia area during Early Byzantine Term.

Keywords: Cilicia, Anemurium, Byzantine, Church, excavation.

Giriş

Mersin İli, Bozyazı İlçesi, Narince Mahallesi, Dikilitaş Mevkiinde, Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 29.01.2014 tarih ve 3177 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit Alanı ilan edilen Pullu II Ören yerinde 15.02.2017 tarihinde Anamur Müze Müdürlüğü uzmanlarınca tespit edilen mozaikli kaçak kazı alanında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğüne kurtarma kazısı yapılmasına izin verilmiştir. Söz konusu kazı alanının Dikilitaş Tabiat Parkı alanı içinde kalması sebebi ile ilgili kurumdan gerekli izinler alınmıştır. Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 29.01.2014 tarih ve 3177 sayılı kararı ile I. Derece Arkeolojik Sit Alanı ilan edilen bu alandaki kazı çalışmaları, Müze Müdürlüğü emrine verilen 10 İŞKUR elamanı ile 18.09.2017- 25.09.2017 ve 06.11.2017- 29.12.2017 tarihlerinde olmak üzere iki dönem halinde gerçekleştirilmiştir.² Bu makalede, alanda gerçekleştirilen kazı çalışmalarına ve ortaya çıkan mimari kalıntılara genel olarak değinilmeye çalışılmıştır. Alandaki kazılarda elde edilen küçük buluntular ve ortaya çıkan mozaik panolar ise ayrı birer detaylı çalışmayı gerektirdiği için burada sadece tespit bilgilerine yer verilmiştir.

Lokalizasyon

Kazı çalışmasına konu alan olan Pullu II Örenyeri, Mersin ili, Anamur ve Bozyazı ilçelerinin arasında, her iki ilçeye de yaklaşık 6 kilometre mesafede bulunmaktadır. Bu ilçeleri birbirine bağlayan devlet karayolunun güneyinde, yol ile Akdeniz arasında yer alır. Denize doğru eğimli ve ormanlık bir topografyaya sahip alan içerisinde modern yerleşme baskısı bulunmamaktadır (fig.1)

Antikçağın en ünlü coğrafyacısı Strabon'un yaptığı tanıma göre Cilicia Tracheia

² Kazı çalışmaları, Anamur Müze Müdürlüğü uzmanlarından Arkeolog Süleyman Ali SOL ve Arkeolog Mehmet ÇÖNDÜR sorumluluğunda gerçekleştirilmiştir. Kendilerine teşekkürü borç biliriz.

(Dağlık Kilikya) sınırların içerisinde kalan Anamur ile Nagidos (Strabon, 2012: 253) arasında kalan bu bölge, Erken Bizans Döneminde ise Isauria Themasına dahildir (Haldon, 2007: 66). Çalışmaya konu alan, Geç Antikçağda Anemurium kentinin territoryumunda kalmış olmalıdır.

2017 Kazı Çalışmaları

Kazı çalışmalarına 1, 2, 3, 4, 5 olarak adlandırılmış, kullanım amacı başlangıçta tespit edilemeyen duvarların arasındaki toprak dolgunun kaldırılması ile başlanmıştır. Toprak dolgunun kaldırılması ile duvarlar arasında bulunan 5 adet kızılçam ağacının kökleri açığa çıkmıştır. Kazı çalışması yapılacak alan içerisinde bulunan ve tehlike arz eden bu ağaçlar, gerek ilgili Orman Bölge Müdürlüğü gerekse de ilgili Koruma Bölge Kurulundan alınan uygun görüşler sonrası kesilerek alan kazıya uygun hale getirilmiştir. Kazısı yapılacak yapının genel olarak doğu-batı uzantılı, dikdörtgen formlu olduğu başlangıçtan itibaren anlaşılmıştır.

Çalışma konusu alanda, yüzeyde yer yer gözlemlenen duvar izleri takip edilerek kazılara başlanmıştır. Mevcut duvarların bazı bölümleri zemin seviyesinde, bazı bölümlerinin ise 60-70 cm. yüksekliğinde olduğu görülmüştür. Farklı yüksekliklere sahip duvarların arasında kalan dolgu toprak titizlikle kaldırıldığında, mevcut kalıntıların, yaklaşık 27 m.x14 m. ölçülerinde bir kiliseye ait olduğu ve yapı zeminin mozaik panolarla kaplı olduğu görülmüştür (fig.2).

Yarım daire formundaki *Apsis*in orta kısmındaki duvarın bir bölümü alanın mesire alanı olarak düzenlenmesi (teraslama) sırasında tahrip edildiği, bu alandaki kazı çalışmalarında dolgu içinden kireç harçlı duvar parçalarından ve güncel atık malzemelerden (pet şişe ve poşet) anlaşılmaktadır. *Apsis* içerisinde yine kireç harçlı moloz taşlar ile yapılmış kuzey güney uzantılı 1.35 m. uzunluğunda, 0.75 m. genişliğinde *altar* kalıntısı ortaya çıkarılmıştır (fig.3).

*Apsis*in güneyinde, güney duvarına bitişik güneydoğu-kuzeybatı uzantılı moloz taşlardan çamur harç ile örülmüş bir duvar bulunmaktadır. Bu duvar doğu uç kısmından güneye köşe yapmakta olup büyük bir kısmı tahrip olmuştur.

Naos kısmında yapılan kazı ve temizlik çalışmaları, bu alanın üç bölüme ayrıldığını göstermiştir. Kuzeyde bulunan *nef*, kaçak kazı faaliyeti sonrası alanın arkeolojik sit alanı ilan edilmesinde önemli rol alan mozaikli zeminin açığa çıktığı kısımdır. Mozaik döşemesi toprak üst seviyesinden 0.85 m. derinlikte olup geometrik bezelemeli siyah beyaz tesseralar ile yapılmıştır. Bu mozaik tabanın, yukarıda sözü edilen ve gerekli izinler alındıktan sonra kesilen çam ağaçlarının kökleri tarafından büyük tahribata uğradığı görülmüştür. Ağaç kökleri çok kalın olmayan mozaik döşemesinin içine etki etmiş olup belli alanlarda çatlama ve ayrılmalara sebebiyet vermiştir. Mozaik döşeme üstünden bu köklerin temizlenmesi bir yere kadar mümkün olmuş ise de tamamının kaldırılması bir bütünlük arz eden mozaik döşemelerinin tamamının tahribine sebep olabileceğinden derin kökler mozaik zemin üzerinde bırakılmıştır (fig.4).

Yapının bulunduğu bölgedeki coğrafi koşullar ve zaman içerisinde oluşan bitki popülasyonunun bozulmaların ana kaynağı olduğu söylenebilir. Mozaik döşemenin tabakalarını oluşturan harçlar bağlayıcı özelliğini tamamen kaybettiğinden alanda yoğun

miktarda yerinden kopmuş ve özgün konumu belli olmayan tessera kütleleri tespit edilmiştir. Mozaik döşemede meydana gelen tahribatın sebebi olan bitkilere yönelik temizlik çalışması, kazı çalışmaları sırasında ilgili kurul kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiş ve ince kök temizliği mozaiklere zarar vermeyecek ölçüde tamamlanmıştır. Yılları itibari ile kazı çalışmasının sonlandırılması nedeniyle mozaik zeminin bulunduğu *naos* kısmı jeotekstil malzeme olan nefes alabilir termal örtü ve 20 cm. kalınlığında yıkanmış kum ile kapatılmıştır (fig.5). Mozaik üzerindeki sağlamaştırma çalışmalarının önümüzdeki dönem içerisinde gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

Kilisenin hemen dışında *Apsis* ekseninde, doğu cephesine bitişik olarak yerleştirilmiş bir mezara rastlanmıştır. 1.70 m. uzunluğunda ve 0.50 m. genişliğinde olan mezar “2017 DK-Mezar-1” olarak adlandırılmıştır. Yönelim olarak kuzey-güney uzantılı olan mezar içinde tek bir bireye ait gömü olup kafatası ve eklem kemiklerinin bir kısmının olmadığı görülmüştür (fig.6). Gömü ana toprağa yapılmıştır. Mezar çevresinde yapılan temizlik çalışmalarında 1 adet bronz sikke bulunmuştur.

Yapının kuzey duvarına bitişik, moloz taşlar ve çamur harç ile yapılmış kuzey-güney uzantılı 5.93 m. uzunluğunda, 0.40 m. genişliğinde bir duvar açığa çıkartılmıştır. Duvarın, kilise yapısına sonradan eklenen bir mekana ait olması muhtemeldir. Bu alandaki mekânın sonradan yapıldığı duvar birleşme kısmındaki dilatasyondan anlaşılmaktadır. Yine bu duvara paralel uzanan, kuzey güney uzantılı, kilisenin kuzey cephe duvarı ile kesişen muhdes duvarın 12 metrelik kısmı açığa çıkartılmıştır. Kilisenin kuzey duvarına bitişik, birbirine paralel uzanan bu duvar kalıntılarının mahiyetinin anlaşılması ve planının çıkarılmasına yönelik kazı çalışması planlanmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

313 yılında İmparator Constantinus, Milano Fermanı ile imparatorluk sınırlarında Hıristiyanlığı serbest bir din olarak ilan edince (Koch, 2007: 7) kilise yapılarının inşası kolaylaşmış ve artmıştır. Kuşkusuz bu tarihten önce de az da olsa dini mimari örnekleri mevcuttur. Ancak Hıristiyanlık dini mimarisinin kendine has bir kimlikle hızlıca ortaya çıkışı bu tarihten hemen sonraya rastlar (MacDonald, 1977: 12). Tarihlendirilebilen ilk bazilika bizzat imparator Constantinus’un Roma Piskoposu için 313 yılında yaptırdığı ve bugün Lateran Bazilikası olarak bilinen Salvatore Kilisesi’dir (Koch, 2007: 41). Anadolu’da ise, zemin mozaikindeki yazıttan okunduğu kadarıyla 375-381 yılına tarihlenen (Taşlıalan, 1996: 231 vd.) Pisidia Antiocheiası’ndaki St. Paul Bazilikasının ilk evresi, bilinen en erken tarihli bazilika örneğidir.

Hıristiyanlığın İmparatorluk sınırlarında serbest bırakılmasına müteakip, eşzamanlı olarak Anadolu ve özelde Kilikya bölgesinde de çok sayıda taraftar bulduğu, bu cemaatin ibadet mekânı ihtiyaçları için hızlıca yapı faaliyetlerine girilmiş olduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Erken Bizans Döneminde, Kilikya bölgesinde yeni dinin yaygınlaşmasına katkıda bulunan ve bu uğurda şehadete ulaşan martırların çokluğu (Mietke, 2009: 120-122) da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Silifke’de bulunan ve buranın bir Hıristiyanlık hac merkezine dönüşmesine sebep olan Azize Thecla kültünün Anemurium bölgesinde Hıristiyanlığın yaygınlaşması ve kökleşmesine katkıda bulunduğu, apokrif Barnabas İncili’ndeki anlatımlara göre Hıristiyanlığın Anamuriumda güçlü bir varlık gösterdiği araştırmacıların ortaya koyduğu güçlü savlar arasındadır (Russel, 1989: 1629).

Mersin ili, Bozyazı ilçesi idari sınırlarında kalmasına rağmen Anemurium antik kentinin territoryumunda kalan ve Pullu II Örenyeri olarak adlandırılan alanda gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkan kalıntılar, yapının niteliği konusunda bir çıkarımda bulunmaya yetecek kadar veri sunmaktadır. Doğu-batı yönelimli, temel olarak üç *nef* ile doğu yönünde dışa doğru yarım daire şeklindeki *apsis*le karakterini ortaya koyan bu dini yapı türü (Eyice, 1988: 46) “Bazilika” olarak bilinmektedir. Ortaya çıkan kalıntıların çizimi de Pullu II örenyerindeki bu yapının bazilikal planlı üç *nefli* bir kilise olduğunu göstermektedir (fig.7).

Yapı kalıntısının *nartheks* bölümü, bilinen örneklerle karşılaştırıldığında bu boyutta bir kilise için biraz sıradışıdır. Yapıya batı yönünden bakıldığında, bir *nartheks* bölümü görülür. *Nartheks*, genellikle enlemesine dikdörtgen ve bölüntüsüz bir tek mekan olarak beklenirken burada kendi içerisinde üç eşit mekana bölündüğü anlaşılmaktadır. An itibarıyla bu mekanlarda özgün bir zemine ulaşılammıştır. Bu bölüm ile *naos* arasında ise beklenildiği gibi enlemesine tek mekanlı olan bir *nartheks* bölümü daha tespit edilmiştir. Zemin döşemesinde düzgün ve belli bir formda olmadıkları görülen taş malzemesinin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kilisenin *nartheks* düzenlemesinde hem *endonartheks* hem de *exonartheks* olarak adlandırılan (Curcic, 1991: 1439) bölümlerinin olduğu anlaşılmaktadır. *Exonartheks* ve *endonartheks* bölümlerinin beraber bulunduğu ve bunlardan birinin üç mekanlı uygulamasına ilişkin örnek sayısı fazla değildir. Üç mekanlı *nartheks* uygulamasına dair bazı izler, Anemurium Nekropol Kilisesi’nin (Russel, 1989: 1630), Anavarza Kaya Kilisesi’nin (Gough, 1952: 114) ve Işıkkale Kilisesi’nin (Westphalen, 2015: 548) planlarından okunabilmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak ilginç bir şekilde, oldukça benzer bir uygulama, Kosova’da bir kilisede de kaşımıza çıkmaktadır. Yazarı tarafından yapılan değerlendirmelerde, 5. yüzyılın sonlarına tarihlenen (Çetinkaya, 2017: 245) Harilaq manastır kilisesinin *exonartheks* ve *endonartheks*lere sahip olduğu, her bir *nartheks*in de üçlü mekan uygulamasına konu olduğu görülmektedir (fig.8).

Kilisenin *naos* kısmı, bazilikal plan şemasına sahip bir kiliseden beklendiği üzere üç *nefe* ayrılmış olmalıdır. Bunu destekleyen az sayıda duvar kalıntısı izi tespit edilebilmiştir. *Nef*lerin zeminleri de dönemin üslup özelliklerini yansıtan, geometrik ve bitkisel motiflerle bezeli mozaik panolar ile döşenmiştir. Kazılarda ortaya çıkan kalıntılar arasında *in situ* durumda olan herhangi bir sütun kaidesi olmadığından *nef* ayrımının nasıl sağlandığı, dikey taşıyıcı mimari elemanların neler olduğu konusunda net bir ifade kullanmak doğru olmayacaktır. Ancak kazıda elde edilen ve tamamı M.S. 5-6. yüzyıla tarihlendirilen benzer örneklerle karşılaştırıldığında, Attika A tipi (Öztaşkın-Sertel, 2017: 99. kat.no: 35) ve tek *toruslu* Attika C tipi (Keskin, 2010: 231 kat.13 vd.) oldukları söylenebilen sütun kaideleri, yapıda muhtemel *nef* ayrımlarında kullanılmış sütun dizisine ait olabilir. Pullu Kilisesinde *naos*, alışıldık uzun dikdörtgen formdan ziyade kare formundadır. Kilisede çift *nartheks* uygulamasına gidilmiş olması, *naosu* küçülterek kare forma yaklaştıran başlıca sebep olmalıdır.

Kilisenin *Apsis* bölümüne bakıldığında, mevcut izler, en azından tasarımda bir simetrisinin gözetildiğini ortaya koymaktadır. Tam ortada, 5.60 m. genişlik ve 3.30 m. derinliği ile yarım daireye yakın formda bir *apsis* ve *apsisin* iki yanına konumlandırılmış *postoforium* hücreleri bu bölgeyi, *naosu* enlemesine kesen bir dikdörtgen birim haline dönüştürmüştür. *Apsis* içerisinde konumlandırılmış olan *altar* ise yapının ana inşa malzemesi olan moloz taş ve kireç harç ile inşa edilmiştir. Erken Bizans döneminde, *altarın* konumu genellikle *templon* ile *apsisin* arasında bir yer olarak tanımlanırken (Taft, 1991: 71) Pullu Kilisesinde bunun aksine *altar* *apsisin* içerisine alınmıştır. Bu uygulama, yakın bölgede bulunan ve 5-6. Yüzyıla

tarihlendirilen Anemurium Merkez (Hazine) Kilisesinde de görülmektedir (Russel, 1989: 1627). Burada, Dağlık Kilikya veya Isauria bölgesinin Erken Bizans Dönemi Kiliselerinde farklı bazı uygulamalara gidildiği söylenebilir.

Apsisin iki yanında var oldukları anlaşılan *postoforium* mekanlarının yan duvarlarına ulaşılabilmiştir. Ancak, kuzeydeki *prothesis* ve güneydeki *diakonikon* mekanlarının yan duvarlarının, yapının doğu cephesini oluşturan bir duvar vasıtasıyla birbirine bağlandığına dair izlere de ulaşılmıştır. Şu halde, yapının özgün durumunda, doğu cephesinde *apsisin* dışarıya taşkın olmadığı, yapıda bir bütün olarak dikdörtgen formu sağlayan düz bir cephe olduğu söylenebilir. Mevcut kalıntıların yeterli seviyede yüksek olmamasından dolayı gerek *postoforium* mekanları gerekse de *apsiste* aydınlatma açıklıklarına ilişkin herhangi bir iz görülememektedir. Doğru cephesinin düz duvar olduğu kilise örnekleri Kilikya bölgesinde oldukça fazladır. Bunlar arasında Kanytelleis I ve III nolu Kiliseler (Eyice, 1976: Levha 1), Çukurkeşlik Bazilikası (Hill, 1996: fig: 26) Anemurium Merkez Kilisesi (Russel, 1989: fig.2) gösterilebilir.

Sonuç olarak; Mersin İli, Bozyazı İlçesi, Narince Mahallesi, Dikilitaş Mevkiinde, Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 29.01.2014 tarih ve 3177 sayılı kararı ile I.Derece Arkeolojik Sit Alanı ilan edilen Pullu II Örenyerinde Anamur Müze Müdürlüğü tarafından yürütülen kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkan kalıntıların; çift *nartheksli* ve üç *nefli* bazilikal plan şemalı bir kiliseye ait olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut mimari durum ve az sayıdaki mimari plastik verinin benzer örneklerle karşılaştırılması sonucunda, yapının Erken Bizans Döneminde, 5-6. yüzyıllarda, olasılıkla da 6. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği ileri sürülebilir. Yukarıda da belirtildiği üzere; alanda yapılan kazılarda ortaya çıkan mozaik döşeme ve küçük buluntular ayrı birer çalışmaya konu olacak nitelikte olduklarından bu çalışmaya dahil edilmemişlerdir. Alanda kazı çalışmalarına önümüzdeki dönemde, imkanlar dahilinde devam edilmesi planlanmaktadır. Kazının diğer bulgularının ve yapılacak kazılarda elde edilecek olası bulguların da değerlendirilmesiyle, Pullu Kilisesi'nin niteliği daha iyi anlaşılacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Curcic, S.1991 “Nartheks” *Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 Vols,(ed: A.Kazdhan), New York.
- Çetinkaya, H. 2017 “Early Christianity In The Balkans And An Unknown Monastery From Harilaq/Kosovo” *Studia Academica Şumenensia* 4, 237-246.
- Eyice, S.1976/77 “Silifke Çevresinde İncelemeler: Kanlidivan (=Kanytelleis - Kanytelideis) Basilikalari, Bir Ön Çalışma” *Anadolu Araştırmaları* (4-5), 411-441.
- Eyice, S.1988 “Bizans Mimarisi” *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri*. İstanbul, 45-51.
- Gough, M. 1952 “Anazarbus” *Anatolian Studies*, 2, 85-150.
- Haldon, J. 2007, *Bizans Tarihi Atlası* (çev:A. Özdamar) Kitap Yayınevi.

- Hill, S. 1996, *The Early Byzantine Churches of Cilicia and Isauria*, Variorum, Aldershot, UK.
- Keskin, E. 2010 “Çorum İlinde Bulunan 5.-6. Yüzyıllara Ait Attika Tipi Sütun Kaideleri” *Bizans ve Çevre Kùltürler, Prof. Dr. S. Yıldız Ötüken’e Armağan*, 228-234.
- Koch, G. 2007 *Erken Hristiyan Sanatı*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- MacDonald, W. 1977, *Early Christian and Byzantine Architecture*, New York.
- Mietke, G. 2009 “Monumentalisierung Christlicher Heiliger in Kilikien in Frühbyzantinischer Zeit (Exaltation of Saints in Early Byzantine Cilicia)”, *Olba XVII*, 119-142.
- Öztaşkın, G.K- Sertel, S. 2017 “Olympos Bizans Dönemi Sütun Başlıkları ve Kaideleri” *Olympos I:2000-2014 Araştırma Sonuçları*, (Ed: B.Yelda Olcay Uçkan) s.79-116
- Russell, J. 1989 “Christianity at Anemurium (Cilicia)” *Publications de l’École Française de Rome*, 123(1), 1621-1637.
- Strabon, 2012 *Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap XII,XIII, XIV*, (çev: Pekman, A.), İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Taft, R F. 1991 “Altar”, *Oxford Dictionary of Byzantium*, 3 Vols, (ed: A.Kazhdan), New York.
- Taşlıalan, M. 1996 “Pisidia Antiocheiası 1995 Yılı Çalışmaları,” *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 7, 221– 251
- Westphalen, S. 2015 “Die Kirche Von Işıkkale”, *Olba* 23, 535-552.

RESİMLER VE ÇİZİMLER

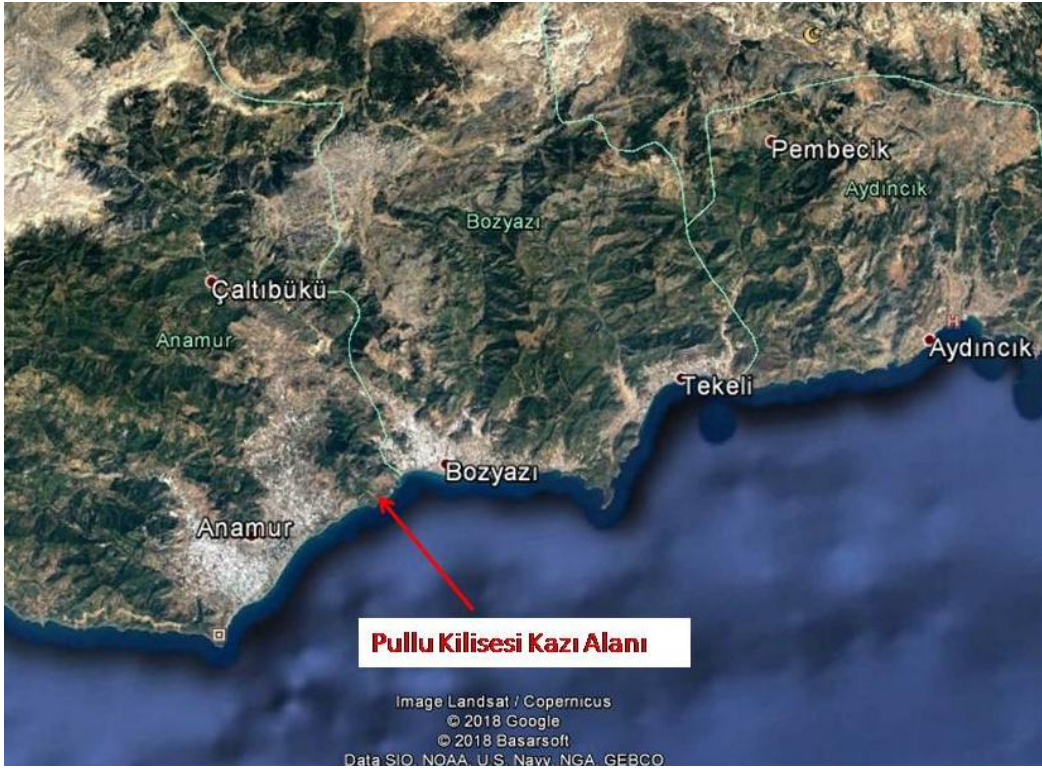

Fig.1: Kazı alanının konumu

Fig.2: Kazı alanının genel görünümü

Fig.3: Apsis ve altar kalıntısı

Fig.4: Mozaik döşeme üzerinde tahribat yaratan ağaç kökleri.

Fig.5: Naos kısmının jeotekstil malzeme ile örtülmesi.

Fig.6: DK-1 olarak kodlanan, *apsisin* hemen önündeki mezar ve kemikler.

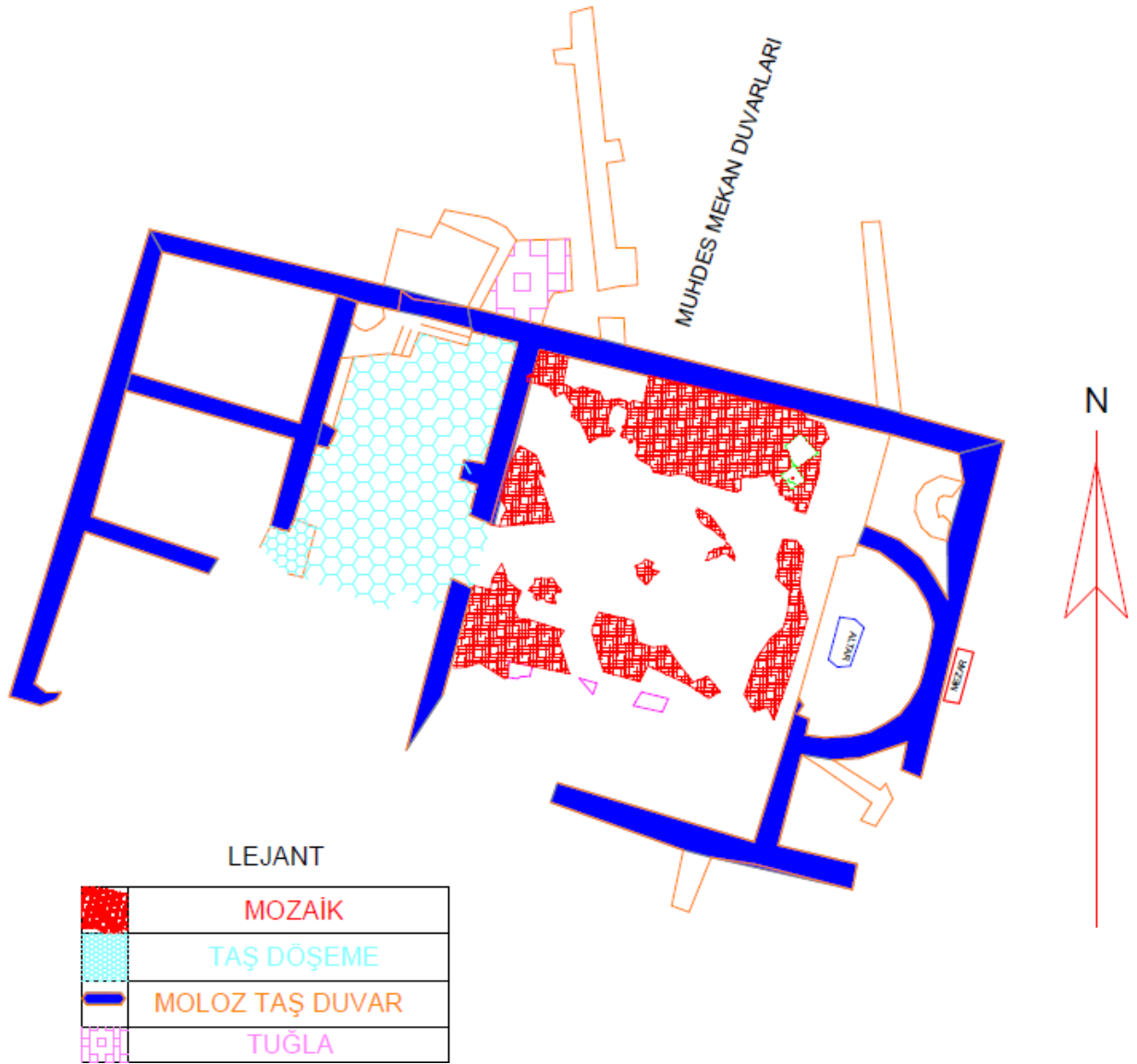

Fig.7: Kazıyla ortaya çıkarılan Pullu Kilisesi kalıntıları.

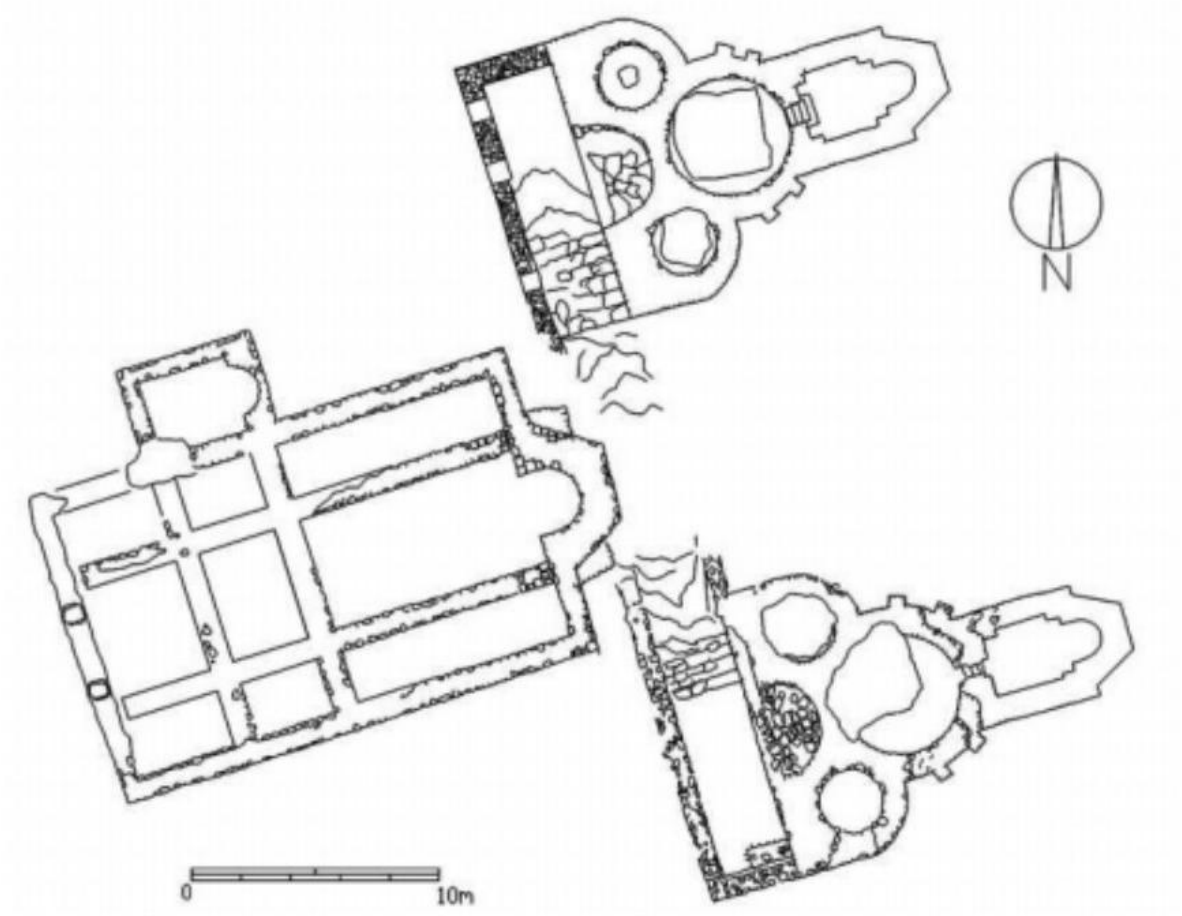

Fig. 8: Harilaq/Kosova Kilisesi'nin planı (Çetinkaya, 2017: 242).

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 371-381

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 28. 11. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 14. 12. 2018

ROMA ASKERİ SİSTEMİNDE EMEKLİLİK VE EMEKLİ ASKERLERİN YAŞANTILARI

PENSION IN ROMA MILITARY SYSTEM AND THE LIVES OF RETIRED SOLDIERS

Alaaddin KALAYCI¹

Özet

Akdeniz dünyasını yüzyıllar boyunca yönetmeyi başaran Romalılar bunu güçlü bir orduya sahip olmaları sayesinde başarmıştır. Bu başarının temelinde ise ordunun iyi bir biçimde düzenlenmiş olması gelmektedir. Bu düzenlemelerde her ayrıntı planlanmış, ordudan emekli olan askerlerin durumu bile düşünülmüştür. Roma ordusunda ki askerlerin sayısının yüzbinleri bulmasıyla ortaya çıkan sorunlar için yapılan düzenlemelerden biri emeklilik sisteminin getirilmesiydi. Marius döneminde yapılan düzenleme ile birlikte emekli askerlere bazı haklar verilmiştir. Bu haklar içerisinde emekli askerlerin "Veteran" unvanı almasıyla ordudan bağlantılarını bırakmayarak eğitmen ve yönetici olarak görevler alması gelmektedir. Cumhuriyet döneminde başlayan düzenlemeler imparatorluk döneminde devam etmiştir. Augustus'tan Hadrianus'a kadar geçen süre içerisinde Veteran'lardan oluşan koloniler kurularak Roma hegemonyası yaygınlaştırılmıştır. Ayrıca bu düzenleme ile birlikte Veteranlar'ın finanse edilmesi sağlanmıştır. Sadakatlerinden şüphe edilmeyen bu emekli askerler hayatları boyunca Roma'ya hizmet etmeyi sürdürmüştür. Bu çalışma, Roma askeri sistemindeki emeklilik

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi ABD. Cep: 0544 730 94 49 E-mail: alaaddin.kalayci@hotmail.com

yapısını açıklayarak emekli olan askerlerin yaşamlarını iskân edildikleri kolonilerde nasıl sürdürdüklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Roma, Roma Ordusu, Veteran, Kolonileşme, Augustus.

Abstract

The Romans, who managed to rule the Mediterranean world for centuries, succeeded this by having a powerful army. The well-organized army is the basis of this success. In these arrangements, every detail was planned, even the soldiers who were retired from the army were considered. One of the arrangements for the problems that arose with the hundreds of thousands of soldiers in the Roman army was the pension system. With the arrangement made during the Marius period, some rights were granted to the retired soldiers. In these rights, retired soldiers take the positions of instructor and manager by not leaving their connections from the army upon receiving “Veteran” title. Arrangements starting from the republic period continued during the empire period. In the period from Augustus to Hadrian, the colonies of veterans were established and Roman hegemony was popularized. In addition, it was ensured that veterans were funded with this regulation. These retired soldiers, whose allegiance to Rome was not suspected, continued to serve Rome throughout their lives. This study describes the retirement system in the Roman military system. It also aims to show how retired soldiers continue their lives in the colonies where they are settled.

Key Words: Rome, Roman Army, Veteran, Colonization, Augustus.

1. Giriş

Tarih boyunca, askerlerin savaşıma kapasitelerinin düşmesine neden olan yaşlılık, sakatlık ve hastalık gibi sorunlarla ordunun dışında kalanların yaşamlarını nasıl devam ettirecekleri bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (McNab, 2010: 12 – Fields, 2008: 6). Roma döneminden önce ordudan terhis edilen askerler ile ilgili yapılan uygulamalar hakkında kaynakların yetersiz olması genel bir bilginin oluşmamasına neden olmuştur. Roma’da özellikle Augustus döneminde ordu sisteminin yeniden düzenlenmesi ile birlikte emekli olan askerlerin, Roma çıkarlarına uygun bir sistem içerisinde değerlendirilmesi anlayışı oluşmuştur (Fields, 2009: 4- Fields, 2008: 5 - Southern, 2006: 73).

Ordu içerisinde belirli bir süre hizmet verdikten sonra emekli edilen askerler, emekli olduktan sonra Roma ordu sisteminin bir parçası olarak görev almaya devam ederek bağlılıklarını sürdürmüşlerdir (Keppie, 1984: 40; 75). Bu askerler, yapmış oldukları hizmetler karşılığında ödüller ve emekli olurken hizmetlerinin karşılığında belirli miktarda para almışlardır. Bununla birlikte imparatorluğun Romalılaştırma faaliyetleri içerisinde emekli askerler sınır koruması ve yeni kolonilerin kurulmasında aktif rol oynamışlardır. Bu nedenle, Roma askeri sistemi içerisinde askerler görev süreleri boyunca hizmet verdikten sonra emekli olsa bile sistem içerisinde bağlantıyı kaybetmeyip Roma’nın çıkarlarına uygun hizmet etmeye devam etmişlerdir. Bu sistemin devamlılığı Roma ordusunun temellerinin

sağlam oluşturulması ve çok güçlü bir yapıya sahip olması gibi etkenler önemli rol oynamaktadır (Summer, 1997: 18 - Fields, 2009: 5; 12; 62; 68).

Askerlik görevini ilk başlarda sadece Roma vatandaşları tarafından yapılması daha sonraki dönemlerde imparatorluğun büyümesi, vatandaş olmayanların da orduya alınmasına neden olmuştur. Uzun yıllar Roma ordusuna hizmet eden askerler dönem için genç bir yaş ortalaması olan 18'li yaşlarda askere alınmaktaydılar. Temel olarak orduya katılanlar ilk olarak acemi asker statüsünde göreve başlamaktadırlar. Göreve başladıktan sonra dönemin şartlarına, coğrafi koşullara ve askerinin kişisel fiziki durumuna göre 20-30 yıllık bir hizmet süresi sonucunda askerler emekli edilmektedir (Roth, 1999: 10-11-12 – Southern, 2006: 99).

Lejyonların içerisinde görev yapan askerler hizmet sürelerinin bitmesi ile birlikte kendilerine diplomalar verilerek ordudan ayrılmaktaydı. Bunların yanı sıra bazı askerler emekli olsalar bile yetenekli olanlar ordu içerisinde kalarak genç askerlere kendi tecrübeleri aktararak eğitmenlik de yapabilmekteydi (Erdkamp, 2007: 58). Lejyonlarda görev yapan askerler sürekli olarak yerleşik olmayan bir yaşam biçimiyle yaşamak zorunda kaldılar. Savaşların gidişatına göre günümüzde ki kaydırmalı birlikler gibi sürekli olarak yerleri değiştirilmiştir. Bu durumdan dolayı yerleşik hayat biçimine uyum sağlamakta zorluk çekmeleri beklenen bir sonuç olacaktır. Bu askerler ordudan terhis edildikten sonra yine Roma'nın çıkarlarına uygun bir şekilde Romalılaştırma faaliyetleri ile kendilerine belirli bir miktarda arazi verilerek yerleşik hayata uyum sürecinin hızlandırılması amaçlanmıştır (Fields, 2008: 58 - Verliç, 2007: 74 – Keppie, 1984: 43; 77 – Erdkamp, 2007: 158).

Roma askeri sistemi içerisinde, düzenli olarak belirli bir aile hayatı yasal olarak onaylanmamasına rağmen, değişen imparatorlar kendi dönemlerine uygun olarak ordu sistemi içerisinde askerlerin evlilik yapmasına izin vermiş olup hatta bunları yasalar üzerinden resmileştirmişlerdir. Askerlerin aileleri kamplara yakın yerlerde yaşamaya başlamış, kamplarının etrafında kurulan bu küçük yerleşim yerleri zamanla lejyon kamplarının vazgeçilmezi olmuştur (Campbell, 1994: 163 – Webster, 1985: 210).

Roma da orduya verilen önemin göstergesi askerlerin hem yaşamları boyunca hem de öldükten sonra onurlandırılmasıdır. Hayatta iken yapılan savaşlar sırasında gösterilen kahramanlıklarının karşılığını aldıkları gibi öldüklerinde de kendi adlarına dikilen veya yapılan mezar taşları ile gerçek bir Roma askeri olması gerektiği gibi onurlandırılmıştır. Bu onurlandırılmalar, günümüzde yapılan kazılar sonucunda ulaşılan askerlerin adlarına dikilmiş olan mezar taşları aracılığı ile bilinmektedir. Onurlandırılmalar sadece savaş esnasında olan ölümler ile sınırlı kalmamış, askerlerin yapmış oldukları kahramanlıklar da onurlandırılmıştır. Bu onurlandırılmalar arasında casusluk faaliyetleri, yangın söndürme ve yol çalışmaları gibi görevler esnasında ölen askerler için de geçerlidir (Campbell, 1994: 63 – Webster, 1985: 133).

2. Roma Ordusunda Veteranlar

Roma Senatosu'nun, askerlere herhangi bir ödül vermemesinin sebebi askerlerin yaptıklarının görevleri olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Yine de bazı istisnai durumlarda senatörlerin askerlere armağan sundukları olmuştur. Ayrıca askerlere savaşlardan gelen ganimetler üzerinden de ödemeler yapılmaktaydı. Yüksek rütbeli komutanlar, orduda görev yapan Veteran sınıfı için ise savaş bittikten sonra senatodan toprak talebinde bulunmaya başladılar (McNab, 2010: 84 – Keppie, 1984: 36).

Roma'nın önemli reformistlerinden olan Marius tarafından orduda yapılan değişikliklerden Veteran sınıfında bulunanlar da etkilenmiştir. Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru özellikle Caesar döneminde yaşanacak olan Pompeius ile yapılan iç savaşta da Veteranlar'ın etkisi azımsanmayacak derecede önemli olacaktır. Meydana gelen bu iç savaşta ordunun bir parçası olan Veteranlar, VIII. Lejyon içerisinde görevlendirilerek Pompeius'a karşı savaşmışlardır (Southern, 2006: 57 – Webster, 1985: 19-20; 37 – Heitland, 1911: 399; 458 – Crawford, 1978: 126 –127 – Mackay, 2004: 151). Pompeius'ta oluşturacağı birliklerin önemli noktalarında Veteran'lardan faydalanmıştır (App. III. 291).

İç savaş bittikten hemen sonra Veteran'lardan oluşturulan X. Lejyon'dan terhis edilmeyi ve verilen vaatlerin yerine getirilmemesi sonucunda bir isyan çıkmıştır. Caesar, uzun yıllar Roma ordusuna hizmet etmiş olan bu askerleri ortadan kaldırmanın sonrakiler için kötü bir örnek olacağını düşünerek akıllıca bir hareketle isyana katılan askerleri terhis etmiştir (Goldworthy, 2005: 150 – Crawford, 1978: 179).

Caesar döneminden sonra Antonius ve Octavian arasında yapılan ikinci iç savaşta da Veteranlar görev almıştır. Appian'a göre, devam eden iç savaşta Octavian kendi ordusunu güçlendirmek için İtalya'nın Campania kentinde yerleşik olan Veteranları para karşılığında kendi birliklerine almıştır (App. IV, 37). Sonrasında Roma'da değişen yönetim sistemiyle birlikte ülkenin idaresi monarşik temellere dayalı bir boyut almıştır. İmparatorluğun ilk Principates'i olan Augustus'la birlikte yönetsel değişiklikler olmuş ve bu değişikliklerle Veteranlar'da imparatorluğun çıkarlarına uygun bir şekilde kullanılmıştır. İmparator Augustus, Veteranları özellikle Asia Minor da Romalılaştırma faaliyetlerinde yeni koloniler kurdurtmuş ve ordudan emekli olan Veteran'ları buralara iskân etmiştir (Edmondson, 2009: 4; 420 – Southern, 1998: 157-158 – Pollard, 2000: 60-61 – Elton, 1996: 15). Augustus döneminden sonra da Roma ordusunda Veteranlar görev almaya devam etmiştir. Tiberius döneminde, Veteran Caecina en yüksek rütbeli komutanlarından biri olarak orduda görev yapmıştır (Wells, 1984: 100).

Ordunun kritik görevlerinde bulunarak ordu komutanı olan Veteranlara dair bir diğer örnek ise Vitellus'un yanında savaşan Suetonius Paulinus ve Marius Celsus olup bunlar Julian-Cladius Hanedanlığı'nın ardından kimin imparator olacağı konusunda ordu içerisinde çıkan iç savaşta önemli rol oynamışlardır (Hardy, 1887: 638 – Garzetti, 1974: 209).

Veteranlar ordu da savaş dışında eğitimlik ve yöneticilikte yapmışlardır. Vespasianus döneminde (İ.S 82-83) Yukarı Germen'de çıkan huzursuzluk savaşa dönüştüğünde, bu savaşa katılmak için gönderilecek askerler yaz boyunca birkaç seçkin Veteran tarafından eğitilerek Roma disiplini altında görev yapmaya uygun hale getirilmiştir. Ayrıca Yukarı Germen bölgesine yöneticilik görevi yapan tecrübeli bir Veteran olan L. Julius Ursus Servianus İ.S 97 yılında İmparator Trajanus tarafından Pannonia bölgesine, yöneticilik görevi yapabilmesi için göndermiştir (Handerson, 1927: 107-108; 166-167).

3. Veteranların Terhis Olarak Emekliye Ayrılması

Veteranların terhis olmaları hakkındaki bilgiler, askerlerin mezar taşları ve yazılı belgeler üzerinden alınmasına rağmen mevcut kayıtlar ayrıntılı yorum yapmamıza olanak tanımamaktadır. Cumhuriyet döneminin sona ermesiyle birlikte İmparatorluk dönemine geçen Roma'da ilk olarak imparator olan Augustus'un kontrolünde 60 lejyon bulunmaktaydı. Sayının bu kadar fazla olması nedeniyle maddi olarak sıkıntı yaşamamak

için yedi yıl içerisinde lejyonlarda görev yapan askerlerin büyük bir kısmını terhis ederek onları emekli etmiştir. Böylece lejyon sayısını 28'e kadar indirmeyi başarmıştır. Bununla birlikte Augustus, askerlerin emekli olmaları için hizmet koşullarını ve emekli olduktan sonra alacakları emekli maaşları belirleyen ilk imparator olmuştur (McNab, 2010: 146 – Campbell, 1994: 194 – Potter, 2006: 207).

Augustus'un Roma hazinesini korumak adına yapmış olduğu reformlar İmparator Tiberius döneminde çok sıkı şekilde takip edilmese de askerlerin terhis edilip hazinenin güçlendirilmesi devam etmiş, imparator ziyaret ettiği eyaletlerde karşılaştığı ileri yaştaki, savaşçılık vasfını kaybetmiş askerleri, senatonun da onayını alarak emekli etmiştir. Her iki imparatorun bu faaliyetlerinin temel amacı ise genç ve kuvvetli askerleri orduya alarak insan gücünün yenilenmesidir (McNab, 2010: 151-152 – Keppie, 1997: 94). Augustus ve Tiberius döneminde hazinenin yükünü azaltmak için terhis edilirken Germanicus döneminde Yukarı Germen'de görev yapan askerler 30 yıldan fazla görev yaptıkları için terhis olmayı istemişlerdir. Bu istekleri yerine getirilmediği için isyan çıkarmışlardır. Bölgeye gelen Germanicus imparatorluğun istikrarını ve can güvenliğini tehlikeye atmamak için isyan eden askerleri terhis ederek onlara hizmetlerinin karşılığında hak ettikleri mükâfatları vereceğini taahhüt etmiştir (Verliç, 2007: 78).

Cladius döneminde ise yapılan askeri reformlar sonucunda terhis edilerek emekli olan askerlere vatandaşlık hakkı verilmiştir. Bu hak ile birlikte Veteranların çocukları da Roma vatandaşı olma hakkını kazanmışlardır (Thomas, 2004: 438). Julian-Cladius hanedanının sona ermesinden sonra ortaya çıkan kısa süreli asker imparatorlar döneminde başa gelen imparatorlardan biri olan Otho'nun emri altında ki yardımcı birliğinde görev yapan askerlere terhis diplomalarını kendisi vererek emekli olmalarını sağlamıştır (Miller, 1981: 76). Bu dönemde orduda yapılan değişikliklerle emekli askerlere bazı haklar verilmiştir. Özellikle Vespasianus döneminden itibaren 25 yıllık hizmet süresinin sonunda askerler emekli olduktan sonra nakit bağışlar vermeye başlanmıştır. Ayrıca Roma ordusundan emekli olan askerler vergilerden muaf tutulmuştur (Summer, 1997: 18).

Bu muafiyetlerin yanı sıra askerlere bazı tercih hakları da verilmiştir. Bu hakların başında belirli bir süre görev yapan askerlerin emekliliklerini istemesi gelmektedir. Bu duruma bir örnek olarak, İ.S 122'de süvari alayında görev yapan L. Valerius Noster, Mısır Valisi T. Haterius Nepos'tan onurlu bir şekilde terhis edilmeyi talep etmesidir. Bu talebi uygun gören Mısır valisi 7 Ocak'ta onurlu bir şekilde terhis ederek askere terhis diplomasını vermiştir (Mann-Roxan, 1988: 341 - Campbell, 1994: 194) Askerlerin kendi emekliliklerini istemesinin dışında savaşlarda göstermiş oldukları kahramanlıklardan dolayı emekli edilmeleri de mümkündür. Bu kahramanlıklardan birini İ.S 256 yılında XX. Cohors, Palmyrenorum biriminde görev yapan askerler göstermiş ve daha sonra göstermiş oldukları fedakârlıklar sonucunda terhis edilerek diplomaları verilmiştir (Webster, 1985: 276).

4. Veteranların Emeklilik Sonrasında Olan Yaşamları

Roma ordusundaki asker sayısı İ.Ö 2. yüzyıl da kontrol edilebilir kalabalığın ötesine geçince, orduda askerlik görevini yerine getirenlerin hizmet sürelerinin sonunda karşılıksız olarak emekli edilmesi ile birlikte sivil hayatlarını nasıl devam ettirecekleri bir sorun olarak ortaya çıkmıştır (McNab, 2010: 84). Bu sorunun ortadan kaldırılması için bulunan en uygun çözümün kolonileşme olduğu kabul edilmiştir. Emekli askerlerin kolonilerde yaşamasının istenmesinin asıl amacı, Roma'nın stratejik çıkarlarını ve güvenliğini korumak olsa da Veteranlar üzerinden bu amaçlara ulaşılması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra Roma ekonomisine katkı sağlaması da bu amaçlar arasındadır. Koloniler temelde kuruldukları

bölgelerdeki küçük bir Roma yaşam tarzının temsili niteliğindedir. Bu nedenle, bu tür yerleşimlerin kendi kendine yeterli olmaları, ekilebilir arazileri ile mera ve bazen de ormanlık alanlarda yer almalarına özen gösterilmiştir. Kolonileşme faaliyetleri siyasal olarak toplumun baskın bireylerinin sorumluluğu üstlendiği Cumhuriyetin son yüzyılına kadar senato veya halk meclisi tarafından verilen bir kararla devlet tarafından desteklendi (Campbell, 1996: 80-81 – Pollard, 2000: 6).

Kolonileşme üzerine yapılan ilk çalışmalar, Marius'un orduda yapmış olduğu reform ile askeri hizmet süresini tamamlayan askerlere arazi verilmesi teklifini sunmasıyla başlamıştır. İlk olarak Afrika seferinden dönen askerlerden emekli olmuş veya Veteran olan askerlere arazi verilme tedbirini uygulanması söz konusu olmuştur ve yasal statüye uyanlara araziler verilmiştir (Keppie, 1984: 43 – Erdkamp, 2007: 82 – Dabrowa, 2005: 31 – Salmon, 1936: 51).

Sulla ise kendi lejyonlarında bulunan Veteranların Küçük Asia ve Atina'dan gelen paralar ile İtalya'da özellikle Campania, Etruria ve Umbria çevresinden topraklar satın alarak 23 ayrı lejyonda görev yapmış olan Veteranlarına dağıtmıştır (Erdkamp, 2007: 83). Sulla kendi Veteranlarını bilinçli bir şekilde İtalya civarında konumlandırmıştır. Eğer olası bir iç savaş durumunda hızlı bir şekilde kendine bağlı olan Veteranları ivedilikle toparlayabilecektir (Keaveney, 1982: 142). Pompeius'un Veteranlarına da kazandıkları zafer sonucunda komutanları tarafından topraklar verilmiştir. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan triumvirlik yönetiminde Caesar kendisine ait olan VII. Lejyon'da bulunan Veteranları küçük gruplar halinde Capua yakınlarında Calatia kasabasına yerleştirmiştir (Keppie, 1984: 81). Ayrıca Caesar tarafından kendi özel mülkiyet toprakları olan Yahudi bölgesinde çiftçilik faaliyetleri için procuratorlarından Bassus ve Laberius Maximus'a talimat vererek bölgeye ordudan terhis olarak emekli olan yaklaşık 800 kadar Veterana arazi tahsis edilerek, onların hem bölgenin boş kalmaması hem de Veteranların geçim kaynağı olmasını sağlamıştır (Jos. III. 567). Caesar'ın bir başka kurmuş olduğu Veteran kolonisi ise İ.Ö 44 yılında Lugdunum kentindedir (Gilliver, 2005: 87). Caesar yaklaşık olarak 20.000 Veteranı Güney Gaul, Hispania, Asia Minor, Atina, Kuzey Afrika ve Sardunya'da kurduğu denizaşırı topraklara yerleştirmiştir (Kamm, 2006: 134).

Caesar'dan sonra da İ.Ö 42'de Antony ve Octavian arasında Philippi'de gerçekleşen savaş sonrasında da İtalya'ya dönen Octavian ilk olarak Veteranların yerleşim planlamasını yapmıştır. Octavian, Veteranlar ve aileleri için 40 iugera'lık (25 dönüm) arazi alanları vermiştir. Bu döneme kadar Veteranlara toprak dağıtılması askerlerin savaştaki cesaretlerini arttırdığı gibi savaştan sonrada onlara rahat bir hayatı garanti etmektedir (Keppie, 1984: 106-107 – Boatwright, 2004: 276).

Cumhuriyet döneminin sona ermesiyle birlikte imparatorluk döneminde Veteranlar üzerinden kolonileşme faaliyetleri daha hızlı bir ivme kazanmıştır. Octavia'nın Augustus unvanına kavuşması ile birlikte kolonileşme Roma coğrafyasının her yerine yayılacaktır (Pollard, 2000: 60 – Wollf, 1998: 38). Actium Savaşı'ndan sonra yapılan terhisler sonucunda emekli olanlar için Augustus, (İ.Ö 30 ve İ.S 14) yaklaşık 860 milyon sesterces ödemiştir (Wells, 1992: 71). Ayrıca Veteranlara ödenen meblağların devamının sağlamak için özel bir fon kurmuş ve bu fonun da devamını sağlamak için iki tane yeni vergi kalemi çıkartmıştır (Conti, 2002: 148-149). Ancak buna rağmen bu kadar yüksek bir meblağ aktarımı ekonomik bir sorunu da beraberinde getirecektir. Yeni toprakların fethedilmemesi ve bununla birlikte hazine gelirinin artmaması da Veteranlara verilen maddi meblağ sorununun temelini oluşturmaktaydı. Çözüm olarak ise hizmet süresinin 25 yıla yükseltilmiş ve bir takım vergiler

yürürlüğe konulmuştur (Mattem, 2002: 126 – Southern, 1998: 184). Devam eden kolonileşme faaliyetlerinde yerleşim hususunda seçim hakkı genellikle Veteranlara bırakılmış olup isterlerse hizmet ettikleri yerlere yakın yerlerde isterlerse de ailelerinin oldukları yerlere yerleşebiliyorlardı (Southern, 2006: 166 – Campbell, 2002: 97). Augustus, Veteranların iskân politikası ile birlikte kolonileşmeyi imparatorluğun bir savunma mekanizması olarak kullanmış, özellikle Anadolu’da ve Fırat’ın doğusunda kritik önem arz eden yerlerde Veteran kolonileri oluşturularak Part’lara karşı doğu sınırları güvence altına alınırken nüfusunun çoğunluğu Armani ve Yahudi olan bölgelere yerleşmek daha cazip hale getirilmiştir (Scullard, 1982: 249 – Charlesworth, 1924: 41). Augustus döneminde sıklıkla kullanılan Veteran kolonileşme faaliyetleri, sonrasında gelen bazı imparatorlar tarafından uygulanmasa da devam etmiştir.

Veteran kolonileşme faaliyetlerine devam edilen Cladius dönemindeki bir koloni ise arkeolojik bulgular sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Ortaya çıkarılan bu koloninin İ.S 50’de Suriye ve Yahudi eyaletinde kurulmuş olan Colonia Claudia Stablis Germanica Helix Ptolemais kolonisinde Veteranlar yaşamını sürdürmüştür (Millar, 1993: 65; 268). İmparator Cladius bir Fenike şehri olan Akka’yı Roma kolonisi olarak düzenleyerek buraya Veteranları yerleştirmiştir (Butcher, 2003: 112). Ayrıca Cladius, Germen bölgesi ve Ren Nehri dolaylarında olan Ubii kasabası civarında Veteranlar için Colonia Agrippinensis’i kurdurtmuştur (Bury, 1893: 252).

Nero’nun imparatorluk döneminde İ.S 57’de Capua ve Nuceria şehirlerine yeni yerleşimciler olarak Veteranlar alınmıştır (Tac. V. 51 - Griffin, 1984: 102). Aynı zamanda Nero, İtalya’nın başka bir kenti olan Antium’da İ.S 61’de koloni kurarak buraya Veteranları yerleştirmiştir (Sue. II. 101). İmparatorlar tarafından kurulan koloniler bir düzen içerisinde oluşturulmaktaydı. Vespasianus ise İtalya’da Veteranlar için ayrılmış olan kamu arazilerini yasa dışı bir şekilde elde etmeye çalışanlara karşı önlem olarak, arazilerin yasal statüye uygun bir şekilde imparatorluğun çıkarları doğrultusunda dağıtılmasını sağlamıştır (Bury, 1893: 379). Veteran kolonileri yeni bir şehir kurmak için de kullanılmış olup bu duruma örnek olarak Vespasianus döneminde İ.S 74 ‘de Lycia-Pamphylia şehrini yeniden kurmak için Veteran kolonileri kullanılmıştır (Bunson, 2002: 335).

Vespasianus’tan sonra gelen Titus, Domitian ve Nerva dönemlerini kapsayan 19 yıllık süre içerisinde Roma sınırları içerisinde Veteranlar üzerinden koloni kurulduğuna dair kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bu durumun istisnai örneği olarak Gracchus döneminde İtalya’da kurulan Veteran kolonisini Nerva, Nervia Minervia Augusta Scolacium olarak yeniden düzenlemiştir (Keppie, 1984: 104-105). Kurulan Veteran kolonilerinin sağlam temelli ve refah düzeyinin yüksek olması kurulduğu yere daha fazla insan çekerek Roma’nın çıkarlarına hizmet etmiştir. Bunun yanı sıra bölgede kurulan koloniler Roma hegemonyasının daha iyi bir şekilde yayılmasına da katkıda bulunmuştur. Özellikle Trajanus döneminde İ.S 100’de III. Augusta lejyonunun Veteranları için çölün ortasında bulunan Timgad şehrinde kurulan koloni yaşam için her türlü imkânın olduğu uygar bir kent merkezi haline getirilerek bölgede yaşayan diğer yerleşimcileri bölgeye çekmesi buna en uygun örnektir (Campbell, 2002: 101 – Bennett, 1997: 185;210).

Veteran koloni yerleşimleri her zaman yeni alanlar üzerine kurulmamış olup eski yerleşim alanları ve askeri kamplar yeniden düzenlenerek de oluşturulmuştur. Bu duruma bir örnek ise Trajanus döneminde Lincoln ve Gloucester’de bulunan iki eski lejyoner kampları yeniden düzenlenerek Veteranlar için yerleşim yerine dönüştürülmesidir (Oppen, 2008: 77). Birçok amaca hizmet eden Veteran kolonilerinin amaçları içerisinde, önemli olan bir bölgeyi

ele geçirmeden önce o bölgeye koloni kurarak stratejik olarak avantaj sağlanmasıydı. Bu stratejik harekâtın bir örneği ise Hadrianus'un imparatorluğu döneminde, Yahudiler için önemli bir yer olan Aelia Capitolina'yı ele geçirmek için bir Veteran kolonisi kurma kararı alarak kenti ele geçirip Yahudiler üzerindeki kontrolü sağlamayı amaçlamıştır (Oppen, 2008: 129).

5. Sonuç

Günümüz askeri sistemleri ile kıyaslandığında Roma döneminde kullanılan askeri sistem arasında benzerlikler görülmesine rağmen dönemin şartlarına kıyasla farklılıklar da mevcuttur. Roma'da ilk kez orduda görev yapan askerlerin hizmet süreleri bittiğinde yaşamlarını nasıl sürdürecekleri konusunda genel bir devlet politikası oluşturulmuştur. Romalı askerler hizmet süreleri sona erdikten sonra terhis diplomalarını alarak emekli olmakta ve bazı muafiyetlere hak kazanmaktadır. Bu muafiyetler vatandaşlık statüsü, bazı vergilerden ayrıcalık ve çocuklarına dair kazanımları kapsamaktadır.

Emekli askerler doğrudan sistem dışına atılmamış, iktidar mücadelelerinde taraf olmuş, yöneticilik ve eğitmenlik gibi görevlerde bulunmuştur. Özellikle komutanlarına olan bağlılıklarını devam ettiren askerler, Cumhuriyet döneminde üst düzey komutaların iktidar mücadeleleri sırasında yapılan savaşlarda yer almışlardır. Ayrıca görevlerinde başarılı olan Veteranların sistem içerisinde bağlantıları kesilmeyerek eğitmen adı altında acemi askerlere eğitim vermişlerdir. Bazı Veteranlar ise devlet içerisinde çeşitli kademelerde yöneticilik görevlerinde bulunarak Roma'ya hizmet etmişlerdir. Roma askeri sisteminin akılcılığının bir diğer göstergesi ise eğitmen ve yönetici olarak istihdam edilmeyen Veteranların Roma'nın belirlediği bölgelere yerleştirilerek sistem içerisinde kalmaya devam etmesidir.

Veteranların yerleştirildiği, koloni olarak isimlendirilen bölgeler Roma için stratejik alanlardan ve ekonominin canlanması istediği seyrek nüfuslu alanlardır. Böylece emekli olan askerlerin iskân sorunları ve ekonomik gelir problemleri çözülerek yaşamlarını sürdürmeleri sağlanmıştır. Veteranlar açısından yaşamlarının devamını garanti altına alan bu sistem Roma'ya gelecek olan dış tehditlere karşı önemli bir savunma refleksi olmuştur. Kolonilere yerleştirilenlerin özellikle tecrübeli askerlerden oluşması dış tehditler karşısında avantaj sağlarken iç güvenliğinde temin edilebilmesi için önemli bir faktör olmuştur.

Koloniler küçük bir Roma düzeni içinde kurulduğundan dolayı kültür, yaşam ve ahlak biçimlerini, Romalılaştırma adı altında yapılan asimilasyon politikasına da doğrudan hizmet etmiştir. Roma, aktif görevi biten askerlerin emeklilik sonrasında oluşacak iskân sorununu kendi çıkarlarına göre yönlendirerek ordu sisteminin başarılı olduğunu göstermiştir. Roma Cumhuriyet Döneminde başlayan kolonileşme faaliyetleri İmparatorluk döneminde Augustus ile devam ederek Hadrianus yönetiminin sonuna kadar Veteran kolonileşme sistemi etkin bir şekilde uygulanmıştır. Roma dönemine ait kaynaklarda Hadrianus döneminden sonra Veteran koloni uygulanması konusunda bilgiler yeterli olmadığından dolayı bu sistemin devamlılığından emin olunamamakta, devam etse dahi sınırlı düzeyde kaldığı düşünülmektedir.

Kaynakça**Antik Kaynaklar**

(**App.**) Appian's Roman History. (Çev: H. White) III. Cambridge, Mass.-London 1961 (The Loeb Classical Library).

(**App.**) Appian's Roman History. (Çev: H. White) IV. Cambridge, Mass.-London 1961 (The Loeb Classical Library).

(**Tac.**) Cornelius Tacitus, *Annales*, (Çev: C.H. Moore - J. Jackson), London, 1962. (The Loeb Classical Library).

(**Seu.**) Gaius Suetonius Tranquillus, *The Lives of the Caesars II* (Çev: J. C. Rolfe), London, 1959. (The Loeb Classical Library).

(**Jos.**) Titus Flavius Josephus, *Jewis War III*, (Çev: H. ST. J. Thackeray), London, 1961. (The Loeb Classical Library).

Modern Kaynaklar

Bennett, J. 1997 *Trajan*. London.

Boatwright, T. M. 2004 *The Romans From Village to Empire*. Oxford.

Bunson, M. 2002 *Encyclopedia of the Roman Empire*. New York.

Bury, J. B. 1893 *A History of the Roman Empire from Its Foundation To The Death Of Marcus Aurelius (27 B.C-A.D 160)*. New York.

Butcher, K. 2003 *Roman Syria and the Near East*. London.

Campbell, B. 1994 *The Roman Army, 31 BC-AD 337: A Sourcebook*. London.

Campbell, B. 1996 “Shaping the Rural Environment: Surveyors in Ancient Rome”, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 86, 74-99.

Campbell, B. 2002 *Warfare and Society in Imperial Rome 31. BC – AD.280*. London.

Charlesworth, M. P. 1974 *Trade-routes and Commerce of the Roman Empire*. Cambridge.

Conti, F. 2003 *A Profile of Ancient Rome*. California.

Crawford, M. 1978 *The Roman Republic*. Cambridge.

Dabrowa, E. 2005 “Military Colonisation In The Near East And Mesopotamia Under The Severi ”, *Classical Association of South Africa*, Vol. 55, 31-42.

- Edmondson, J. 2009 *Augustus*. Edinburgh.
- Elton, H. 1996 *Frontiers of the Roman Empire*. London.
- Erdkamp, P. 2007 *A Companion to the Roman Army*. Oxford.
- Fields, N. 2007 *The Roman Army of the Punic Wars 264-146 BC*. Oxford.
- Fields, N. 2008 *The Roman Army: the Civil Wars 88-31 BC*. Oxford.
- Garzetti, A. 1974 *From Tiberius to the Antonines: A History of the Roman Empire, AD 14–192*. Oxon.
- Gilliver, K. 2005 *Caesars Gallic Wars*. Oxford.
- Goldworthy, A. 2005 *Rome at War. Caesar and his Legacy*. Oxford.
- Griffin, T. M. 1984 *Nero – End of the Dynasty*. New York.
- Hardy, E. G. 1887 “The Movements of the Roman Legions from Augustus to Severus”, *The English Historical Review*, Vol. 2, No. 8, 625-656.
- Heitland, E. W. 1911 *A Short of the Roman Republic*. New York.
- Kamm, A. 2006 *Caesar A life*. Oxon.
- Keaveney, A. 1982 *Sulla*. Oxon.
- Keppie, L. 1984 “Colonisation and Veteran Settlement in Italy in the First Century A.D. ”, *British School at Rome* Vol. 52, 77-114.
- Keppie, L. 1997 “The Changing of the Roman Legions (49 BC – AD 69)”, *British School at Rome*, Vol. 65, 89-102.
- Keppie, L. 1998 *The Making of the Roman Army: From Republic to Empire*. London.
- Mackay, C. S. 2004 *Ancient Rome: A Military and Political History*. Cambridge.
- Mann, C. J. - Roxan, M. M. 1988 “Discharge Certificates of the Roman Army”, *Society for the Promotion of Roman Studies*, Vol. 19, 341-347.
- Matte, P. S. 1999 *Rome and the Enemy Imperial Strategy in the Principate*. Los Angeles.
- McNab, C. 2010 *The Roman Army – The Greatest War Machine of the Ancient World*. Oxford.
- Millar, F. 1993 *The Roman Near East 31 BC-AD 337*. London.
- Miller, F. H. 1981 “Legio I Adjutrix”, *Cambridge University Press*, Vol. 28, No. 1, Jubilee Year, pp. 73-80.
- Opper, T. 2008 *Hadrian Empire and Conflict*. Cambridge.

- Pollard, N. 2003 *Soldiers, cities, and civilians in Roman Syria*. Michigan.
- Potter, S. D. 2006 *A Companion to the Roman Empire*. Victoria.
- Roth, P. J 1998 *Logistics Of The Roman Army At War (264 B.C – A.D 235)*. Boston.
- Salmon, E. T. 1936 ‘‘Roman Colonisation from the Second Punic War to the Gracchi’’, *The Journal of Roman Studies*, Vol. 26, Part 1, 47-67.
- Scullard, H. H. 1982 *From the Gracchi to Nero A History of Rome 133 BC to AD 68*. London.
- Southern, P. 1998 *Augustus*. Oxon.
- Southern, P. 2007 *The Roman Army: A Social and Institutional History*. Oxford.
- Summer, G. 1997 *Roman Army Wars of the Empire*. London.
- Thomas, C. 2004 ‘‘Roman Army Reforms’’, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 53, H. 4, 424-452.
- Verlič, R. 2007 *From Citizen Militia To Professional Military Transformation Of The Roman Army*, Ford Leavenworth, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kansas.
- Webster, G. 1998 *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A.D.* Oklahoma.
- Wells, M. C. 1984 *The Roman Empire*. Cambridge.
- Wolf, G. 1998 *Becoming Roman The Origins of Provincial Civilization in Gaul*. Cambridge.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 382-391

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 10.11. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 25. 12. 2018

ROMA İMPARATORLUĞU'NDAKİ AUXİLİARİLER VE PEREGRİNİLERİN BERABER YAŞADIKLARI BİR BÖLGE: İNTERCİSA

Eren KARAKOÇ¹

Özet

Roma İmparatorluk ordusunun önemli bir unsuru olan auxiliari birlikleri, imparatorluk döneminin ilk zamanlarından itibaren fethedilen halkların erkeklerinden oluşturulan kurumsal birliklerdi. Peregriniler ise fethedilmiş eyaletlerde yaşayan özgür halklardı. İmparatorluk topraklarının birçok yerinde auxiliariler ve peregrinilerin farklı yerleşim yerleri olmuştur. Auxiliariler genellikle lejyon birlikleri ile birlikte askeri üslerde kalırken, peregriniler kendi yerleşim yerlerinde ikamet etmiştir. İntercisa bölgesi ise auxiliari birliklerinin, peregrinilerin ve Romalıların bir düzen içerisinde birlikte ikamet ettikleri bir yer olmuştur. İntercisa'da yapılan araştırmalar, çeşitli dinsel inanışların da dâhil olduğu birçok farklı kültür unsurunun bir arada barındığını ortaya koymuştur. Bu bakımdan İntercisa, Roma İmparatorluğu'nun çok kültürlü yapısını ortaya koyan tarihsel öneme sahip bir yer olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Roma, Roma Tarihi, Roma ordusu, Auxiliari, Peregrini, İntercisa.

Abstract

Auxiliary units, an important element of the Roman army, were the institutional unions formed from the men of the conquered peoples since the early days of the

¹ Dr., Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Bilim Dalı, erenkarakoc88@outlook.com

empire. The peregrines were free peoples living in conquered states. In many parts of the empire, there were different locations of auxiliaries and peregrines. While the auxiliaries usually remained in military bases along with legion troops, the peregrines resided in their own settlements. The Intercisa region was a place where the auxiliary units, the peregrines and the Romans lived together in an order. Research in Intercisa has revealed that many different cultural elements coexist, including various religious beliefs. In this regard, Intercisa has been a historical place which has revealed the multicultural nature of the Roman Empire.

Keywords: Rome, Roman History, Roman Army, Auxiliary, Peregrini, Intercisa.

1.GİRİŞ

Cumhuriyet dönemi boyunca Roma İmparatorluğu, lejyon birliklerinin yanında İtalyan müttefiklerini de ordularında kullanmışlardır. Bunların dışında yabancı kökenli halklardan (*peregrini*) oluşturulan geçici yardımcı birlikler de Roma ordularında yer almıştır. İlk imparator Augustus ile birlikte yardımcı birlikler kalıcı bir yapıya kavuşarak auxilialer adıyla kurumsal bir ordu oluşturmuşlardır. Bu birlikler, legionlar gibi özellikle sınır boyları olmak üzere, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde askeri üsler kurmuşlardır. Bu askeri üslerden biri olan Aşağı Pannonia eyaletindeki Intercisa üssü ise, auxiliali birlikleri ve peregrinilerin imparatorlukta tarihi rollerinin daha iyi anlaşılması için çok önemli bir merkezdir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, Intercisa’da sadece auxilialerinin ikamet etmediği, onlarla birlikte Romalıların da dahil olduğu birçok yabancı kökenli sivilin, üssün içinde ve üs duvarlarının hemen dışında kurulan binalarda yaşadığı ve askerler ile her yönden iletişim halinde oldukları keşfedilmiştir. Makalede, bu üsde var olan ortak yaşamın incelenmesi ile, imparatorluğun her bölgesinde batılı tarihçilerin bahsettiği gibi bir Romalılaştırma sürecinin yaşanmadığı, aslında Romalılaşmanın daha farklı bir içeriğe sahip olduğu ortaya konulmuştur.

Bu bakımdan Romalılar, Yunanlar ile karşılaştırıldığında, hâkimiyeti altına aldığı İtalyanlar ve diğer yabancı kökenli halklara zaman içinde daha fazla yurttaşlık hakları da tanımışlardır. Bu haklar, çoğunlukla oy verme (*civitas optimo iure*) ve kimi vergilerden muaf tutulmadır. Vergiden muaf tutulma hakkı, yani *Ius Italicum* denilen durum, İtalya’da yer almayan eyaletlere uygulanabilen vergiler olmuştur (*tributum solii, tributum capitis*). MÖ 91-88 arasında gerçekleşen Sosyal Savaşlar’dan sonra senato, tüm İtalyanlara Roma vatandaşlığını verip, bunlardan sağlanan birlikleri lejyonlara katınca, yabancı kökenli yardımcı birliklere duyulan ihtiyaç daha da artmıştır. Yardımcı birlikler, bu dönemde temelde iki kaynaktan yaralanılarak oluşturulmuştur. Bunlar, Roma hakimiyetine dahil olan bölgeler ve sözde dahil olmayan, ama müttefik olan bölgelerden toplanarak kurulan birlikler olmuştur. Bu birliklerdeki askerlerin her biri *auxilium* olarak anılmıştır. Romalılar, birliklere verilen auxiliali adının kısaltılmışı olarak bu sözcüğü kullanmışlardır. Auxiliali adı, Paul Fest’e göre Latince *augere* (artırmak) fiilinden türetilmiştir (Richard 1976: 920). Ancak Wald ve Hofmann farklı düşünür. Onlara göre kök kelime *auxilium*dur (Walde ve Hofmann 2008: 89). Antik dönemin ünlü avukatlarından Porcius Festus (?-M.S. 62) ise auxiliali teriminin kısa bir açıklamasını yapmıştır:“*auxiliares dicuntur in bello socii Romanorum exterarum nationum, dicti a graeco auxesis.*” Anlamı: “Romalıların müttefikleri, orduya yardımcı yabancı kabileler için auxiliali ifadesi, Yunanca *auxesis*den (yardım etmek) gelir.” Festus’un açıklamaları, imparatorluk dönemi auxiliali yapısının kökeninin, Cumhuriyet Dönemi

müttefik İtalyan birliklerinden gelmediğini gösterir (Saddington 1982: 28). Bu birlikler, antik terminolojide çeşitli adlarla anılmalarına rağmen, o dönemin tarihçileri ve modern tarihçiler tarafından genellikle *auxilia* (destek birlikleri) olarak belirtilmişlerdir (Saddington 1982: 27-53). Roma terminolojisinde bu birlikler daha çok tanımlayıcı özellikleri ile isimlendirilmişlerdir. Bunlar, birliklerin donanımları, süvari veya piyade oluşlarına göre değişmiştir. Ancak genel anlamda auxiliari, Romalı olmayan kavimlerden oluşturulan ve yabancı komutanların komuta ettiği birliklere verilen ad olarak belirtilmiştir. Roma'nın kullandığı bu birlikler, aslında ilk imparator Augustus tarafından kurumsal bir kimliğe kavuşturulmuş ve düzenli hale getirilmiştir. Bu dönemden öncesinde kullanılan yabancı kökenli birlikler ise, geçici bir mahiyette olmuştur (Karakoç 2018: 22). Romalı komutanlar sefere çıkmadan önce bu birlikleri toplar, sefer bitince ise dağıtırdı. Yabancı kökenli birliklerin her biri, kendi kültürlerini yansıtan şekilde teçizatlanır ve savaşırdı. Augustus, bu durumu değiştirmiş, yabancı kökenli birlikleri devlete bağlı resmi bir kurum olarak örgütlemiştir. Bu bağlamda birlikler, savaş stillerine fazla karışılmamasına karşın standart teçizatlara, sahip olmuşlar, düzenli bir şekilde devletten maaş alıp 20 yıl gibi belirli bir süre askerlik yapmışlardır (Karakoç 2018: 73). İmparator Claudius bu süreyi 25 yıla çıkarmış ve her bir auxiliari askerine, çocukları ve eşi dahil olmak üzere bu sürenin sonunda Roma vatandaşlığı bahşedilmesini salık veren yasanın senatodan geçmesini sağlamıştır (Karakoç 2018: 87).

2.INTERCISA YERLEŞİMİNDEKİ ORTAK YAŞAM

İmparatorluğun bu ilk döneminde kurumsal kimlik kazanıp resmileşen auxiliari birlikleri, ordu içinde lejyon birlikleri ile birlikte seferlerde düzenli işleyen bir hiyerarşi içinde görev yapmışlardır. Avrupa ve Batı Asya boyunca ortaya çıkarılan bazı arkeolojik alanlardan anlaşıldığına göre auxiliari birliklerinin ikamet ettikleri yerler, lejyonerler ile birlikte veya benzer şekilde planlanıp yapılan üsler olmuştur (Holder 1980: 10-12).

Özellikle son yüzyıl boyunca arkeologların yaptıkları kazılarda ise birçok auxiliari birliğine ait üs kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Buradan ele geçen kaynaklara rağmen, askerlerin hangi zamanlarda buralarda görev yaptıkları ve görev değişimi zamanları bilinmemektedir. Auxiliari birliklerine ait kale kalıntılarının ve bu konudaki bilgilerin en çok ortaya çıkarıldıkları bölgeler ise Germania ve Britannia bölgeleri olmuştur. Ancak makalenin ana konusu olan Aşağı Pannonia eyaletindeki Intercisa üssü, halklar arasındaki kültürel etkileşimlerin en güzel ortaya konduğu bölge olmuştur (Karakoç 2018: 88). Günümüzün Macaristan'ındaki Budapeşte'ye 1 saat uzaklıkta olan Dunaujvaros bölgesinde yer alan ve antik Dunapentele-Sztalinvaros sınırları içinde bulunan Intercisa üssü, muhtemelen Flavian Hanedanlığı'nın son imparatoru olan Domitianus zamanında (M.S. 81-96) inşa edilmiştir. Üs, auxiliari süvari birliği olan *Ala I Augusta Ituraeorum Sagittariorum* tarafından düzenli bir nizamda, dikdörtgen planında yapılmıştır. Üssün surları, ilk zamanında toprak rampalarla güçlendirilmiş tahtalardan oluşturulmuştur. Daha sonraki yıllarda taşlarla güçlendirilmiştir (Brian ve Uggeri 2006: 38).

Intercisa, imparatorluk sınırını oluşturan Tuna Nehri kenarındaki Aquincum, Altinum ve Mursa yolu üzerinde bulunması dolayısıyla, doğudan ve batıdan gelen auxiliari askerleri ile sivililerin kültürel etkileşimlerinin çok yoğun olduğu bir üs olmuştur. Özellikle dinsel uygulamalarda görülen çeşitlilik ve uyum, Roma İmparatorluğunun kozmopolit yapısını da göstermektedir. Bu önemli olgular, Germania ve Britannia bölgelerinde görev yapan auxiliari askerleri için de belirleyici olmuştur. Intercisa'da görev yapan ve piyade ile süvari askerlerini içeren *cohort I ∞ Hemesenorum sagittaria equitata* hakkında, M.S. 2

yüzyıl sonları ile 3. yüzyıl ortalarına kadar olan zengin buluntu ve kaynaklar, bu arkeolojik siteyi auxiliari birlikleri için ayrıca önemli kılar. Bu bölgenin askeri üssü ve sivil yerleşim yeri arkeologlar tarafından ortaya çıkarılmış ve ayrıntılıca incelenmiştir. 1954 ve 1957 yıllarında bu bölge, tarihçi Barkóczy önderliğinde kazılmıştır. Bölge hakkında genel inceleme ise Fitz'in 1972 tarihli eseri ile Visy'nin 1977 tarihli makalesinde yapılmıştır. Tarihçi Mann ise, Fitz'in ve Barkóczy'nin görüşlerini değerlendirip incelemiştir (Mann 1972: 233-237).

Arkeologlar tarafından İntercisa üssünde birçok yazıt ortaya çıkarılmıştır. Bu yazıtlardaki bilgilerin neredeyse tamamı 1991 yılında Fitz tarafından düzenlenip, *Die römischen Inschriften Ungarns (RIU)* adlı derginin 5. bölümünde yayımlanmıştır. Daha sonra ortaya çıkarılan yeni bulgular ve gözden geçirilmiş yazıtlar, *AE (L'Année épigraphique)* ve diğer dergilerde yayınlanmıştır. Epigrafik kayıtların gösterdiğine göre İntercisa, İmparator Commodus'un tahta çıkışından, M.S. 252 yılına kadar Suriye kökenli askerlerin en fazla yoğunlaştığı birlikleri içermiş ve yerel populyasyondan asker alımı yapılmamıştır. Bunun sebebi, Suriye'nin Emesa bölgesinden gelen askerlerin oluşturduğu iki birlikten biri olan *cohort I ∞ Hemesenorum sagittarius equitata*'nın gelişmiş okçuluk tarzının kurulduğu bölgeye özel olması olmuştur. Diğer birlik olan *Cohort II Hemesenorum* ise bir süre sonra Arabia Patraea bölgesinde konuşlanmıştır (Spaul 2000: 411). *Cohort I ∞ Hemesenorum sagittarius equitata* birliği, muhtemelen İmparator Marcus Aurelius döneminde kurulmuş, İntercisa'da önceden ikamet eden *ala I Thracum Frontoniana* birliği üstün ayrılınca, onun yerine yerleştirilmiştir. Cohort hakkında ele geçen son yazılı belgeye göre birlik, M.S. 252 yılına kadar kalede görev yapmıştır. Bu bilgi L'Année épigraphique [AE], 1971 nolu kayıтта İmparator Trebonianus'a (M.S. 251-253) adanan bir yapı taşından öğrenilmiştir. Ancak *Cohort I Hemesenorum*'un üste bu tarihlerde ikamet ettiği tam olarak kesinleştirilememiştir (Mann 1974: 259).

İntercisa'daki Suriye garnizonu hakkındaki en dikkat çekici bilgilerden biri, birlik içinde bulunan Yahudi yoğunluğundan dolayı, bölgede bir sinagogun yapılmasıdır (Fülep 1966: 93; Vizy 1977: 33). Bilim insanı Spaul, katı kuralları olan Yahudilerin, pantheist çok tanrılı inanca sahip Roma bünyesindeki bir birliğe tolerans göstermesinin anlaşılabilir olduğunu söylemektedir (Spaul 1994: 96). Ancak bu anlayış bir genellemedir. Kaynaklara bakıldığında, Roma ordusu bünyesinde birçok inanca sahip asker görev yapmıştır. Kimisi çok tanrılı inanca sahipken, kimisi tek tanrılı ilahi dinlere inanmıştır. Bu durum, ordu içerisinde din konusunda bir hoşgörünün olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, Yahudiler hakkında yapılan bu yorum da yanlıştır. Çünkü Yahudilerin tümü de aynı görüşte olmayabilirdi. İnsan doğası bunun en güzel örneğidir. Mesela Yahudi bölgesini işgal eden Vespasianus kuvvetlerinin tarafına geçen Yahudi komutan Flavius Josephus, bu konudaki en güzel örnektir.

İntercisa'daki sinagogun varlığı, Yahudi askerlerin inançlarının gereklerini yerine getirmede büyük bir kolaylık sağlamıştır. Aynı şekilde, birlikteki Suriyeliler için inşa edilen tanrı *Sol Elagabalus* tapınağı da din konusunda bir hoşgörünün olduğunu en büyük kanıtıdır. İntercisa'da diğer inançların da bulunduğu, ele geçen sonraki belgelerle de kanıtlanmıştır. Bölgede tanrı *Sol Elagabalus*'un bir tapınağının yanında, Emesa'nın öteki ana tanrısına da adanan bir tapınak bulunmuştur. Bu tapınağın MS 202'deki dikiliş tarihi, imparatorun ziyaret tarihi ile kesişmiştir (Fitz 1972: 83-91). Bu durum, özellikle annesi Suriyeli olan Caracalla'da görülmekle birlikte, imparatorluk ile auxiliari arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koymaktadır. İntercisa'da bulunan bir diğer kült, tanrı Jupiter Optimus Maximus'a tapanların kültüydü (Fülep 1966: 95). Bu kültle birlikte Suriye'nin merkezi kültürlerinden biri olan tanrı

Elagabalus ve karısı, ayrıca İtalya kültüründen Diana Tifatina'ya tapınılmıştır. Bu ana inançlardan başka, Intercisa'da auxiliari birlikleri tarafından inanılan birçok değişik tanrı kültü yer almıştır. Bunlar, Deus Aeternus, Deus Azizus, Fortuna, Hercules (Fülep 1966: 93-96), IOM, IOM Culminaris, Deus Dobrates, IOM Dolichenus, IOM Hero, Juno, Liber, Mercury (Visy 1977: 51-95), Sol Mithras, Silvanus, Tellus (Visy 1977: 64,65), Diana (L'Année épigraphique [AE] 1965: 10), Sol, Sol Elagabalus, Venus'tür (Visy 1977: 66-72).

Her bölgeden gelen bu inançların bir arada bulunması, dini hoşgörünün en büyük kanıtı sayılabilir. Bunca inanç hakkında düşünüldüğünde, akla yüksek rütbeli komutanlar ile askerlerin inandıkları kültürler arasında bir ayrımın olup olmadığı gelebilir. Intercisa'daki cohortun komutanı, yani bir *tribunus* olan *Modius Rufinus*, ölmüş olan selefi *Campanius Marcellus* için *Diana Tifatina*'ya adanmış bir tapınak inşa ettirmiştir. Kökeni İtalya'daki Capua şehrinde olan bu yerel tanrıça hakkında ele geçen diğer nadir belge, Gallia Narbonensis'ten gelen bir eyalet yazıtıdır. Birçok sıfatı olan tanrıça Diana, en çok tanrı *Sol Elagabalus*'un eşi olarak tanınmıştır (Fitz 1972: 15). Bundan başka, Diana Augusta, Diana Pat(rensis?), ve Diana Tifatina olarak da anılmıştır. Corpus Inscriptionum Latinarum'da [CIL], Diana Tifatina hakkındaki öteki epigrafik yazıtlarla ilgili ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır ([CIL] 2000: 3816).

Bu tanrıçanın *Sol Elagabalus*'un karısı olması, Romalı ve doğulu dini inançları arasındaki hoşgörülü ilişkilerin ayrı bir örneğidir. Bu konu ile ilgili bir diğer örnek de, aynı döneme tarihlenen ve düşük rütbeli bir asker olan *Iulius Germanus*'un tanrı *Azizus*'a atfettiği bir yazıt ile bir köle olan *Eutices*'in tanrı *Dobrates*'e atfettiği bir diğer yazıt olmuştur. Bu durum, birliğin içindeki doğulu askerlerin kültürel etkisinin en açık kanıtıdır (Visy 1977: 77). Tanrı *Azizus*'a atfedilen ayrı bir tapınak ise, *legion V Macedonicae*'nin praefectusu tarafından Dacia'daki Turda bölgesinde yapılmıştır.

Yukarıda bahsedilen örnekler ve özellikle sertliğiyle bilinen *Emenese* kültü gibi belli başlı dinlerin birlik askerlerince benimsenmesi, Roma'ya karşı kültürel bir direniş gibi algılanabilir. Ancak bu düşünce doğru değildir. Özellikle Severanus Hanedanı döneminde din konusunda geniş bir hoşgörü var olmuştur. Intercisa'da ele geçen kaynaklara bakıldığında hiçbir doğu dilinin kullanılmaması, yüksek ve düşük rütbeli askerlerin anma yazıtlarının latin alfabesi ile yazılması, bu düşüncenin doğru olmadığı hakkında ayrı bir kanıttır.

Aurelius Mu[--]nus gibi kimi düşük rütbeli askerler Romalı tanrı *Liber*'e taparken, dönemin imparatoru Suriye doğumlu *Emesalı Elagabalus*'a tapmış olabilirler. Intercisa'da bulunan ve İmparator *Elegabalus*'a adanmış bir tapınak, bunun en büyük kanıtıdır. Bölgedeki *cohortun* bir *tribunisi*, Emesalı olmasa da birlik tarafından en çok tapılan Suriyeli tanrılara birçok adağın adanmasına öncülük etmiştir. Bu hareketin en büyük getirisi, birlik ile komutanlar arasındaki uyumun güçlenmesi ve dönemin imparatoru *Elagabalus* ve ailesine güçlü bir bağlılığın sağlanması olmuştur.

Intercisa'daki kale ve yerleşimde ikamet eden Suriyeliler serbestçe kendi tanrılarına tapınırken, dönemin imparatoru ve Roma'nın resmi tanrılarına da tapınmışlardır. Bu tapınmaların resmi törenler şeklinde yapıldığı takvimlerde belirtilmiştir. Ancak Romalılar tarafından tiksinti duyulan, insan kurbanı gibi kimi dini törenler yasalar tarafından yasaklanmıştır (Bökönyi 1989: 402-404). Tacitus, *Germania* adlı eserinde, Germen kabilelerinin, Romalılar tarafından yasak kabul edilen insan kurban törenleri yaptığı açıkça belirtilmiştir (Tacitus 1937: 27.3). Polybius da Kartacalıların Romalıların günah bildiği aynı dini ritüelleri gerçekleştirdiğini eserinde anlatır (Polybius 2002: 6.25). Hristiyanlık da ilk

zamanlar Roma İmparatorluğu tarafından hoş görülmemiştir. Bu nedenle bölgede Hristiyan askerlerin varlığı hakkında kaynaklara rastlanmaz. İntercisa'ya birkaç nesil boyunca Suriyeli askerlerin atanması, doğulu dini kültlerin uzun süre bölgede etkili olduğunun en büyük destekleyicisidir. Tarihçi Bökinyi'nin savunduğuna göre bölgedeki yerleşimlerde yapılan arkeolojik kazılarda ele geçen ve M.S. 2. yüzyılın sonu ile 3. yüzyılın başlarına tarihlenen deve iskeleti kalıntıları, doğuluların dini kurbanlarının bir göstergesidir. Buna benzer kurban ritüellerinin İslam öncesi Pers ve Arap toplumlarında da yapıldığı kesinleşmiştir (Bökönyi 1989: 404). Ancak bu kurban törenlerini auxiliari birliklerinin yaptığı kesin değildir. İkonografik olarak bu ritüellerin auxiliari birlikleri tarafından yapıldığına dair herhangi bir bulgu da yoktur. Ayrıca deve kalıntıları, üste değil, sivil yerleşim yerinde bulunmuştur. Bökönyi'nin savunduğunun aksine develerin bölgeye auxiliari askerleri tarafından getirildiği de kesin değildir. Deve binen *dromedarii* birlikleri MS 1. yüzyıldan itibaren kurulmalarına rağmen, MS 2. yüzyılda imparatorluğun batı garnizonlarında bu birlikler görülmemiştir. Sadece doğuda görev yapan *Ala I Ulpia Dromedariorum milliaria* bu konudaki bir örnektir (Spaul 1994: 104,105). Bu birlik [CIL] 16, 106'da listelenmiştir. Buna göre İmparator Traianus emri ile kurulmuş, MS 150'ye kadar Palmyra'da görev yapmıştır.

Tüm bu bilgilerden çıkan sonuçla birlikte, eğer deve eti yeme âdeti Suriyeliler arasında yaygın ise, en mantıklı açıklama, develerin bölgeye, ordu takipçileri veya tüccarlar tarafından getirildiğidir. Bu açıklamaya bakılarak, günümüz Viyana, Epfach ve Windisch yakınlarında ortaya çıkarılan Roma dönemi yerleşmelerinde bulunan deve kalıntılarının da auxiliari birliklerinin takipçileri tarafından getirildiği sonucu çıkarılabilir (Bökönyi 1989: 403).

İntercisa'da bulunan epigrafik kayıtlardan çıkarılan bilgilere göre, auxiliari birliklerindeki askerlerin erkek çocukları da babalarının kariyerlerini takip ederek asker olmuşlardır. Roma vatandaşlığının kazanılması ile bu gençler legion birliklerinde görev yapmaya hak kazanmışlardır. Bölgede bulunan bir *cohort* birliğinin yaşlı askerlerinden biri olan *P. Aelius Proculus* tarafından oğlu için yaptırılan bir mezar taşının üzerindeki bilgiler, bu açıklamayı destekleyen en iyi örneklerden biridir. Yazıttaki bilgiye göre emekli askerinin oğlu olan *principalis* rütbeli *P. Aelius Proculinus*'un 26 yıllık başarılı bir kariyeri olmuştur. Askerliğinin ilk yıllarında bir auxiliari birliğinde görev yapan *Proculinus*, sonrasında süvari sınıfından *equites legionis* rütbesi ile bölgede bulunan *Legio II Adiutrix* adlı legion birliğine katılmıştır. Buradaki görevinden sonra Roma'da polis görevi yapan *urban cohort*larından biri olan *Cohort VII Praetoria*'ya girmiştir. En son olarak ise, Aşağı Tuna bölgesinde bulunan bir auxiliari üssü olan *Castellum Carporum*'un komutanlığına getirilmiştir (Visy 1977: 87). İntercisa'da bu asker gibi birçok auxiliari askerinin legion birliklerine katılması hakkında bol kanıt ele geçmiştir. Çoğu auxiliari askerinin *Proculinus*'unki gibi bir kariyerin benzerini tecrübe ettiği söylenemez ise de, legion birliklerine katılmanın daha yüksek maaş, rütbe ve hayat standardına sahip olmaya imkân sağlaması, birçok askerinin bu yolu seçmesine sebebiyet vermiştir.

İntercisa'da bu askerlerin aileleri hakkında da ayrıntılı bilgilere ulaşılmıştır. Bölgeden ele geçen yazıtlar, bu konu hakkındaki başlıca kaynaklardır. Ancak ne kadar ailenin bölgede bulunduğu hakkında kesin rakama ulaşılamamaktadır. Bu ailelerden birine atfedilen *RIU* 1161 adlı yazıt ise en ayrıntılı olandır:

“*D(is) M(anibus) / Aureliae Barachae vixit / ann(os) XXXV et Aur<e>l(iae) Ger/manillae vixit / ann(os) IIII et altera / filia Aurelia Ger/manilla vi[xi]t ann(os) /*

II et Immostae matri su(a)/e vixit ann(os) XL German/ius Valens mil(es) coh(ortis) / (milliariae) Hem/es(enorum) uxori et matri et fi/liis posuit et sibi {v}vi(v)us fe/cit."

"35 yıl yaşayan Aurelia Baracha, 4 yıl yaşayan kız evlat Aurelia Germanilla, 2 yıl yaşayan diğer kız evlat Aurelia Germanilla ve 50 yıl yaşayan annesi Immosta'nın yer altındaki ruhlarına ithafen, Hemeneses'in ordu cohortunda asker Germanius Valens, hayattayken bunu karısı, annesi, kızları ve kendisi için yaptırmıştır." (Fülep 1966: 78).

Bu anıt bize hüzünlü bir hikâye anlatır. *Germanus*'un, annesi, karısı ve kızlarının, o hayattayken öldüğünü ima etmektedir. Yazıttaki isimlerin, Romalılara ait isim kısaltmalarını ima eden *praenomina* ve hangi gense ait olduğunu belirten *gentilicum*dan yoksun olması, bu yazıtın MS 212 yılından sonra yapıldığını ortaya koyar. Yazıt, ölen kadınlar hakkında olmasına rağmen, *Germanicus*'un askeri kimliğinin belirtilmesi, bunun önemli olduğunu gösterir. Ancak, askeri görev süresi yazıtta belirtilmemiştir. Bu durum, askerin, yazıtın işlenmesi talimatını verdiği sırada aktif görevde olduğunu gösterir. Yazıttaki isimlerin ise Romalı olmasına rağmen kullanılan zayıf Latince, kişilerin yabancı kökenli olduğunu bir diğer kanıttır.

Intercisa'da, içeriği hariç tutularak, bu cenaze yazıtına benzer birçok kaynak ele geçmiştir. MS I. Yüzyıla tarihlenen cenaze yazıtları ise bu yüzyıldaki yazıtlardan farklı olarak legioner birliklerinin birçok özelliklerini de ortaya koymaktadır. Bu durum, lejyoner birliklerinin kendi kalelerinde yalnız olmadıklarını, auxiliari birlikleri ile birlikte görev yaptıklarını göstermektedir. Intercisa'daki anıtlarda kullanılan tuğlaların üzerindeki damgalarda, hem lejyon birliği olan *legiones I*'in, hem de auxiliari birliği olan *II Adiutrix*'in adı birlikte işlenmiştir (Visy 1977: 89-95). İngiltere ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda da, yalnız başlarına göreve çıkan lejyon birliklerinden olan birçok vexillation birliği ile daha küçük *century*ların, auxiliari garnizonlarında bulunduğu ortaya çıkarılmıştır.

Intercisa kanıtlarının ortaya çıkardığı olgularla ilgili son bir açıklama ise kültür ve kimliğe yöneliktir. Bu konuyla ilgilenen araştırmacı Fitz, Intercisa'da yaşayan bireylerin büyük çoğunluğunun Suriyeliler olduğunu ve dolayısıyla bunların hem askerler hem de asker akrabaları olduğunu savunmuştur. Bunu desteklemek için de onomastik argümanlar kullanmıştır. Çalışmalarında *Rufus*, *Iulianus*, *Silvanus* ve *Bassus* gibi her yerde görülebilen Roma isimlerinin aslında doğu kökenli olduğunu iddia eden bir dizi tartışmalı istatistik ortaya koymuştur. Buna karşın çok sayıda peregrine ismini de göz ardı etmiştir. Tarihçi Mann ise, Fitz'in bu metodolojisi "cüretkâr" olarak nitelendirmiştir (Mann 1974: 260). Sonuçta, yalnızca epigrafik verilerden Intercisa'nın açık demografik bir analizinin yapılması imkânsızdır. Ancak Suriyeli olmayanlar hakkındaki yeterli deliller, bilim insanlarının daha çok ilgisini çekmeye devam etmektedir. Burada bulunan Suriyeli topluluk, etnik olarak homojen değildi. Bu durum, diğer tüm auxiliari birlikleri tarafından daha fazla veya daha az derecelerde paylaşılan bir özelliktir. Intercisa gibi herhangi bir auxiliari yerleşkesinde, önemli bir süre boyunca, çeşitli kültürel süreçler gözlemlenebilir. Bunlar, peregrini ile evlilik gibi Romalı olmayan dini ve kültürel gelenekler ve Roma dini ve kültürel gelenekleridir. Bu olguların hiçbirisi, birbirini dışlayan etkenler olarak görülmemelidir. *Proculinus*'un legionluk kariyerinin gösterdiği gibi, Intercisalı bir Suriyeli auxiliari askeri, kendi kültürel bölgesinin ötesine geçerek daha geniş bir Roma askeri kariyerine ulaşabilmiş, ancak yine de Pannonia sınırında gömülmüştür. Bu askerin sadece Roma ismi ya da vatandaşlığı değil, aynı zamanda kariyeri de, Roma ordusunun güçlü kültürel etkisini göstermektedir.

Araştırmacılar, Intercisa'daki Suriye kültür unsurunun kalıcı ve önemli olduğunu kabul etseler de, sınırda yerleşmemiş bu toplumun, günlük kültürel yaşayış biçimi hala tam olarak anlaşılammıştır. Eğer bir araştırmacı, Suriye nüfusunu çok fazla münhasır görürse, bu durum daha da karmaşık bir hale gelebilir. Fitz'i eleştiren Mann, kitabında şunu söyler:

“Yazarın Intercisa nüfusundaki Pannionyalı unsuru ve büyük ihtimalle Trakyalı unsurları da ciddi olarak hafife aldığı açıktır. Intercisa'daki yazıtların sayısının yazar Emesenes'in “yazma bilgisi”nden çıkardığını öne sürmesinin yanı sıra, Semitik bir yazıtın tek bir satırının bile Intercisa'da ele geçmediği ve yalnızca bir Yunanca yazıtın bulunduğu ortadadır. Buna rağmen güçlü bir Suriyeli unsurun varlığı kesinlikle bilinmektedir. Sonuç olarak, Intercisa topluluğu hâlâ bir muamma konusu olarak kalmaktadır.” (Mann 1974: 247).

Mann'ın gözlemi, Ren Nehri ve Hadrianus Duvarı sınırlarında auxiliari birliklerinde görev yapan sayısız diğer etnik grup için de geçerlidir. Bu garnizonlara egemen olan Germen, Kelt, Trakyalı ve İspanyol birlikleri farklı kültürel miraslara sahiptiler. Bu nedenle birbirleriyle ve Roma makamlarıyla aralarındaki karmaşık etkileşimi araştırırken aynı dikkat gösterilmelidir. Bu bağlamda Intercisa'daki 'güçlü Suriyeli unsur' önemlidir. Ancak garnizonun etnik çeşitliliğinin karmaşıklığı, bir etnik gruba aşırı derecede odaklanması halinde kolayca yanlış yorumlara yol açabilir. Britannia ve Germania incelendiğinde, her iki eyaletteki yardımcı birliklerin, daha önce tanınmış olanlardan çok daha fazla sayıda etnik çeşitlilik ile karakterize edildiği ve birçok ortak özellik paylaştığı ortadadır. Intercisa muamma olabilir, ancak bu durumun bir istisna olarak görülmemesi gerekir.

3. SONUÇ

Intercisa'da ortaya konan Roma ordusu bağlamındaki kültürlerarası ilişkilerin örnekleri, auxiliari aile, din ve batılı araştırmacıların bol bol kullandığı “Romalılaştırma” olgularında belirgin bir şekilde yer alan peregrini auxiliari bütünleşmesinin çeşitli yönlerinin ayrıntılı içeriğini sunmaktadır. Bu bağlamda açıklanacak olursa, batılı araştırmacılara göre devlet sınırlarında görev yapan askeri personel, sıklıkla ve sert bir şekilde “Romalılaştırma” olarak adlandırılan çeşitli yollarla, günlük uygulamalarını askeri bir bağlam içerisinde gerçekleştirmiştir. Ancak durum, onların bahsettiği şekilde tamamıyla bir Romalılaştırma, yani kültür olarak Latinleşmek gibi bir olgu asla değildir. Bunun yerine auxiliariler ve yabancı siviller olan peregriniler, aslında Romalı olmanın içeriğini değiştirmişlerdir.

Augustus'un döneminden, MS 212'de tüm uyruklara Roma vatandaşlığını bahşeden *Constitutio Antoniniana*'nın ilan edilmesine kadar auxiliari birlikleri, Roma İmparatorluğu eyaletlerinin askeri koruması ve polislik görevleri için zaman içinde sayıca büyüklük ve önem kazanmıştır. Roma araştırmacılarının, auxiliari birliklerinin Roma askerleri oldukları için, kaçınılmaz olarak “Romalılaştırma ajanı” rolleriyle, fethedilen halkları Romalılaştırdıkları ile ilgili değişik teoriler üretmektedirler. Fethedilen halkların, yüzyıllar süren Roma hakimiyetinde bir şekilde Romalılaştıkları doğrudur. Ancak onların belirttiği şekliyle, kültürel bir Latinleşme anlamına gelen Romalılaşma doğru değildir. Bu makalede odaklanılan İntercisa'da yaşananların da ortaya koyduğu üzere, Roma İmparatorluğu içinde yaşayan ve başta Romalı ve Latinlerin de içinde olduğu tüm halklar, çok çeşitli kültürlerin genellikle özgürce bir arada yaşandığı bir dünyada yaşamışlardır. Günlük yaşantı içerisinde tüm bu halklar, mutlaka kültür alışverişinde bulunmuşlardır. Ayrıca, özellikle kültür taşıyıcısı özelliklerinden dolayı auxiliari askerleri ise, her biri farklı kültürlerden gelmelerine karşın, Roma İmparatorluğu'nun bir çalışanı olarak mutlaka Roma İmparatorluğu kültürünün oluşumunu da şekillendirmişlerdir. Klasik Roma araştırmacılarının görüşleri olan, pasif bir

şekilde Latin olan Roma İmparatorluğu'yla bütünleşmelerinin yerine, başta auxiliari askerleri olmak üzere tüm fethedilmiş halklar, Roma İmparatorluğu'nun günlük yaşamına anlam dolu yollardan katkıda bulunmuş ve uzun bir süreç içerisinde, İmparatorlukta yaşayan tüm halklar ile birlikte Romalı olmanın anlamını değiştirmişlerdir.

4. KAYNAKLAR

Bökönyi, S. 1989 “Camel sacrifice in Roman Intercisa”, *AASH*, 41, 402-404.

Burian, J. and Uggeri, G. 2006 “Intercisa”. In H. Cancik (Ed.), *Brill's New Pauly*. Leiden: Brill Publishers.

Digital Atlas of the Roman Empire. Tumblr: <http://imperium.ahlfeldt.se/places/26740.html> adresinden 30 Kasım 2018'de alınmıştır.

Fitz, J. 1972 “Les Syriens à Intercisa”. *Collections Latomus*, 122, Brussels.

Fülep, F. 1966 “New remnants in the question of a Jewish Synagogue at Intercisa”, *AASH*, 17, 93.

Holder, P. A. 1980 *Studies of the Roman Army from Augustus to Trajan* (Doctoral Dissertation, Oxford University) Dissertation Abstracts International, 70, 6.

Inscriptiones latinae selectae [ILS], (1916). 3816.

Karakoç, E. 2018 *Roma Ordusundaki Yabancı Kökenli Yardımcı Birlikler* (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

L'Année épigraphique [AE]. (1965). Presses Universitaires de France.

Mann, J. C. 1972 “The Development of Auxiliary and Fleet Diplomas”. *Epigraphische Studien*, 13, 233-237.

Mommsen, T. (Ed). 2000 *Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL). Berlin: Berlin-BrandenburgAcademy of Sciences.

Mommsen, T., 2006 *History of Rome* (Fifth Edition). London: The Folio Society.

Polybius. 2002 *The Histories Of Polybius* (Trans. E. S. Shuckburg). Ontario: In Parantheses Publications, 6.25.

Richard, J. . 1976 “Le culte de « Sol » et les « Aurelii »: à propos de Paul. Fest. p. 22 L”. *Publications de l'École Française de Rome*, 27, 915-925.

Saddington, D. B. 1982 *The Development of the roman Auxiliari Forces From Caesar Caesar to Vespasian (49 B.C.-A.D. 79)*. Harare: University of Zimbabwe, 27-53.

Spaul, J. 1994 *Ala: The Auxiliary Cavalry Units of the Pre-Diocletianic Imperial Roman Army*. Andover, 268.

Spaul, J. 2000 “COHORS : The evidence for and a short history of the auxiliary infantry units of the Imperial Roman Army”. *BAR International Series*, 841, 155.

Tacitus. 1937 *The Annals of Tacitus* (Fifth Edition), London: Loeb Classical Edition, 29.3.

Visy, Z. 1977 “Intercisa: Dunaújváros in the Roman Period”. *Kecskemét*, 33, 53-115.

Walde, A. and Hofmann J. B. (ed). 2008 *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* (2. Reihe, Band 1). Universitätsverlag Winter GmbH Heidelberg, 89.

5. EKLER

Resim.1. Intercisa askeri üssünün yer aldığı bölge (Digital Atlas of the Roman Empire, 2018)

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 392-407

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 19. 03. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 31. 10. 2018

SAMSUN’DA BULUNAN, ZALPA, İKİZTEPE VE NERİK YERLEŞMELERİNDE HİTİTLER’İN HAKİMİYET MÜCADELESİ

THE SOVERLIGNTY OF HITTITES IN THE MOUNDS ZALPA, İKİZTEPE AND NERİK AT SAMSUN

Dursun SAĞDIŞ - Osman ÇOLAK*

Özet

Yapılan araştırmalara göre Hititler’in Anadolu’ya nereden geldikleri, hangi yolu takip ettikleri, Anadolu’ya göç tarihleri şimdilik kesin olarak bilinmemektedir. Hititler’in, Anadolu’ya, Trakya ve Boğazlar üzerinden geldiklerini, hatta Balkanlar’dan çıkarak deniz yoluyla Orta Karadeniz’e ulaştıklarını savunan görüşler varsa da, Hititler’in Kafkasya üzerinden gelmiş olabileme ihtimali de, bilim çevrelerince kuvvetli bir şekilde tartışmaya açık tutulmuştur. Ağırıklı görüş itibariyle bu gizemli halk, Kafkaslardan Anadolu coğrafyasına geçti. Karadeniz kıyı şeridi boyunca ilerleyip Kızılırmak(Maraşantiya)’ın denize aktığı yere (Bafra’ya =Zalpa) gelerek, orada belirli bir süre kaldı. Sonra güneye yani İç Anadolu’ya hareket ettiler. Uzun süre Hattiler’in içinde barışçıl bir politika izleyen Hititler, ardından Kızılırmak (Maraşantiya)’ı takip ederek İç Anadolu’ya doğru hakimiyet mücadelesini genişletti. İç bölgede otoriteyi sağlayan Hititler, tekrar kuzeyde Karadeniz bölgesine yöneldiler. Kral Anitta Anadolu’da bulunan bir takım krallıkları birer birer ele geçirdi. Bu şehirler arasında Neşa, Ullama, Harkimaş, Zalpuvaş (Zalpa), Hattuşa, Şalativara bulunmaktaydı. Alınan yerler arasında günümüzde Bafra’ya lokalize edilen Zalpa şehri de vardı. Zalpa’nın

* Onur Ateş Anatolian High School, MEB, antiktarih@hotmail.com
Yeşilkent Anatolian High School, MEB, osmancolak555@gmail.com

alınması ile birlikte, hinterlandı içerisinde yer alan İkiztepe'yi de Hitit orduları yerle bir etti. İlerleyen zamanlarda Hititler, bölgedeki egemenliklerini kısa süreli kaybetmiş olsalar da I. Hattuşili tekrar Bafra= Zalpa'ya yönelerek Orta Karadeniz ve Samsun bölgesindeki hakimiyetini güçlendirdi

İlerleyen dönemlerde Hititler'in karşısına ezeli düşmanları olacak, Kaşkalar çıktı. Kaşkalar Hititler'in kült şehri Nerik'i (Vezirköprü Oymaağaç) alarak Hititler'i büyük şaşkınlığa uğrattılar. Bundan sonra uzun yıllar Nerik, Kaşkalar'ın hakimiyet sınırları içerisinde kalacaktır. Bitmek tükenmek bilmeyen amansız Hitit-Kaşka mücadelelerinin temelinde de bu sorun yatmaktadır. Konu araştırılırken kazı raporları, bilimsel makaleler ve kitaplar, Hititlere ait yayınlar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Samsun, Hitit, Kaşka, Nerik, Zalpa, İkiztepe, Hakimiyet, Mücadele

Abstract

According to the information obtained from the researches about Hittites it is still not known, where they exactly came from, which way they followed, when they migrated to the Anatolia. Although there are same opinions that they came to Anatolia over Thrace and Black Sea, there are also same other opinions defending that they have left the Balkans and have reached the middle of Black Sea by seaway. It has also been kept open to debate the possibility of coming from Caucasia. About the mainly views these mysterious people passed through Anatolia geography from Caucasia. They went along the coastline of the Black Sea to Bafra where the Kızılırmak flows into the sea and stayed there for a while. Then they moved to central parts of the Anatolia. They followed peaceful policy in the public of Hattians for a long time and then they improved their struggle for the sovereignty towards the central Anatolia near the Kızılırmak. When they provide the authority at the inner side, they turned to The North Black Sea region. King Anitta captured some of the kingdoms in Anatolia one by one. These cities were Neşa, Ullama, Harkimas, Zalpuvas (Zalpa), Hattusha Şalativara. The city of Zalpa (Bafra nowadays) was the one of these cities. Along, with taking the Zalpa, Hittites army razed the İkiztepe located in Hinterland to the ground. In later times even though Hittites lost their sovereignty at these locations for a short time. Hattuşili 1 turned to Zalpa and gained the dominion over the middle Black Sea and Samsun region again. In the following periods Hittites met their eternal enemies Kasgas. Kasgas bewildered the Hittites by taking under control the main city of the Hittites, Nerik (Vezirköprü, Oymaağaç). After that for long years the Nerik was in the domination borders of Kasgas. This problem was the reason of the endless and ruthless war between Hittites and Kasgas. The excavation reports, scientific articles, and books, publications about the Hittites have been investigated during the researches of the subject.

Keywords: Samsun, Hitit, Kasga, Nerik, Zalpa, İkiztepe, Dominion, Struggle
Introduction

Before the Hittites' Samsun geography marks, we think it is appropriate to outline the history of the region in terms of the enlightenment. What's interesting is that these ancient people named themselves as "Hittites" in no time. When they came to Anatolia, leaving their real names themselves, regarded as a native of this land they took the names of Hattian, regarded as a native of this land, and described themselves as "Hattian".¹ even named the Hattians unwarrantedly and incorrectly as the former Hittites. enlightenment We can see clearly this status in the inscription of I. Shuppiliuma and in the annual of II. Murshili. Almost all of the Hittite Kings were crowned with the title "*King of the land of Hatti*".² Not content with this name change, they adopted their many gods, rites and procedure, myth.³ Perhaps the extravagant attitude of the Hittites was a goodwill to the Hattian, or maybe it was an expression of the dominant Hatti culture submission. However, this interesting process brought a number of issues. Supposedly, some researchers, as sourced from this development, hit detection in complex of "Hattian" and "Hittite". They appropriated the articles, bronz standarts, "Alacahöyük bronze standards" that were unearthed during excavations and that actually belonged to the graves of Hattians to the Hittite.⁴ They even named the Hattian unwarrantedly and incorrectly as the former Hittites.⁵

We first encounter the Hittite name in the Torah.⁶ This public that were named as "Ht" and "The sons of the Het" was a Ibranian-made tribute to the name of Hattian. As there was no vowel in Sami languages, the name of these people was written with the letters "ht".⁷ The scientists, as sources from the Torah, thought that the Hittites was firstly one of the tributes living in Palestine.⁸ However, in later times, it was understood that they were the same as Hattian when "Kheta" in the Egypt hieroglyphs and "Heta" in the inscriptions of Assyria were deciphered.⁹ This information is now known, though, it was not stil understood that these mysterious people lived in Anatolia. After Czech scientist B. Hrozný read Boğazköy tablets, it emerged that the Hattian occuring in the Torah and the tablets of Egypt and Assyria were the people who we now know as the Hittite and they lived in Anatolia,¹⁰ naming their language "Neşaca" and using a language of Indo-European origin.¹¹ Today, we use the name "Hittite", European scientists based on the Bible, French for "Heteen" or "Hittite", English "Hittite", Luther's German Bible translation as "Hethiter" on the basis of identified with naming. While in our country during the first years of the Republic, "Eti" was used under French influences, later used the term "Hittite".¹²

¹ Bryce, 1998, p.20; Brandau & Schickert, 2011, p.18-19

² Alp, 2011, p. 93-128

³ Fontanille, 2005, p.11

⁴ Çınaroğlu, 2014, p. 68-69

⁵ Umar, 1982, p.31

⁶ Lloyd, 2012, p.25; Gurney, 2001, p.15-24

⁷ Umar, 1982, p.31

⁸ Akurgal, 2007, p.49

⁹ Lloyd, 2012, p.25

¹⁰ Akurgal, 2007, p.49

¹¹ Dinçol, 2004a, p.22-63; Alp, 2011, p.4-5

¹² Alp, 2011, p.5

Indo-European origin, the Hittites of Anatolia, they were not known to the native population. But from where they came to Anatolia, what route they followed, when they immigrated to Anatolia is still now known certainly. There are opinions that say they came to Anatolia from Thrace and the Straits or the Balkans.¹³ In addition to this assumption, the probability of the Hittites came through the Caucasus to become strongly the science circles have been kept open for discussion.¹⁴

Heinrich Otten indicates that these mysterious people came from the Caucasus to Anatolia and coming down along the coast of the Black Sea, after staying there for a while they moved to South, in that to the Central Anatolia.¹⁵ Hittites expert Ferdinand Sommer based this opinion on a prayer that II.Mutawalli did to gods while he was saying that they came to Anatolia from the Caucasus.¹⁶ This is the text of the prayer:

“Sir, the shepherd of mankind!

Apollon of the sky, rise up!

You, Apollon of the sky, (rise) from the sea and ascend to the sky!”¹⁷

According to some scientists, this bizarre form of prayer was the most important and the only written clue about where the Hittites came from. For them, the Hittites’ who lived in Central Anatolia which was pretty far from the sea remembering an old prayer indicates that once upon a time they had come from the west of the sea or while migrating to Anatolia they passed from the west of a sea. It is still uncertain that this sea was the Black Sea or the Caspian Sea. But if they had followed where the Kızılırmak River had flown into the sea, they could have seen the sun rising from the sea. These scientists believe that the Hittites entered the Anatolia by following the river in Bafra.¹⁸ M. Darga also indicated that the Hittites came to Central Anatolia by following the rivers from the coastal area of the Black Sea.¹⁹ The general view occurring in the science areas is on the opinion that the Hittites came to Anatolia by Caucasus, following the coasts, and arrived at Zalpa which is close to the coast of the Black Sea, and went to Central Anatolia.²⁰ In other words, we can easily say that the first settlement of the Hittites in Anatolia may be Bafra region.

The Hittites were not in a conquering attitude on coming to Central Anatolia; they adopted the Hattians moral because they lived with them in a mischievously peaceful way for a long time. After completing their military and political formation, Anitta the King conquered some federations that lived in Anatolia one by one. Among these federations, the Kingdom of Zalpa took place in today’s.²¹ The Hittites who came to existence²² in 2000

¹³ Dinçol, 1982 b, p.24.

¹⁴ Macqueen,1999, p.27

¹⁵ Otten,1973, 64.

¹⁶ Ceram,1992, p.72

¹⁷ Alp, 2011, p.106.

¹⁸ Brandau & Schickert, 2011, p.20-21

¹⁹ Darga,1992, p.11-12

²⁰ Macqueen, 1999, p. 22-27

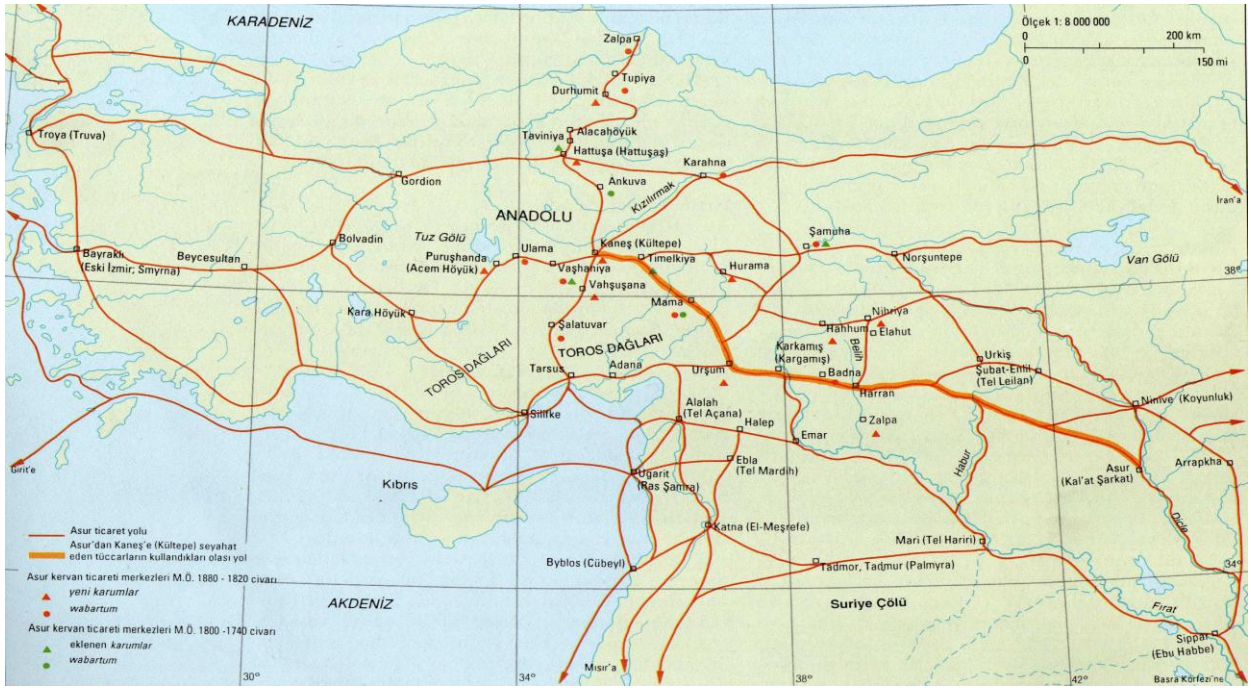
²¹ Brandau & Schickert, 2011, p.22; Memiş, 2010, p.77-78; Macqueen,1999, p.22-39

²² Memiş, 2010, p.45; Macqueen, 1999, p.23

BCE, were not so humane while building the first magnificent empire in this land. They had started an invasion and expansion politic since their establishment.

Anitta the King continued his expansionist politic by invading other Anatolian Kingdoms. Anitta's ambition was to ensure political unity at once.²³ He, for this purpose, massed up Biushti the King of Hattusha, and destroyed the city, in addition to these, as understood from the tabloids cursed the Hattusha so that they wouldn't be able to live in that city. Anitta, with the Eastern cities, by conquering Nesha, Ullama, Harkimash, Zalpa, (map.1) Hattusha, Shalativarai, established the political unity of Central Anatolia.²⁴

(map.1)

Meltem Alparslan 2007

Anitta ravaged wherever he went with his 1400 warriors and 40 chariots. Archeologists detected that these places went out of existence in a mass fire in 1700 BCE.²⁵ The battle tactics or the Hittites' army included "destroying, raving" (harnink-, hargaru-) and "burning, setting fire" (warnu).²⁶ As a result of the İkiztepe excavations, some signs indicating that the Hittites' battle tactics were applied here showed up. The deceased U. Bahadır Alkım indicated that under İkiztepe layer 1, namely in the layer which is contemporary to the transitional stage or Hittites' Era, as a result of a savage fire there was a debris fan consisting of plaite pieces made of brick and cultural remnants, and partially in this partially under this there was a huge cemetery.²⁷ This event that occurred in İkiztepe had shown itself in the era of King Anitta who struggled to ensure the political unity in Anatolia and more over with İkiztepe, Kültepe, Alishar, Karahöyük, Acemhöyük²⁸ and next to these a

²³ Macqueen, 1999, p.22

²⁴ Memiş, 2010, p.77-79

²⁵ Brandau & Schickert, 2011, p.23-24; Macqueen, 1999, p.61-62

²⁶ Ünal, 1989, p.23-24.

²⁷ Alkım, 1980, p.26

²⁸ Ünal, 1989, p. 22

lot of settlement in Central Anatolia were destroyed in 1700 BCE²⁹ as a result of fire; to us, attackers of İkiztepe could be the Hittites.

Thus, Anitta the King organized an expedition to the Kingdom of Zalpa³⁰

38 I conquered all the countries along the coast, from Zalpa

39 Previously The King of Zalpa Uhna took

40 God Siusummi from Nesa to Zalpa

41 Afterwards, (I) The Mighty King Anitta took

42 God Siusummi from Zalpa to Nesa again

43 Also I took Huzziya the King of Zalpa

44 to Nesa, alive and well. Hattusha...³¹

Consequently, he must have been victorious, because he captured him lifetime and taking the unsightly God sculpture went back to Nesa.

It is a possible development that İkiztepe thought to be in hinterland of the Kingdom of Zalpa would be invaded.³² Anittas *“I conquered all the countries along the coast, from Zalpa”* expression points out that İkiztepe which once was a coast was buried into the depths of history as a result of the Hittites oppression.

Consequently, we can say that the Hittites domineered everywhere Anitta ruled whereby Kızılırmak flows into the sea, including Kızılırmak’s curve. We don’t have an idea for how long Anitta ruled. But we learn from KBo X 2 Vs. I no. including the military states of war of the Hittites king I. Hattushili, Samsun Kızılırmak area was invaded again by the Hittites. The inscription telling us about invasion of Zalpa is: *“The man of Kussara, the king of Hatti, the Mighty King Tabarna Hattushili says: He ruled the Kingdom of Hatti as a king. Tavanna’s brother’s son went to Sanauhitta. And he couldn’t destroy him. (However) He destroyed his country. I left the soldiers at the military post. And I gave whatever was in fold to my soldiers in garrison. Then I went to Zalpa. And I destroyed it, and i abolished their god statutes. I gave two-wheeled three MADNANU to Arianna’s Sun Goddess. A taurus of argentum, and i gave a chain of argentum to God of storm’s temple (place of worship) I gave the rest to the God Mezulla’s temple. I went to Alalha in the following year and destroyed it.”*³³

It is clear that II. Hattushili damaged the town immensely. Loosing all of the town’s riches, three cars worth silver and the like, as if it was a huge merit, he tried to offer them to the worthless gods he worshipped so that he could please them . Despite all of the begging, they abolished the people of Zalpa’s feudal and commendery exemption and exposed them to

²⁹ Yıldırım, 2004, p.105

³⁰ Ertem,1973, p.161-162; Gavas, 2006, p.9-14; Macqueen,1999, p. 22

³¹ Alp,2011, p.54.

³² Bilgi, 1998, p.69

³³ Gavaz, 2006, p.12-13.

hunger and drought.³⁴

By using an iron hand in a velvet glove it is revealed why II. Hattushili destroyed the town. We see that the King of Zalpa punished the city by saying ***“Once, the King of Zalpa ignored my father’s words. Now, look and see Zalpa in front of his eyes!”***³⁵

Thus, Kızılırmak area was again a land possessed by the Hittites. The Hittites’ dominance continues until Kaskas. After Kaska’s dominance in Samsun, the Hittites drawback to the South, by accepting their cuklt city Nerik³⁶ (Oymaağaç Höyük/ Vezirköprü) as an edge city³⁷, they couldn’t go down to the coast of Black Sea. In later times, III. Hattushili who had beaten the Kaskas back, again ensured the dominance in the area.³⁸ Being important not only in the historical times, but also today this area housed lots of cultures. The process of settlement in Vezirköprü dates to the Chalcolithic Age 3500 BCE.³⁹ Oymaağaç Höyük was gained to the archeological literature by J.A. Dengate who reconnoitred also in the American Instuty in Turkey.⁴⁰

Oymaağaç which is regarded as one of the most important burial mounds of the area of Samsun, was established between the Oymaağaç Valley and Çal Sırtı which is located in Vezirköprü.⁴¹ The first settlement in the burial mound started in 3500 BCE(Calcolitic Age) and continued until 600 BCE (Steel Age) inceasently. The plateau of the burial mound was used as a cemetery during Roman empire, even it is thought that today’s Oymaağaç village was once a town belonging to Romans. Romans builded a city in Vezirköprü by the name of “Neapolis-Neocaudiopolis”⁴²

Oymaağaç-Nerik;

“The God of the sky of Nerik,

Come from the nine mountains, come from Marrashantija River

And rise from the fountain that you loved most!”⁴³

According to Hittie mythology, Oymaağaç/Nerik is the cult center of the god of storm, the chief god of the Hittite's.⁴⁴ It was also Oymaağaç/Nerik that was the cult centers of important gods of the Hittite's such as Zababa, Telipinu, Zashapuna, the god of Kuliwishna, the god of Kalin and the gods of Takupse.

The god of storm, who is fundamental god of the Hittite pantheon, sits on top of he mountains and in the sky. He is believed to emerge in the case of rain, lightning and storm.

³⁴ Ünal, 1981a, p.23

³⁵ Ünal, 1981, p. 23

³⁶ Czichon, 2008 a, p.191

³⁷ Macqueen, 1999, p.58

³⁸ Brandau & Schickert, 2011, p.227

³⁹ Czichon, 2008a, p.191

⁴⁰ Dengate,1978, p.248

⁴¹ Czichon, 2008 b, p.187

⁴² Czichon,2008a, p.191

⁴³ Czichon & Klinger, 2010,p.65

⁴⁴ Murat, 2008a, p.182; Ünsal, 2013, p.69-70.

His main tasks were to make the land fertile by rain, thereby increasing the welfare of the country. In addition, he was also responsible for the protection of the kingdom and the royal family. The god of storm, symbolized with the figure of the bull, was believed to punish the people with drought, hunger, natural disasters and catastrophes if he saw any lack of faith to himself.⁴⁵ The Hittites, who had a polytheistic belief system, had worshipped thousands of gods and goddesses. This god cuminty in the Pantheon (Pantheon is a term used for the chief gods in a polytheistic Anatolia.) were not the gods that The Hittites brought from their homeland. They were the gods of Anatolian and Mesopotamian origin.⁴⁶

(map.2)

Meltem Alparslan 2007

During the First Hantili Phase (1590-1560 BCE), The **Kaska-Hittite (map.2)** scrambles began with all the violence with the fall of **Nerik**. Moreover, the Kaskas' capture of the holy city of the Hittites, Nerik, meant the beginning of a long nightmare for the Hittites.⁴⁷ Hantili must have thought that the Kaska attacks could reach to the capital, so he did not neglect to secure Hattusa around walls. Hantili described his performance as follows: *"No one in the Hatti country had built walls around the cities. I, Hantili, made cities protected with walls in the whole country and I turned the city of Hattusha with walls."*⁴⁸ Kaskas did not only attack from Samsun Region, Kaskas who lived in The Black Sea Region destroyed The Hittite armies with unsystematic but effective attacks. After this, almost all of the Hittite kings had to fight against the Kaskas.

⁴⁵ Ünsal, 2013, p.68-69

⁴⁶ Ünal, 2003b, p.75

⁴⁷ Murat, 1998b, p.436

⁴⁸ Akurgal, 2007, p.62

Taking advantage of II.Tuthaliya's (1450-1420 BCE)⁴⁹ expedition to his neighbors, Kaskas surrounded the Hattusas. II.Tuthaliya tells it like this: **"I, Tuthaliya, Mighty King, turned my back to fight in Assuva, Kaska armies attacked the Hattusha and brokethrough the country."** Leaving the fight in Assuva (around Balıkesir, Bursa, Çarşamba). II.Tuthaliya saved Hattusa by walking towards The Kaskas. The following year he won against Kaskas by heading for the Black Sea Region. But, these victories were useless in the long run. Whener Hittite armies left their capital, opportunist Kaskas descending from the Black Sea Mountains destroyed everything.⁵⁰

After II.Tuthaliya, his groom I.Arnavunda succeeded to the throne (1420-1400). In his time, Kaskas gained advantage by intensive attacks. Despite militaric measures, I.Arnavunda and his wife Queen Asmunikal prepared a prayer text in great daze because they couldn't get any good results. This prayer is the first detailed document between Kaskas and Hittites.⁵¹

In later times Arnavunda's son **III.Tuthaliya** ascended to the throne. The Kaskas continued their attacks without delay in this period too. In fact they passes beyond Nenessai which is located in southern Kızılırmak, and burned down Hattusa. In a record of III.Tuthaliya's period includes: **" Enemy of Gaska city came. They made Nenessa their border by destroyinh Hattite country."** Apparently the Hittites went throught distressed days in this period too. Neither Kaskas backed down nor III.Tuthaliya gave up on expediting to The Black Sea Region. III.Tuthaliya couldn't provide a permanent solution in his expeditions to Black Sea Region no matter how slight successes he managed to attain. Old and tires, III.Tuthaliya left his son I.Suppiluliuma the initiative when he started to show disease symptoms.⁵²

I.Suppiluliuma not only drove back the invaders, he also had the leader of Kaska Piyapilli Killed so that he can take the lost cities back.⁵³. Among the cities that were saved, Durmitta region was also located in the present day Havza Region. Thus, Hittites were able to broaden their borders northward.⁵⁴ Of course, the victory that was won against Kaskas was not ultimate, so he didn't neglect to take precatons for the probable future attacks of Kaskas. **From Amasya(Hakmis) to cult city Nerik(Vezirköprü), even extending to Samsun Havza, security lines were made.** The people who run away because of their fear of Kaska, were placed again to the south of the defence line.⁵⁵

II.Mursili's true aim was the cult city Nerik. Being under control of Kaska for a long time, the holy city was a depressing and degrading loss for the Hittites. The holy city's regaining its spiritual value waas seen as a sacred duty born from obligation to obey the god of storm. But, II.Mursili, for all his efforts couldn't get Nerik back, despite retaking a few of his lost cities⁵⁶

The vigirous expeditions looked like successful against the warrior Kaskas living in The Black Sea Mountains. But II.Mursili, like the kings before him, couldn't get a sure result.

⁴⁹ Alp, 2011, p.178

⁵⁰ Brandau & Schickert, 2011, p.131-132

⁵¹ Schuler, 1965, p.29-33

⁵² Brandau, Schickert, 2011, p.138-140; Murat, 1998b, p.437; Ünsal, 2013, p.100

⁵³ Murat, 1998b, p.437; Dinçol, 1982b, p.37

⁵⁴ Bryce, 1986, p. 85-102

⁵⁵ Kaya, 2011, p.136

⁵⁶ Ünsal, 2013, 103; Schuler, 1965, 48

Kaska tribes were waiting for the slightest weakness in Hittites to launch an attack.⁵⁷

Without a doubt, Prince III.Hattusili was the most successful one against the Kaskas of Samsun Region. II.Muvatalli, who became the king after the death of II.Mursili(1306-1282), assigned his brother III.Hattusili to the upper headquarter of the country Hakmis(Amasya) as a ruler. Thus,the one who would have to deal with the attacks of Kaskas would be the young prince.

Ambitious and talented, III.Hattusili obtained critical amount of success against Kaskas. He bacame further renowned by taking back the cult city Nerik, which was unobtainable until then, in his expedition to Vezirköprü. After his military accomplishments, he took a different political approach by managing to bind Kaska tribes to himself in condition of giving lands to them. After that the sole ruler of The Black Sea Region was III.Hattusali.⁵⁸ Meanwhile it is seen that II.Muvatalli was carrying the capital Hattusha to the south, Tarhuntas.⁵⁹ Though this action could be interpreted as a political movement against his brother's achievements. His now fairly strong brother's probabily of making a move against him is almost qeual to the likelyhood of a Kaskas attack.

Prince III.Hattusili didnT settle with victories, thanks to his strong diplomacies and friendship with the Kaska local rulers, forming combatant military units, he partook in The Kadesh war next to his brother.⁶⁰ In fact, III.Hattusili, after the death of his brother, received huge support from Kaskas in his throne scramble against Urhi Teshup(III.Mursili).⁶¹

After III.Hattusili become a mighty king, some Kaska tribes showed disobedience from time to time, especially a Kaska leader named Hatenzuva opposed the tax that must be paid with the support he got from some other clan leaders. The other tribes' reason for rebelling was also this tax. III.Hattusili didn't show any tolerance against the rebels. He reaffirmed his rule by surpressing the events.⁶²

III.Hattusili tells the events of the Kaskas' in his authobiography like this:

45 I was the king of Hakmis. With their

46 army and chariots, The town of Nerik

47 was destroyed in Hantili's time, so

48 I arbitrated the town again. But the nearby

49 towns of Nerik, Nera and Hastira, I

50 made them the border. I made all of them slaves.

51 and I made them pay me extortion. Haharwa hilly region,

⁵⁷ Gurney, 2001, p.38

⁵⁸ Kaya, 2011, p.55-56;Dinçol,1982b, p.42-43; Schuler,1965, p.48

⁵⁹ Brandau & Schickert, 2011, p.226

⁶⁰ Schuler, 1965, p.92

⁶¹ Brandau & Schickert,2011, p.252-253

⁶² Schuler,1965, p.59

52-53 and from Nerik and Hakmis to Marasantia river, all of them I made slaves.⁶³

We can understand from the text that III.Hattusili, Kızılırmak Bafra, Alacam, which is the west of Samsun, could have said to completely conquer them. Many years ago, founder King Anitta and I.Hattusili formed their reign in Bafra Region. **But III.Hattusili was the last Hittite King to conquer Samsun Region again.**

Today, we don't know where Nera and Hastira, which were in more northern Nerik, are right now. We can only say that these settlement units, according to the Hittite written tablets, were in Samsun geography.

Piece.1

Seal edition printing of Sarini, 2005 Oymağaç

Piece.2

The piece of Hittite tablets with cuneiform, 2005-2006 Oymağaç

⁶³ Murat, 2008a, p.188; Alp, 2011, p.139

Piece.3

OyT 1/09 Oymağaç Tumulus-Nerik Report 2009 Piece 1.

Piece.4

II.Şuppiliuma letter. Oymağaç Tumulus-Nerik Report 2009 Piece 2.

Piece.5

Oymaağaç Tumulus-Nerik Report 2009 Piece 3. A passage mentioning golden and silver tools of temple.

Another importance of Nerik for Samsun Region is the first time where a Hittite written tabloid was revealed. Rainer Czichon and his team explained that they discovered Neriks Mabed on the Oymaağaç Tumulus hill by doing superficial researches around Oymaağaç. Also, in addition to Mabed, two(2) stamped bulla pieces and wedgewritten five tabloid pieces were found. Thus, for the first time in Samsun geography, both hieroglyph and wedgewritten Hittite tabloids were found⁶⁴

CONCLUSION

With the majorities opinion, this mysterious folk, went from caucasian to Anatolia geography. By going to shoreline of The Black Sea to come to where The Kızılırmak meets the sea, they came to Bafra and stayed there for a while. After that they moved to the south which means Central Anatolia.

After Living in Hatti peacefully for a long time, Hittites widened their struggle for dominance by following The Kızılırmak (Marasantia) to Central Anatolia. After assuring authority in central region, Hittites headed for north Black Sea Region again. King Anitta conquered some kingdoms in Anatolia one by one. Among these cities were Nesa, Ullama, Herkimes, Zalpa, Hattusa, Salativara. With the conquering of Zalpa, Hittite armies also destroyed İkiztepe which is in hinterland. Thus, Hittites assured their dominance in Samsun

⁶⁴ Czichon,2008, p.191

Region. Hittites may have lost their dominance in the region for a short time but, I.Hattusili reinforced his rule in Central Black Sea and Samsun Region by heading for Bafra Zalpa again. But, in later times, Hittites would be eternal enemies Kaskas appeared. Kaskas shocked Hittites greatly by taking their cult city Nerik. After that, Nerik would be in Kaska's control for many years. The reason for the endless struggle between Hittite-Kaska was also this.

Holy City Nerik would fall under control of Hittites again in III.Hattusili's period. III.Hattusili completely included Samsun Region including coastal line by broadening his borders.

While researching the subject, excavation reports, scientific articles and books and publications belonging to Hittites have been examined.

References:

Akurgal, Ekrem, 2007, *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul.

Alp, Sedat, 2011, *Hitit Çağında Anadolu*, Ankara.

Alkim, U. Bahadır, 1981, "1980 Dönemi İkiztepe Kazısı", 3. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 26-27.

Bryce, Trevor, 1998, *The Kingdom of the Hittites*, New York,

Bryce, Trevor, R, 1986, "The Boundaries of Hatti and Hittite Border Policy", *Tel Aviv* 13, 85-102.

Bilgi, Önder, 1998, " M.Ö 2.Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi", 3. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 69.

Brandau, Birgit & Schickert, 2011, *Harmut, Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu* (nşr. Nazife Mertoğlu), Ankara.

Ceram, C.W, 1992, *Tanrıların Vatanı Anadolu*, (nşr. Esat Mermi Erendor), İstanbul,

Çınaroğlu, Aykut, 2014/38, "Hattiler", *Aktüel Arkeoloji*, Mart-Nisan, 68-69.

Czichon, Rainer, 2008a, "Oymaağaç Höyük Kazısı", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, (*Uluslar arası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu'nun 30. Yılı Anısına*), *Türkiye Arkeolojisi*, Ankara,191.

Czichon, Rainer M, 2008b, "Oymaağaç Vezirköprü Yüzey Araştırması 2006", T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı C.1.*, 28 Mayıs-1 Haziran 2007, Çanakkale, Ankara,187.

Czichon, Rainer, Maria, Klinger, Jörg, 2010/18, "Nerik Zalpa", *Aktüel Arkeoloji*, November-December, 65.

- Darga, A. Muhibbe, 1992, *Hitit Sanatı*, İstanbul
- Dengate, J.A, 1978, "A Site survey along the South Shore of Black Sea", (Ekrem Akurgal. Ed) *The Proceesings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara İzmir 23-30/IX/1973, 1 (1978), 248
- Dinçol, Mehmet Ali, 2004a/3, "Hititler Son Tunç Çağı", *Arkeo-Atlas Dergisi*, İstanbul, .22-63.
- Dinço, Ali M. 1982b, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları*, Görsel Anadolu Tarihi Ans., Cilt.1,18-137.
- Ertem, Hayri, 1973, *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara.
- Fontanille, Isabella Klock, 2005, *Hititler*, (nşr. Nuriye Yiğitler), Ankara.
- Gavaz, Özlem, Sir, 2006/31, "Hitit Kenti Zalpa'nın Yeri Üzerine", *Anadolu (Anatolia)*, 1-18.
- Gurney, Oliver, Robert, 2001, *Hititler*, (nşr. Pınar Arpaçay), Ankara.
- Kaya, Mehmet, Ali, 2011, *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları 1*, İzmir.
- Lloyd, Seton, 2012, *Türkiye'nin Tarihi (Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları)*, (nşr. Ender Varinlioğlu), Ankara,
- Macqueen, J.G, 2013, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (nşr. Esra Davutoğlu) Ankara.
- Memiş, Ekrem, 2010, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Bursa
- Monte, G.F del – Tischler, J, 1978, *Die orts-und Gewässernamen der Hethitischhen Texte*, Wiesbaden
- Murat, Leyla, 2008, "Hitit Tarihi Coğrafyasında Hakmıs ve İstahara Ülkelerinin Konumu" (The Locations of Hakmıs and Istahara in Historical Geography of Hittite), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.27. S.44, 182.
- Murat, Leyla, 1998, "Hitit Dünyasında Gaşkaların Yeri", 3. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 437-441.
- Otten, Heinrich, 1973, "Einealthethitische Ertzählung um die Statd Zalpa", *StBoT* 17, Wiesbaden, 64.
- Schuler, Einar von, 1965, *Die Kaškaer; Ein Beitrag zur Etnographie des Alten Kleinasien*, Berlin,
- Umar, Bilge, 1982, *Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi*, C.1, İzmir.
- Ünal, Ahmet, 1989 "Orta ve Kuzey Anadolu'nun M.Ö. 2000 İskan Tarihiyle İlgili Sorunlar," Akurgal'a Armağan (Festschrift Akurgal), *Anadolu XXII* 1981/1983, Ankara, 17-37.
- Ünal, Ahmet, 2003, *Hitiler Devrinde Anadolu* Kitap 2, İstanbul.

Ünsal, Velil, 2013, *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)*, Ankara

Yıldırım, Recep, 2004, *Uygarlık Tarihine Giriş*, Ankara

Visual References

(map.1): Meltem Alparslan, 2007, *II. Muvatalli ve Dönemi*, Doctorate Thesis, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. p.251

(map.2): Meltem Alparslan, 2007, *II. Muvatalli ve Dönemi*, Doctorate Thesis, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. p.245

Piece:1 Nerik Excavation Report Samsun Museum (2005); <http://www.nerik.de/>

Piece:2 Nerik Excavation Report Samsun Museum (2005-2006); <http://www.nerik.de/>

Piece:3 Nerik Excavation Report Samsun Museum (2009); <http://www.nerik.de/>

Piece:4 Nerik Excavation Report Samsun Museum (2009); <http://www.nerik.de/>

Piece:5 Nerik Excavation Report Samsun Museum (2009); <http://www.nerik.de/>

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 408-454

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 13. 12. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 17. 12. 2018

RITUAL-WORSHIPPING SCENES AND ARCHITECTURAL IMAGES IN THE ICONOGRAPHY OF URARTIAN BELTS

URARTU KEMERLERİNİN İKONOGRFYASINDAKİ MİMARİ GÖRÜNTÜLERİ VE RİTÜEL TAPINIM SAHNELERİ

Saak TARONTSI*

Abstract

The following article titled “Ritual-Worshipping Scenes and Architectural Images in the Iconography of Urartian Belts” is a continuation of articles in series of monographic writings wholesomely devoted to detailed research of iconographical content of Urartian bronze belts, including the fundamental creative-constructive components and indispensable composite parts, thematical content, narrative scenes, realistic traditional reflections and mythological symbolism of iconographical images. The main thematic focus of this article is the detailed research of Urartian Ritual-Worshipping Belts, especially in the context of determining their content according to the imagery of ritual-worshipping and ceremonial-religious scenes, and architectural landscapes. The task of research included the finding of main bibliographical sources containing relevant images, data and explanatory statements about Urartian ritual-worshipping belts; creating a database of this particular belt types according to sources of publications and places of safekeeping, whether big or small museums or private collections;

* Corresponding Author’s Institution – Yerevan State University, Faculty of History, Department of Archaeology and Ethnography, and, Academy of Sciences of the Republic of Armenia, Institute of Archaeology and Ethnography. E-mail – saaktaro@gmail.com, phone – (374) 99-71-91-22 – cell., (374)51-91-22 – home.

identification of main themes, narratives and scenery contents; assessment of the overall design and ways of fastening of those belt types; assessing the overall geometrical proportions of those belt types and the implications of the “narrowness” that resulted in their conditional definition as of Narrow Belts; classification and typological assessment of their main and secondary iconographic elements, including various human characters, different sacral objects of individual or collective use; special sacral objects of worship such as single or multiple layered Moon-Crescents and Sun-Disks; diverse human activities and occupations; various scenes of architectural landscapes, castles, fortifications and their details; images of common animals found only in this belt type; images of only imaginary animal type (fish) of Urartian belts; images of mythological (composite) winged beasts made of animal and abstract parts; images of mythological (composite) creatures made of animal, abstract and human parts, as well as attributes of religious-mythological fashion; images of some other elements, not typical, but sometimes found in the iconography of ritual-worshipping belts, such as symbols of Sacred Tree and Winged Sun-Disk; images of musicians and dancers; images of various musical instruments; images of religious acts such as performing rituals ceremonies, libation, praying, worshipping and making wishes to souls of the deceased, spirits of real animal, mythological beasts and creatures, souls of divinities and gods. **The key formula of the transfer of the urartian material culture into urartian spiritual culture is contended,** affirmed on a base of the iconographical contexts and thematic narrative contents of the ritual-worshipped belts; as well as validated through law-governed principles of urartian traditional-religious approaches and major mythological-philosophical concepts that was a base of urartian mindset of symbolical meaningfulness. At the end of the article some hints about the possible nature of urartian artistic conceptuality is given in the context of the crucial role that the urartian culture played in the overall process of urartian nation’s formation. Finally, the overall significance of ritual-worshipping belts is assessed in the fundamental framework of Urartian bronze belts studies, and also the possible effects are predicted on how these newer, informatively significant implications of those scientific archeologic-historic inquiries could progressively and positively contribute to Urartological Studies or Urartology.

Key Words: Urartian, belts, ritual, worshipping, scene, architectural, image, iconography, tradition, culture.

The artistic heritage of urartian civilization is a rich illustration of high historical achievements in creating of one of the most prominent cultures of Anatolia (Asia Minor). The urartian material culture is very unique by various means of artistic expression and the overall meaningful content of its inmost artful representations. The urartian material culture was closely interconnected with the spiritual culture of its people, or, better said, it was a reflections of main livelihood perceptions, core spiritual values, philosophical views and traditional mythological-religious beliefs of ancient urartians. Urartian civilization forged its own high art, unique by its inner motives, unrepeatably by understandings of the life on earth and in mystical realms of mythological worlds. Moreover, the urartian art is considered to be rare not only by contriving the exclusive forms of vision of real and mythical, not only by fashioning their exclusive fabric of taste of forms and meanings, but also by creating the superbly designed **system of meaningful values**. That very system was based on **Hierarchical Order of Valued Phenomena**, which allowed to effectively produce on pieces of art certain combination of richly decorated elements. Each and every of those elements had its own hierarchical place and significance, and, some of them assembled in certain combinations, were able to create numerous valuable artistic sources of understanding such as – **scene, theme, motive, narrative, object, subject, action, figure, symbol, attribute**, etc. As a result, the overall significance of such masterpieces of urartian art were not insomuch in their conditional décor, but, mainly in the **combinational elements of symbolic meaningfulness placed in certain order and described by hierarchical classification and attributive categorization**. **By such definitive attributiveness urartian art as manifestation of material culture become distinguishable as the carrier of sacred spiritual values and advocate of devotional ritual-worshipping culture**. The unique features of artistic representation of material culture made urartian art unmistakably authentic by its own unique criteria. P. Zimansky in his book titled “Urartian Material Culture as State Assemblage: An Anomaly in the Archaeology of Empire” describes Urartian civilization as archeologically unmistakable and the distinctive artifacts of Urartu as material assemblage of a homogeneous culture¹. The author points out that the material culture of Urartu is a product of governmental, state-controlled ideology and the result of a policy of making the artistic representations of urartian material productions uniform, easily recognizable and highly distinguishable from other cultures and their influences. Authors expresses an opinion that all urartian artifacts of various types were united as assemblage of material culture that was controlled by ruling statehood in conditions of stable maintenance of political unity². P. Zimansky also elaborates on the interesting fact that the pieces of urartian material production that had cuneiform inscriptions got exclusively the names of urartian kings and royalties, suggesting that the naming of urartian objects was exceptional in a conditions of religious-theocratic state with the praise of kings and gods, hinting on the coherence of ideological, religious and philosophical bases of urartian material culture³. In his another remarkable book titled “Ancient Ararat: A Handbook of Urartian Studies”, which represents from itself a bibliographical compiling of urartian-related literature divided by sections and certain topics, he returns to urartian material culture, dividing it’s production assemblage into followings categories according to particular modes of recreation and by material of

¹ Zimansky, P.

1995 Urartian Material Culture as State Assemblage: An Anomaly in the Archaeology of Empire, *Bulletin of American Schools of Oriental Research (BASOR)*, 299/300:103.

² Same as above, page 111.

³ Zimansky, P.

1985 *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*, The Oriental Institute of the University of Chicago, Studies in Ancient Oriental Civilization, number 41, page 60.

production: **a) architecture; b) painting; c) sculpture; d) seals and sealings; e) pottery; f) ivory; g) glass; h) textiles; i) metalwork.** From the types of material production presented, author describes metalworking as highly developed industry of urartians⁴, noting that the best works of urartian art were made of metal. He defines the urartian metalwork as the only type of material culture that is divisible to various subtypes according to overall quantity and distinctive quality of metalworking production: **a) belts; b) plaques; c) cauldrons, candelabra and furniture attachments; d) helmets, weapons and shields; e) horse trappings and chariot fittings; f) pins, fibulae and jewelry(pectorals); g) miscellaneous metal objects; f) mixed groups of metal objects.** The name of a remarkable book-catalog called “Urartu – A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E” speaks for itself, exemplifying the ancient state of Urartu as one of the most important metalworking centers of ancient world, truly distinguishable by the avail of best metalworking traditions and by the elaborated high-quality metalworking products, often describable as masterpieces of urartian art. The book-catalog “Urartu – A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E” is compiling many articles written by the group of prominent authors, such as O. Belli, P. Calmeyer, U. Seidl, H.J. Kellner, M. Salvini, etc., and is edited by R. Merhav. Particularly interesting, R. Merhav has an article with the subject entirely dedicated to Urartian belts, titled “Grouping and Dating Bronze Belts”, where expresses an opinion that by the quantity of pieces, sophisticated nature of metalworking manufacturing and richness of ornamental-decorations details Urartian bronze belts have no comparison with the other categories of metalworking production⁵. Regarding the ancient state of Urartu as one of the most important metalworking centers of ancient Anatolia and Near East, author delineates the Urartian bronze belts as “the most important and informative remains of the Urartian kingdom”. Noting the high quantity of available belt pieces, counting over 400 in a case of few museums and private collections, author admits that the actual number of those type of artifacts is so high, that it is not known up to date exactly how many of those survived around the world. R. Merhav also noted that Urartian belts were constituting the mass-produced category of metalworking art, noticing the availability of organizable stereotypical elements on them that do require further analytical research and comprehensive overview. He emphasizes the need for the classification of those belts chronologically – trying to define the time of its origination, and, typologically, by dividing those artifacts into certain groups. H.J. Kellner divided Urartian bronze belts into 11 types⁶ according to their iconographical elements and the patterns of their arrangement: **1. Mounted horses and chariots in superimposed registers; 2. Foot soldiers, lions, bulls, winged mythological creatures and Sacred Tree symbol; 3. Hunting and battle scenes with depiction of great dynamism along with geometrical decors and vegetation ornamentation motives; 4. This group is defined by overly saturation and density of all-previously mentioned essential elements available in previous types, as well as by the elaborated compositions of various motifs; 5. The given group also includes figures of foot soldiers (infantry men), horsemen shooting arrows from bows, various types of sacred animals (lions and bulls) and mythological creatures arranged by linear registers in strictly divided zones; 6. This**

⁴ Zimansky, P.;

1998 *Ancient Ararat: A Handbook of Urartian Studies*, Caravan Books, Delmar, New York, 1998, page 199.

⁵ Merhav, R.

1991 *Urartu – A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E. - Grouping and Dating of Bronze Belts*, Israel Museum, Jerusalem, page 142.

⁶ Kellner, H.J.

1991 *Gürtelbleche aus Urartu*, Prähistorische Bronzefunde, Abt. XII, Bd. 3, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, pages 19-22.

particular group is defined by the avail of extensively arranged flower motifs and garland delineations; 7. This special group is characterized by the availability of ornamental disks and round-shaped motifs of various sizes; 8. Rounded terminals with vertically arranged palmettes is a prominent features of this group; 9. This group is notable by the specific arrangements of mythological creatures and sacred divinities in manner of ostensibly intense scene depiction; 10. Geometrical ornamentation and decoration only is found in the following group; 11. This special group contains variety of ritual-worshipping scenes with intense narratives scenes such as banquets, gift offering women personages in processions, many secondary grade animals (other than sacred animals – lions and bulls), as well as large arrays of assorted architectural elements such as city gates, citadels, fortresses and palaces. Although this type of classification of Urartian belts is approximately reflecting the overall typology of those artifacts, there are certain serious shortcomings in this sort of a division and, therefore, it can't be considered absolute and only partially gives the notion of typological assessment. The reasons beyond the shortcomings are the following: a) this sort of typological assessment of Urartian belts was made only in a basis of 449 samples from various museums and private collections, from which only 350 were illustrated⁷; yet, the actual number of Urartian bronze belts and their fragments, in existence around the world is much more, counting in thousands of examples; as well as not counting examples that as artifacts are not excavated yet up to this particular date. Therefore, **the shortcoming number one is in the fixed number of belts that is quite limited** compared to the actual number of those artifacts, without the availability of universal catalogue of all belts in the world known; b) most of the Urartian bronze belts are of **unknown provenance**, and, therefore, the chronological (according to the time of creation) and geographical (according to the place of creation) identification of the majority of those artifacts created challenging and often an impossible task; without these important ways of identification the full typological analyses and classification of each and every belt or its fragment is virtually impossible; c) the above-presented 11 types of various belts are not absolutely following to the presumed rules of classification, since the **elements described in the given belt type could easily be found in another one**; d) also, **the patterns of elements' arrangement can't be exact since the design of each and every belt varies from example to example**; e) **the patterns of element's arrangement can be combinative and may well overlap, reducing types into subtypes and creating a group that is not determined yet**; f) **the above-presented 11 types are not arranged in proper hierarchical order**, if the group number 10 that ranked as high is comprising from the lowest units of elements' hierarchy – primitive geometrical patterns; g) **the classification of belts shouldn't be regulated by the patterns of elements' coincidental arrangement that could have different number of meaningful units of different significance, but constructively organized by the prevalence of certain essential elements according to their hierarchical significance, philosophical-conceptual status and intrinsic value of symbolical meaningfulness**; and, finally, h) **no Urartian belt is the same as another one**, and, even they might be similar by elements and patterns of arrangement, between them still are profound differences – noticeable and unnoticeable, visible and invisible, apparent and intrinsic. Therefore, in order to avoid the classification process done to the nearest approximation and coincidentally overlapping results, we express an opinion **each and every belt has its own traits, by many means unique and unrepeatable**, and, therefore, **it will be principally correct to carefully examine each and**

⁷ Collon, D.

1993 Review of Gürtelbleche aus Urartu by Hans-Jörg Kellner, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 56/1:125-127.

every belt or its fragment only in conformity with the information known and compile the unique Descriptive Passport of Urartian Bronze Belt according to a data about that particular artifact's origination and provenance, as well as according to belt's creative-constructive elements' factors of meaningful significance. Besides, no special group is allocated to belts with cuneiform inscriptions, nor their principal significance is outlined. D. Colon at the end of his review of H.J. Kellner's work also direct his critique on the fact that author gave prominence to unprovenanced and looted material; although it can be easily argued against such uncompromised stance, that each and every piece of archaeological piece is of high values, and, that especially concerned with Urartian bronze belts, must be preserved and studied by bringing its status of availability from "uncivilized" into "civilized" one. But, it must be given certain praise to author of comprehensive review, he positively graded the work of H.J. Kellner's at the very beginning of his article, noting that "the metal belts of Urartu are one of the richest and most important sources in any study of the art of this intriguing state, centered on Lake Van in eastern Anatolia but extending north-east into Armenia and east into north-western Iran. These metal belts are possibly the earliest in a widespread fashion during the first half of the first millennium B.C. which spread north into the Caucasus (but the dating of these is uncertain), and west across the Mediterranean and into Hallstatt Europe". Indeed, the "Gürtelbleche aus Urartu" by H.J. Kellner is considering to be one of the most important book-catalogs, where the comprehensive scientific study of Urartian bronze belts was actively undertaken and the first serious effort to classify those artifacts by certain types was ever attempted. Objectively, it must be noted, the H.J. Kellner's way of belts' classification is basically helpful and much suitable for their typological assessment. Even it is partial due to above-mentioned constraints and is not completed by much detailed analyses, it shouldn't be rejected in any form, but, on the contrary, must be revised, updated, reformulated and completed with the extensive knowledge of law-government principles of ancient urartian thinking that made the ideological-philosophical views and religious-mythological believes of urartians to become the mentality. Said by other words, H.J. Kellner's way of belts' classification by means of archaeological-historical stages' development is constituting a reliable basis and a formidable beginning for developing the most advanced methodology for the descriptive analytical studies of Urartian bronze belts. Yet, in order to give the most complete typological assessment of each and every Urartian belt's piece, their system of meaningful values based on the **Hierarchical Order of Valued Phenomena – scene, theme, motive, narrative, object, subject, action, figure, symbol and attribute must apply to each and every iconographical unit of the belt's design, as well as to the overall universally appraised depiction of each and every given belt or its fragment.**

It must be noted again, that as the majority of urartian metalworking art pieces, Urartian belts have their **combinational elements of symbolic meaningfulness placed in certain order and described by hierarchical classification and attributive categorization.** And, the closely interconnected with it **definitive attributiveness of Urartian belt's art as manifestation of material culture become distinguishable as carrier of sacred spiritual values and advocate of devotional ritual-worshipping culture.** Paraphrasing that important key definition we derive an important formula which states that **the ancient urartian material culture had a clear and functionally distinctive purport to serve to the universally sought needs of urartian spiritual culture, or, urartian material culture was a carrier of core sacred spiritual values and devotedly served to a spiritual culture.** If in Urartu **material culture was equal to spiritual culture,** then the naturally arising questions is appearing on how that particular process was reflected in the cultural heritage of urartians. We already came to a reliable conclusion, that the urartian metalwork

comprised the vast majority of urartian artistically decorated artifacts with core elements of sacred religious-mythological and philosophical-esthetical values. In its turn, the overall quantity and variety of types of Urartian bronze belts overwhelmingly exceeds those of other types of metalwork combined. So, if the ancient urartians gave a major priority for the production, distribution, safekeeping and functional utilization of bronze belts, what were their motives beyond such a behavioral activity? Why bronze belts? Well, part of answer to that important dilemma is in the major division of urartian metal artifacts into two main groups of utilization according to a type of population: **a) military attire; b) civil clothing.** The principal difference of Urartian bronze belts from other types of metalworking production is in **the dual mode of usability**; if some metal objects like body armor, shields, helmets, quivers, bows, arrows, maces, swords, daggers, lances, various types of horse equipment were made exclusively for military use, **Urartian bronze belts were used both by military and civilians, largely utilized in all layers of society, by majority of people belonging to large spectrum of population** – peasants, artisans, warriors, traders, government officials, clergy, priests, nobility and royalty. In other words, **Urartian bronze belts were special sacred objects of universal significance** used by people with all walks and fabric of life. Another important reason for the universally widespread use of bronze belts in urartian society was their role as bronze belts were considered **Sacred Talismans, Holy Amulets** or “**Mini-Temples**” **serving the purpose of carrying Divine Forces and the images of Gods, Genies, Sacred Animals and Fantastic Creatures in one given sacral object**, that inspired urartians in their war or piece activities, and, according to their beliefs, helped them to achieve the victory and success in all undertakings⁸. Judging by the huge quantities and numerous varieties of belt types, those amulet-objects were especially popular among ancient urartians. The varying lengths and widths (heights) of Urartian belts provides evidence that those **sacred talismans were worn by both man and women alike.** Moreover, the mass-production of belts were intended to organize the distribution of those vitally important objects to large groups of population, including the people of newly joined regions to Urartian Empire, as well as to many allied nations. The remarkable fact that urartians were able to organize new urban centers at the peripheries of their empire and far away from their traditional development areas such as vicinities of lake Van and Ararat valley, speaks in favor of their ability unite the people of many ethnicities and linguistic means of communications into one solid nation, unbreakable by means of governing ideology and prevalent religious-philosophical beliefs. One of perfect examples of such traditionally Hurrian centers of newly expanded urartian empire serves the area, historically known as Marash or Gurgum and comprising the area of today’s Kahramanmaraş. The quite noticeable collection of urartian artifacts from Kahramanmaraş Archeological Museum includes many types of metalworking production – ritual needles, votive plaques, fibulas, rings, animal figures adorned bracelets and rare fragments of Urartian bronze belts⁹. Such remarkable abundance of votive objects directly connected with urartian religious faith and spiritual practices provides valuable evidence on the fact how urartian religious ideology served as a reliable tool for building their statehood and expand the frontiers of the empire much further into central Anatolia (Asia Minor).

⁸ Tarontsi, S.

2017 Sacred Animals and Fantastic Creatures of Urartian Belts – Mythological Reflections of Urartian Civilization, *The Journal of International AMISOS*, 2/3:127.

⁹ Yiğitpaşa, D., Can, S.

2016 Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Urartu Metal Eseri, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi – Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 14/37:240.

Urartian bronze belts were strongly hierarchical both by means of typological assessments based on their thematical displays and by means of representation of essential iconographical elements with meaningful symbolism, which taken as a whole system of symbols can be regarded as the iconographical system of strictly regulated, hierarchically arranged and classified by precise degrees of essential iconographical elements. Those essentially important symbolical elements were extremely differing in their typological variables, were strictly hierarchical by contextual-thematic relevance and were classified by their overall functional significances. By its inmost spiritual essentiality those creative-constructive iconographical elements of symbolic meaningfulness were recognized, distinguished and classified by specially measured degrees, ranging from to. **a) from Secondary to Important; b) from Detail to Main; c) from Part to Whole; d) from Component to Complete; e) from Simple to Complex; f) from Relative to Absolute; g) from Non-Animated to Animated; h) from Natural to Supernatural; i) from Real to Surreal; j) from Evident to Imaginary; k) from Earthly to Celestial; l) from Physical to Metaphysical; m) from Material to Spiritual; n) from Human to Divine; o) from Mannish to Godly; p) from Substance to Essence; q) from Known to Unknown; r) from Eyewitness to Mystery, etc.** The various evident examples of the essential creative-constructive iconographical elements of Urartian belts that carry in themselves the notions of symbolic meaningfulness include, but not limited to: **a) geometrical dots, lines, angles, shapes, forms, figures, ornamental parts and decorative motifs; b) organical, vegetation and floral motives; c) Sacred Trees; d) special symbols – simple decorative, composite symbolical (with various meaningfulness) and cosmogonical (planets, stars, celestial objects); e) Winged Sun-Disks; f) simple animals (non-composite) main (sacred) and secondary; g) horses with horse-riders and military horse-carts; h) mythological (composite) animals made from various animal parts; i) mythological (double composite) imaginary beasts and divine deities made from various animal and human parts (usually, animal body with the human head, or, vice-versa, human body with the human head); j) human (simple) characters – military (horsemen and horse-cart riders, soldiers, warriors of various rank), civil (parts of various scenes), priests and clergy (parts of liturgical and ritual-worshipping scenes); k) human (simple) characters – gods and divinities of lower rank; l) human (composite) characters with animalistic attachments – mostly chief gods (main gods of the pantheon) of Urartian religious pantheon – Haldi, Teisheba and Shivini; m) iconographical (simple composite) elements created from the merger of two or more parts, portrayed as a whole detail or essential part of a thematic scenery; n) iconographical elements (amalgamated composite) created from two or more parts, portrayed as a multi-part conflux or essential part of a thematic scenery; o) iconographical elements groups, depicted separately by form and bound to each other by contextual closeness and meaningful affinity, forming group-elements that are united by own context; p) iconographical contextual parts, secluding separate iconographical parts and including group-elements into thematical subcontext, where all iconographical units are united not by own, but by higher superimposed context, etc.** Concerning the hierarchical patterns of urartian metalwork pieces, and, especially bronze belts, T. Lorenz noted in his article titled “Urartian Belts from Martin von Wagner Museum of the University of Wurzburg”¹⁰ that the overall development of urartian artistic mindfulness went on harmonious path from simple to complex, from ornamental motifs to narrative thematic of symbolic meaningfulness.

¹⁰ Lorenz, T.

1984 Urartäischer Bronzegurt im Martin von Wagner Museum der Universität Würzburg, *Archäologischer Anzeiger*, 1:7.

It is quite obvious and self-evident that the well-elaborated creation and effective implementation of such a complicated system of meaningful symbols on Urartian bronze belts that were respectably regarded as **Sacred Talisman, Holy Amulets** or **Mini-Temples of individual use** among ancient urartians, indeed, was **the highest achievement, genial invention and superb proof of the originality and ingenuity of urartian civilization**, the culture of which successfully flourished in Anatolia (Asia Minor). Also, the very purpose and functionality of belts as sacred objects was in affirming and strengthening the core beliefs of ancient inhabitants of Urartu; to serves as reliable identifiers of their national identity and help them in to overcome hardships of war and challenges of peaceful existence. So, were urartians believing to the world other than physical one? Indeed, that inquiry constitute the key question, because their believes were the core of their existential views on law-governed reality and beyond, and their faith was the basis of their entire religious-philosophical ideology. In his remarkable article titled “Tradition of Entombing and Rituals Related to Death in Urartu” D. Yiğitpaşa writes:”**Urartians believed in life after death as in the modern culture**. Entombing, rituals related with death, provisions and gifts left in tomb which have seen through the human history have been the signs that **prove they believe the life after death**. We have obtained information about this task from materials of oblation, helmet, belt and seal mostly¹¹”. Those quite informative references to the archaeological evidence on the believe of urartians on life after death, or, **Afterlife**, are quite valuable in terms of better understanding on significance they have given on the ritual culture devoted to spiritual world. Afterlife was also a basic direction of devotional deeds: rituals and ceremonies of worship, libation, praying to spirits of animals, mythological beasts and mythological creatures, souls of divinities and gods.

Urartian bronze belts with their rich realistic and mythological thematic scenes virtually covered all symbolic variables of special meaningfulness that were constituting the conceptions of urartians of real earthly world and mythological imaginary divine domain. Belts have all kinds of images with visionary iconographical compositions from both worlds, real and mythological – animals real and mythological, scenes of hunt and war, compositions of simple decors with divine symbols, men and gods. Yet, **the meaningful feelings and essential perceptions on how ancient urartians reacted on death as journey to Aftrelife, and, acted on their believes while being in meaningful transition between those two worlds, real and mythological, constitute the subject of very special historic-archaeological interest**. Therefore, the following inquiry of reasonable concerns raises by itself naturally, demanding the comprehensible explaining on how the belts depicted the liturgical, ritual-worshipping scenes of ancient urartians in their iconography.

Urartian bronze belts with ritual-worshipping scenes comprise a special typological group within the classification system of those sacred artifacts. R. Merhav classify this special kind of belts as **narrow type**, describing the profound differences they have comparing to other belt groups¹². Particularly, besides having **exceptional narrowness** with the quite narrow width (height) with an average of 6 cm, this belt types differ by the **sort of the material used** and by the **technological way of production**. Belts with ritual-

¹¹ Yiğitpaşa, D.

2010 Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Erzurum*, 25: 177.

¹² Merhav, R.

1991 *Urartu – A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E. - Grouping and Dating of Bronze Belts*, Israel Museum, Jerusalem, page 160, figure 6.

worshipping scenes were made from **much thicker metal sheets** than those of ordinary belts. The metalworking methods of their manufacture was dissimilar compared to traditional ways of belt making – usage of **incising and punching techniques from only one side (instead of two sides as in other types of belts)** was utilized for creating iconographical relief images in ritual-worshipping belts' surface. The peculiarity of ritual-worshipping belts was also expressed in **different fashion of lace fastening** and **unlike manner of wearing**. Their edges had no perforated holes as in other types and had no loops with special attachment parts; only one to three large size holes at their endings, made in the middle of the surface's right or left edges. The extreme narrowness and the deviational ways of lace fastening and wearing suggested an alternative fashion for clothing, and, therefore, are suggestive to the version that **ritual-worshipping belts were worn by females – by girls and mature women alike**. The iconographical hint in favor of such a guessing is in the firm fact, that **ritual-worshipping belts were the only type of Urartian belts that contained images of women**. Moreover, often **women occupied the central place and regarded as central figures** in the iconographical context of ritual-worshipping scenery depicted. It is also worth mentioning, that **women also constituted the majority of human characters on some ritual-worshipping belts**. On the particular example from the J.H.Kellner's catalog brought forth by R. Merhav we see the drawing of the half of the belt, where numerous details and characters of various types are available. a) whole double-dot borders along the entire perimeter of the belt, as well as two parallel double-dot crossing the middle section of the belt's surface and dividing into three parts – upper register with image scenery, lower register with image scenery and empty space in and between them (the perforated hole for belt's lace fastening is located at the middle empty space at the right side); b) at the lower register there is an appearance of various women figures moving from left to right into liturgical procession with buckets and some sort of gifts or donations to deities of Afterlife; at the left and right sides of the register there are two basin type altars along with two women figures at the opposites sides of it, making some kind of worshipping action, probably, pouring Holy Water or some sort of a liquid into basin altar, in the middle section there is a long ritual table with two women at each side, stretching some sort of a clothing cover over the surface of the table, possibly, preparing a banquet or a feast in remembrance of the dead, or, in the contrary, in celebration of one the religious festivities (it could be both mourning or celebrating occasions depicted on the belt; although, remembrance of the dead was practiced quite often in ancient Urartu), from the left side of the table there are nine women figures moving from left to right, from the right side – two, moving in the same direction as others; c) the depictions found in the upper register also are quite remarkable, on the left side there is a remarkable display of architectural ensemble, consisting from a long protracting fortress wall, two main gate of different shapes – rectangular and oval, with five outer and four inner towers, and eight buttresses with multi-angled protrusions at the level of the fortress; from the right side figures of ten women moving into procession from left to right are seen. The other example of the belt shown at the end of R. Merhav's article is medium quality black and white photo with hardly recognizable details in almost completely dark background, through which we are able to distinguish the overall features of the artifact with slight damages from the left side. Some iconographical images of that belt include: a) the bordering along the entire perimeter of belt's surface, made of blob-alike cone motifs, located in the middle of belt's surface are six secluded registers made from double dash-dots bordering lines, legibly observable from right to left – first register go of four mythological birds moving from right to left; so are the details of the second register; registers five and six also have same images of sacred birds, with only noticeable difference of moving from left to right (creating the symmetrical image proportion compared to the other side); register number three has images of one divine bird and three sheep (regarded as animals of

secondary significance in Urartian animal pantheon and possibly, intended for making the sacrifice offering to gods, deities and spirits) moving from right to left, and, register number four depicts the same number of animals, one sacred bird and three sheep, only presented in obverse order, first come three sheep and then one divine bird, all moving oppositely, from left to right. Main details of above-mentioned belt are following: a) from the very right, there is an architectural image of a fortress with features of three high outer towers, two fortress roof-level side towers, three windows in the middle of high towers, and three buttresses with multi-angled protrusions, and one half-circled gate entrance; from the very left, same architectural image is available; b) second ensemble of main details include the composition made of three priests, located at the right and left sides of the belt's surface, before the central image; on the right side, priests hold cups, bowls or chalices for ritual drinking, on the left side, one priests holds bowl or chalice, and other two grab long-necked, flask-shaped bottles, jugs or canteens with sacred drink, most likely vine; c) the main central figure of belt's liturgical composition is there is a richly decorated picture of a ritual table with the symbolical object of high esteem, parts of which are formed as sun-shaped disk and half-moon crescents, thus, as a whole, making a sacred lotus-type flower; in a high large-size throne sits an urartian female deity, possibly the supreme goddess Arubani (Warubani) or Bagmashtu (Bagbartu), and, besides her, there is a figure of a female-servant standing behind the throne.

Surprisingly, as we are continuing to assess the essential image components and important iconographical elements of ritual-worshipping Urartian belts, we are noticing not only the avail of female portraits as liturgical procession personages, but also the presence of newer, unusual types of common and mythological animal species not found in other types of belts, but, feasible only in liturgical procession and ritual-worshipping scenes in this particular group of belts. Particularly, besides **sheep** and **mythological bird** portraiture, in other belts of this series we see depicted representations of another important specie, the inhabitants of water environment – **fish**. Interestingly, in the article titled “Representations of Fish in Urartian Culture and Thoughts on a Bronze fish figurine from Ayanis Fortress” two co-authors, A. Batmaz and A. Uhri reflect on the distinctive role of a fish culture in urartian culture, specifying the religious significance of their images through the identification of their religious meanings¹³. Among the examples of various ritual objects with artistic representations of fishes' images, particularly noteworthy is the bronze figurine with fish's image found in Ayanis fortress, as well as some other artifacts found in urartian cultural centers on the shores of lake Van. They also provide as illustrations of sacral objects with images of fish cult some outstanding examples of ritual-worshipping belts from famous U. Seidl's catalog of urartian bronze artifacts. photo number 9 (Photos 43a, 42a and 40c in Seidl's catalog) with three excellent fragment pieces of ritual-worshipping belts and photo number 10 (photo 40b in Seidl's catalog), and, the drawing number 11 (drawing A in Seidl's catalog). Truly, U. Seidl's catalog, titled “Bronze-making Art of Urartu”¹⁴ is considered to be one of the best sources on the systematization of urartian bronze objects with comprehensive explanations of their functional features and excellently made drawings illustrations and high-quality photos. Actually, Seidl's catalog is also highly valued in studies of Urartian

¹³ Batmaz, A., Uhri, A.

2008 Urartu Kültüründe Balık Betimlemesi ve Ayanis Kalesi'nden Tunç Bir Balık Figürini Üzerine Düşünceler, *Arkeoloji Dergisi*, 1:65.

¹⁴ Seidl, U.

2004 *Bronzekunst Urartus*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz am Rhein, pages 105, 106, 139, 141-143.

bronze belts due to overwhelming quantity and outstanding quality of well-represented examples found here. The archeological material of ritual-worshipping belts is very rich too. Especially it is worth outlining the following example of picture drawings – page 139 picture 97, 98, page 141 picture 99, page 142 picture 100, page 143 picture 102 (10 fragments with ritual-worshipping scenes included), page 105 picture 103 (2 images), page 106 picture 104 (20 images) – overall 32 images; and the following examples of black and white photos – table 39 (4 photos), table 40 (6 photos) table 41 (2 photos), table 42 (4 photos), table 43 (4 photos), table 44 (8 photos), table 45 (6 photos) – overall 7 tables with 34 photos: The ritual-worshipping belt's material presented by whole and partial belts, as well as with their numerous fragment is so abundant and extensive that it will require to conduct separate analytical research in order to properly identify all essential iconographical elements and their compositional formulas available in this catalog. From picture drawings the remarkable iconographical elements that are worth paying a great deal of attention are the following one: picture 97 has the depiction of **unknown composite animal – half-horse, half-bull with horns and long nose with circular ending**, as well as depictions of women drinking from jugs and playing a music around the altar of half-triangular, half-rectangular shape; picture 98 depicts a liturgy conducted by women-priestesses around **unusually small table-altar with rectangular frame, straight stands and backwardly raised triangular holdings with lotus-alike worshipping object**; picture 99 has unique features of a **liturgical cart drive either by horses or oxen** (only part of the animal remained seen), playing **various types of unfamiliar musical instruments by women-priestesses reminding a guitar, flute, lyre or cithara, cymbal or handheld drum**, the image of a small liturgical stand with fire and the cauldron with bulls heads on it, around which are two priestesses (the figure of one is only partially seen) standing on small liturgical stool-tabouret platform and pouring a cup of some sort of a liquid (probably holy water) into it; picture 100 has a depiction of a musician holding **an unknown musical instrument of rectangular shape reminding a handheld drum or cymbal**; picture 102-1 portrays urartian goddess sitting on a medium (not a high one) throne behind which there are two servants – one male and one female, and in front of the throne there is a **liturgical table with flower-alike adornments and a priest performing a religious ceremony with shapes of sun disk and a moon crescent**, this picture is also remarkable in terms of showing people of both sexes in one ceremonial scene; picture 102-7 shows very **unusual liturgical furniture piece, reminding a table having legs with bull-hoof endings**; picture 102-9 has unordinary detail of a **priest behind goddesses throne holding in hands a bucket with holy substance (probably holy water or a liturgical vine) and a ritual fan with six straw-like endings**; picture 102-10 shows unusual scene of a goddess on a throne and a ritual table with legs with bull-hoof endings on front, **on the surface of which the holy lotus-alike object and the head of a calf are found**, with two priests behind, one holding a jug with some liquid (water or vine) with one raised hand and a holy bucket with the lower other, **another priest has two unknown objects on hands, on the lowered hand he has some balm or incense and with the other a strange object that could either be a flag on a pole or banner, or, brush or fetlock**; picture 102-11 shows **the priest around the table holding some sort of a globe or blob-alike ball divided on two-half sphere by a dividing line**, and on the ritual table strange shape are noticeable, looking like head and corpse of a bird; picture 102-13 is similar by composition the previous ones, with the exception of the portraits of three priests behind the throne, **two of which are holding long ritual chains and small ritual cups in their hands**, and the third one holds smaller version of previously mentioned object of **a flag on a pole or banner, or, brush or fetlock with smaller pole and wider sides**; picture 103 has some **rare bordering sharp shapes of very large triangles with acute angles** and outstanding panoramic view of a city fortress; picture 104-3 had a nice view of well-decorated wall

towers of a fortress-castle; as well as a **large oval door decorated with circles, round-shape disks with core dots in a center and obliquely skew rectangular shapes made from parallel lines**; picture 104 displays a **rare type of a fortress building with no high towers and four buttresses with multiangled step endings, having column-type protruding wall fragments and fourteen windows looking out from a building structure, reminder that this architectural erection is has not only military use, but also a civil functionality**; picture 104-19 displays a spectacular black painted, triangular shaped high towers with three solid disks around each sharpened ending of a tower, with eight small round windows or defensive apertures from lower side of tower's structure and two massive lines above a oval shaped gate with over forty windows or defensive-apertures, twenty on each lower and higher lines, and two lowest sides of high towers have two additional lattice-grids entrances for moving infantry troops and cavalry in and out of the castle area; all other fragments of the picture 104 display a large variety of architectural modifications of castle-fortresses with five or even six towers, and no other model of a fortress repeats the other, each one is quite unique and unrepeatably: Many remarkable iconographic discoveries are possible to get from photos of Seidl's catalogue: table 39b has a photo of a belt detail with images of a **mythological bird with lion's paths and a massive head with the huge beak**, apparently no such bird exist in the nature and it is rather running than flying bird since it has a massive size and a great mass, the picture of **fish that has a very odd, unrealistic or imaginary shape** also available here; table 39d depicts a liturgical or banquet scene with the **table of atypical shape reminding the letter M with table-clothing and sacral objects on its surface**, on the left side the shape of the mythological bird is seen; table 40a shows a running mythological bird with the composite figure consisting from the fish's tale, high-raised wings (non-typical for other mythological birds from the same series of ritual-worshipping belts) and a longer neck ending with hairy half-circles reminding a beard, with smaller head and sharper beak; table 40c portrays **two dancing female figures, one of whom holds a guitar-type instrument in hand**, with figures of sacral fishes around the scene; table 40 d has a scene with ritual table with addition of excessive elements, usually not available on those type of depictions – running horses of small size; table 40f has quite extraordinary images of three types of animals – from right to left, there are **two fishes with large proportions and emphasized imaginativeness**, in the center there is a most **unique mythological beast with long legs of unknown type, back legs are thinner and front legs are much thicker, all legs have lion paths with large claws, the beast has sharply raised lion tail, "angel-type" wings and smaller head with sharper beak and opened mouth, on the top of the head there is a royal or mythological cockade or hairy hat**, beast holds very large and beautiful horned animal, mountain goat, gazelle or antelope; table 40g got very bizarre depiction of absolutely same mythological beast, that we just described, with the only strange exception of having the head cockade exchanged for thick short horns that are retroverted backwards, or, simple saying, here we have **mythological composite bird with retroverted horns**; table 41 has a photo of a mythological composite bird, four imaginary fishes and three sheep of strangely thin snout and hardly identifiable shapes, **the mythological bird by its overall figure outlines resembles to winged composite animals or divinities, not usually happening in those type of belts**; table 42b displays **very uncommon type of a mythological bird that has a shape and tale of fat fish, legs are thin and concavo-convex, long wings of an eagle extended backwards and a narrow snout of horse or dragon face**; table 4c shows a ritual table with **huge moon-crescent adorned by circular motives that reminds by its distinctive shape a boat, ship or even imaginary sailing ark**; table 43a has a photo of a composition made from **mythological bird with slim figure, large high cockade and a strange tail made from triangular shaped parts and**

reminding a large concave weep, three fishes, two dancers with musical instrument and much smaller mythological bird; table 43b continues displaying iconography of the same belt and on the right side of it shows **quite singular mythological beast with slim miniature body, light flexible legs, well-shapes agile wings, face of a dragon with strangely hanging pennant horns the ending of which are slightly protruding forward just like thick bunch of hairy bundled sheaf**, on the righter side the figure of much smaller mythological bird is barely visible; table 43d shows an **exceptionally rare, queer image which is a mythological creature, rather than mythological beats since it has a figurative body basis of a human with slim proportions and short muscular legs, one of which is holding some sort of a sacred object that is hard to distinguish, perhaps a small-size chick of a bird, and the other holds a long protracted object of rectangular shape that looks like a big bucket, elegant wings folded oppositely to each other on forty five degrees and a delicate face with fine features, long concave beak with slightly folded endings and opened mouth, ear of a donkey or hare (hardly a horn since it is too thin) and cockade made of thick hairy lines made from straight bundles**; table 45f points out into a weird image that is hard to explain by means of ordinary logic – **two mythological birds standing in opposite direction and facing off each other, connected to each other by long flexing rope (well could be the allegorical image of lightning or magical energy from mythological source) attached from their necks**. Other photos of ritual-worshipping belts from Seidl's catalog are also quite worthy of undiverted attention, although their iconographical motifs are ordinary in series or repeat the outlines of above-discussed pictures.

As we can be well admonished from the first-stage analyses of ritual-worshipping belts' iconographical elements of Seidl's catalogue that is really at the very beginning stage and very far from being complete, book-catalogues of urartian metalwork where the section with examples of belts and their fragmental parts are readily available, after all, play very big role in the thorough studies of Urartian bronze belts. H.J. Kellner's catalogue also has remarkable drawings with many outstanding examples of ritual-worshipping belts, noticeable both by avail of remarkable iconographical elements and excellent thematic sceneries. From the outstanding belts with iconographical elements not found or hardly found anywhere else, in Kellner's catalogue we can mention the drawings of the following examples: drawing 251 has impressive theme with figures of four minor mythological birds between swastika signs, two minor mythological birds at the left end side, one major mythological bird with the fish's tail and body, long protracted wings, short neck with slim head and long beak, one peculiar mythological beast with body and head of a bull and large extended wings, one of which is pointed straight out forward, and the other is raised to the forty five degree backwards; **two exceptionally delineated signs of swastika cross with rectangularly shaped hollow centers** (the original use of swastikas usually attributed to civilizations of much later periods of Indo-Aryan cultures, since the world swastika in Sanskrit means "conducive to well being or auspicious", and in Hinduism swastika symbolizes "surya" – the sun, prosperity and good luck), apparently the origins of swastika sign applies to Anatolia (Asia Minor) part of the ancient world and by timely measures of historical timetable goes far before the time period of Indo-Aryans, and, as it provided eyewitness by essential iconographical elements of Urartian ritual-worshipping belts, in **Urartu swastikas were associated with the culture and the worship of sun, as were the symbols of the sun and moon-crescent used as sacral objects and depicted on ritual tables**; drawing 256 has miraculous depictions of mythological beings composed from human and animal parts, from the legs, paws, tails and corpus of the lion, abstractedly shaped flapped wings, and heads of human deities with single horns resembling hats with screwed stripes and round endings at the very top; another

notable mythological being also consists from human and animal parts. tail and body of a fish, two short strong legs with lion paws, face of a human with accurate long hairstyle and elongated thin beard, two odd-looking hands with two long nipper-fingers of scorpion claws, holding with one raised hand a bowl, and with the lowered one the rectangular bucket; other markable mythological iconographical personages include two mythological birds located at the very right edge of the belt; they are standing oppositely to each other in close proximity, their bodies consists of fish tales and body, two strong short legs with lion paws, large high-raised wings, small heads with large hairy cockades and very long narrow beaks with extremely sharp and slightly curved endings tips; next to the symmetrically opposed birds scene there is a very uncommon depiction of two mythological winged horned animals, perhaps, mountain goats, wild gazelles or orixes, standing oppositely at the left and right sides of the very rare variety of Sacred Tree, consisting of a large stem and single branches with fruit, and, seemingly wanting to eat its divine fruit-alike offsprings; finally, other notable detail of this incredible belt is the scene of two priestesses standing at the left and right sides of **large libation vase that is standing on circular base and measuring as tall as the half of average human height**, priestesses are conducting a ritual and pouring a sacred liquid into it by their sacral jugs; drawing 261 contains an **unusual image of ritual stand in a form of narrow tall column**, located right near the throne of a goddess, on the top of the ritual column-stand there are petals of a sacred object of a moon-crescent form; drawing 269 displays another rare variety of libation vessel, consisting from two rounded disk-type, bowl-shaped parts laying on top of each other as layers and connected by narrower and shorter round pallet-tube; the other belt fragment here include a depiction of scarcely happening image of a rectangular ritual stand covered with table-cloth linen and a **sacral object in a rarest form of two moon crescents-petals, smaller putted on top of bigger one, and with the symbol of sun disk at the very top of two moon crescent-petals**; drawing 279, on the contrary, illustrates **the other, “common” type of the same sacral object, consisting only from one strongly bent, concave-shaped moon crescent-petal and a ball-shaped symbol of the sun located at the top of it**. The other substantially important example of the necessitation of ritual-worshipping belts’ iconographical details’ analytical review is the drawing 263 from Kellner’s catalog, where within the scenery of the banquet procession along with dance, music and ritual drinking there is an image of **ritual table with the moon-crescent-petals, where the traditionally acceptable sun-disk compositional element is substituted by two crisscrossed moon crescent resembling sharpened horns; and, most importantly, from one of the horns clouds of smoke got scattered in cloud and dissipated on a higher space soon after; the smoke from the moon-crescent means only one substantially important phenomenon with paramount significance – the ritual incense burning resultant of rising smoke was conducted**, meaning that **this particular ritual was an act of sacral devotion to souls of deceased or to spirits of mythological creatures, divine deities and gods of urartian religious pantheon**. By the way, this exceptional example of ritual-worshipping Urartian belt fragment as the illustration number 17 was included in the article of H. Ergurer titled “Portraying of Humans on the Belts of Urartu”¹⁵, where the author stressed an importance on the fact that the great statehood of Urartu became the primary cultural center among many prominent Anatolian civilizations, having highly centralized political authority, cultural unity and wealth. She emphasized the great significance of Urartian belts as original works in the field of art, where artistic representations served as sources of stylistic and iconographic ornamentations and scenes

¹⁵ Ergurer, H.

2010 Urartu Kemerleri Üzerindeki İnsan Tasvirleri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/2:243-264.

with various elements, thus, making Urartian belts objects comparable to multifarious palette of variegated depictions, ranging from scenes of naturalistic representations to images of fantastic creatures. Author especially concentrates on the topic of human characters portrayals in Urartian belts within various thematic settings of manifold iconographical contexts, and, the special significance is given to depictions of human characters within the ritual-worshipping contexts illustrated.

While expressing our appreciation of huge significance of Kellner's catalog in terms of being so far the only book-catalog in the world that attempted to make a universal compilation of Urartian bronze belts in existence, including belt examples from various museums and collections around the globe, we must notice its minor disadvantage – the avail of drawings only and the complete lack of photographic illustrations. Yet, fortunately for us, some of the other major catalogs from various museums provide good quality photos of the same belt examples, that were presented in Kellner's catalog. For example, the famous book-catalog of O. Taşyürek titles "The Urartian belts in the Adana regional museum"¹⁶ has some remarkable examples of ritual-worshipping belts and their fragments, including some drawings and more photos of them. Particularly, some fine examples of ritual-worshipping belt's image from Taşyürek's catalogue are absolutely the same belts as in Kellner's drawings. photos 21, 22 (table 61 drawing 237); 24 (table 68 drawing 273), 25, 26, 27 (table 67 drawing 251). Those belts were already discussed in details. Only the photo 23 from this catalogue depicting the belt fragment with architectural landscape of six medium towers and a gate from this is not found in Kellner's registry. Yet, the picture of that very architectural detail is available in Figure 5 from Taşyürek's catalogue, so, fortunately, for each and every photo presented there is a corresponding drawing, either covering the detail or the whole belt. Nevertheless, six high-quality black and white photos from this catalog combined excellent drawings from Kellner's catalog are perfectly completing each other, creating a sophisticated understanding of belt's composition and assemblage of iconographical elements. Taşyürek's catalogue is a fine example of medium-size registry of Urartian belts of various typology from local Turkish museums. Yet, surprisingly there is another museum at the different part of the world that issued a catalog of urartian artifacts, depicting mainly with depictions of metalworking produce, including nice examples of Urartian bronze belts – the Ancient Orient Museum in Tokyo, Japan¹⁷. Peculiarly, among some exceptional examples of Urartian belts, there are few paragons of ritual-worshipping type and some of those miraculously have drawings in Kellner's catalog. Those remarkable examples include plate XXII – photo of the whole belt and five photos of various segmental parts of ritual-worshipping belt [the right side of the same belt] (table 67 drawing 256), plate XXIII – 6 photos of various segmental parts of ritual-worshipping belt [the left side of the same belt] (table 67 drawing 256). Contrarily, plate XXIV of Ancient Orient Museum's catalog is not found in the Kellner's catalog. Yet, it has photos of excellently preserved ritual-worshipping belt and four photos of its segmental parts, as well as the fragmental part of another ritual-worshipping belt. The photos of plate XXIV include sphinx-type mythological creature with long legs with lion paws, long tail of unfamiliar kind, massive folded abstract wings, eagle's head with well-fashioned cockade and long beak with rounded concave tip. Next creature from the photo of this plate is mythological winged bull of extraordinary type, with long

¹⁶ Taşyürek, O.A.

1975 *Adana bölge müzesindeki urartu kemerleri – The Urartian belts in the Adana regional museum*, Adana Eski Eserleri Sevenler Derneği Yay, Donmez, Ankara, photos 21, 22, 24, 25, 26, 27.

¹⁷ Tanabe, K., Akora, H., Hayashi, T., Miyashita, S., Ishida, K.

1982 *Studies in the Urartian Bronze Objects from Japanese Collections (1)*, *Bulletin of the Ancient Orient Museum, Tokyo*, IV:plates XXII, XXIII, XXIV.

strong legs ending on unusually large hoofs, lion's tail is raised high above and ends up with tied bunch of thick hairs, wings are accurately folded and straightly directed backwards, neck and face are decorated with round line fragments, ears are long and horns are in upward position. After that there is a photo of a mythological eagle creature, which looks quite similar to the first one, but it is heading to opposite direction. The column from five mythological birds, moving from the right edge of the belt to the left are coming next in series of mythological beasts on this belt, they are relatively small in size compared to other creatures, having fish's tail and body along with slim heads without any cockades and long sharp beaks. Finally, the last photo of main imaginary character portrayed in another ritual-worshipping belt fragment appears in the form of winged mythological creature of extraordinary type and unusual proportions of composite parts. It has lion's legs with huge paws, lion's tail lowered towards the ground level, elegant long body, well-shaped abstract wings in half-flapped and half-raised position, round hat, helmet or crown with sharpened end point, and, most importantly, strangely looking and hardly distinguishable, human-looking face with atypical horns that grow out from a cheek and getting raised up and lowered down a bit, as well as strangely concaved nose that looks like a miniature beak. Ancient Orient Museum's catalog is quite helpful in terms of findings photos of some drawings of Kellner's catalog, as well as in terms of finding some photographic illustrations of belts and their segmented fragments that enrich the collection of known mythological creatures of ritual-worshipping contexts. Remarkably, some additional drawings and photos of ritual-worshipping belts previously found in both Kellner's and Ancient Orient Museum's catalogs are presented by S. Myashita in article titled "Banquet Scenes on Urartian Belts"¹⁸. Author provides the resume-statement on the iconography of Urartian ritual-worshipping belts and emphasized the role of human characters, especially women, in the iconographical portrayals of liturgical, ritual and worshipping scenes.

Interestingly, some impressive examples of Urartian belts and their fragmental parts with ritual-worshipping context can be found not only in big book-catalogues that cover a broad range of urartian metalwork types, but, sometimes, those type of belts are mentioned in various scientific articles on urartian thematic. Moreover, many artifacts that are described in those articles often do not belong to big museum collections, but, on the contrary, can be found in some private collections. The article "An Urartian Belt and Other Unpublished Objects from a Private Collection"¹⁹ written by E. Ertman has an illustration of an Urartian ritual-worshipping belt fragment that is presented as illustrative Plate 7.2.3, found at the ending part of this article. The illustrating photo depict a fragment of a belt with the scene of four tower castle, the slim figure of a mythological bird on the left and the contours of a sacred fish from the right. Author refers to this belt as to one that is from Çavuştepe (Sardurihinili). He points out readers' attention to the structure he defines as "truss platforms" of urartian castle tower and makes a hypothetical assumption that those structures may have been served as platforms for deities when receiving homage or votive gifts. Nevertheless, E. Ertman expresses hope that throughout the process of extensive studies the exact symbolism and iconographical significance of "truss platforms" and their relation to urartian deities will be revealed. While we continued our research of other bibliographical sources on Urartian ritual-worshipping belts, we found out an interesting fact that two such

¹⁸ Miyashita, S.

1983 La scène du banquet dans les ceintures urartéennes, *Festschrift Namio Egami - Egami Namio*, V: 299-322.

¹⁹ Ertman, E.

1994 An Urartian belt and other unpublished objects from a private collection, *Anatolian Iron Ages*, 3:65, 71, plate 7.2.3.

belts found in A. Erzen's book titled "Çavuştepe I – Urartian Architectural Monuments of the 7-th and 6-th Centuries B.C. and a Necropolis of the Middle Age"²⁰ in two photos making an illustrative part of plate XXXIV, were also available in three previously mentioned publications. a) as photo 23 in Taşyürek's catalogue (Plate XXXIV-a), b) as plate III-E in Miyashita's article (Plate XXXIV-b); c) as plate 7.2.3 in Ertman's article (Plate XXXIV-b).

When researching various kinds of Urartian belts, and, especially, the ritual-worshipping types, each and every newly rediscovered artifact is becoming extremely precious by means of finding our new iconographical elements, thematic developments and narrative scenarios. Therefore, no matter on what particular type of bibliographical source we rely, huge or medium size book-catalogs or journal articles, each and every piece of the relevant archeological material, each and every detail is becoming very essential as a great deal of contribution to the process of our research. Good example of such bibliographical source is an article of A. Çilingiroğlu titled "A Banquet Scene on one Urartian Belt Fragment"²¹, where the ritual-worshipping scenes from the Van's museum belt fragment is presented. This piece appeared to be unique by the introduction of many iconographical elements and narrative motives not found in other ritual-worshipping belts or their fragmentary parts. Particularly, worth-mentioning are: richly decorated throne of urartian goddess, the variant names are – Arubani/Warubani or Bagbartu/Bagmashtu, with the exceptionally unique ritual object detail above the throne in a form of disk adorned by twelve buds with beautiful flower endings. Here the number 12 may well represent the 12 months of the year, the round circle above the goddess's throne may well symbolize the sun disk, and the buds with flowers may have special meaningfulness in terms of happiness and joy. This belt is unique by the availability of certain iconographical composition of divine meaning, not found at all in other ritual-worshipping belts – the Sacred Tree with Winged Sun-Disk at the right side of the belt's surface, secluded in separate frame (usually found in another belt types, but not in this particular one). Another Winged Sun-Disk and mysterious ritual object with four wing-like shapes and some bundle protrusion appears on the main surface part of the belt fragment. There is also another rare and unusual version of sacral object depicted on the ritual table in front of the goddess – huge moon crescent with five smaller moo-crescent wrapped inside the big one. Overall, this belt fragment is quite exceptional by means of having some feature of another belt types combined with sacral objects unextended in other belts' iconography.

Nevertheless, despite the fact of appearance of some rare, specific and undistributed sacral objects in iconography of Urartian ritual-worshipping belts, most of the ritual-worshipping items are permanently present in the iconographical set, changing from belt to belt their esthetical forms and functional applications. The best example of such an important iconographic component is the omnipresent object of throne, that has a specific function to serve as a sitting accommodation for urartian goddess. Yet, according to opinion expressed by B. Gökce in her article titled "Women and Their Status in Urartu: A Critical Review"²², it may well be that instead of goddesses the other kinds of high-status women who sat down on

²⁰ Erzen, A.

1988 *Çavuştepe I – Urartian Architectural Monuments of the 7-th and 6-th Centuries B.C. and a Necropolis of the Middle Age*, Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History Publications of the Turkish Historical Society Series V, Number 37, Türk Tarih Kurumu Basımevi, plate XXXIV – a, b.

²¹ Çilingiroğlu, A.

1991 Bir Urartu Kemer Parçası Üzerindeki "Ziyafet Sahnesi", *Arkeoloji Dergisi*, II:16, picture1.

²² Gökce, B.

2014 Women and Their Status in Urartu: A Critical Review, *ANES (Ancient Near Eastern Studies)*, 51:242, 244 figure 1, 250 figure 2, 251 figure 3.

the throne could include urartian queens. Particularly, she mentioned such named of urartian queens mentioned in cuneiform inscriptions as Tariria, wife of Menua I and Qaquli, wife of Rusa II. It gives a thought on pursuing the objective of research on the aspects of functionality of various throne types depicted on ritual-worshipping belts. Yet, according of our conviction, regardless of the degree of certitude on who was portrayed sitting on urartian throne that was depicted on urartian belts, goddess or queen, she definitely has a highest position of worshipped and respected female, and, the religious status of the divinity. Another possibility of participation of queens and high-class women in liturgical and ritual processions could be established through their presence on banquet scenes, where they were not only eating food and drinking wine, but, also, had a good chance to worship their major and minor gods and goddesses, as well as to be honored themselves. The fact of presence of urartian queen and noblewomen in banquet festivities may well be established by the avail of their servants, both male and female. Moreover, it could seem traditionally inappropriate to conduct important public events without the inclusion of nobility and high-status layers of urartian population in those arrangements. B. Gocke also discussed the non-elite status of Urartian women, and, in broader range, the position of all women in Urartian territories, including female captives and slaves brought by force from other countries and conquered territories. Raising the issue of overall importance on knowing all vital aspects about the overall positions of all women in Urartu, she presumes that those women who were brought into urartian territory from abroad soon were able to effectively blend into urartian society and got assimilated into urartian population in terms of language, traditions, customs, beliefs and religious practices. She assumes that the adaptation of women of foreign origin to the life in Urartu was also conducted by means of various laborious activities, particularly by working in the fields of agriculture, manufacture and crafts. As tangible proofs of such an adaptation of foreign-origin women to various types of labor in Urartu she brought out both historical pieces of written and visual evidence – the reports written cuneiform inscriptions and the iconographical images of urartian belts. In that regard, she finds especially illustrative the images of working women and their labor instruments from iconographical scenery of ritual-worshipping belts – images of weaving looms and weaving women, women roving wool, women slivering wool, women preparing a felt and women weaving a rug. The role of women depicted on ritual-worshipping belts doesn't got restricted only by manufacturing labor. The other professional activities reflected in the iconography of belts include female musicians playing various familiar and unfamiliar musical instruments: tambourines, castanets, bowls, drums, obols, flutes, guitars, lyres and saz, etc. They were also performing elegant dancing. The other female occupations found in belt's narratives include scenes with female servants walking in processions and carrying various gifts (jewelry, clothing, fabrics, shoes, precious stones, incenses, food, drinks, etc.) and donations to priests, clergy, temples, spirits, mythological beings, gods and goddess. The females are depicted as priestesses serving to goddesses, queens and noblewomen and performing various functions – holding buckets with holy water or liquid, holding cups or jars and pouring holy water or liquid into big libation vessels, performing ritual ceremonies, praying, singing, chanting and conducting incense burning, waiving ritual fans, banners and symbols, and much more. Most likely, women were also preparing food, dishes and drinks for banquets and were decorating temple and palace rooms before banquets, festivities and liturgies. As the main group of artifacts that provided a historically reliable visual evidence on the status, activities and fashion of women in urartian society, ritual-worshipping belts must be considered as artifacts of high importance. B. Gökce also utilized the visual evidence from Urartian belts and other artistic objects to investigate the social-cultural aspects of clothing in Urartu, including types of clothing, fashion designing and functional

usage in the article titled “A Socio-Cultural View on Urartian Clothing”²³, providing many purposively useful illustrations on the subject of study.

The incredible variety of Urartian belt types, and, specifically, the multitude of ritual-worshipping belts’ typological contexts and iconographical variations of the same elements and figures, as well as, so much better, finding new examples is the archeological-historical discovery is serving as a source of inspirationally motivated research and given greatly valued priority in scientific studies of historical urartian heritage. One of those amazing cases of ritual-worshipping belts that previously were in private possession and got transferred into museum custody is well-described in the article of I. Ziffer titled “Four New Belts from the Land of Ararat and the Feast of the Women in Esther 1:9”²⁴. Author talks about in details about completely unknown examples of ritual-worshipping belts until their discovery due to transfer from private Shlomo Moussaieff Collection to Eretz Israel Museum in Tel Aviv. Miraculously, four belts survived long periods of alienation and appear to be in very good conditions: belt number 1 is fully preserved, with the width of 6.7 cm and the length of 70 cm; belt number 2 is fully preserved, with the width of 5.7-6.00 cm and the length of 72 cm; belt number 3 is partially preserved with some ostensible damages to the surface structure, consisting from four separate fragments, with the width of 6.8 cm and the length is not specified; belt number 4 is nearly fully preserved, consisting from six separate fragments, one of which got a hole in it, with the width of 6.8 – 7.00 cm and the length of 74 cm. The inmost iconographical themes and creative-constructive elements of those ritual-worshipping belts are extremely interesting. **The belt number one** is the only sample from four listed belts that has no accompanying drawing to the black and white photo, all other have photos and drawings for each belt, usually divided to two drawings and two photos due to length of the artifacts that creates a need for extension of visual presentation. Belt number one has a long frame stretching across the entire perimeter of the belt, decorated with single or double cones; the first creature is the four-legged winged mythological eagle beast with legs and paws of the lion, long tail standing straight and resembling a club, folded mythological wings, head and long sharp beak of an eagle, with crest-combed cockade; after the beast there are four running mythological birds, with bodies of and tails of the fish, with large flapped wings, with bare heads without cockades and medium size beaks, moving from left to right; following comes the major figure of mythological winged bull, with massive body, legs, hoofs, tail, body and horned head of the bull, and the large abstracted wings folded backwards in symbolic position; three mythological birds similar to above-described ones, but with the flatter heads and longer beaks follow after the mythological bull creature; close to the center of the composition there are figures of two servants holding ceremonial cups in their hands and standing near the ritual table with the sacral object consisting of large moon-crescent and smaller sun-disk; composition from three mythological birds similar to above-described ones moves to opposite direction – from right to left; the rest of the belt’s right side fully repeats the composition of the left one – with figures of mythological winged bull, four mythological birds and the winged mythological eagle beast. **The belt number two** has the following iconographical elements and the order of composition: four-legged winged mythological goat beast, with legs, paws and tail of the lion, folded abstract wings, long neck and the head of the goat with slightly screwed horns; eight mythological birds with

²³ Gökce, B.

2016 Urartu Giyim Kuşamına Sosyo-Kültürel Bir Bakış, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31/2:445, picture 2.

²⁴ Ziffer, I.

2001 Four New Belts from the Land of Ararat and the Feast of the Women in Esther 1:9, in *S. Parpola and R.M. Whiting (eds.), Sex and Gender in the ancient Near East, Proceedings of the 47-th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, Finland, 2001, July 2-6, 47:645-657.*

tails and bodies of the fish, flapped wings, bare heads and long beaks are standing on top of each other by columns of four each, while each column is wrapped around by frame made of circles with core dot centers, and, in and between those two frames with birds there is one “neutral” frame with empty space, that separates lower bird column from upper one; next column is also wrapped the same way, inside of which there are two figures of female servants – one of them is playing a rectangular musical instrument resembling a harp and the other one is holding ceremonial cup, both female servants are pictured in dancing move, and this column is accompanied by “neutral” empty-spaced frame spaced vertically, after which comes a composition of four running sheep, divided into two columns of four animals each, separated by horizontal “neutral” empty-space frame; next similarly constructed frame accompanied by another vertical by “neutral” empty-spaced frame depicts a major mythological winged deity with the massive body of unusual proportions, long thin legs with lion paws, long tail swirling like a bow or snake with cone-alike ending, half-raised flapped abstracted wings, nice-looking human face with long hairs and a round-cylindrical crown-hat of a divinity with two vertically raised slightly curved horns and a circular top ending with another empty circle as a core; similar composition from eight mythological birds divided into two column of four and separated by already-explained construction follows next; the next scene is ritual-ceremonial by its nature, portraying a goddess (Arubani/Warubani or Bagbartu/Bagmashtu) sitting on a richly decorated throne with lion-paws leg endings, the female servant on the back flapping with a fan above the goddess, and in another hand she has a bunch of ceremonial beads, the other female servant is standing in front of the goddess, with right raised hand she hands over a gift to the goddess, and, with the other, lowered hand she performs a ritual ceremony using a sacral object with one moon-crescent petal and sun-disk with barely seen conical tip; the right half of the belt’s composition depict figure moving from right to left, opposing in movement direction to those in the left side; we see the same depiction of eight mythological birds divided to two parts of four each (although due to the damage and structural surface breaking only figures of six birds are actually seen); same mythological creature with human face, although crown-hat design is slightly different, having a fibula-looking (exact shape forming is not distinguishable) object depicted on its main surface; next goes the group of eight sheep divided to two column of four (probably, used as sacrificial animals in ceremonies of dedication to gods, goddesses, deities, creatures, beasts and spirits), next frame depicts two dancing females, one is holding a round drum-like instrument (reminding modern drum-like instrument in Middle East that is called Riq, which is an oriental variety of tambourine; it is usually made from wooden frame, jingles and a thin, translucent head is made of fish or goat skin) and another one is clapping with two raised hands; after that there is another repetition of two columns of mythological birds making eight; and, finally, pretty much the same winged mythological goat beast appears (only this time its tail is seen due to the lack of the damage that was in a case of the left side of the belt) with the tail evenly curved like a bowl or snake and having no top ending. **The belt number three** is also quite unique by its original iconographic characteristics: the entire perimeter of the belt is framed by cone decors, separate frames for highlighting given figures of their group are made of circles with solid dots, from left to right, seclude in a frame, there is a massively huge figure of a major mythological bird, with features of elegantly shaped tail and body of the bird, large legs with sharp talons majestically raised abstractly featured wings, bold head with greatly looking big eye and sublimely curved large beak; the group of eight sheep divided into two columns of four, lower and upper ones, with no “neutral” empty frame between them, have this animals looking differing from those on previously described belts – they are running wild, even with their upper legs raised in the air, and have slightly concave horns, not seen in previous belts’ examples; another frame shows the gorgeously-

looking contours of the castle-fortress are coming next, with one high, slim tall high tower and two larger lower side towers, one multiangled buttress in the middle roof, two rectangular side windows and one wide half-round gate-door; next we see two figures of musicians, one is a singer and she is good-fashioned and has a large headwear in a form of crested had made of long-extending feathers, another one in upside-down way holds in hands some strangely-looking stringed musical instrument, reminding a guitar, mandola or mandolin; the theme of ritual session is a theme of next scene, involving a goddess sitting on a throne with legs ending with lion paws, holding in one hand a ceremonial cup for drinking, and, in another one, a bunch of ritual beads; there are two female servants in a back of the throne, one is just standing and the other one holds two ceremonial fans in two hands, oppositely, one in upside-down position and another one raised straightly over the head of a goddess; the women standing in front of a goddess is a priestess, wearing a strangely-looking attire – the ceremonial hat-crown of uneven rectangular shape with lower side raised and having a slight tip, and, on the forehead part of the har-crown there is an oddity in a form of upwardly straight crest with concaved bunch oh hairy endings; the priestess holds two gifts in her hands, one is long and thin, another one is oblong and oval is shape, reminding a large egg; the sacral object on a table is made of sharply bent moon-crescent and a big sun-disk, both decorated by orbital circles made from whole large dots, the moon-crescent has only one orbit, while the sun-disk got two orbital circles; next frame displays a partially preserved figure of a female-servant with interestingly fashioned robe with shapes reminding grape vines and other fruits or berries; and, on the right corner we can observe another imposing figure of major mythological bird, that was artistically made in accordance of exactitude with the same creature that appeared on the left side. **The belt number four** has many newer iconographic components and thematic compilation not found in other three belts: particularly interesting is different design of a frame that goes along the whole perimeter of the belt's surface, but doesn't have separate frame dividing figures and scenes as it was in previously observed three belts; it is made from one line hollow cones confined between two lines of circles with empty dot cores; surprisingly, there is an image of ceremonial cart that is driven by two gorgeously-looking bulls on backs of which there are ceremonial versions of cloth-covers, reminding a saddle, but without the perturbation for sitting on the animals; the cart has a curved top and is adorned by ornaments of triangles and flowers; in front of a cart there is a musician dancing and tabouring a tambourine or riq; the athlete or gymnast tumbling upside down and making inverted stand, while standing with two hands on the ground, as it were with both legs; next to gymnast there is another female dancer – dancing and holding a ceremonial cup in her hands; the next scene is absolutely unique and exceptional in terms of rarity, depicted the ceremony of goddess's or queen's promenade, the goddess or queen is strolling and holding a long scarf in her hands, along with two female attendants, both of whom are holding a big carpet or rug tips with two hands in order to protect the goddess or queen from the scorching sun and preserve her well-being under artificially created shadow; the subsequently following scene depicts another main female character of goddess or queen in a framework of a ritual scene; she is differing from the previous main female character, and it is not possible to discern on who is who, or who is a goddess and who is a queen; yet, beyond any speck of doubt, both of those main female characters have status of a divinity, or, putting it another way, the divine status; the second goddess or queen is praying with both hands raised towards her face, the female attendant that is standing behind her, holds ceremonial cup in her left hand and bowl in her right hand; the female attendant standing after the female divinity holds a ceremonial banner in her right hand and a ceremonial fan or shawl in her left hand; there is a huge ceremonial vase with flower adornment in the middle and a handle in the floor in front of her; next there is ritual table with sacred object made of single hollow moon-crescent and simple hollow sun-disk;

next scene is also ceremonial by nature and involves many personages in action – three female attendants are moving from right to left, one is holding a jug with holy water, wine or juice, another one is holding two ceremonial cups by two hands; third female attendant has a ceremonial tabouret with on it tray in her hands, holding two ceremonial cups and a small moon-crescent on it; the other narrated scene involves around a huge vase or urn of ritual significance, there are two females around it, standing oppositely to each other – one on the left is holding a jug near the vase's or urn's surface, probably with the intention of pouring the libation liquid into it, and, one on the right side is putting the right hand inside of vase's or urn's surface, probably for tasting a liquid or blessing the libation ceremony; behind her there are three other female attendants moving from right or left, the first one is holding a ceremonial cup in right hand and a ritual bucket on the other, the second one unevenly holds gift donations by both hands, and, the third one unevenly holds two ritual buckets by both hands; there is also one female before the architectural structure on the top right side of the belt, a woman sits on a bare floor and holds in hands a long piece of clothing, perhaps, a food wrap or a tablecloth; finally, the magnificent view of architectural ensemble appears, depicting a castle-fortress with three large outer and two smaller inner high towers, three multiangled buttresses on the medium roof top, two windows on outer high towers and four windows on a wall between them, and one large, half-round oval-shaped door-gate, probably, as entrance to the city complex. The above-presented ritual-worshipping belts are fine examples of historically significant artifacts, that preserve with painstaking details, great artistry and stylistic authenticity the images of all essential iconographic components – simple animals, mythological beasts constructed from animal parts only, mythological creatures made up from animal and human parts, great architectural ensembles, high-ranking divine lady on the throne or in other formal settings – either goddess or queen, female attendants performing ritual ceremonies, dancing females, female musicians, ritual table, ceremonial objects, bull-driven carts, musical instruments, scenes of banquet, food donations, gift giving, praying, great deal of fashion and external adornments of narrowly designed belt's surface bordering.

All above-described ritual-worshipping belts settings and entourages are uniform and diverse at the same time, creating an impression of a “permanently existent style with many variables and repetitions”, where the detailed assessment of all iconographic details has a priority basis of a primary task. Many of the iconographic elements regarded are completely estranged and unknown to us in terms of cultural understanding and civilizational affiliation, we simply don't have any clear idea about their exact usage and performing functions. In that respect, the interest in new iconographic finding of ritual-worshipping belts' essential elements is growing exponentially. The other article of I. Ziffer titled “The Iconography of Cult Stands” investigates the actually important theme of devotional ritual and ceremonial cult stands in ancient words, providing an extensive overview of their historical origins, various background on their utilization and the classification by typological varieties. In particular, she distinguishes the following types of cult stands: 1. Lion Cult Stands; 2. Bull Cult Stands; 3. Sphinx Cult Stands; 4. Winged Disk Cult Stands; 5. Cult Stands with Date Palm of Various Configurations; 6. Columned Cult Stands; 7. Musicians Cult Stand; 8. Paired Females in the Window; 9. Star/Rosette Cult Stands; 10. Cult Stands with Narrative Motifs; 11. Riders Cult Stand²⁵, etc. Author brings out remarkable examples of cults stands and their

²⁵ Ziffer, I.

2010 The Iconography of Cult Stands, in *Yavneh I – The Excavation of the “Temple Hill” Repository Pit and the Cult Stands*, by Ziffer, I., Kletter, R., Zwickel, W., *ORBIS BIBLICUS ET ORIENTALIS*, Series

images from various historical periods and geographical areas of historical research. Particularly noteworthy are materials from Anatolia (Asia Minor) with images of seal impressions from Achemhöyük, Kültepe and Boğazköy, metal stand from Kinik-Kastamonu with ritual bull head, and many other remarkable examples of cult stands. In that regard, the separate undertaking of urartian cult studies on a basis of urartian material culture, whether as real objects or iconographical depictions on urartian metalwork (especially those of Urartian bronze belts, and, particularly – ritual-worshipping belts) is a desirable direction of upcoming archeological-historical study initiatives.

Urartian bronze belts of all types are most unique in terms of richness or ornamentation, images, scenes and themes, simultaneously retaining all essential imagery components and allowing it to classify in a proper manner, and, at the same time, revealing the most amazing finds of fascinating iconographic treasures of all kinds of typological palette – previously unknown variations and newly discovered types of imagery with special symbolic meaningfulness. Therefore, each and every belt piece, whether fully preserved or coming as a fragmented piece, is equally precious by all means of appreciation. In that respect, regardless from where the essential information about each and every artifact is coming from, either from big world-class archaeological museums, or, some smaller regional archeological museum collections, never diminishes our eagerness to thoroughly examine the exemplar that was brought to our attention. The formulative stand of our overall attitude towards fundamental studies fully corresponds with the information about one belt described by R. Çavuşoğlu, in the article titled “An Urartian Women Belt from Erzerum Museum”²⁶, where the main highlights on the unique ritual-worshipping piece were given. Author introduces the half belt fragment from Erzurum Museum that has inventory number 6.87/7.87. He underlines on the affluent imagery of this given belt fragment, noting the incredible iconographic richness of this particular artifact. Indeed, even from a first glance it is becoming obvious, that this fragmentary ritual-worshipping belt piece has incredible iconographic elements and narrative compositions to report. First of all, the most incredible with the ritual goat standing in the middle as the symmetrical point marking between two winged eagle mythological beats, apparently, to serve as an animal sacrifice offering to those ravenous creatures. The goat has long curved horns and firm body, so, presumably, can be referred as wild mountain goat. Two rapacious beasts have massively oblique, strong muscular bodies, four legs and paws of a lion; flapped but raised, artificially narrowed abstract wings, one of the wings is turned backwards in preparing move, the other wing is unnaturally extended forward to the animal of pray or sacrifice, creating an impression of grabbing and possessing motion; the tight necks, predacious faces with razor sharp beaks, heads with cockades risen upwards. Next are four minor mythological birds moving from left to right, having fish tails and bodies, and slightly angled flapped wings, in almost straight forward pointing move as if birds are dancing. Right in the middle there is an unordinary for ritual-worshipping belts scene with Sacred Tree and two animals symmetrically opposing each other; those winged mythological horned animals are even bigger than those given to beasts, they may well be large goats, antelopes, ibexes or orixes, having small mythological

Archaeologica 30, Academic Press Fribourg, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen, Fribourg, Switzerland, Göttingen, Germany; 30:68, figures 5.18, 5.19, 70, figures 5.24-27, 5.28.

²⁶ Çavuşoğlu, R.

2007 *Erzurum Müzesi'nden Bir Urartu Kadın Kemer*, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, İstanbul, Turkey, 2007, page 208; page 213 drawing 1, photos 1,2; page 214 photos 3,4,5; page 215 photos 6,7,8.

wing attachments that are so miniature, that they are not protruding any further from the outside size of their body measure; moreover, those wings have butterfly-like flanks in their front parts, possibly for keeping them firm and safe; those wings are not natural, are not seen anywhere in natural environment and are symbolic confirmations of animal's mythological beings status; unbelievably they seem to be pushing their corpuses forward, showing an obedient readiness to come to their knees; the Sacred Tree consists of one thick stem and seven branches extending from it, with two additional rames hanging from higher ones and getting connected to lower boughs. Each extending branch is ending with cone-shaped bud, that well may be a fruit; only hanging rames have no bud endings. As a visual treat can be considered the atypical ornament in a form of a six angled zigzag, which separated the architectural ensemble from the rest of a belt from the left side. Actually, the architectural part of the belt is separated by two zigzags, because some fragmentary details remaining display two similar zigzag angles from the left. Zigzag lines are thick and noticeable, although having few deviations from the symmetrical extending of its main line drawing. The image of architectural ensemble lacks few essential elements – there are no towers and windows. The only architectural elements available are two large gate-windows at the sides with buttresses on top, one gate-door with buttress on top, and, six protruding buttresses on the top of double-thickened roof. Nonetheless, the analyses of this fragment brought forth the discoveries of new iconographic elements and modes of the narratives: **a) sacrifice animal in the middle of rapacious mythological beasts, as an outstanding example of simple animal sacrificed to a composite mythological animal; b) mythological winged horned animals that are willingly bending forward and worshipping a magical Sacred Tree.** Also, the outstanding outer frames of the belt fragment made of double hollow cones, as well as inner frames made from circles with whole dots in a center along with frames made of solid thick lines are really worth mentioning, making this incredible piece in the list of most favored finds of Urartian ritual-worshipping belts exemplars.

Sometimes during the process of Urartian bronze belts research, we can witness incredible cases of collaboration between museums and archeologist writers. Such incredible case happened on a base of is a collection of 74 Urartian bronze belts from Rezan Has Museum in Istanbul that serve as an archeological-historical material for the new book-catalog of R. Çavuşoğlu titled “Urartian Belts”²⁷. In this excellent book-catalog many colored photos and drawings of Urartian bronze belts from Rezan Has Museum are available; plus, the very explanatory text about the classification of belts and plates with drawings of typologically divided of urartian iconography examples divided by themes are given. Interestingly, the author provides his own version of Urartian bronze belts' classification, dividing them into three main groups according to their size (width): 1. Wide Belts; 2. Medium Size Belts; 3. Narrow Belts. One of the most noteworthy facts is in the coincidence of the typological definitions of Narrow Belts and Ritual-Worshipping Belts due to the fact of them being classified by different means – Narrow by geometrical proportions and Ritual-Worshipping by thematic narratives and iconographical elements; although they are belonging to the very same type of belts. Author describes Narrow Belts by geometrical parameters: width (height) is in the range between 5.5/6.00 cm and 8.00 cm, and the length is

²⁷ Çavuşoğlu, R.

2014 *Urartu Kemerler – Urartian Belts*, Rezan Has Museum, Istanbul, pages 136-138, page 152 plate I, pages 161-162 plate X.

between 60 cm and 90 cm. Author differentiates Narrow Belts (Ritual-Worshipping Belts) from other groups by means of their decoration, figural motifs and themes. He notices the different arrangement of essential iconographic elements in this type of belts, not moving from the center to the ends as it is a case with other belt types, but, contrarily, moving from both ends to the center of the belt's composition in a symmetrical manner. He also pays attention on the kinds of iconographic elements in this belt type, not often happening or not happening at all in other types. simple animals – sheep, goat, fish; composite animals – mythological birds, mythological eagles, mythological bulls; some composite human figures – with body of mythological animals and human face and hat-crown. Author also pays a great deal of attention to specific thematic content and narratives of this belt type. Scenes of feasts, banquets, liturgies, rituals, ceremonies, worshipping, praying, dancing, singing, play of musical instruments, as well as associated with these settings various human (mainly female) characters of goddesses/queens, ceremonial attendants, servants, priestesses, dancers, acrobats, musicians, singers, and others are immanent only for this belt type. From the depictions of work process and workers he identified weaver looms and weaving women. He also mentions inherent for this belt types only the avail of remarkable architectural features and landscapes, depicting castles with inner and outer towers, buttresses, windows and gate-doors. Author makes note of unique geometrical figures and floral motifs. R. Çavuşoğlu associates only three belts from Rezan Has Museum collection as Narrow Belts (Ritual-Worshipping Belts): Cat No. (Catalog Numbers) 72, 73, 74. All depicted belts have both high-quality color photos and accurately made drawings accompanied with textual definitions; although somewhat small in size, nevertheless, they are sufficient enough to give a complete visual characteristics of belt described. Belt Catalog Number 72 (inventory number 633) represents from itself one whole piece with broken sides, the left side is broken apart with only about half of the surface preserved, and, the left side is almost intact. The belt got excellent framing made of double hollow cone lines – one for outer surface perimeter frame, and the inner one for framing separate iconographical items or scenes. Although damaged, the belt comes as one piece. It has a beautiful dark goldish color patina, and all essential elements on the belt's surface are clearly visible. On the left side of the belt there is a frame with three mythological birds inside, they have tail and body of the fish, slim bald heads and medium-size beaks. Due to the damage to the belt's surface structure, only one frame is seen with the figures of two and the contour of one is seen, although the belt supposed to have two frames, compared to the similar belt's compositional design examples. In the middle of the belt there is a scene with two ceremonial attendant women, one is sitting and praying, while extending her hands higher, and the other one is drinking from the ceremonial cup. Both women are wearing necklaces made of ritual beads. Although better preserved, the right-side frame is also damaged. It depicts figures of eight imaginary fishes, divided to two frames of four fishes each; although, due to the damage of broken side, the exact number of fishes can't be known. All fishes depicted with abstract tails, fat bodies, scales only on the upper side of the body and unusual faces with long sharp noses, underling the artsy-crafty plateresque style of its making, make it much more distinctive from the real fish species. This belt has following measurements: length – 20.9 cm; width (height) – 6 cm. Provenance – unprovenanced. Belt Catalog Number 73 (inventory number 628 a-b) doesn't have a solid structure, it consists from two broken pieces, although, although the upper and lower borders are nicely preserved. The belt fragment's surface has a dark greyish patination with the impression of being nicely polished and all figures are possible to distinguish due to the effect of reflection. The left piece is quite remarkable, it depicts a ritual-ceremonial scene with the elements of banquet. The figure of goddess sitting on a large throne with lion legs dominates the scene, she is holding the ceremonial bead necklace in one hand and is drinking from the ritual cup with the help of other. Behind the throne only the partial contour of a

ceremonial attendant is seen, with the left hand holding the ritual fan raised over the head of the goddess, and, with the other, lowered hand holding the ceremonial bucket. In front of the goddess there is a ritual table with lion legs and two square designed frames, on its surface there is a ceremonial object consisting from one moon-crescent with one sun-disk on top of it. On the other side of the table, oppositely to the goddess's figure, there are images of two ceremonial attendants. The first attendant is wearing a triangularly shaped ritual hat with raised tip, with one hand is touching the ceremonial table, and, with the other is drinking from a ceremonial cup. The other one got no head cover, she is holding two ceremonial buckets in two hands, in lower and upper positions. Also, there is a partially preserved contour of another attendant, turned to other direction from the two, but most of its image is not preserved due to the breakage of metal surface. The belt's second fragment is wholly dedicated to animal theme, with images of mythological birds and imaginary fishes dominating the scenery. Two frames are visible on the surface of the second fragment, made from circles with core solid dots inside. In the upper frame the images of four mythological birds are seen, in the lower one – three imaginary fish figures are possible to discern. By their appearance and body design there are very similar to the previous belt's animal figures. The external frames of two belt fragments are also nicely fashioned, consisting from one main curved line connected by hollow cones, secluded between two additional lines made from circles with core solid dots inside. Two fragments of this belt have following measurements: fragment number 1 – length – 9.1 cm, width (height) – 6.4 cm; fragment number two – length – 10.7 cm, width – 6.7 cm. Provenance – unprovenanced. Belt Catalog Number 74 is just one small fragment of circular form that left from a left side of a belt, the remaining parts are lost. Although presenting a few geometrical details, this piece is quite notable for its unique depiction of waves, perhaps a symbol of the natural water basin – river, lake or sea. The symbolic waves made in a quite masterly way, moving organically and evenly in horizontal lines. To the right side of the wavy pattern, there are couple of vertical arrangements made of strange curvy dots, the origin and meaning of which is unclear. Yet, by taking a guess, it is possible to assume that those curvy dots imitate some sort of natural material, perhaps a wool, fleece, fell or fur. There are two holes for belt fastening, one is made closer to the lower part of the right edge, the other right in the middle close to the right edge side. This piece has following measurements: length – 3.5 cm, width (height) – 5.5 cm. Provenance – Mush province. In the middle of the book-catalog, along with other illustrative drawings, author provides carefully reproduced pictures of various iconographic elements, scenes and themes found in Narrow Belts series (Ritual-Worshipping Belt types). Plate I depicts various models of castle-fortresses, decorated with architectural ornaments, with or without inner or outer towers, with buttresses, windows and gate-doors, framed with different geometrical units – flowers, circles with inner dots and fish-scale alike motifs. Next come presentment of various banquet or feast scenes, which are actually having more ritual-worshipping nature due to avail of a goddess sitting on a throne, and ceremonial female attendants that perform rituals with sacral objects, usually the sun-disks wrapped in one or many layers of moon-crescent petals. There are other objects and connected with them actions – ceremonial fans and waiving, ritual cups and drinking, ceremonial buckets and worshipping, risen hands and praying, etc. Some of the illustrations include various sighs-symbols, as well as ornamented decoration framing units, usually lines of hollow or filled cons. Plate X is entirely dedicated to images of women that mostly can be seen only in ritual-worshipping (narrow) belts: depicting various version of images of a goddess sitting on a throne, women waiving with the loom, baking a bread and preparing a food. Next set of women figures is portrayed in separate context, they are in different poses and having various objects and musical instruments on hands – while dancing, playing music, praying,

performing libation, liturgies, giving away donations, gifts or presents, or, worshipping to divine spirits, souls, mythological animals, mythological beings, minor divinities or major gods. Women's portraiture contains outlines of variously fashioned dresses completed with ritual-ceremonial objects – fans, banners, bead necklaces, cups, jugs, buckets, etc. Next set is dedicated to entertainment scenes, all of them involving dancing and playing all kinds of musical instruments – handheld drums, cymbals, tambourines, riqs, lyres, flutes, citars, guitars, sazes, and many more of unknown for us origin and sound utterings. And, finally, the last set of images of Plate X is wholesomely devoted to picture representations of libation scenes, involving two ceremonial attendants or/and priests, standing oppositely to each other, pouring water, vine or some special ceremonial liquid into vessels, mixing it and performing libation ceremonies. From the left and right from massive sizable libation vessels of various kinds – ceramic urns, vases, pots with multitudinous ways of ornamentation and diversity of designs; as well as we can notice one remarkable scene with metallic (bronze) cauldron with bull-heads attachments. Although R. Çavuşoğlu's book-catalog doesn't have many actual examples of ritual-worshipping (narrow) belts and can't provide the extensive material about those belts especially coming from Rezan Has Museum urartian jewelry collection, nevertheless, the numerous, incredibly drawn and well-explained, classified and typologically divided illustrations are really making this publication quite unique in its kind. Moreover, being especially valuable as an organized effort to unite all belts of Rezan Has Museum in one issuance, R. Çavuşoğlu's book-catalog is considered to be one of the best book-catalogs describing all Urartian bronze belts of Rezan Has Museum's collection, as well as combining with it the theoretical implications and practically drawn and shown illustrations of Urartian belts anywhere; providing both very informative references and classification-typological assessments of all kinds of Urartian belts in existence so far. Therefore, R. Çavuşoğlu's book-catalog titled "Urartian Belts" is an invaluable source for advanced studies of Urartian belts in contextual lights of iconography, thematic and narratives of urartian material and spiritual culture.

Conclusive assessment. This very article titled "Ritual-Worshipping Scenes and Architectural Images in the Iconography of Urartian Belts" represents a special chapter of study, aimed to analyze in details the special topic of ritual-worshipping belts types of Urartian bronze belts, in order to insure the continuation of scientific archeological-historiographical efforts to significantly enrich our knowledge and deepen our thorough understanding of the iconographical contents and thematic narratives of various typological divisions of Urartian bronze belts. This stage of our scientific inquiry concerned one of the least studied and one of the most interesting varieties of Urartian belts that we decided to give a **definitive name of Ritual-Worshipping Belts**. The regularly conducted compiling of varieties of bibliographical sources and gathering the essentially vital information about many incredible exemplars of ritual-worshipping belts from around the globe allowed us to conduct a systematic and detailed investigation of many remarkable belts and their fragmental parts with ritual-worshipping content. The bibliographical sources included many major book-catalogs of various thematical settings, this way or the other having an important data on Urartian bronze belts; dedicated either to broader thematic of urartian art and metalwork, those describing Urartian belts in general context or, even better, book-catalogs of Urartian belts only with the inclusion of those artefacts from many museums or just one museum collection in one publication. No less useful were many remarkably written scientific articles, although somewhat smaller by size and covering less material, yet, sometimes providing a unique material not found anywhere else. Summarizing our research

efforts and analytical undertakings, we would like to underline few important key points concerning the typology of Urartian ritual-worshipping belts:

1. Those belt types are distinguishable by ritual-worshipping content, not found in any other belt types, therefore, there are all necessary qualification implications to typologically assess and classify them as **Ritual-worshipping Belts**.

2. Those belts have certain geometrical proportions of width (height) that are far less than those of other types; the importantly recognizable trait that definitively separates them from the similar artifacts of the same kind, therefore, allowing us also to conditionally define this belt type as **Narrow Belts**;

3. Those belts have **another disposition and size of holes, apertures and empty spacings for fastening**; therefore, otherwise suggesting the differing construction and fashion of those exemplars.

4. **Narrowness of belts, variables of sizeable measures, different modes of fastening and distinctive ways of wearing them** are suggestive of alternative anatomical structure of wearers, therefore, insinuating a possibility of the fact, that the **wearers of those belts were females**.

5. Defining this belt iconography as the only one, singularly and exclusively **depicting diverse images of woman, whether real, noble or divine in character**, definitively strengthens the version in favor of the fact that the **wearers of those belts were of feminine origin, i.e. women**.

6. Ritual-worshipping belts are the only kind of belts displaying **ritual, ceremonial and worshipping scenes – symbolizing the procedural unification of real and mythological worlds, as well as the traditional-religious transformation of material culture into spiritual culture of ancient urartians**.

7. Ritual-worshipping belts are the only kind of belts that are manifesting the distinctive views of various **architectural elements of urartian architecture** – in a form of castle-fortresses, having inner and outer high towers, buttresses on the wall roofs, windows and door-gates, richly decorated with different geometrical motifs. There is a hypothetical suggestion that the door-gates played a major role in depiction of those architectural element, because according to a number of urartian cuneiform inscriptions, urartian kings often dedicated cities and gates to the glory of urartian gods.

8. Ritual-worshipping belts are the only kind of belts that are showing **various human characters, mostly of female origin**, performing different ritual, ceremonial and worshipping actions, who are – goddesses (or queens (varies from belt to belt according to theme and context)), servants, ceremonial attendants, ritual performers, dancers, singers and musicians.

9. Ritual-worshipping belts are the only kind of belts that are displaying **various sacral objects of individual or collective use**, including, ritual furniture in a form of big or medium size thrones of various designs, ritual tables; ritual vessels in a form of ceremonial cups, jugs, big-size ceremonial pottery statically standing on the floor – urns, vases, pots; metallic vessels in a form of bronze cauldrons adorned with bull's head; ceremonial and

ritual objects of personal use, including fans, banners, rugs, bead necklaces, scarfs, etc.; objects of collective ceremonial use - one or few moon-crescents with one sun-disk on top of it.

10. Ritual-worshipping belts are the only kind of belts that are showing **the human characters (mostly female) of musicians, performing on a large variety of musical instruments** – handheld drums, cymbals, tambourines, riqs, lyres, flutes, citars, guitars, sazars, and many more of unknown for us origin and sound utterings.

11. Ritual-worshipping belts are the only kind of belts that are having **the iconographic images of common (simple) animals** not available in any other belt kind, including – sheep, goats, antelopes, etc.

12. Ritual-worshipping belts are the only kind of belts that are having **the iconographic images of imaginary animal kind (with real outlines, but highly stylized forms and details, not found in actual natural environment) not available in any other belt kind, which is only one – fish.**

13. Ritual-worshipping belts are the only kind of belts that are having **the iconographic images of mythological beasts not found or rarely found in any other type of belts, including major mythological (composite) creatures, made of different animal and abstract parts, such as mythological winged bulls, eagles, antelopes, as well as mythological birds made of tail and body of a fish and birdy parts.**

14. Ritual-worshipping belts are the only kind of belts that are having **the iconographic images of mythological (composite) beings, made of animal, abstract and human parts, usually animal parts, abstract wing and human head with hat-crowns of distinctively fashioned symbolic design.**

After all, the huge significance of Urartian ritual-worshipping belts is in their unique culturologic significance, allowing us to reveal the true traditional-religious foundation and mythological-philosophical basis of Urartian people's cultural identity. The Urartian ritual-worshipping belts are truly representing from itself the best examples of **Amulet or Talisman Based Culture**, that effectively realized one of the key formulas of **transforming the well-crafted and elaborately designed urartian material culture into highly developed and conceptually enriched spiritual culture.** Urartian ritual-worshipping belts were best examples on how **the true traditional-religious foundation and mythological-philosophical basis of Urartian people's cultural identity could serve as a main mean of absolutely effective leverage of building the urartian statehood on a base of building the urartian people itself.** Indeed, if we are getting informed from the textual-meaningful contents of many historical cuneiform documents of key importance, as well as from the meaningful-philosophical implications of symbolical-iconographic contexts that are empowered in hugely diverse forms of artistic representations – there were absolutely diverging modes of nation's building in Assyria and Urartu. Under the auspices of rapidly growing Assyrian empire the cardinally preeminent forms of assyrian statehood building were getting accomplished through the policy of contests and spreading of the senses of horror, terror, fear, awe and appalling dreadfulness for having an effect leading to lack of resistance and total obedience under dominating assyrian control. Therefore, not without these key reasons of cause and effect relationship, the **Assyrian Art** reflected that above-prescribed policy, therefore resulting in **publicly based monumental art with the images of powerful grace based on awe-spreading.** On the contrary, exactly opposite to that, the very

process of the formation of urartian empire was not entirely based on military advances, but, mostly was done on a base of linguistic affiliation of Hurrian ethnicities and cultural affiliation of people based on religion, philosophy and amalgamation of traditional values. As a result, contrary to Assyrian artistical methods, **Urartian Art** resulted in the **individually based Amulet or Talisman artistism with the images that were of core values for all urartians, having their hearts and minds being won.** Of course, this very subtext with additional sub context is not exactly corresponding with the declared theme of this very article, and, of course, upon future studies will become quite heated subject of discussion and even arguments. Nonetheless, the inspirational richness of urartian art reflecting the **enormous achievement of building of the most elaborated traditional-religious culture created and constructed by means of one of the most elaborated system of mythological signs and images of ancient Anatolia (Asia Minor) and there of ancient world.** The artistic manifestations of that very developed and perfected system of iconographical signs, symbols, images combined with symbolical themes, narratives and scenery were found mostly on Urartian bronze belts, and, in lesser degree, in the iconographical parts of other metalworking objects of individual use. The most magnificent **imagery of Urartian Ritual-Worshipping Belts is also significant in terms of keeping the historical memory of urartian people alive,** since without those images we could never have any idea about the sacral meaningfulness and cultural symbolism of ancient urartians. Yet, this very chapter in the broader sense in never close to a foreseeable end, and, taking into serious consideration the fundamental importance of the process of detailed analyses and painstaking work in revealing most of the obvious and secretive mindfulness of key concepts of urartian mindset and ideology. Therefore, we still are very positive by the actuality of finding new definitions and conceptual reviews of what was known and not known about Urartian bronze belts, and, especially we are thrilled by the encouraging fact that the overall examination of Urartian Ritual-Worshipping Belts reveled some key aspects on how **ancient urartians transformed the material culture into spiritual culture.** By the way, the fundamental investigation of Urartian bronze belts continues, and, we each and every archaeological and historiographical discovery we are getting closer and to newer points of theoretical awareness of material and culture heritage of Urartu, trying to better comprehend the mindfulness and symbolical meaningful of their rich culture. Based on that theoretical-practical validity, we are considering Urartian bronze belts the highly praised artifacts of archeological historical value and we will proceed with further scientific inquiries in the tedious, yet exiting process of Urartological Studies progressive development that supposedly will elevate the Urartology to a newer, more advanced level and significantly enrich our knowledge of historical past.

Bibliographical Sources of the article titled “Ritual-Worshipping Scenes and Architectural Images in the Iconography of Urartian Belts”.

Batmaz, A., Uhri, A.

2008 Urartu Kültüründe Balık Betimlemesi ve Ayanis Kalesi'nden Tunç Bir Balık Figürini Üzerine Düşünceler, *Arkeoloji Dergisi*, 1:65.

Collon, D.

1993 Review of Gürtelbleche aus Urartu by Hans-Jörg Kellner, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 56/1:125-127.

Çavuşoğlu, R.

2007 *Erzurum Müzesi'nden Bir Urartu Kadın Kemeri*, Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, İstanbul, Turkey, 2007, page 208; page 213 drawing 1, photos 1,2; page 214 photos 3,4,5; page 215 photos 6,7,8.

Çavuşoğlu, R.

2014 *Urartu Kemerler – Urartian Belts*, Rezan Has Museum, İstanbul, pages 136-138, page 152 plate I, pages 161-162 plate X.

Çilingiroğlu, A.

1991 Bir Urartu Kemer Parçası Üzerindeki “Ziyafet Sahnesi”, *Arkeoloji Dergisi*, II:16, picture 1.

Ergurer, H.

2010 Urartu Kemerleri Üzerindeki İnsan Tasvirleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14/2:243-264.

Ertman, E.

1994 An Urartian belt and other unpublished objects from a private collection, *Anatolian Iron Ages*, 3:65, 71, plates 7.2.3.

Erzen, A.

1988 *Çavuştepe I – Urartian Architectural Monuments of the 7-th and 6-th Centuries B.C. and a Necropolis of the Middle Age*, Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History Publications of the Turkish Historical Society Series V, Number 37, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, plate XXXIV – a, b.

Gökce, B.

2016 Urartu Giyim Kuşamına Sosyo-Kültürel Bir Bakış, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 31/2:445, picture 2.

Gökce, B.

2014 Women and Their Status in Urartu: A Critical Review, *ANES (Ancient Near Eastern Studies)*, 51:242, 244 figure 1, 250 figure 2, 251 figure 3.

Kellner, H.J.

1991 *Gürtelbleche aus Urartu*, Prähistorische Bronzefunde, Abt. XII, Bd. 3, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, pages 19-22.

Lorenz, T.

1984 Urartäischer Bronzegurt im Martin von Wagner Museum der Universität Würzburg, *Archäologischer Anzeiger*, 1:7.

Merhav, R.

1991 *Urartu – A Metalworking Center in the First Millennium B.C.E.*, Grouping and Dating of Bronze Belts; Israel Museum, Jerusalem, page 142, page 160 figure 6.

Miyashita, S.

1983 *La scène du banquet dans les ceintures urartéennes*, Festschrift Namio Egami - Egami Namio, V:299-322.

Seidl, U.

2004 *Bronzekunst Urartus*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz am Rhein, pages 105, 106, 139, 141-143.

Tanabe, K., Akora, H., Hayashi, T., Miyashita, S., Ishida, K.

1982 Studies in the Urartian Bronze Objects from Japanese Collections (1); *Bulletin of the Ancient Orient Museum*, IV:plates XXII, XXIII, XXIV.

Tarontsi, S.

2017 Sacred Animals and Fantastic Creatures of Urartian Belts – Mythological Reflections of Urartian Civilization; *The Journal of International AMISOS*, 2/3:127.

Taşyürek, O.A.

1975 *Adana bölge müzesindeki urartu kemerleri – The Urartian belts in the Adana regional museum*, Adana Eski Eserleri Sevenler Derneği Yay, Donmez, Ankara, photos 21, 22, 24, 25, 26, 27.

Yiğitpaşa, D., Can, S.

2016 Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Urartu Metal Eseri, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi – Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute*, 14/37:240.

Yiğitpaşa, D.

2010 Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, Erzerum*, 25:177.

Ziffer, I.

2001 Four New Belts from the Land of Ararat and the Feast of the Women in Esther 1:9, in S. Parpola and R.M. Whiting (eds.), *Sex and Gender in the ancient Near East; Proceedings of the 47-th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, Finland, 2001, July 2-6*, 47:645-657.

Ziffer, I.

2010 The Iconography of Cult Stands, in *Yavneh I – The Excavation of the “Temple Hill” Repository Pit and the Cult Stands*, by Ziffer, I., Kletter, R., Zwickel, W.; *ORBIS BIBLICUS ET ORIENTALIS, Series Archaeologica 30, Academic Press Fribourg, Vandenhoeck & Ruprecht Göttingen, Fribourg, Switzerland; Göttingen, Germany*; 30:68, figures 5.18, 5.19, 70, figures 5.24-27, 5.28.

Zimansky, P.

1998 *Ancient Ararat: A Handbook of Urartian Studies*, Caravan Books, Delmar, New York, 1998, page 199.

Zimansky, P.

1985 *Ecology and Empire: The Structure of the Urartian State*, The Oriental Institute of the University of Chicago, Studies in Ancient Oriental Civilization, number 41, page 60.

Zimansky,

P.

1995 Urartian Material Culture as State Assemblage: An Anomaly in the Archaeology of Empire, *Bulletin of American Schools of Oriental Research (BASOR)*, 299/300:103,111.

Visual sources of pictures used in article of the article titled “Ritual-Worshipping Scenes and Architectural Images in the Iconography of Urartian Belts”.

Picture 1. Çavuşoğlu, R.; Erzurum Müzesi’nden Bir Urartu Kadın Kemeri; Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, İstanbul, Turkey, 2007, page 215, photo 8.

Picture 2. Ziffer, I.; Four New Belts from the Land of Ararat and the Feast of the Women in Esther 1:9; in S. Parpola and R.M. Whiting (eds.), *Sex and Gender in the ancient Near East; Proceedings of the 47-th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, Finland, 2001, July 2-6*, pages 649, photo 1.

Picture 3. Çavuşoğlu, R.; Erzurum Müzesi’nden Bir Urartu Kadın Kemeri; Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, İstanbul, Turkey, 2007, page 213, photo 2.

Picture 4. Tanabe, K.; Akora, H.; Hayashi, T.; Miyashita, S.; Ishida, K.; Studies in the Urartian Bronze Objects from Japanese Collections (1); Bulletin of the Ancient Orient Museum, Tokyo, 1982, Volume IV, plate XXII-2.

Picture 5. Çavuşoğlu, R.; Erzurum Müzesi'nden Bir Urartu Kadın Kemerini; Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, İstanbul, Turkey, 2007, page 215, photo 6.

Picture 6. Ziffer, I.; Four New Belts from the Land of Ararat and the Feast of the Women in Esther 1:9; in S. Parpola and R.M. Whiting (eds.), Sex and Gender in the ancient Near East; Proceedings of the 47-th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, Finland, 2001, July 2-6, pages 648, photo 1.

Picture 7. Ziffer, I.; Four New Belts from the Land of Ararat and the Feast of the Women in Esther 1:9; in S. Parpola and R.M. Whiting (eds.), Sex and Gender in the ancient Near East; Proceedings of the 47-th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, Finland, 2001, July 2-6, pages 648, photo 2.

Picture 8. Tanabe, K.; Akora, H.; Hayashi, T.; Miyashita, S.; Ishida, K.; Studies in the Urartian Bronze Objects from Japanese Collections (1); Bulletin of the Ancient Orient Museum, Tokyo, 1982, Volume IV, plate XXII-6.

Picture 9. Ziffer, I.; Four New Belts from the Land of Ararat and the Feast of the Women in Esther 1:9; in S. Parpola and R.M. Whiting (eds.), Sex and Gender in the ancient Near East; Proceedings of the 47-th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, Finland, 2001, July 2-6, pages 648, photo 2.

Picture 10. Tanabe, K.; Akora, H.; Hayashi, T.; Miyashita, S.; Ishida, K.; Studies in the Urartian Bronze Objects from Japanese Collections (1); Bulletin of the Ancient Orient Museum, Tokyo, 1982, Volume IV, plate XXIII-5.

Picture 11. Çavuşoğlu, R.; Erzurum Müzesi'nden Bir Urartu Kadın Kemerini; Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, İstanbul, Turkey, 2007, page 214, photo 3.

Picture 12. Çavuşoğlu, R.; Urartu Kemerler – Urartian Belts, Rezan Has Museum, İstanbul, pages 136, photo and drawing 72.

Picture 12a. Çavuşoğlu, R.; Urartu Kemerler – Urartian Belts, Rezan Has Museum, İstanbul, page 135.

Picture 12b. Çavuşoğlu, R.; Urartu Kemerler – Urartian Belts, Rezan Has Museum, İstanbul, page 134.

Picture 13. Çavuşoğlu, R.; Erzurum Müzesi'nden Bir Urartu Kadın Kemerini; Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı, Doğudan Yükselen Işık Arkeoloji Yazıları, İstanbul, Turkey, 2007, page 213, drawing 1.

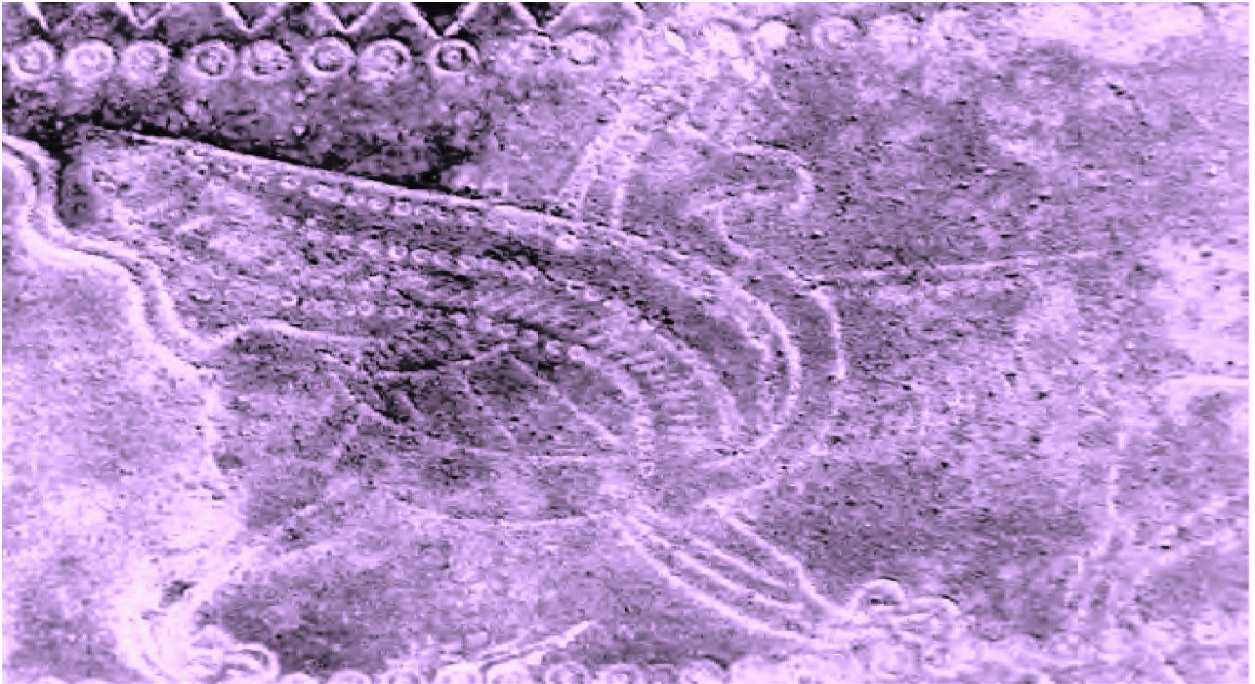
Picture 14. Çavuşoğlu, R.; Urartu Kemerler – Urartian Belts, Rezan Has Museum, İstanbul, page 152, plate I-1-4.

Picture 15. Çavuşoğlu, R.; *Urartu Kemerler – Urartian Belts*, Rezan Has Museum, Istanbul, page 152, plate I-5-9.

Picture 16. Çavuşoğlu, R.; *Urartu Kemerler – Urartian Belts*, Rezan Has Museum, Istanbul, page 152, plate X-1-7.

Picture 17. Çavuşoğlu, R.; *Urartu Kemerler – Urartian Belts*, Rezan Has Museum, Istanbul, page 152, plate X-8-22.

PICTURES

Picture 1. The photo image of winged (composite) mythological beast with body, legs, paws and tail of a lion, abstract wings and head of the eagle with high-raised cockade and long sharp beak; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

Picture 2. The photo image of another, slimmer type of winged (composite) mythological beast with body, legs, paws of a lion, abstract tail and wings, long neck and head of the eagle with high-raised cockade and long sharp beak; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

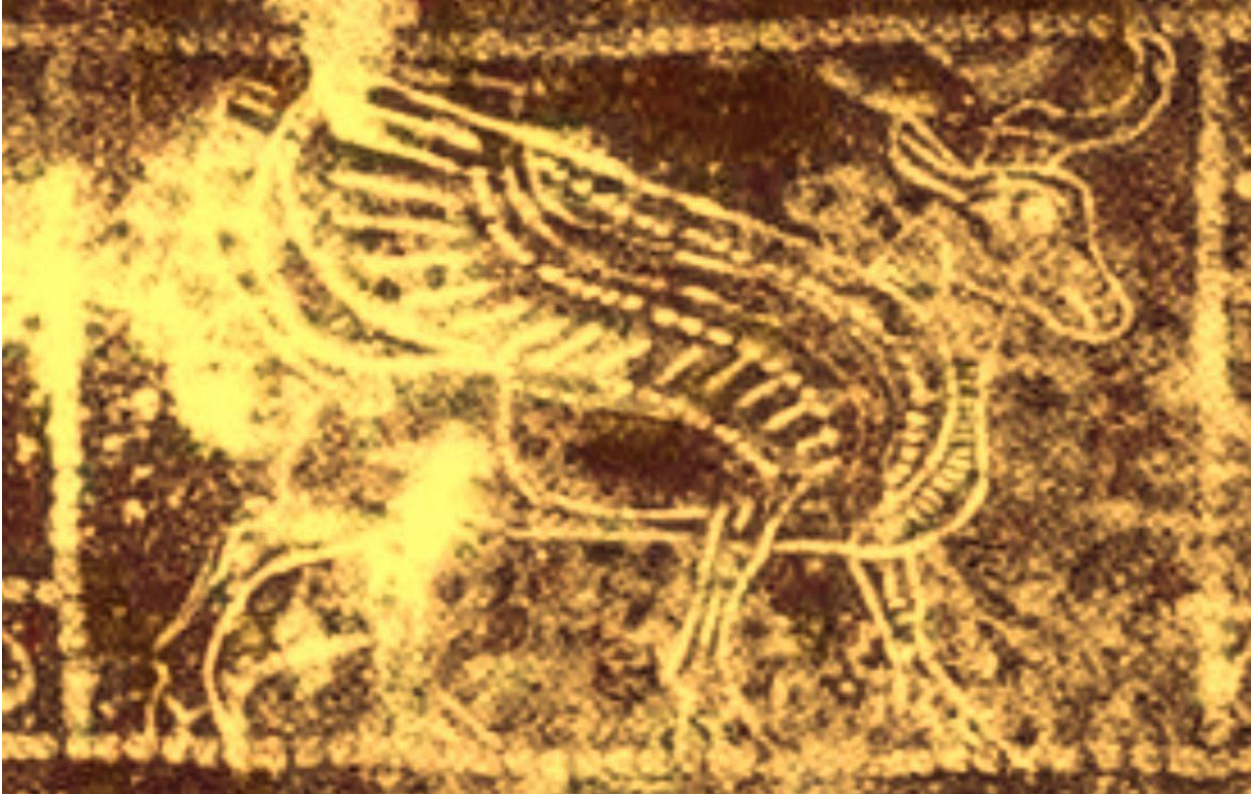
Picture 3. The photo image of similar eagle-headed winged (composite) mythological beast praying on or accepting another animal (simple) – a mountain goat as a homage or sacrificial donation; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

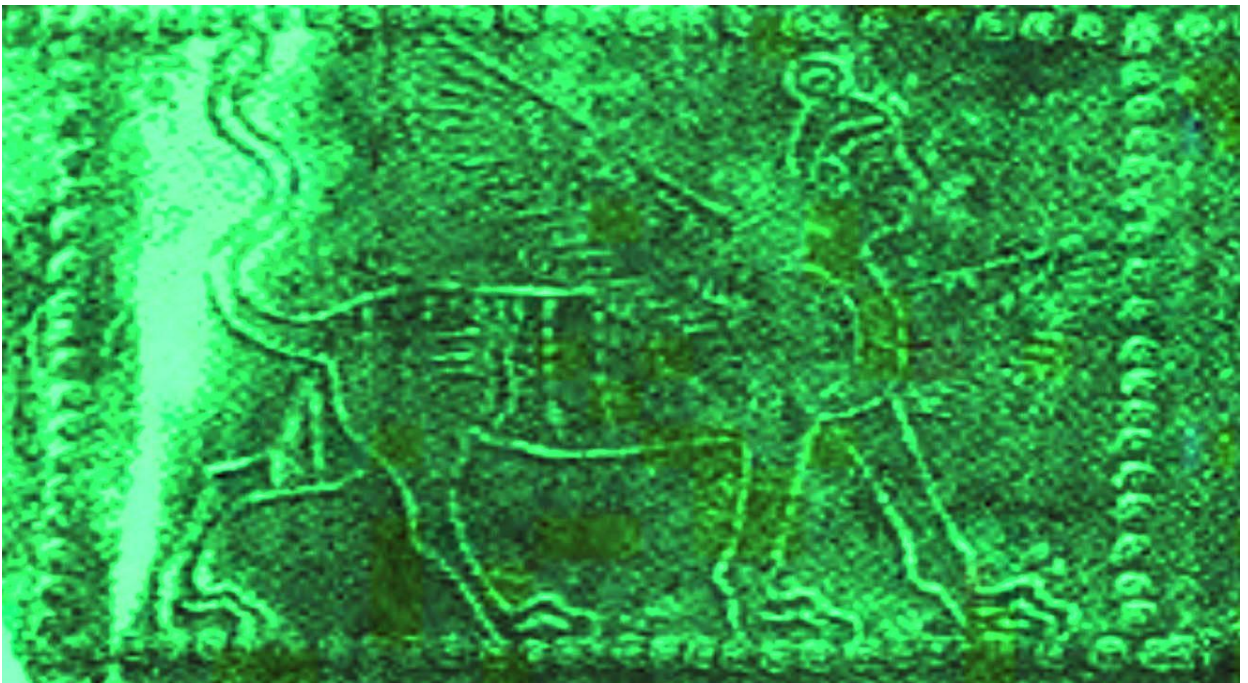
Photo 4. The photo image of two mythological (composite) birds made of lion's legs and paws, tail and body of the fish, long necks, bird's heads with high raised cockade and long curved beaks, birds are standing by symmetrically opposing each other; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

Picture 5. The photo image of three mythological (composite) birds made of tail and body of the fish, semi-abstract wings, medium necks, bird's bare heads with long curved beaks; bird's long wings are flapped in lower and higher positions; birds are moving from left to right in an organized manner; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

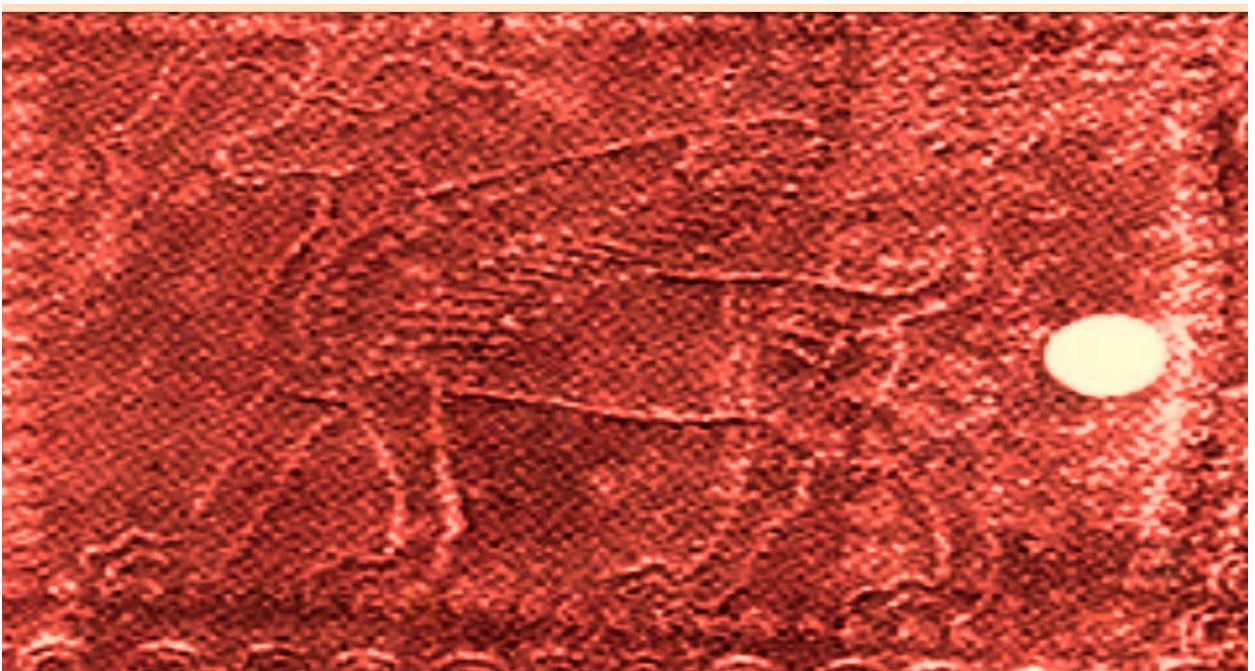
Picture 6. The photo image of winged (composite) mythological beast with body, legs, tail and head of the bull with high raised sharp horns and abstracted wings of divine nature; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

Picture 7. The photo image of winged (composite) mythological creature with body, legs, tail of the lion, flapped abstract wings of divine nature and head of the human with hat-crown with raised horn and celestial disk; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

Picture 8. The photo image of similar winged (composite) mythological creature with body, legs, tail of the lion, flapped abstract wings of divine nature and head of the human with high raised horn and ceremonial beard, with another similar creature nearby; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

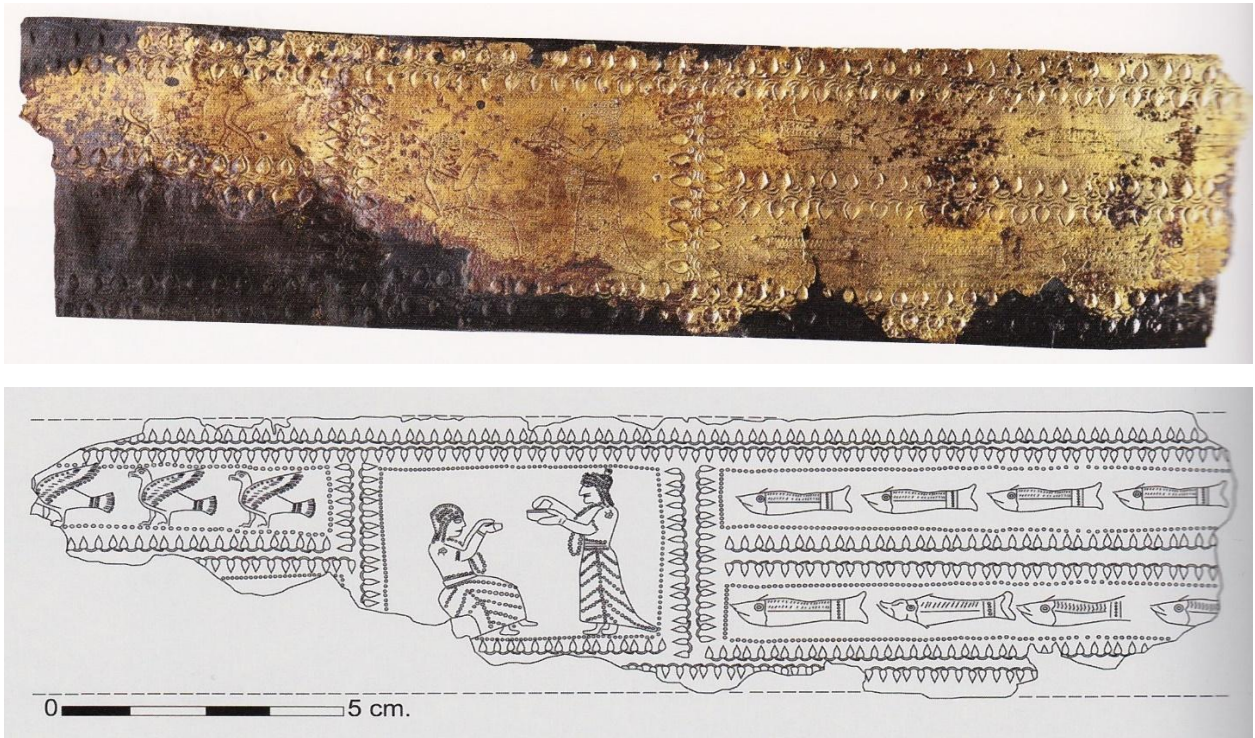
Picture 9. The photo image of winged (composite) mythological beast with body, legs of the lion, flapped abstract wings of divine nature and head of the goat with high raised sharp horns; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

Picture 10. The photo image of winged (composite) mythological beasts with legs, bodies, tails and heads of mountain goats with high concave horns and abstract flapped wings of divine nature. Two mythological animals are standing in front of Sacred Tree, symmetrically opposed to each other, slightly leaning over with upper legs in a symbolical pose of worshipping obedience; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

Picture 11. The photo image of similar winged (composite) mythological beasts with legs, unnaturally unproportioned bodies, tails and heads of mountain goats with sharp concave horns and abstractly attached shorts stylized wings of divine nature. Two mythological animals are standing in front of Sacred Tree, symmetrically opposed to each other, slightly bending knees in a symbolical pose of worshipping obedience; from the iconographical composition of the Urartian Ritual-Worshipping Belt.

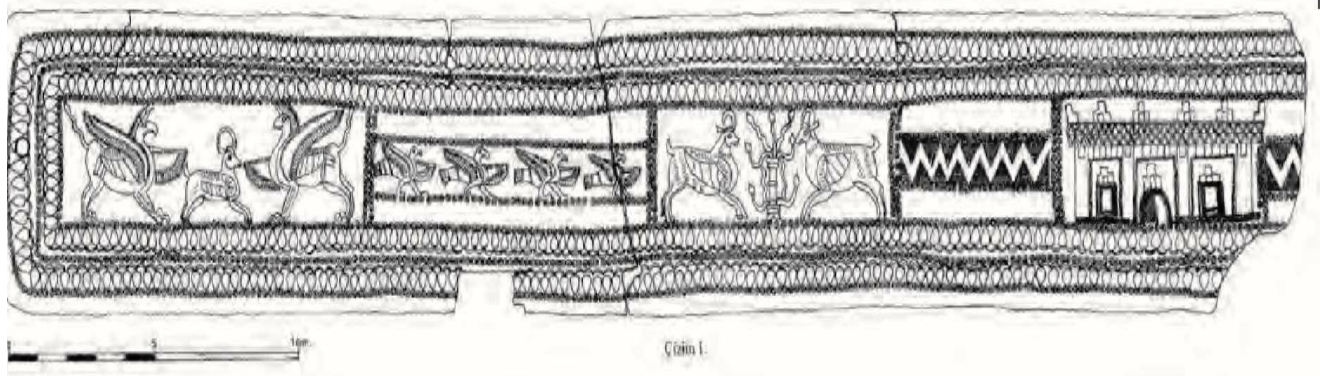
Picture 12. The photo image and the drawing of the Urartian Ritual-Worshipping Belt from Rezan Has Museum (Istanbul, Turkey) collection, with iconographic depictions of imaginary fishes, mythological birds and two female attendants performing a ritual ceremony with praying and drinking from a ceremonial cup.

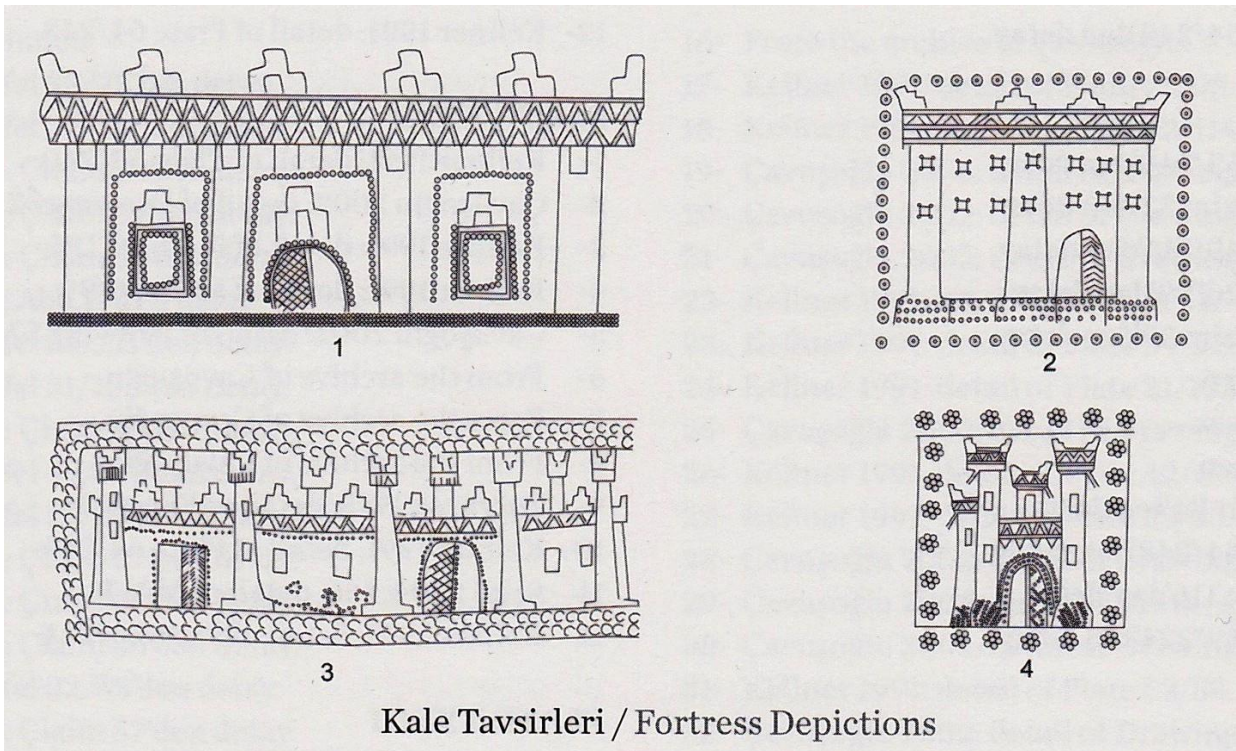
Picture 12a. The photo image of imaginary fishes with abstract tails, oblong bodies, scales only on the upper side of the body and unusual faces with long sharp noses, swimming in a two-line order; detail from the belt presented above.

Picture 12b. The photo image of a ritual ceremony performed by two female attendants, one is drinking from ceremonial cup and the other one is bestowing the holy gift for spirits, souls, gods and divinities; detail from the belt presented above.

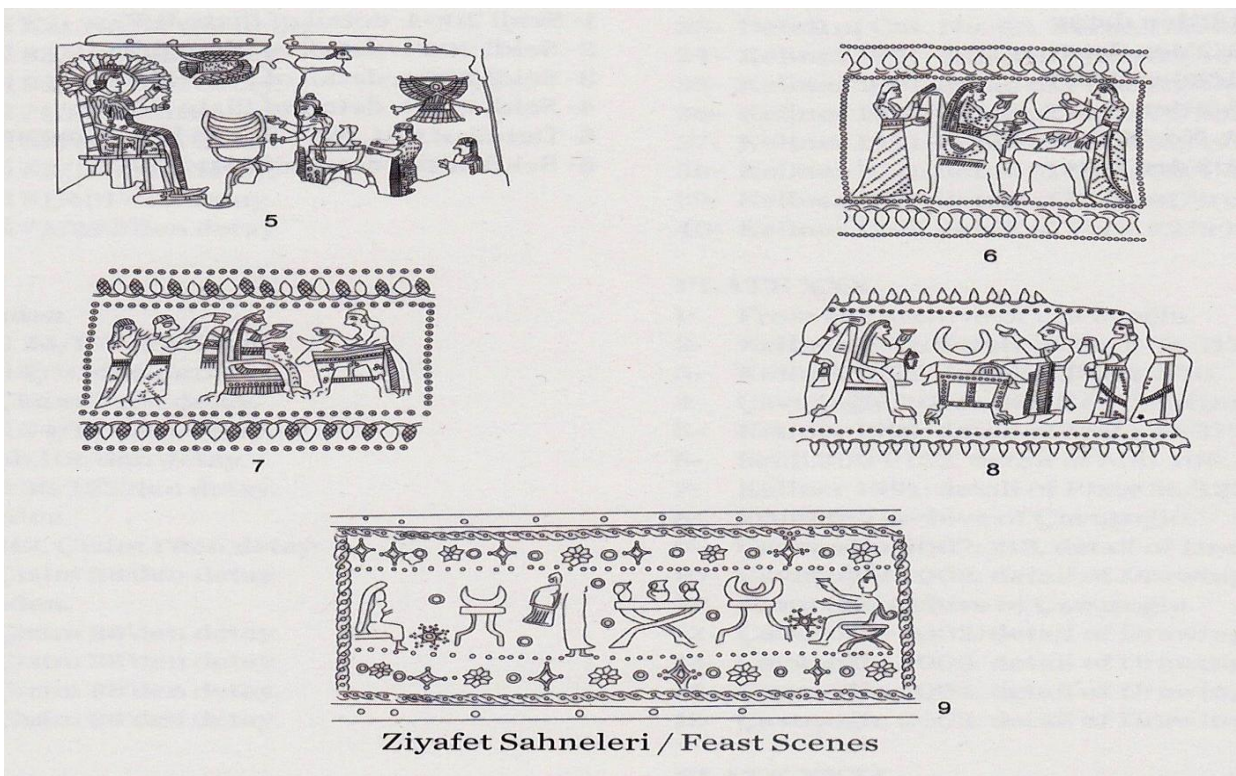

Picture 13. The schematic drawing of an Urartian bronze Ritual-Worshipping Belt with various thematic narratives and iconographical motives: two winged (composite) mythological eagle beasts are accepting as a homage the sacrificial (simple) animal in a form of a mountain goat, there are four winged (composite) mythological birds moving from left to right, two winged (composite) mythological goats are bowing and bending their knees before the Sacred Tree, thick zigzag motif separates the rest of belt from the architectural landscape with images of a castle-fortress.

Kale Tavsirleri / Fortress Depictions

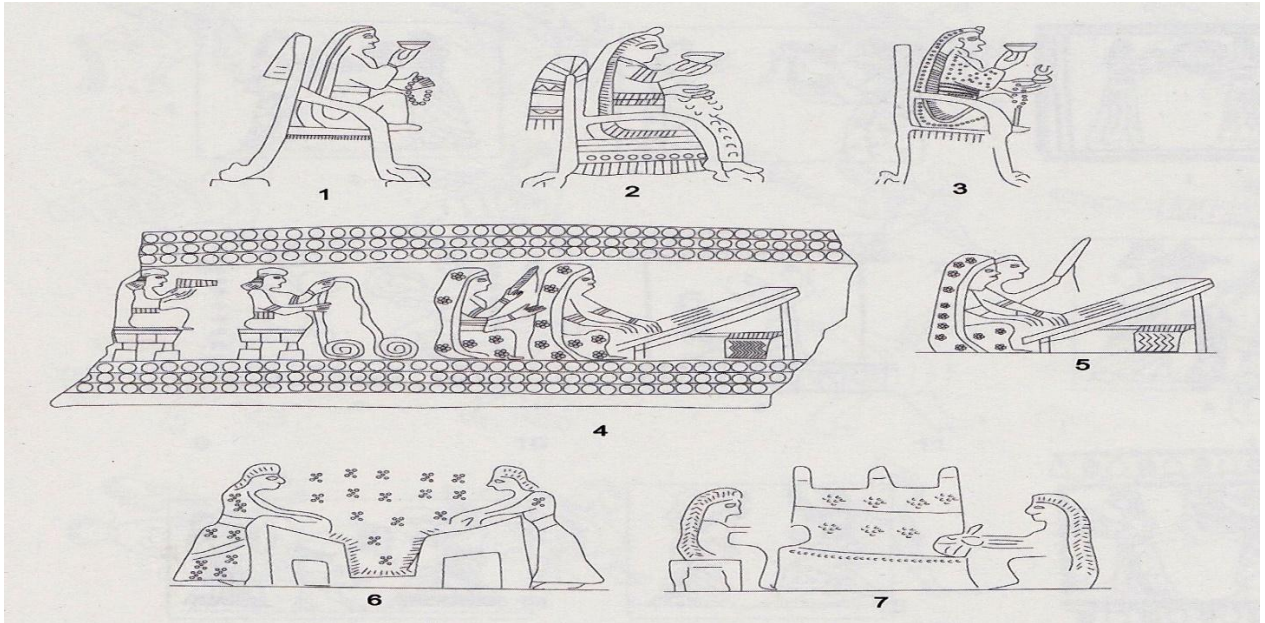
Picture 14. The drawings of various examples of architectural constructions found in the iconography of Urartian Ritual-Worshipping Belts, including depictions of castle-fortresses with diverse details – inner and outer towers, reinforced roofs, buttresses with three-stepped design, door-gates, windows and architectural decorations.

Ziyafet Sahneleri / Feast Scenes

Picture 15. The drawings of various examples of banquet and feasts scenes from the iconographical examples of Urartian Ritual-Worshipping Belts, with the inclusion of themes and narratives of conducting rituals, organizing ceremonies with actions of worshipping,

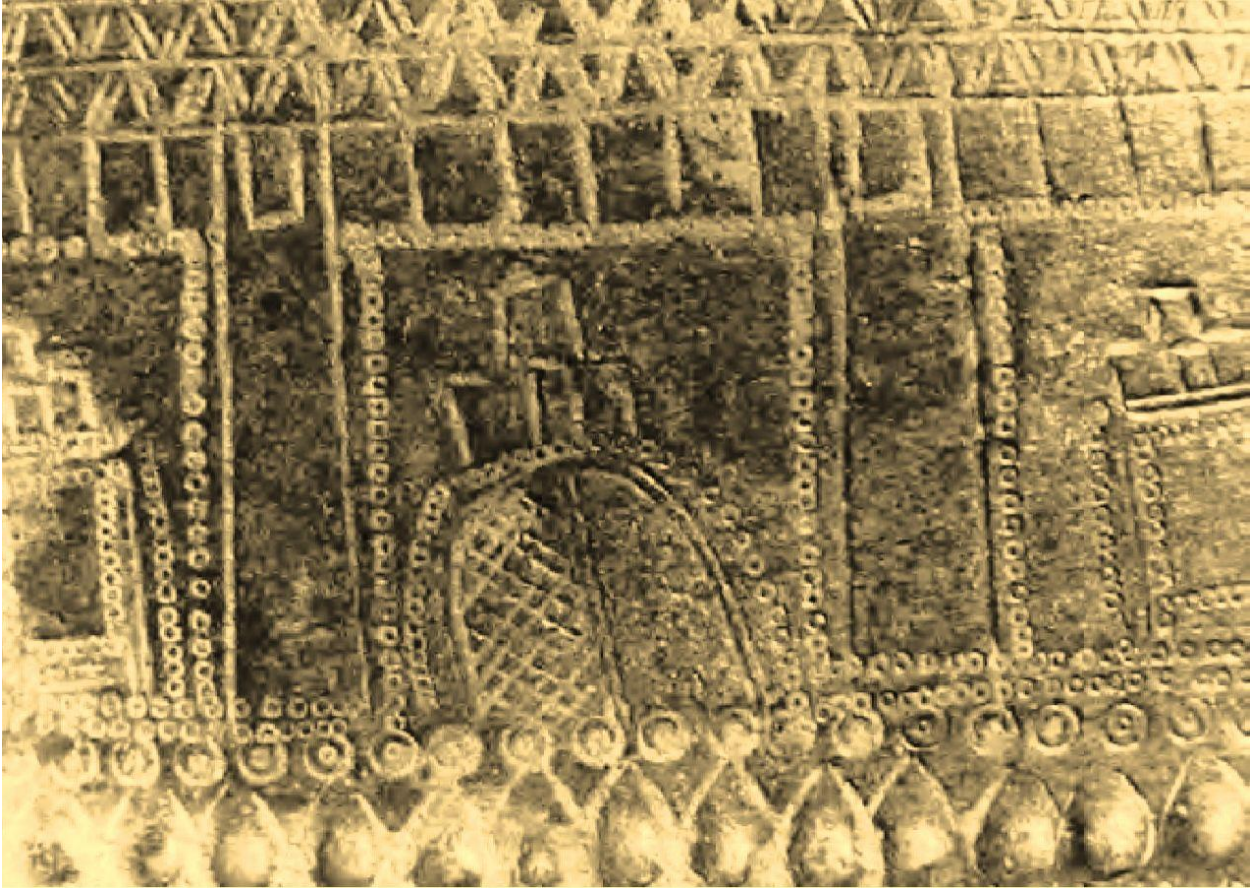
praying, making intimate wishes to spirits, souls, divinities and gods with the help of sacral objects, as well as other actions.

Picture 16. The drawings of various examples of women activities from the iconographical examples of Urartian Ritual-Worshipping Belts, with the inclusion of themes and narratives of goddesses (queens) sitting in a throne and drinking from a ceremonial cup, women weaving a loom, baking a bread and preparing food, as well as other doing other actions.

Picture 17. The drawings of various examples of women portrayals from the iconographical examples of Urartian Ritual-Worshipping Belts, with the inclusion of portraits with diverse objects and performing modes – holding ritual cups and ceremonial buckets and praying, dancing and playing on different musical instruments – handheld drums, tambourines, riqs, flutes, lyres, citars, guitars, thars, sazes and other unknown instruments.

Picture 18. The remarkable detail of an architectural ensemble from the scenery of Urartian Ritual-worshipping Belt: structural parts of the castle-fortress – the wall, parts of the reinforced roof, rectangular windows and door-gates with buttresses on top that are decorated with symbolic tower-shaped entrances of sacral symbolic significance.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 455-480

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 26. 10. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 05. 12. 2018

KURULUŞ, YÜKSELİŞ VE ÇÖKÜŞÜ İLE ROMA'NIN MESOPOTAMIA'DAKİ SON VARLIK GÖSTERGESİ: DARA (ANASTASIOPOLIS- IUSTINIANA NOVA)*

THE ESTABLISHMENT, THE RISE AND THE COLLAPSE OF THE LAST PRESENCE SIGN OF ROME IN MESOPOTAMIA: DARA (ANASTASIOPOLIS- IUSTINIANA NOVA)

Murat TOSUN**

Özet

Dara tarihi kayıtlarda ilk kez Parth Kralı I. Arsakes'in kurduğu bir kent olarak aktarılmaktadır. Erken Roma Dönemi'nde küçük bir yerleşim olan kent, İmparator Anastasius Dönemi'nde Anastasiopolis adlı bir garnizon olarak kurulduktan sonra Roma için Mesopotamia'da Sasaniler'e karşı ilk savunma ve bu coğrafyadaki son varlık göstergesi olmuştur. 6. yüzyılın en büyük iki imparatorluğu arasında pek çok çekişmeye sahne olmuş kent, Romalılar tarafından kuruluşundan yaklaşık 70 yıl sonra Sasanilerin eline geçmiştir. Kent, kuruluşundan yükselişine kadar iki imparatorluğun güç göstergesinin temsili olmuştur. 6. yüzyıl sonları ile 7. yüzyıl

* Bu makale, "Dara (Anastasiopolis) Roma, Geç Antik-Erken Hıristiyanlık Dönem Seramikleri" adlı çalışması halen devam eden doktora tezinin tarihi ve coğrafyasını anlattığımız bölümünü içermektedir. 2018 yılı Dara (Anastasiopolis) kazılarında çalışmama imkân sağlayan ve seramik buluntularını doktora tezi olarak çalışmama hem izin hem de destek veren Mardin Müzesi Müdürü Nihat ERDOĞAN'a teşekkürü bir borç bilir, ayrıca hem İngilizce özet yazımında hem de bazı kaynakları çevirirken danıştığım Arkeolog (MA) Ahu CEZİKER'e de teşekkür ederim.

** Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Programı, Doktora (PhD) öğrencisi. E-mail adresi: muratsn@windowslive.com

başlarında iki imparatorluk arasında el değiştiren kent, 7. yüzyıl ortalarında yeni bir güç olarak doğan Arapların güneyden yeni filizlenmiş bir dini yaymak ve yeni fetihler gerçekleştirmek arzusu sonucu düşmüştür. Dara eski önemini yitirse de Ortaçağ Dönemi boyunca kısmen stratejik konumunu koruyabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dara, Garnizon, Mesopotamia, Roma, Sasani.

Abstract

Dara mentioned first time in the historical records as a city established by the Arsakes I. The city was a small settlement in the Early Roman Period. After the establishment of a Anastasiopolis garrison during the Emperor Anastasius Period the city considered as the first defense line against the Sassanids in Mesopotamia and the last sign of its existence for the Rome. The city, which had witnessed many conflicts between the two greatest empire of the sixth century, was captured by the Sassanids about 70 years after the establishment by Romans. From its foundation to its ascension the city was a representation of the power indicator of the two empires. The city changed hands between the two empires at the end of the 6th century and early 7th century. The city fell as a result of the desire of the Arabs as a new power in the mid-7th century to spread a new religion from the south and to make new conquests. Even Dara had lost its importance, the city was still able to maintain his strategic position during the Middle Ages.

Keywords: Dara, Garrison, Mesopotamia, Rome, Sassanid.

1. GİRİŞ

Büyük İskender'in Persler ile mücadelesi sırasında Doğu medeniyetinin daha yakından tanınması, büyük ticaret yolları ve Doğu'nun zenginliklerinin fark edilmesi; Büyük İskender'in ardında parçalanmış, çoğunlukla da Doğululaşmış ardıllarına büyük bir miras olarak kalmıştı. Bu durumdan da etkilenmiş olan Roma, önce Anadolu ardından da Mesopotamia'da güç unsurları oluşturarak olabildiğince sınırlarını genişletip hem yeni toprak kazanımları ile vergi gelirlerini arttırmak hem de kendi dönemi içerisindeki diğer bir süper güç olan Parth ve ardılı Sasani İmparatorluklarını olabildiğince doğuda tutabilmek amaçlı faaliyetlerde bulunmuştur. Öyle ki Roma özellikle Mesopotamia'da her toprak kazanımında bu bölgede kalıcı olabilmek için yeni üsler ve garnizon noktaları yaparak hâkimiyet alanını genişletmek istemiştir. Özellikle 2. yüzyıl başlarından 4. yüzyıl ortalarına kadar Roma İmparatorluğu'nun Mesopotamia'daki ana üssü ve sınır garnizonu görevini üstlenen Nisibis (Nusaybin), Roma'nın en büyük düşmanı Sasaniler'in eline geçtikten sonra Roma, Mesopotamia'daki üstünlüğünü kaybetmeye başladı. Özellikle 4. yüzyıl başlarında yaşanan Hıristiyanlık dininin Roma tarafından önce serbest bırakılıp ardından da aynı yüzyılın sonlarına doğru resmi din olarak benimsemesi ile devlet yapısı yeni bir anlayışa bürünmüş ve doğu-batı olarak ayrılmıştır. 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinde batıyı tamamen kaybeden Roma, doğuda olabildiğince güçlü olmaya gayret göstermiş ve bu dönemde özellikle doğuda Sasani İmparatorluğu'na karşı üstünlüğü yeniden ele geçirmek amaçlı yeni üsler ve garnizonlar kurmaya çalışarak eski gücüne ulaşmayı hedeflemiştir. 6. yüzyılın

hemen başlarında da bu planları uygulamaya koyan Roma, İmparator I. Anastasius (491-518) öncüllüğünde Mesopotamia'da kalıcı olmak için Dara'yı (Anastasiopolis) Sasanilere karşı sınır garnizonu olarak kurmuştur.

Dara (Anastasiopolis), Mardin'in 30km güneydoğusunda, Nusaybin'in 18km kuzeybatısında ve Suriye'deki Amuda kentinin 7km kuzeyinde bulunmaktadır. Coğrafi olarak Mesopotamia Ovası'nın kuzeyindeki Tur Abdin Dağları'nın güney eteğinde ve Mesopotamia ovasına hâkim konumdur¹. Su kaynakları bakımından yakın zamana kadar oldukça zengin² olan Dara'nın (Anastasiopolis) yaklaşık 5km kuzeyinde günümüz Yardere (Kurdîs) Köyü'nden doğmakta olan Kordîs Deresi³, surlar ile çevrili olan kentin tam ortasından geçmekteydi⁴ (**Resim 1**). Coğrafi yönden ticaret ile bağlantılı olarak kültürel ilişkilerin merkezi denilebilecek bir konuma da sahip olan kent, tarihi İpek Yolu'nun çok yakınında konumlanmaktadır. Dara (Anastasiopolis), 6. yüzyılın başlarında daha merkezi bir konum oluşturan ve Sasanilerin elinde bulunan Nisibîs'e (Nusaybin) karşılık, hem askeri hem de ticari rekabet oluşturmaya ve bir garnizon kenti olarak Romalılar tarafından coğrafi üstünlüğü Sasaniler'den geri kazanmak amaçlı oluşturulmuş bir kenttir⁵. Bu coğrafi konuma sahip kent, Romalılar için önemli bir askeri bir garnizon olması yanı sıra, kuzeyde Karadeniz kıyılarından Kafkasya'ya, güneyde Basra Körfezi'nden Doğu Akdeniz kıyılarına uzanan ticaret yolları ile kültürler arası alışverişin bağlantı noktasında yer almasıyla da önemli bir yerleşim olma görevini üstlenmiştir⁶.

Bu makalede Dara'nın (Anastasiopolis) mevcut konumu, tarihsel süreç içerisindeki kuruluş, yükseliş, çöküş süreci ve ardından İslami Dönem'de yeniden toparlanma serüveni antik kaynaklar, modern kaynaklar, epigrafik belgeler, arkeolojik malzemeler ve biraz da Yukarı Mesopotamia Bölgesi'ndeki son yapılan araştırmalar ışığında değerlendirilerek bir sonuç ortaya çıkarılmıştır.

2. KENTİN KURULUŞ AŞAMASI

İmparator I. Anastasius zamanına (491-518) tarihlenen ve antik kaynaklarda Dara olarak bilinen kent, Yunanca bir terim olan Daras olarak geçmektedir⁷. Dara ismi ve kuruluşu hakkındaki en eski kaynak, MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Gnaeus Pompeius Trogus'un yazdıklarıdır. Gnaeus Pompeius Trogus'un kitabı ve içindekiler hakkındaki derlenmiş bilgiler, 3. yüzyılda yaşamış olan Marcus Iunianus Iustinus Frontinus adlı Romalı tarihçi tarafından "Epitome Historiarum Philippicarum Pompeii Trogi" adlı kitap ile günümüze gelebilmiştir. Iustinus, Dara hakkında bize şu bilgileri aktarmaktadır:

"...Arsakes Parth devletini kurdu, askerler topladı, kaleler inşa etti ve kentlerini güçlendirdi. Zapaortenon Dağı'nda Dara diye adlandırılan bir şehir

¹ Can-Erdoğan 2014: 348.

² Dara'nın 5km kadar kuzeyinde yer alan Yardere Köyü'nde halen bir dere şeklinde akan su, yatağının değişmiş veya değiştirilmiş olmasından dolayı tamamen kurumuştur.

³ Dara'nın (Anastasiopolis) yaklaşık 5km kuzeyindeki Yardere (eski adı Kurdîs) Köyü'nden gelen derenin adı, Procopius'da Kordîs olarak geçer. Bkz. Procopius, De Aedificiis: II.2.1-7.

⁴ Ahunbay 1991: 391-392

⁵ Ahunbay 1991: 391.

⁶ Özellikle doğudan gelen tüm malların gümrük görevini üstlenen Sasaniler'in elindeki Nisibîs (Nusaybin), Romalılar'ı her ne kadar askeri anlamda zayıflattığı düşünülse de daha çok ticari anlamda zayıflattığı oldukça açıktır. Romalılar'ın bu durum karşısında Dara'yı (Anastasiopolis) inşa ederek askeri anlamda büyük bir tedbir alması yanı sıra batıdan gelen malların gümrük görevini üstlenmesi amaçlı yapmış olduğu da anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ersoy 2015: 33-42.

⁷ Marcellinus Comes, Chronicle: 518. 11. 3; Croke 1984, 84-85.

kurdu ki, hiçbir yer bu yerden daha güvenli veya daha hoş olamazdı. Çünkü savunulmasına ihtiyaç duyulmayan, pozisyonu güçlü dik kayalar ile kuşatılmış ve bu yerin etrafındaki bereketli topraklarından elde edilen ürünleri depolanıyordu. O kadar bol miktarda akarsu ile beslenen kaynaklar ve o kadar çok ağaçlık vardı ki bir avın takibinin tüm hazları ile doluydu”⁸.

Antik kaynaklarda da belirtildiği gibi Dara'nın (Anastasiopolis) Anastasius Dönemi'nde (491-518) ilk kez iskân edilmiş bir yer olmayıp çok daha önceden de iskâna uğramış bir yerleşim yeri olduğu ve kazılarda da daha erken dönemlere ait buluntuların⁹ ele geçmesinden anlaşılmaktadır¹⁰. Dara'nın kuruluşu sırasında köy niteliğinde küçük bir yerleşme bulunduğu da düşünülmektedir¹¹. Dara isminin eski Pers kralları olan “Darius”dan türemiş olan Darab ismi ile ilişkili olduğu da varsayılmaktadır¹². Bazı eski kaynaklarda da Dara'nın Pers Kralı III. Darius'un (MÖ 336-330) Büyük İskender'e (MÖ 336-323) karşı yaptığı savaşta öldüğü yer olarak belirtilir¹³. 13. yüzyılda yaşamış olan Abu'l Farac (Bar Hebraeus), Dara için şöyle söylemektedir:

“Hellen kralı Büyük İskender ile Pers kralı Darius burada savaşmış ve Darius burada ölmüştür. Bu nedenle de buranın ismi Dara'dır.”¹⁴.

Abu'l Farac (Bar Hebraeus) dışında ondan daha önce yaşamış olan 6. yüzyıl tarihçisi Malalas'ta Darius'un burada öldüğünü ve adının kökeninin de Darius'un burada ölmüş olmasından kaynaklı olduğunu aktarır¹⁵. Ayrıca, Darius'un burada ölmüş olduğu düşüncesine bağlı olarak gelişen inanç o kadar yer etmiştir ki kent ismi Anastasiopolis olarak kullanıldığı dönemde bile bizzat İmparator I. Anastasius'un (491-518) şehrin orijinal ismi olan Dara'nın da kullanılmasına izin verdiği bilinmektedir¹⁶.

3. KENTİN BİR GARNİZON KENTE DÖNÜŞÜMÜ (ANASTASIOPOLIS)

507 yılında kurulmuş olduğu bilinmekle beraber büyük bir garnizon kenti olan Dara (Anastasiopolis), kurulmadan çok daha önce ilk olarak MÖ 68'de, Pontus Kralı IV. Mithridates ve Armenialılar üzerine sefere çıkan Romalı general L. Licinius Lucullus tarafından fethedilmiş; ancak generalin bölgeden çekilmesiyle bölge yeniden Armenialılar'ın eline geçmiştir¹⁷. Traianus Dönemi'nde (98-117) Parthlar ile Romalılar arasındaki çekişmelerin geçtiği¹⁸ bir coğrafyada yer alan Dara, bu dönemde küçük bir yerleşim yeri olup 18km güneydoğusunda yer alan Nisibis'in (Nusaybin) ilk kez Roma İmparatoru I.

⁸ Iustinus: 41.5.1-4. Kitabın 1494 tarihli yayını için bkz. <https://archive.org/details/A335117/page/n15>. 26.09.2018 tarihli İnternet erişimi İngilizce metin için bkz.

<http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans41.html> veya Latince metin için bkz. https://la.wikisource.org/wiki/Epitoma_Historiarum_Philippicarum_Pompeii_Trogi/XLI.

⁹ Bu buluntular çoğunlukla Hellenistik Döneme tarihlenen seramik malzemelerdir. Ancak, henüz yayınlanmamıştır. Şu an için kazı çalışmalarında da bu dönemi net bir şekilde gösteren bir tabakadan bahsetmek mümkün değildir. Yapılan kazı çalışmalarında sıklıkla Roma Dönemi tabakaları içerisinde ele geçen karışık malzemeler olarak tespit edilebilmiştir. Stratigrafik verilerin belirsizliği hakkında bkz. Özügül 2016: 81.

¹⁰ Can-Erdoğan 2014: 348.

¹¹ Weiskopf 1993: 671; Ahunbay 1991: 391.

¹² Fraser 1842: 198.

¹³ Evagrius: III.XXXVII; Malalas, Chronicle: 16.10; Agapius: 423; Abu'l-Farac: 151.

¹⁴ Abu'l-Farac: 151.

¹⁵ Malalas, Chronicle: 16.10.

¹⁶ Marcellinus Comes, Chronicle: 518.11.3; Croke 1984: 84-85.

¹⁷ Kaçar 2006: 132.

¹⁸ İmparator I. Traianus, Mesopotamia üzerine seferler düzenlemiştir. Bkz. Ergin 2013, 141.

Traianus tarafından fethedilmesiyle¹⁹ Mesopotamia Eyaleti içerisinde yer almıştır²⁰. Roma İmparatoru Septimus Severus Dönemi'nde Nisibis'in (Nusaybin) III. Parth lejyonu²¹ olarak yeniden şekillendirildiği dönemde de Dara küçük bir yerleşim yeri olma özelliğini olasılıkla korumuştur. Roma'nın 2-4. yüzyıllar arasında Parth ve ardılı Sasani Hanedanlıkları arasındaki en önemli sınır hattı oluşturan garnizonu Dara'nın yakın komşusu Nisibis (Nusaybin) idi²². 4. yüzyıl ortalarında Roma ve Sasani rekabeti yoğunlaşmaya başlamış²³ ve Sasani İmparatoru II. Shapur (309-379) önce 359 yılında Amida (Diyarbakır)²⁴ ardından da 360 yılında Singara'yı (Sincar) alması ile Roma İmparatoru Iulianus (361-363) karşı saldırıya geçmiştir²⁵. 363 yılında Roma büyük bir yenilgi aldı ve İmparator Iulianus'ta (361-363) bu savaşta ölmüştür²⁶. Savaş sonrasında yeni İmparator Iovianus (363-364), Sasaniler ile bir anlaşma imzalayarak Nisibis'i (Nusaybin) Sasaniler'e bırakmıştır²⁷. Roma İmparatoru II. Theodosius (408-450) ile Sasani İmparatoru II. Yazdgard (438-457) arasında 441 yılında yapılan anlaşmada her iki tarafında sınır bölgesinde herhangi bir istihkâm kurmaması konusunda anlaşmaya varılmıştır²⁸. Bu antlaşma, Roma'nın doğu sınırındaki mevcut istihkâm alanlarının yeterince korunaklı olmamasından dolayı özellikle Sasaniler'e söz konusu dönem içerisinde saldırı imkânı sunmaktaydı. Roma'nın Tigris (Dicle) Nehri üzerinde yer alan küçük garnizonları²⁹ ile daha da küçük olan karakolları³⁰, savunma hattı

¹⁹ Özellikle Nisibis'in fethi ile birlikte Roma senatosu Traianus'a "Parthicus" ünvanını vermiştir. Bkz. Cassius Dio: LXVIII.28.

²⁰ Kaçar 2006: 132.

²¹ Millar 1993: 122-123; Pollard 2003: 286; Cowan 2003: 24-26.

²² Nisibis (Nusaybin), 238 veya 241 yılında Sasaniler tarafından fethedilmiş ve ardından aynı yüzyılda III. Gordianus (238-244) burayı yeniden ele geçirmiştir. Ancak, 244 yılında tekrar Sasanilerin kontrolü altına girmiştir. Nisibis (Nusaybin) ve çevresi, 298 yılında Sasani İmparatoru I. Narseh (293-302) ile yapılan anlaşma ile Roma İmparatorluğu'na yeniden bağlanmıştır. Özellikle II. Constantius Dönemi'nde (337-361) Sasani İmparatoru II. Shapur (310-379) tarafından 337, 346 ve 350 yıllarında üç defa kuşatılsa da ele geçirilememiştir. 363 yılındaki Roma İmparatoru Iulianus'un (361-363) yenilgisinden sonra Nisibis, Sasanilere geri verilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Demir-Keçiş 2017: 1-29.

²³ Genel olarak 4. yüzyıl ve öncesi bölgedeki Sasani-Roma rekabeti için bkz. Lightfoot 1990: 115-126.

²⁴ Baydur 1982: 47.

²⁵ Baydur 1982: 108.

²⁶ Ölümü hakkında detaylı bilgi için bkz. Baydur 1982: 118-124.

²⁷ Ammianus: 25.7.5-6; Zosimus: 3.29-30; Greatrex-Lieu 2002: 1-13.

²⁸ Mundell 1975: 220; Whitby 1986: 751.

²⁹ Araları birer günlük yürüme mesafesi olan güneydoğudan başlamak üzere Cizre, Cizre'nin 25km kuzeybatısında Iısu, Iısu'nun 20km kuzeyinde Çattepe (Tilli-Tel Fafan), Roma'nın askeri anarşi dönemi olarak da bilinen Asker İmparatorlar Dönemi'nde (235-284) Roma-Parth ya da Roma-Sasani sınırını oluşturmaktaydı. Bkz. Goldsworthy 2000: 132; Sağlamtimur 2014: 29-31, 37, Fig. 4, 10; Ökse vd. 2018: 82; Ünal 2018: 397, 403, Şek. 7.1, 7.4.

³⁰ 2014-2016 yılları arasında saha çalışmasında bulunduğum "Batman İl Sınırları İçinde Kalan Iısu Barajı Etkileşim Alanına Dair Jeomorfolojik ve Arkeolojik Tespitler" adlı projede gözlemeleme şansı bulduğum ve birçoğu kişisel düşüncelerim olan Batman sınırları içerisinde yer alan Hasankeyf (Cepha) Kalesi merkez olmak üzere Mirdese (Kumluca) Kalesi, Doğu-Batı Atlıhan (Kelehe) Kalesi, Gâvur Kalesi, Dezge Tepe Kalesi gibi yerleşimlerin etrafında yoğun olarak gözlenen Geç Antik-Erken Hıristiyanlık Dönem özelliği barındıran kaya mezarları (arcosolium ve khamasorion özellikli mezarlar), dönemi içerisinde bölgenin güvenliğine yönelik karakol mahiyetli alanları olduğunu, Roma'nın Dicle boyunca olan güvenliğini sağlayan ve olası saldırılarda haberleşmeyi de kolaylaştıran noktaları olarak düşünülebilir. Bkz. BİKE I 2017: x, xvi-xviii, 2; BİKE III 2017: 2-5; Kozbe vd. 2017: 396, 400. Ayrıca, yine gözlemeleme fırsatı bulduğum Dicle Vadisi yakınında olmasa da güneyden kuzeye (Güneydoğu Anadolu-Doğu Anadolu) veya doğudan batıya (Doğu Anadolu hattından olasılıkla Amida'ya 'Diyarbakır') olası bir saldırı da haberleşmeyi kolaylaştıran ve bölgenin güvenliğine yönelik karakol mahiyetli yerleşimi olan Hazo (Kozluk) Kalesi, yine kale eteklerinde yer alan Geç Antik-Erken Hıristiyanlık Dönem özelliği barındıran kaya mezarları (arcosolium ve khamasorion özellikli mezarlar) ışığında önemli bir Roma üssü olduğunu düşündürmektedir. Sason ilçesindeki Bozkıran, Pertükan ve Bekse Kaleleri ile Kozluk ilçesindeki Kandil ve Rabat Kaleleri de tıpkı Hazo (Kozluk) Kalesi gibi aynı amaca hizmet eden Roma üsleri şeklinde yorumlanabilir. Bkz. BİKE I 2017: xix. Ancak, yine de Dara (Anastasiopolis) garnizon

oluşturmak için yetersizdi. Ayrıca, Roma'nın Nisibis'i (Nusaybin) kaybetmesi sonrası özellikle Tur Abdin'in güneyi boyunca uzanan bölgede yeterli savunma hattı da bulunmuyordu³¹. Doğuda düzenli bir orduya sahip olmayan Roma ordusunun kalabileceği, yaşayacağı ve askeri amaçlı kullanabileceği büyük kaleleri olmaması ve küçük olan kalelerin de birbirlerine çok uzak olması nedeniyle bir tehlike anında birbirlerine yardım etmeleri oldukça güçlü³². Bu dönemde Roma'nın doğudaki toplam asker sayısı yaklaşık 65.000 kişiydi. Buna karşın Sasaniler herhangi bir Roma üssünü kuşattıklarında bile bu sayıdan daha fazla asker toplamaktaydı³³. 363 yılındaki barış ile Romanın Nisibis'i (Nusaybin) Sasaniler'e terk etmesinden sonra bu kenti yeniden ele geçirebilmek için yapılan yaklaşık 140 yıllık mücadele ardından yaşanan tecrübeler, Romanın Nisibis'i (Nusaybin) geri almak veya Nisibis (Nusaybin) üzerinden gelebilecek Sasani saldırılarına karşı direnebilmek amaçlı güçlü bir garnizonu gerekli kılmaktaydı. Roma'nın doğu sınırında yetersiz bir savunma hattına sahip olduğu Amida'nın (Diyarbakır) kaybedilmesi sonrası daha da netleşmişti³⁴. Bu durum karşısında I. Anastasius (491-518) öncelikle Kuzey Mesopotamia'nın en önemli kentlerinden birisi olan Amida'yı (Diyarbakır) 504 yılında para karşılığında Sasaniler'den geri alarak 506 yılında yedi yıllık bir barış antlaşması imzaladı³⁵. Nisibis'e (Nusaybin) yakın konumda yer alan Dara ve Ammodis (Amuda) kentleri üzerinde yapılan gözlemler sonucunda İmparator I. Anastasius'a (491-518) danışılmış ve su kaynaklarının bol ve doğal savunmaya uygun pozisyonu sebebiyle Dara³⁶, imparator tarafından sınır istihkâmı olmaya

kentinden önce kurulmuş ve Yukarı Mesopotamia'yı savunmada yetersiz kalmış olma olasılığını yakın bulduğumuz yukarıda adı geçen karakol mahiyetli kalelerin 6. yüzyıl yazarı olan Procopius'un bahsettiği İmparator I. Iustinianus'un (527-565) Amida (Diyarbakır) yolu boyunca dağların tepelerine inşa ettirdiği Basileon olarak adlandırılan ikinci dereceden önemli kaleler sayesinde Mesopotamia'nın Sasaniler için ulaşılamaz olduğunu vurguladığı noktaların olabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Bkz. Procopius, *De Aedificiis*: II.4.14-22. Yukarıdaki verileri dayanak olarak sunduğumuz Geç Antik-Erken Hıristiyanlık Dönem mezarları bizim bu yargıyı yapmamızı yüksek bir olasılık olarak sunmamıza imkân verse de bahsi geçen kaleler etrafında yapılan gözlemler dışında kapsamlı yüzey araştırmaları veya kazı çalışmaları ile ele geçecek malzemeler, bu noktada daha kesin yargılarda bulunmamızı sağlayacaktır. Aksi takdirde malzeme değerlendirmeleri ele alınmadan yapılan araştırmalar ile birlikte bu tür kalelerin kuruluşu, eteğinde bulunan mezarların Urartu mezarları gibi düşünülerek Erken Demir Çağı kaleleri gibi yorumlanmasına da sebep olmaktadır. Bkz. Boran 2005: 27.

³¹ Nisibis'ten (Nusaybin) Amida'ya (Diyarbakır) kadar olan hat boyunca özellikle 4-5. yüzyıl içerisinde ciddi bir garnizon yerleşimi yoktur. Yukarı Mesopotamia'da 4. yüzyılda eyalet merkezi olarak kullanılmış olan Amida (Diyarbakır), 330, 338 veya 349 yıllarında genişletilerek yeniden inşa edilmiştir. Bkz. Parla 2005: 59-60. Bu durum özellikle Nisibis'in (Nusaybin) Sasaniler'e kaybedilme olasılığı düşünülerek Sasaniler'in daha batıda yer alan Amida'da (Diyarbakır) durdurulması amacıyla eyalet merkezinin güçlendirilmiş olmasıyla alakalı gibi görünmektedir. Ayrıca, Amida'nın (Diyarbakır) Nisibis'in (Nusaybin) düşmesi sonrası 363, 367 veya 375 yıllarında da genişletilmiş olabileceği de düşünülmektedir. Bkz. Gabriel 1940: 180-181. Bu durumda Nisibis'in (Nusaybin) kaybedilmesi sonrası Yukarı Mesopotamia'da kalıcı olmak isteyen Roma'nın en azından Amida'yı (Diyarbakır) güçlendirerek Sasaniler'e karşı hem ilk savunma hem de ilk saldırı merkezi olarak bu dönemde Amida'nın (Diyarbakır) yeniden şekillendirildiğini ortaya koymaktadır.

³² Bkz. dipnot 29-30.

³³ Greatrex 1998: 32; Martin 2006: 143.

³⁴ Amida'nın (Diyarbakır) kaybedilmesi Küçük Asia'nın korunması adına doğuda yeni takviye kalelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bkz. Crow 2017: 9, 16-18.

³⁵ I. Anastasius Dönemi'nde (491-518) Kuzey Mesopotamia'nın en önemli kentlerinden birisi olan Amida'yı (Diyarbakır) 504 yılında 1000 libre altın karşılığında Sasaniler'den geri aldılar. Sasaniler ile 506 yılında yedi yıllık bir barış antlaşması yapan Roma İmparatorluğu, bu durumdan yararlanarak Sasaniler'in elinde olan Nisibis (Nusaybin) kenti sınırına bir denge oluşturacak küçük bir köy yerleşimi olan Dara'yı bir garnizon yapmaya karar vermeleri de işte bu hadise ile mümkün olmuştur. Bkz. Evagrius: III.XXXVII; Zachariah, *Chronicle*: VII.6; Malalas *Chronicle*: 16.10; Croke-Crow 1983: 143-169; Butcher 2003: 69.

³⁶ Dara'nın İmparator I. Anastasius'dan (491-518) önceki dönemi hakkında yeterli bilginin fazla olmaması ve henüz kazılarda da net bir yapı kalıntısı ile karşılaşılma olasılığına karşın Dara'nın küçük bir yerleşime sahip olduğu Nisibis'in (Nusaybin) yeniden alınmak amaçlı I. Anastasius'a (491-518) Dara ve Ammodis (Amuda)

uygun görülmüştür. I. Anastasius (491-518), hali hazırdaki ortamdan da yararlanarak Sasaniler'in elinde olan Nisibis'e (Nusaybin) çok yakın konumdaki Dara'yı 507 yılında güçlü bir garnizon olarak inşa ettirmiştir³⁷. Bu dönemde doğu sınırlarında Hun tehdidiyle karşı karşıya olan Sasaniler ise I. Anastasius'un (491-518) Dara'da garnizon kurmasına engel olamamıştır. İmparator, Dara'nın inşasının ardından kendi adıyla Anastasiopolis olarak onurlandırdığı kenti metropolis statüsüne getirerek Mesopotamia Bölgesi'nin yönetim ve idare merkezini de Dara (Anastasiopolis) yapmıştır ve ilk yönetici olarak da Timostratus'u atamıştır³⁸. Kısa bir sürede yapımı tamamlanan Dara (Anastasiopolis), Romalılar için Kuzey Mesopotamia'daki en önemli sınır karakolu olmuştur³⁹.

Dara'nın (Anastasiopolis) Romalılar tarafından bir garnizon kenti olarak kuruluşu hakkında iki önemli Süryanice anlatı vardır: Piskopos Joshua (Chronicle) ve Piskopos Zachariah'ın Vakayinameleri (Chronicle). Dara (Anastasiopolis) kurulmadan önce Zachariah'ın metinleri şunları belirtmektedir:

“Nisibis'i ele geçirmek kolay değildi... Çünkü hazırda hiç kuşatma silahları ve dinlenme için çekilecekleri yerleri yoktu, çünkü kaleler uzakta kalıyordu ve orduyu alacak kadar büyük değildi ve bu kalelerde bulunan su ve gıda ikmali yeterli değildi.”⁴⁰.

Bu metinden de anlaşılacağı üzere Nisibis'i almak ve Nisibis üzerinde devamlı bir yeniden ele geçirme niyetiyle Dara'nın (Anastasiopolis) yapılmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Dara'nın (Anastasiopolis) kuruluşu için titiz bir çalışmanın olduğunu ve bu aşamada güvenilir kişilere ihtiyaç duyulduğunu Zachariah'ın şu metinlerinden anlamaktayız:

“Generallerden bazıları Dara'nın uygun olacağını, diğer bazıları da Ammodis'in uygun olacağını beyan ettiler. O sırada imparator, Amida piskoposu Thomas'a bir mesajla birlikte plan çizen mühendisler gönderdi. İmparator ve devlet büyükleri Dara'nın bir şehir olarak inşa edilmesinde fikir birliği sağladılar. Bu dönemde çalışkan akıllı bir adam olarak Felicissimus komutandı ve ağgözlü değildi. Bilakis dürüsttü ve fakirin ve köylülerin arkadaşıydı. Kral Kavad, o sırada Tamoraye ve ülkesinin diğer düşmanlarıyla savaşıyordu. İmparator, piskoposa kiliseye ait köyün (Dara'nın) fiyatı olarak altın verdi ve piskopos onu maliye için aldı. İmparator, onun içindeki bütün köleleri azad etti ve şehrin kilisesinin inşası için altın verdi. O, ayrıca piskoposun her ne ihtiyacı olursa cömertçe vereceğine dair yeminle söz verdi”⁴¹.

Zachariah, Dara'nın (Anastasiopolis) kuruluş aşamasında çok fazla işçi çalıştırılarak harcamalar yapıldığını ve buna ek olarak kentin kuruluş aşamasında birçok sanatkâr ve işçinin Dara'ya (Anastasiopolis) akın ettiğini şu sözlerle aktarmaktadır:

“İmparator, talimatı doğrultusunda şehrin geciktirilmeksizin inşa

köylerinden birisinin garnizon olarak önerilmesinden de anlaşılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Zachariah, Chronicle: VII.6; Croke 1984: 83.

³⁷ Stein 1968: 100-101; Lawrence 1983: 188; Ahunbay 1991: 391.

³⁸ Mundell 1975: 220; Whitby 1986: 751.

³⁹ Zachariah, Chronicle: VII.6a-g.

⁴⁰ Zachariah, Chronicle: VII.6a.

⁴¹ Zachariah, Chronicle: VII.6.

edilmesini emretti ve sanatkârlardan oraya malzeme yığmak isteyen köylülerden de yararlanılmasını emretti ve oraya birçok taş kesici ve duvarcı gönderdi ve hiç kimsenin kazandığı paradan mahrum edilmemesini emretti, çünkü o şehrin kısa sürede bitirilmesinin önemini kavramıştı. Allah'ın yardımıyla işe başladılar. Orada gözlemci ve vekil piskopos yardımcıları Cyrus, Adon ve Eutychian ve diakonlardan Paphnout ve Sergius ve John ve diğer papazlar vardı. Piskopos, bizzat kendisi oraya kişisel ziyarette bulundu ve altın, sanatkâr ve işçilere işçi başına günlük 4 keratin miktar, eğer bir eşeğe de sahipse 8 keratin miktar kısıtlanmaksızın bolca veriliyordu. Sonradan birçoğu zenginleşti ve varlıklı hale geldi. İşin iyi olduğu, paraların verildiği haberi dışarlarda duyulunca Doğu'dan Batı'ya işçi ve sanatkârlar akın ettiler⁴².

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere İmparator I. Anastasius'un (491-518) kendi ismi ile anılacak olan ve Sasaniler ile bir sınır hattı oluşturacak garnizon kenti Dara'da (Anastasiopolis) hiçbir masraftan kaçınmadığını doğrulamaktadır. Buna ek olarak Zachariah'ın kentin iki veya üç yıl içerisinde inşa edilip Sasani Kralı I. Kavad'ın (488-497; 499-531) inşaat faaliyetlerini durdurmak istemesine karşın başarılı olamadığını ifade etmesi kentin gerçekten kısa sürede tamamlandığını göstermektedir⁴³. Ayrıca, dönem yazarı olmamasına karşın 13. yüzyılda yaşamış yazar Abu'l Farac da inşaatın üç yıl sürdüğünü bildirmektedir⁴⁴. Bu konu hakkında düşüncelerde bulunan araştırmacılardan B. Croke ile J. Crow ve ayrıca A. Kütük kentin inşasının en erken 504 ya da 505 yılında başlamış olduğunu ve olasılıkla en erken 507 yılında da tamamlanmış olduğunu düşünmektedirler⁴⁵.

Bir diğer tarihi kaynak olan Procopius'un çağdaşı Piskopos Joshua, Dara'nın (Anastasiopolis) yapımı hakkında şunları yazmaktadır:

“İmparator, sınır üzerinde bulunan Dara köyüne bir sur yapılması için emirler verdi. Suriye'den işçiler topladılar ve bunlar buraya geldiler ve inşaaata başladılar. İranlılar, Nisibis'ten dışarı çıkıyorlar ve onları vazgeçmeye zorluyorlardı.”⁴⁶

Piskopos Joshua'nın aktardıklarından Dara'nın (Anastasiopolis) bir garnizon olarak inşa edilmesi sırasında Sasaniler'in bu durumdan oldukça fazla rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Piskopos Joshua, Sasaniler'e karşı Romalıların önemli bir askeri üs olmasına yönelik yapılan Dara (Anastasiopolis) dışında, Dara (Anastasiopolis) istikameti boyunca yerel beyliklerinde savunma inşaatları yaptığından da bahsetmektedir:

“Fırat kenarında bizim yanı başımızda olan Birta-Kastra piskoposu faziletli Sergius, aynı şekilde kendi kasabasında bir sur inşa ettirmeye başladı ve imparator, harcamaları için ona hiçbir para vermedi. Yöneticide Mabbug praefecturalığına bağlı, nehrin batısındaki Europus'da bir sur inşa edilmesi emrini verdi ve bu kentin halkı, ellerinden geldiği kadarıyla inşaatla çalıştılar.”⁴⁷

⁴² Zachariah, Chronicle: VII.6.

⁴³ Zachariah, Chronicle: VII.6.

⁴⁴ Abul Farac: 151.

⁴⁵ Croke-Crow: 150; Kütük 2013: 77.

⁴⁶ Joshua, Chronicle: XC.

⁴⁷ Joshua, Chronicle: XCI.

Bu bilgiler bize bu dönemde Dara (Anastasiopolis) dışında yerel kent liderlerinin de yerel savunma inşaatlarına destek verdiğini göstermektedir. Özellikle İmparator I. Anastasius (491-518) tarafından savunmaya yönelik olarak maddi anlamda desteklenmeyen veya desteklenemeyen kentlerden ziyade Dara'nın (Anastasiopolis), Roma Mesopotamiası'ndaki Amida (Diyarbakır), Edessa (Urfa), Nisibis (Nusaybin) gibi kentlerden daha küçük olmakla birlikte, Sasaniler'e karşı ilk savunma hattı olması gerekçesiyle 6. yüzyılda diğer bölgelerde inşa edilen Zenobia (Halibiye), Iustiniana Prima (Caricin Grad) ve Rusafa (Al-Rusafa) gibi yeni kentlere göre imparatorun da desteğini alarak daha büyük yapıldığını göstermektedir⁴⁸.

Malalas, Dara'da (Anastasiopolis) iki halk hamamı, kiliseler, sıra sütunlar, tahlıl depolama ambarları ve su sarnıçları⁴⁹ ile I. Anastasius'un (491-518) heykellerinin bulunduğunu yazmaktadır⁵⁰. Bu durum Dara'nın (Anastasiopolis) bir kentte olması gereken tüm niteliklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Zanini, 6. yüzyılda bir kenti, kaynaklarda sıkça söz edilen su kemerlerinin, sarnıçların, hamamların, kamusal binaların, kiliselerin ve kamu yetkililerine ait konutlar ile surların karakterize ettiğine dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra Zanini, yeni inşa edilen Sergiopolis (Resafa), Zenobia (Halibiye), Iustiniana Prima (Caricin Grad) ve Dara (Anastasiopolis) kentlerini, Konstantinopolis'ten (İstanbul) gelen mimar ve mühendisler yardımıyla yerleşim yerlerinin yerel bir anlayış ile adaptasyon geçirdiğini, geçmişteki temel modele bağlı kalınarak planlanmış olmasından dolayı da bu durumu Klasik, Hellenistik ve Roma kent geleneklerinin bir yansıması şeklinde yorumlamaktadır⁵¹. Dara'nın (Anastasiopolis) kent planı da tahkim düzene sahip topografik koşulları izleyen ve düzensiz bir şekilde yapılmasıyla özellikle Klasik ve Hellenistik Dönem özelliklerini yansıtmaktadır (**Resim 1**).

Dara (Anastasiopolis) Antik kenti kuruluşu hakkındaki bilgilerimiz antik kaynaklar ve yerinde yapılan gözlemler dışında kazılar sonucunda ortaya çıkarılan epigrafik malzemeler ile de desteklenmektedir⁵². Mozaikli yapı olarak adlandırılan bir yapının zemin döşemesine ait mozaik üzerindeki yazıt, Dara (Anastasiopolis) kentinin kuruluşu hakkında önemli bilgiler vermektedir⁵³ (**Resim 2**).

Yunanca yazıt aşağıdaki şekildedir:

ἘΚΑΡΠΙΟΦΟΡΕΘΗ Κ(α) ἘΚΤΙΣΘΗ Κ(α) ἘΨΗΦΩΘΗ ΜΕΤΑ Θ(εω)Ν

2 ΤΩΝ ΤΟΥ ἘΥΣΕΒΕΣΤ(ατου) Κ(α) ΦΙΛΟΧ(ριστο) ἸΕ(μ)ΩΝ ΒΑΣΙΛ(εω)ς

⁴⁸ Zanini 2003: 196-223.

⁴⁹ Dara'daki (Anastasiopolis) su sarnıçları ve su kaynaklarının kullanımı hakkında genel olarak bkz. Almac 2017: 59-63.

⁵⁰ Malalas, Chronicle: 16.10.

⁵¹ Zanini 2003: 209.

⁵² Dara'daki (Anastasiopolis) yazıtlar hakkında genel çalışma için bkz. Palmer 2012.

⁵³ Mozaikli Yapı, kent surlarının yaklaşık 200m güneybatısında ve surların dışında, nekropol alanının 50m kadar güneyinde, günümüz Dara İlköğretim Okulu'nun hemen güneydoğu bitişiğinde yer almaktadır. Kazıları ilk olarak 2007 yılında başlatılan bu yapı, mevcut kalıntılar ışığında şu an için kuzey-güney 20.40m, doğu-batı ise 28m ölçülere sahip kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Bu yapı kompleksinin doğusundaki oda zeminlerinin mozaik kaplı olduğu; ancak sadece tek bir odadaki döşemenin büyük ölçüde korunabildiği anlaşılmıştır. 2010 yılında uzman konservatörlerce kuru ve sulu mekanik temizlemesi gerçekleştirilen bu mozaik geçici olarak koruma altına alınmıştır. Ana pano ortasındaki geniş yazıt levhasıyla (tabula) iki bölüme ayrılmıştır. Yazıt levhası (tabula), büyük bir dikdörtgen ve iki yanındaki teğet ikizkenar üçgen alanlardan oluşur. Bu üçgen alanlarda da yazıtlara yer verilmiştir. Güneye bakan dikdörtgen alandaki yazıt toplam 11 satırdan oluşur. Altta üç satırın yazı tipi diğerlerinden farklıdır. Bu kısmın sonradan değiştirilmiş olma olasılığı yanı sıra yazıtın satır alanına eşit olarak dağıtılmak amaçlı yapılmış olması da mümkündür. Bkz. Palmer 2012: 13-16.

- ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΚΕΛΕΥΣΕΙ ΜΕΝ ΤΟΥ ἘΝΔΟΞ(οτατου) ΔΑΕΘΟΥ ΤΟΠΙΟΤΗΡΗ
 4 ΤΟΥ ΤΩΝ ὙΠΕΡΛΑΜΠΡΩΝ ἘΠΑΡΧΩΝ ΠΡΟΝΟΙΑ ΔΕ ΤΩΝ ΠΡΟΕΙΣΤΑ
 ΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ἈΓΙΩΤ(ατης) ἘΚΚΛ(ησιας) ἈΜΙΔΗΣ ΘΕΟΦΙΛ(εστατων) ἈΝΔΡΩΝ
 ἘΝ ΧΡ(ονοις)
 6 ἘΥΤΥΧΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ὍΣΙΩΤ(ατου) ἘΠΙΣΚΟ(που) ΤΕΣ ἈΝΑΣΤΑΣΙ
 ΟὔΠΙΟΛ(εως) ΟἰΚΟΝΟΜΟΥΝΤΩΝ ΤΑΥΤΗΣ ἈΒΡΑΑΜΟΥ Κ(α) ΘΩΜΑ
 8 ΤΩΝ ΘΕΟ [ΣΕ]Β(εστατων) ΠΡΕΣΒ(υτερων)
 ΜΗ(υι) ΔΙΩ ἸΝΔ(ικτιωνος) Ἡ ΤΟΥ ΚΚΩ ἘΤΟΥΣ ΕἰΣ ΔΟΞΑΝ Θ(εο)Υ
 Π(ατ)[ΡΟΣ]
 10 ΚΑΙ ΤΟΥ Χ(ριστο)Υ ΑΥΤΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ἈΓΙΟΥ ΠΝΕΥ ΜΑΤΟΣ ἈΜΗΝ
 ΜΑΚΙΜΟΣ

Yazıtın tercümesi şu şekildedir (Mozaikte olduğu gibi Yunanca büyük harflerle yazılmış, kısaltmalar için küçük harf kullanılmıştır):

“(Bu bina) Tanrı’nın adıyla, İsa’yı çok seven müteyeddin imparatorumuz Anastasios’un (kaynakları <ile>, şanı büyük (virillustris) Praetorian Prefect’in locumtenens’i mümtaz (virgloriosissimus) Daethos’un emriyle ve Tanrı’nın çok sevdiği, kutsal Amida Kilisesi’nin şahsiyetlerinin öngörülerıyla Anastasiopolis’in aziz piskoposu Eutychianos’un döneminde, bu (kent) Tanrı’dan korkan Abramos ve Thomas tarafından yönetiliyor iken, 826 yılının Dios ayında (Ekim 514), sekizinci emlak tayini sırasında Babamız Tanrı, Mesih ve Kutsal Ruh’un şanı için finanse ve inşa edilmiş ve mozaikleri döşenmiştir, Amin. (Mozaığın bu kısmını yapan) Makimos.”⁵⁴.

Yazıtta yer alan bilgiler, Mytileneli Zachariah’ın vakayinamesinde, Dara’nın (Anastasiopolis) kuruluşuna dair yer alan anlatımlarla da uyuşmaktadır:

“Dara’ya adaletli imparatora atıfta bulunarak Anastasiopolis adı verilmiştir. İmparator, Thomas ve kilisesinden kendisinin de kendinden sonra gelecek olan hükümdarların da muhasebe beyanı istemeyeceğine dair tacı üzerine yemin etmiştir. Ticarete deneyimli ve vicdanlı bir adam olan Eutychian’ı ilk piskoposu olarak atamış ve ona Amida Kilisesi’nin yetkisi dışında kendi kilisesi için bağış toplama ayrıcalığı tanımıştır. Amida’lı bir Roma askeri olan Yuhanna, Eutychian’ın yaveri olarak atanmıştır. Eutychian, Yuhanna’nın başını tıraş ettirip onu rahip ve ksenodocheion ustası yapmıştır. Başkente gittiğinde Eutychian da ona eşlik etmiştir. İmparatorun huzuruna alındığında Anastasios Eutychian’ın kilisesine bağışta bulunmuştur. O dönemde Piskopos Eutychian’ın noteri olan, Konstantia’lı Efraim’in oğlu Telmidê’li İbrahim bar Kaili de rahip yapılmış, halk hamamı inşaatını denetlemekle görevlendirilmiş ve nihayet kilisenin kâhyası olmuştur. İmparator, Eutychian’a kente yapılacak büyük kilise için kutsal kâseler ve altın hediye etmiş ve onu kente göndermiştir. Piskopos bir süre daha yaşamış ve sonra ölmüştür. Onun ardından Resaina’lı bir asker olan Thomas bar ‘Abdiyo

⁵⁴ Palmer 2012: 13-16.

olmuştur. İbrahim, Amida Kilisesi'nin kâhyasıydı; o da iş konusunda dikkatli ve deneyimliydi.”⁵⁵.

İmparator I. Anastasius (491-518), mozaikteki yazıtta sözü edilen Piskopos Eutychianos'u Anastasiapolis'in başpiskoposu olarak atamıştı⁵⁶. Yazıtta adı geçen Abramios muhtemelen Mytileneli Zachariah'ın söz ettiği, piskoposun noteri olan İbrahim bar Kaili olmalıdır. Yine rahip ve idareci olarak adı geçen Thomas ise, Mytileneli Zachariah'ın söz ettiği, Amida Kilisesi'nin 'iş konusunda dikkatli ve deneyimli' kâhyası Resainalı (Ceylanpınar) bar Abdiyo'dur⁵⁷. Mytileneli Zachariah, Praetorian Prefect locumtenens'i Daethos'tan söz etmemektedir. Dolayısıyla bu mozaikte yer alan yazıtta Geç Antik-Erken Hıristiyanlık Dönem Roma prosopografisi alanına önemli bir katkı sağlayabilecek bir şahıstan bahsedildiği göz ardı edilmemelidir. E.K. Kayaalp ve N. Erdoğan, Mytileneli Zachariah'ın bu şahıstan bahsetmemesini Mytileneli Zachariah, Dara (Anastasiopolis) hakkında kayıtlar tuttuğu sırada mozaik henüz yapılmamış olma olasılığı ile ilişkilendirmektedir⁵⁸. Bu keşif, J. Rist'in Mytileneli Zachariah'ın 6. yüzyıl Mesopotamia'sına dair birinci elden tanıklıklar içeren önemli bir kaynak olduğu yönündeki savını destekler mahiyettedir⁵⁹.

Dara'nın (Anastasiopolis) 507'de kurulmasıyla Roma'nın Sasani sınırındaki en büyük kalesinden biri durumuna gelen kent, çağdaşı diğer kalelerden Sergiopolis (Resafa) ve Zenobia'dan (Halibiye) farklı olarak hem arkeolojik hem de yazılı kaynaklarla desteklenmesi açısından üniktir. Procopius, Batnai (Suruç) şehrinin I. Iustinianus'dan (527-565) önce surlarla çevrili olmadığını söylemektedir; fakat bir diğer sınır kalesi olan Sergiopolis (Resafa) gibi Dara da (Anastasiopolis) I. Anastasius (491-518) tarafından inşa edilmiş bir garnizon kentidir⁶⁰.

4. KENTİN YÜKSELİŞ VE DÜŞÜŞÜ (ANASTASIOPOLIS-IUSTINIANA NOVA)

I. Anastasius (491-518) sonrası tahta geçen I. Iustinianus (527-565), imparator olduğu dönemin başlarında mevcut garnizon kenti olan Dara'nın (Anastasiopolis) onarımını yaptırdığını Procopius'un şu sözlerinden anlamaktayız:

“her şeyden önce duvarı yeniden inşa ettirdi (daha önceden de savunma için yeterince uzun olmadığını ve düşman saldırılarına açık olduğunu belirtmiştim). Herhangi bir dış saldırı için daha erişilemez ve tamamen zapt edilemez. Bu nedenden dolayı, burç duvarlarını ve mazgallı siperleri taşlarla ördürerek küçültüp daraltmıştır, o, küçük ve dar olan açıklıklardan dış saldırılara müdahale edilebiliyordu ve dışarıyı kâfi derecede gözetlenebiliyordu. Ondan sonra, mevcut duvarı yaklaşık dokuz metre daha yükseltti, ancak eklettiği duvarın ağırlığını tüm temele vermedi, ağırlığı kolonlardan azaltmak adına arada kalan boşluklara taşlar doldurdu ve ardından, tonozlu açıklıklar inşa ettirdi. Bu tonoz açıklığının damları da burç duvarlarında siper alınabiliyordu, böylece sur

⁵⁵ Zachariah, Chronicle: VII.6f-g.

⁵⁶ Kayaalp-Erdoğan 2017: 167.

⁵⁷ Dara köyünü, bir garnizon kentine dönüştürme işi Amida (Diyarbakır) piskoposu Thomas'a verilmiştir. Tüm bölgeden toplanan yetenekli inşaat ve zanaatçılar ile yapılan çalışmalar ve Amida (Diyarbakır) piskoposluğuna bağlı bir ekip ile ekibin başında bulunan Piskopos Thomas'ın denetlemeleri ile garnizon, Amida (Diyarbakır) kontrolünde oluşturulmuştur. Bkz. Zachariah, Chronicle: VII.6; Mitchell 2016: 506-507.

⁵⁸ Kayaalp-Erdoğan 2017: 167.

⁵⁹ Rist 2004: 243-266; Kayaalp-Erdoğan 2017: 167.

⁶⁰ Croke-Crow 1983: 144-147.

duvarı iki katlı olmuş oldu. Tam olarak incelendiğinde savunmada yer alan adam için sur duvarında üç bölme yer almakta idi. Ayrıca buna ek olarak da her burcun ortasında yuvarlak yapılar yaptırmış ve bu yapılarında tam ortalarına siperler yerleştirmiştir...⁶¹.

Procopius, I. Anastasius'un (491-518) duvarlarının zayıf ve düşman saldırılarına dirençsiz olduğunu aktardığı yukarıdaki yazısının tersine Zachariah, Joshua ve Marcellius Comes, duvarların Sasani saldırılarına dayanıklı bir şekilde yapıldığını ve I. Anastasius'un (491-518) kenti kurduğu dönemde Sasani saldırılarını düşünerek çok sağlam yapılar inşa ettirdiğinden bahsetmektedirler⁶². Bölgeyi her fırsatta işgal edebilen ve Amida'ya (Diyarbakır) kadar çok fazla direniş görmeden ilerleyen Sasani İmparatoru I. Kavad'ın (488-531) saldırı ve kuşatma ihtimalleri düşünülerek surların da olasılıkla ilk yapımından itibaren çok sağlam şekilde yapılmış olması gerekmektedir (**Resim 3-4**)⁶³.

Dara'da (Anastasiopolis) I. Anastasius Dönemi'nde (491-518) birçok kule olmasına rağmen düşmanların ani saldırıları sonucunda birçoğunun yıkılmış olma ihtimali de oldukça yüksektir. Bu yıkılmış bölümlerinde I. Iustinianus (527-565) tarafından tamir ettirilmiş olduğu anlaşılmaktadır⁶⁴. Bu yüzden I. Iustinianus Dönemi'nde (527-565) surlar dıştan dikdörtgen taşlarla kaplanarak yeniden yapılmış olmalıdır⁶⁵. Her bir kulenin yükseltildiği düşünülen bu dönemde savunma duvarlarının da yükseltilmiş olduğu ve güney taraftaki sur duvarlarının zemininin de sağlamaştırılarak olası saldırılardan korunulduğu anlaşılmaktadır⁶⁶ (**Resim 4**). Ayrıca, ana savunma duvarını korumak amaçlı bir de dış sur duvarının yaptırıldığı mevcut kazılardan da anlaşılmaktadır.

I. Iustinianus (527-565), Dara (Anastasiopolis) surlarının onarımının yapılması⁶⁷ yanı sıra Mesopotamia'daki komutanı Belisarius'a, Sasaniler ile güneydoğudaki sınır olan Dara'nın (Anastasiopolis) kontrolünü daha da arttırmak için Nisibis (Nusaybin) yakını Mindouos'a (Nisibis çevresi) yeni bir garnizon inşa edilmesini de emretmiştir⁶⁸. 529 yılında Dara (Anastasiopolis) surları dışında Mindouos'ta (Nisibis çevresi) garnizon kurulmasını istemeyen Sasaniler ile Roma kuvvetleri arasında yeni bir savaş meydana geldi ve savaşı Roma kazandı⁶⁹. Fakat, Hunlara karşı Kafkas geçitlerini savunmak zorunda olan Roma, Sasaniler ile hızlı bir antlaşma yaparak Mindouos'tan (Nisibis çevresi) vazgeçtiklerini bildirmişler; ancak Dara'daki (Anastasiopolis) garnizonlarını muhafaza etmişlerdir⁷⁰. I. Iustinianus Dönemi'nde (527-565) Sasaniler ile olan rekabetin artması nedeniyle 530 yılında kentin surları daha da güçlendirilmiştir. 529-532 yılları arasında hem Sasaniler hem de Romalılar'ın iç işlerinde yaşanan huzursuzluklar sebebiyle Roma ve Sasaniler arasında Ebedi Barış adı ile bilinen bir antlaşma imzalandı. 526-529 arasında Roma, Karadeniz etrafındaki toprak bütünlüğünü korumuş, Dara (Anastasiopolis) ve civarındaki Mesopotamia istihkâmları güçlendirilmiş, Kuzey Mesopotamia-Suriye kentleri ciddi zararlardan korunmuş

⁶¹ Procopius, De Aedificiis: 2.1.14-25.

⁶² Zachariah, Chronicle: VII.6a-g; Joshua, Chronicle: XCI; Marcellius Comes, Chronicle: 518. 11. 3.

⁶³ Collinet 1924: 59-60.

⁶⁴ Capizzi 1969: 140, 207; Croke-Crow 1983: 150.

⁶⁵ Zanini 2003: 203.

⁶⁶ Gregory duvarların yüksekliğinde 29m civarında olduğunu belirtmektedir. Bkz. Gregory 1997: 174.

⁶⁷ Gregory 1997: 131; Crow 2913:425.

⁶⁸ Procopius, Peri Ton Polemon: 1.13-14.

⁶⁹ Procopius, Peri Ton Polemon: 1.16.

⁷⁰ Procopius, Peri Ton Polemon: 1.22.

ve Sasani tehdidi, Sasani yönetiminin iç kırılma ve çöküşünden dolayı ortadan kalkmıştı⁷¹.

532 yılında yapılan Ebedi Barış 539 yılına kadar devam etti. Bu tarihten sonra 540 yılında iki Arap grubu arasında (Sasaniler ile bağlantılı olan El-Münzir yönetimindeki Araplar-Roma müttefiki olan El-Harris yönetimindeki Araplar) mera anlaşmazlığı sebebiyle iki imparatorluk arasında yeni bir savaş ortaya çıktı ve Ebedi Barış son buldu⁷². I. Iustinianus'un (527-565) Ebedi Barış sonrası gerçekleştirdiği İtalya ve Afrika gibi yerlerdeki fetihleri sonrası güçlenmesi yanı sıra Sasani yanlısı Arap boyu olan El-Münzir'e baskı yapması ve Sasaniler'e karşı yapılan Hun istilalarına destek vermesi gibi sebeplerden dolayı I. Khusrau (531-579), Roma topraklarını işgal etti. Bu işgaller karşısında I. Iustinianus (527-565) Mesopotamia ve Suriye'de çaresiz kaldı ve I. Khusrau'nun (531-579) barış şartlarını kabul etti⁷³. Fakat, I. Khusrau (531-579), yeni yapılan antlaşmayı çiğneyerek Dara'yı da (Anastasiopolis) kuşattı; ancak Martinus'un kumanda ettiği Roma askerleri başarılı bir direniş gösterince, Sasaniler Dara'dan (Anastasiopolis) geri çekildi⁷⁴.

6. yüzyıl içinde farklı çatışmaların olduğu Roma-Sasani ilişkilerinde önemli dönüm noktası teşkil eden anlaşmalardan birisi 562 yılında tarafsız bir yer olan Dara (Anastasiopolis) yakınlarındaki sınır üzerindeki bir alanda yapılmıştır⁷⁵. Bu anlaşma Kafkas geçitleri, Arap kabilelerin rolü, Roma ve Sasani tüccarların faaliyetleri ve sınırları ile geçebilecekleri noktalar, resmi elçilerin ve kuryelerin korunması ve bu kişilerin imtiyazları, mültecilerin ve kaçakların asıl devletlerine iadesi ile Roma ve Sasaniler arasında ortaya çıkacak kamu uyuşmazlıklarının çözümünü ilgililiydi. Tüm bunlar yanı sıra Roma sınır garnizonu olan Dara (Anastasiopolis) kentinin kendisinden daha kalabalık olmaması ve kentin Roma'nın Oriens (Doğu) eyaletinin karargâhı olarak kullanılmaması şartı ile Romalıların kaleyi muhafaza hakkı kabul edilmiştir. Ayrıca, sınır ötesi düşmanlıklardan zarar gören kentlerin şikâyetleriyle ilgilenileceği ve üst makamlara müracaatların açık hale getirilerek mahalli bir yargıçlık sisteminin tesis edileceği de anlaşma üzerinde karara bağlanmıştır⁷⁶.

Yukarıdaki bilgilere ek olarak 562 yılında yapılmış olan Dara Antlaşması'nda Menandros Protektor'un kayıtlarında Roma tarafının Sasani ve Roma arasındaki sınır hattının da güvence altına alınmaya çalışıldığı şu sözlerden daha net anlaşılacaktır:

“Bundan böyle Persliler Romalılara Dara istihkâmlarıyla ilgili şikâyette bulunmayacak fakat gelecekte hiçbir devlet sınır boyunca yeni bir duvar tahkim etmeyecek, bundan dolayı tartışma çıkmayacak ve antlaşma çiğnenmeyecektir”⁷⁷.

Bu sözlerden Sasanilerin özellikle Roma'nın elinde bulunan Dara (Anastasiopolis) garnizonundan sürekli şikâyetçi olduğunu, Roma'nın da Dara (Anastasiopolis) garnizonundan asla vazgeçmeyeceğini ve birbirlerinin sınırlarını net olarak tanıması hususunda ek bir istihkâm yapmaması hususuna da dikkat çektiklerini anlamaktayız.

⁷¹ Procopius, Peri Ton Polemon: 1.23; 530-539 yılları arası Roma-Sasani ilişkileri ve Dara (Anastasiopolis) sınırlarında gerçekleşen mücadeleler için genel olarak bkz. Lillington-Martin 2013: 599-630.

⁷² Butcher 2003: 72-74; Mitchell 2016: 584.

⁷³ Mitchell 2016: 584-585.

⁷⁴ Procopius, Peri Ton Polemon: 2.13.

⁷⁵ Dara Antlaşması olarak kayıt edilmiş olan bu antlaşmaya ait tam metin *Menandros Protektor* tarafından kayıt altına alınmıştır. Bkz. Blockley 1985: 256.

⁷⁶ Dignas-Winter 2007: 138-148.

⁷⁷ Menander Protector: 6.1.8. 10.10.2018 tarihli internet erişimli bir başka kaynak için bkz. <https://www.sasanika.org/wp-content/uploads/Menander6-1.pdf>

Roma imparatoru I. Iustinianus'un ölümü (565) sonrası tahta çıkan halefi II. Iustinus (565-578), 562 yılından itibaren süre gelen anlaşma da yer alan üç yılda bir yapılacak ödeme talebini 572 yılında reddederek başka bir Roma-Sasani savaşının çıkmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine 573 yılında II. Iustinus (565-578), Tur Abdin'in kuzeyinde, Martyropolis'in (Silvan) doğusundaki Sasani eyaleti Arzanene'de (Aghdznik/Altznig) savaşa başlamak için yeğeni Marcianus komutasında sınır garnizonlarından toplanmış askeri birlik ile Sasaniler'e savaş ilan etmişlerdir. Bu saldırıya karşılık Sasaniler'de karşı saldırıya geçmiş ve I. Khusrau'nun (531-579) komuta ettiği Sasaniler, Roma kuvvetlerini Nisibis yakınlarında yenilgiye uğratarak altı aylık bir kuşatmadan sonra Dara'yı (Anastasiopolis) ele geçirmişlerdir⁷⁸.

573 yılı itibariyle Dara'yı (Anastasiopolis) elinde tutan Sasaniler'den⁷⁹ Dara'yı (Anastasiopolis) yeniden almak için II. Iustinus (565-578) müzakereler başlattı; ancak 578'de II. Iustinus'un ölümü ve ardından müzakereler sırasında 579 yılında Sasani İmparatoru I. Khusrau'nun da ölümü (579), Dara (Anastasiopolis) meselesini sonuçsuz bıraktı⁸⁰. Roma'da II. Iustinus'un ölümü (578) sonrası tahta geçen II. Tiberius Dönemi'nde (574-582) Sasaniler ile ilişkiler daha ılımlı geçtikten sonra II. Tiberius'un ölümü (582) sonrası tahta geçen damadı İmparator Mauricius Dönemi'nde (582-602) Sasaniler'de iç karışıklık ortaya çıktı. Roma İmparatoru Mauricius Dönemi'nde (582-602) I. Khusrau (531-579) yerine tahta geçen IV. Hormozd (579-590), komutanı VI. Bahram (590-591) tarafından darbe ile indirildi⁸¹. İmparator Mauricius'un (582-602) IV. Hormozd'un (579-590) velihtı II. Khusrau'ya (590, 591-628) tahta geçmesine yardım etmesi karşılığında⁸² Dara (Anastasiopolis)⁸³, 591 yılında yeniden Roma'nın eline geçmiş ve sınır garnizon noktası

⁷⁸ Ephessoslu John, Chronicle: 6.5; Stein 1919: 40, 43-48; Honigmann 1951: 239-241; Mundell 1975: 221, 225-226; Nicholson 1985: 669; Sinclair 1989: 378; Butcher 2003: 74-75; Mitchell 2016: 593-594; Semiz 2017: 42.

⁷⁹ Ephessoslu John, Chronicle: 6.5; Stein 1919: 40, 43-48; Honigmann 1951: 239-241; Mundell 1975: 221, 225-226; Nicholson 1985: 669; Sinclair 1989: 378; Butcher 2003: 74-75; Mitchell 2016: 593-594; Semiz 2017: 42 gibi birçok kaynaktan 573 yılı itibariyle Sasaniler'in eline geçtiği düşünülen Dara (Anastasiopolis), son yapılan kazılar sırasında Güney Sur duvarının hemen kuzeyi, agoranın ise hemen batısında yer alan bir mekan içinde karşılaşılan yanık alanda ele geçen sikke buluntular oldukça dikkat çekicidir. Belli bir dönemde yanmış ve bir daha kullanım görmemiş olduğu anlaşılan bu mekânın en üst evresinde birbirine yapışık biçimde (yüksek olasılıkla bir kese içerisinde) yer alan ve laboratuvar ortamında ayrıştırılarak toplam 148 adet sikkenin tespit edildiği bu buluntu içerisinde I. Anastasius (491-518), I. Iustinus (518-527), I. Iustinianus (527-565) ve II. Iustinus sikkeleri bir arada görülmüştür. Tarihi bilgilerden ilk bakışta 573 yılı Sasani saldırıları sonucu kentin düşmesi ve Sasani hâkimiyetine girmesi ile ilişkilendirildiğimiz bu yanık tabakadan ele geçen en geç tarihli II. Iustinus Dönemi (565-578) sikkesinin arka yüzünde 40 nummia değerinde olduğunu gösteren "M" harfi, sikkenin solunda tarih belirten "ANNO" yazısı ve "M" harfinin hemen sağında da imparator saltanatının 12. yılı olduğunu gösteren "X II" rakamlarından sikkenin 577 yılında darp edildiği anlaşılmıştır. Bu durum dolayısıyla yanık alanın en erken 577 yılında olmuş olduğunu ve Dara'da (Anastasiopolis) Roma hâkimiyetinin en az 577 yılına kadar sürmüş, Sasani hâkimiyetinin de en erken 577 yılında gerçekleşmiş olduğunu belgeler mahiyettedir. Bu sebeple hem özet hem de sonuç bölümünde kentin kuruluş ve yükseliş sürecini yaklaşık 70 yıl (507-577) olarak değerlendirdik. Sikkeler hakkında araştırmalar devam etmektedir. Sikkelerin okunmasında yardımcı olan Doktora (PhD) öğrencisi Arkeolog Hasan MENTEŞE'ye teşekkür ederim.

⁸⁰ Mitchell 2016: 595.

⁸¹ Sasani İmparatoru IV. Hormozd'un komutanı Bahram tarafından tahttan indirilip yerine tahta geçmek isteyen IV. Hormozd'un oğlu II. Khusrau hakkındaki detaylı bilgi için bkz. Theophylactus, Chronicle: 4.1.1-3.12.

⁸² Sasani İmparatoru II. Khusrau (590, 591-628) ve Roma İmparatoru İmparator Mauricius (582-602) dönemi münasebetleri için bkz. Tezcan 2006: 154-157.

⁸³ II. Khusrau Roma İmparatoru Mauricius'un tahta geçmesi için yardım etmesi karşılığında Dara (Anastasiopolis) dışında Martyropolis ve Armenia'yı da Romalılar'a verecekti. Bkz. Theophylactus, Chronicle: 4.13.24. Ayrıca, farklı bir kaynak olan Ermeni vakayiname yazarı Sebeos, II. Khusrau'nun Mauricius'a toprak iadesini şu şekilde aktarmaktadır: "Nusaybin ve civarı, Ağrı Dağı'na kadar olan Armenia bölgesiyle birlikte, Dvin kenti, Van Gölü ve Gürcistan'dan Tiflis'e kadar olan bölge Romalılara bırakılıyordu." Bkz. Sebeos, Chronicle: 76, 84.

olmuştur⁸⁴.

7. yüzyıla gelindiğinde Roma'da iç karışıklıklar oluşmaya başladı ve 602 yılında Mauricius (582-602) yerine Phocas (602-610) imparator ilan edilerek Mauricius (582-602) öldürüldü⁸⁵. Mauricius'un ölümü (602) sonrası tahta çıkan Phocas'ın (602-610) tahta çıkmasının hemen ardında Mesopotamia'daki karargâhında Magister Militum⁸⁶ Narses, Mauricius'un oğlu Theodosius'u (590-602) destekleyen bir isyana öncülük etti. Sasani İmparatoru II. Khusrau da (590, 591-628) tüm gücüyle Narses'in başlattığı isyanın arkasında durarak doğu cephesini çökertmeyi başardı. 604'te Roma'nın sınır garnizonu olan Dara (Anastasiopolis) kuşatıldı ve Armenia Bölgesi'ndeki Romalı kumandanlar Theodosius'a (590-602) desteklerini bildirdiler. Sasani hükümdarı II. Khusrau'nun (590, 591-628) Roma'ya karşı bu büyük taarruzu 605 ya da 606 yılında Dara'yı (Anastasiopolis) ele geçirmesi⁸⁷ sonrası Anadolu'nun içlerine kadar ilerledi ve bu dönemde Sasaniler, Kappadokia Bölgesi'nin içlerine kadar işgallerini sürdürdü⁸⁸.

607 yılında Doğu'nun önemli istihkâmları olan Theodosiopolis (Erzurum) ve Citharizon (Kotarus) gibi önemli kentlerin Theodosius ve Sasanilerin kontrolüne bırakıldı. Tüm bu durumlar sonrasında Mesopotamia ve Küçük Asya'nın tehlikeye açık hale gelmesi kaçınılmaz bir hal alarak Roma için müstahkem yerler olan Mâridîn/Marde (Mardin), Amida (Diyarbakır), Rhesenia ve Edessa (Urfa) gibi kentler 609 yılına kadar bir bir düştü⁸⁹. 610 yılında tüm bu durumlar sonrasında Phocas (602-610) öldürülerek Afrika eksarhının⁹⁰ oğlu Heraclius (610-641) imparator ilan edildi⁹¹.

İmparator I. Heraclius'un (610-641), 627 yılında Türklerin de desteğiyle Tiflis'i kuşattı ve Zagros Dağları'nı aşarak Ninova yakınlarında Sasani ordusunu yenilgiye uğrattı. Ardından Sasani ve Roma arasında yapılan yeni bir anlaşma ile iki imparatorluk arasında 591'den önce sınır olarak kabul edilen hudutlar yeniden tesis edilerek Roma sınırları Lazica'dan başlayarak Theodosiopolis (Erzurum) ve Citharizon (Kotarus) üzerinden Mesopotamia'daki Dara'ya (Anastasiopolis) ulaşıyordu⁹².

577⁹³ -591 ve 605/606-629 yıllarında Sasaniler'in kontrolünde olan Dara (Anastasiopolis), 639-640 yıllarında İslam fetihleri sırasında Arapların kontrolüne girmiştir⁹⁴. Arap ilerleyişine hem Roma hem de Sasani İmparatorlukları dayanamayarak Sasaniler, Mesopotamia'daki topraklarından vazgeçerek ana toprakları olan Zagros Dağları'na çekilmiş, Roma ise doğu toprakları dışında Anadolu topraklarında yapmış olduğu çetin savaşlardan kısmen başarılı sonuçlar alarak Anadolu Toroslar'ı ve Karadeniz'de Trabzon'dan güneyde Seleuceia'ya (Silifke) kadar ki topraklarını koruyabilmiştir⁹⁵.

⁸⁴ Butcher 2003: 76; Mitchell 2016: 597-598.

⁸⁵ Mitchell 2016: 611-612.

⁸⁶ Ordu komutanı ya da general.

⁸⁷ Bury 1889: 199.

⁸⁸ Ostrogorsky 2011: 78.

⁸⁹ Mitchell 2016: 613.

⁹⁰ Merkez dışındaki uzak vilayetleri yönetmek için genişletilmiş yetkilerle donatılmış vali.

⁹¹ Morrişon 2004: 40.

⁹² Mitchell 2016: 619-620.

⁹³ Bkz. dipnot 79.

⁹⁴ Mundell 1975: 221; Koch 2015: 216-217.

⁹⁵ Mitchell 2016: 629.

5. KENTTE ARAP EGEMENLİĞİ VE KENTİN KISA ORTAÇAĞ SÜRECİ

Dara (Anastasiopolis), İyad bin Günm kumandasındaki İslam orduları tarafından barış yoluyla 639-640 yıllarında fethedilmiştir⁹⁶. Belazeri, İyad bin Günm'ün Cezire Bölgesi olarak geçen bu toprakların fetihlerini şu şekilde anlatır:

"...İyad Amed'i savaşmadan fethetti. Ruha'yı barış yoluyla aldığı gibi... Meyyafarikin'i, Hısn Kefertusa'yı ve Nisibis'i ise savaşarak fethetmişti. Tur Abdin, Mardin Kalesi ile Dara'yı da aynen Ruha gibi sulh yoluyla almıştı. Bütün bu fetihler, Hicretin 19. senesi ve 20. senesinin Muharrem ayının ilk günlerinde olmuştur."⁹⁷.

İbn Fakih el-Hemedani ise İyad'ın Cezire Bölgesi olarak da geçen bölge şehirlerinin fethini şu sözlerle özetler:

"Zühri dedi ki: Ömer bin Hattab döneminde İyad bin Günm tarafından Cezire'de fethedilmeyen bir karış toprak bile kalmadı: Harran, Rakka, Karkisya, Mardin kalesi, Dara, Karadi, Bazbedi ve Erzun... Bütün bu yerler o günlerde fethedildi."⁹⁸.

639-640 yıllarında Dara (Anastasiopolis) ve çevresi Müslümanların eline geçtikten sonra Dara (Anastasiopolis) hakkındaki bilgilerin oldukça azaldığını görmekteyiz. Dara'nın (Anastasiopolis) İslam orduları tarafından fethinden sonra da bazı kaynaklarda Nusaybin'in (Nisibis) fethedildiği; ancak Dara (Anastasiopolis) ve Sincar (Şengal) gibi kentlerin Halife Ali'nin ölümü sonrası İbrahim bin Eşter tarafından fethedildiği de düşünülmektedir⁹⁹.

Dara'nın (Anastasiopolis) İslamiyet'in gelişinden kısa bir süre sonra hala ikamet edilen bir yerleşim olduğunu, Halife Abdülmelik bin Mervân zamanında (685-705) Hariciler olarak bilinen halklardan Safariye kolunun emiri Salih bin Müserrih tarafından 695 yılında Cezire valisi Muhammed bin Mervan'ın Dara'da (Anastasiopolis) bulunan atlarına el koyup bir isyan çıkarması ve Müslümanlar arasında ayrılıkçı hareketlerde bulunmasından anlamaktayız¹⁰⁰. Ayrıca, son yıllarda yapılan kazılar sırasında Dara (Anastasiopolis) nekropol alanındaki mezarlarda bulunan Arapça yazılı Abbasi Dönemi'ne (750-1258) ait sikkeler¹⁰¹ ve Güney Surun kuzeyinde yapılan kazılarda ele geçirilen Emevi-Abbasi Dönemi seramik parçalarından¹⁰² yerleşimin bir anda kesilmediği de anlaşılmaktadır.

842 yılında ortaya çıkan bir ayaklanmanın Nisibis (Nusaybin), Amida (Diyarbakır) ve Dara (Anastasiopolis) gibi şehirlerde baş göstermesi ve ayrıca 10-11. yüzyılda Mardin (Mâridîn/Marde) ve Nisibis (Nusaybin) şehirlerinin eşit öneme sahip olması yanı sıra

⁹⁶ Hicri 19 senesi sonlarında ve Hicri 20 Muharrem'inin başlarında (21 Aralık 640) tarihi için bkz. El-Belazuri: 252. Abdülgani Efendi ise bu tarihi Hicri 18, Milat 639 olarak vermektedir. Bkz. Efendi 1999: 6.

⁹⁷ El-Belazuri: 180.

⁹⁸ İbnü'l Fakih: 132.

⁹⁹ Taberî: VI. 92.

¹⁰⁰ Bu isyan hakkında detaylı bilgi için bkz. Erkoçoğlu 2006: 259-272.

¹⁰¹ Burada ele geçen sikkelerin bir tanesinde 742 tarihi okunmaktadır. Ayrıca, bu sikkelerden birinde Abbasi Dönemi idarecilerinden Abdullah Muntasır Billah yazısı da okunmuştur.

¹⁰² Henüz yayınlanmamış olan bu seramik buluntular tarafımda doktora tezi kapsamında veya ayrı bir makale başlığı altında ele alınacaktır. Bu seramik grubu Hellenistik, Roma ve ardılı dönemlerde oldukça yoğun olarak kullanılmış "Brittle Ware" ya da Türkçe karşılığı "Gevrek Mallar" olarak adlandırılan seramiklerdir. Genel olarak bkz. Vokaer 2010: 605-627. Bu türün 7-8. yüzyıla tarihlenen Emevi-Abbasi seramik buluntuları için bkz. Vokaer 2010: 607, Fig. 1.

Dara'nın da (Anastasiopolis) Mardin (Mâridîn/Marde) ve Nisibis'e (Nusaybin) göre hem güç hem de ticari açıdan daha önemli bir avantaja sahip olması gibi durumlar, Dara'nın (Anastasiopolis) zaman zaman eski önemini koruduğunu gösteren önemli detaylardır¹⁰³.

Suriyeli Michael¹⁰⁴, 8-11. yüzyıllar arasında Dara'nın (Anastasiopolis) bir metropolitan merkezi olduğunu ve metropolitanlıkların dönemlere göre isimlerini vererek Dara'nın (Anastasiopolis) Ortaçağ içerisinde de önemli bir yerleşim yeri olduğunu aktarmaktadır¹⁰⁵. Kazılarda ele geçmiş olan seramik buluntularda özellikle bu dönemde ciddi anlamda yerleşimin olduğunu kanıtlar niteliktedir¹⁰⁶.

12. yüzyıl, özellikle bölgede Musul ve Artuklu Atabeylikleri arasında savaşların olduğu bir dönemdi. 1130 yılında Musul Atabeyi İmadüddin Zengi, Artuklular ile yapılan savaş sonucunda Dara'yı (Anastasiopolis) ele geçirmiştir¹⁰⁷. 1130 yılı sonrası Musul Atabeyi İmadüddin Zengi ile Mardin Beyi Temirtaş Hüsamettin iyi ilişkiler kurarak birlikte hareket etmeye başladılar¹⁰⁸. Musul Atabeyi İmadüddin Zengi'nin 1146 yılındaki ölümü ile oğlu Seyfettin Gazi, 1147 yılında babası ile Mardin Beyi Temirtaş Hüsamettin arasındaki anlaşmayı bozup Diyarbakır üzerine yürüyerek yolundaki ilk hedef olan Mardin Beyi Temirtaş Hüsamettin'e bağlı olan Dara'yı (Anastasiopolis) ele geçirdi¹⁰⁹. 1150 yılında ise Dara (Anastasiopolis), Mardin Beyi Temirtaş Hüsamettin tarafından kuşatılıp alındıktan sonra 1154 yılında Nadjm ed-Din Alpi'nin girişimleri ile kısa sürede Mardin Beyliği'ne bağlandı. Dara'nın (Anastasiopolis) Nisibis (Nusaybin) ve güneydeki ovalar yanı sıra Cezire ve Musul'dan gelecek saldırılara karşı stratejik konumu sebebiyle savunma oluşturan önemli bir kent olduğu Ortaçağ'da da görülmektedir¹¹⁰. Ayrıca, Romalıların Ortaçağ içerisinde Dara (Anastasiopolis) ve çevresinden hiçbir zaman vazgeçmediği görülür. Roma, 10. yüzyıldan Türklerin Anadolu'ya gelişine kadar ki dönemde, Müslüman ordularıyla kısmi başarılı savaşlar sonucunda birçoğu günlük toprak kazanımları elde etse de daha öteye gidememiş, bu yüzden Dara (Anastasiopolis) ve çevresinde de önemli bir etkiye sahip olamamıştır¹¹¹. 12. yüzyıl sonrası Dara (Anastasiopolis) hakkındaki tarihi bilgiler oldukça kısıtlı olup 14. yüzyıl gezgini İbn Battuta'nın Dara'yı (Anastasiopolis) ziyaretinde kentin bir harabe ve terk edilmiş bir yerleşim olduğu bilgileri mevcuttur¹¹². Ortaçağ süreci dışında Yeni Çağ gezginlerinden J.B. Tavernier'de 17. yüzyılda gezmiş olduğu Dara (Anastasiopolis) hakkında bir zamanlar büyük bir kent olan bu yerde kilise ve sarnıç yapılarına ait izler olduğundan bahsetmekle birlikte kentin dönemi içerisinde Süryanice Karasera olarak adlandırıldığını aktarmaktadır¹¹³.

6. SONUÇ

Dara (Anastasiopolis), Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölündüğü 4. yüzyıl sonu ve 5. yüzyıl boyunca batıda neredeyse tüm hâkimiyetini yitirdikten sonra tamamen doğuya yönelerek Sasani sınırındaki mevcut topraklarını koruyup mümkün olabildiğince eski

¹⁰³ Sinclair 1989: 384.

¹⁰⁴ 12. yüzyılda yaşamış Süryani din adamı.

¹⁰⁵ Chabot 1963: III. 451-473.

¹⁰⁶ Özügül 2012: 638-641; Özügül 2016: 86-88, Şekil 1-40.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr: 39.

¹⁰⁸ İbn Şeddâd: 555-556.

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr: 123.

¹¹⁰ Sinclair 1989: 389. Ayrıca, kazılarda ele geçen seramik malzemelerden de Dara'da Ortaçağ boyunca yoğun bir yerleşimin olduğunu söylemek mümkündür. Bu konu hakkında genel olarak bkz. Özügül 2012; Özügül 2014; Özügül 2016.

¹¹¹ Abu'l Farac: 259-260, 265, 268.

¹¹² İbn Battuta: 104.

¹¹³ Tavernier 1713: 233.

kazanımlarını yeniden almak istediği bir dönem olan 6. yüzyılın hemen başlarında kurulmuştur. Kent hakkındaki en eski kaynak, Parth Kralı I. Arsakes'in (MÖ 250-247) kenti kurmuş olduğu yönündedir. Son yıllarda yapılan kazılarda ele geçen; fakat henüz yayınlanmamış olan özellikle birçok seramik buluntu da kentteki yerleşimin Hellenistik Dönem (MÖ 330-30) içlerine kadar gittiğini göstermektedir¹¹⁴. Mevcut kazılarda bugüne kadar kentin erken dönemlerine ilişkin yayınlar neredeyse yok denecek kadar azdır. 1986'dan beri çok kısıtlı bütçe ve diğer farklı sebeplerden dolayı kazı çalışmaları uzun aralıklarla süren Dara (Anastasiopolis) hakkındaki bilgilerimiz çoğunlukla tarihi verilere dayanmaktadır. Tarihi bilgilerden Roma birliklerinin ihtiyacını karşılama görevini gördüğüne yönelik ifadelerin arkeolojik karşılığı son yıllarda artan kazı çalışmaları ile daha da netleşecektir. I. Anastasius (491-518) tarafından bir garnizon olarak yeniden dizayn edilen ve bugün yüzeyde görülen tüm kalıntılar, I. Anastasius (491-518) ve ardılları dönemine ait olduğu şeklinde yorumlanmaktadır¹¹⁵. Kentin garnizon olma süreci ve olduktan sonraki süreci hakkında antik yazarlardan çok fazla sayıda bilgi alınmaktadır. Garnizon olarak kuruluşu itibarıyla bir kale olması dışında aynı zamanda kiliseleri, sütunlu caddeleri, büyük tahıl ambarları, su depolamak amaçlı yapılmış sarnıçları ve konutlarıyla tam manasıyla bir şehir olan Dara (Anastasiopolis), kendini ve batısında yer alan diğer merkezleri olabildiğince savunmaya yetecek nüfusa da dönemi içinde sahipti. Bu sebeple mevcut kalıntılar ışığında kentin garnizon olma sürecinde Sasani saldırılarına direnebilecek istihkâmlarının yeterli olduğu görülmektedir. Öyle ki garnizon olarak kuruluşundan yaklaşık 70 yıl sonra Sasaniler tarafından ele geçirilen Dara (Anastasiopolis), 6. yüzyıl başlarından üçüncü çeyreğine kadar mükemmel bir direniş göstermiş ve bu süreçte Roma özellikle doğu sınırlarında rakibi Sasaniler'e karşı çoğunlukla üstün gelmiştir. Dara (Anastasiopolis), 6. yüzyıl sonlarında yeniden Roma'nın bir garnizonu olmuşsa da 7. yüzyıl ilk yarısında devam eden Sasani baskınları ve ardından gelişen Arap akınları ile kent, yüksek oranda garnizon olma özelliğini kaybetmiştir. 7. yüzyıl ortalarında Arapların himayesine giren kent, ardılı yüzyıllar boyunca 6. yüzyıldaki Roma İmparatorluğu'nun Mesopotamia'daki son direniş noktası olma özelliğinden uzak; ama yine de zaman zaman önemli bir istihkâm, zaman zaman bir metropolit, zaman zaman da komşuları Nisibis (Nusaybin) ve Mardin (Mâridîn/Marde) gibi bir ticaret merkezi olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Abu'l-Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, Ö.R. Doğrul (çev.), Ankara, 1999.

Agapius, *Kitab Al-Unvan (Histoire Universelle)*, A.A. Vasil'ev (çev.) Paris, 1912.

Ammianus, *Rerum Gestarum*, J.C. Rolfe (çev.), London, 1964.

Cassius Dio, *Historia Romana*, E. Carry (çev.), London, 1954.

El-Belazuri, *Fütuhu'l Buldan: Ülkelerin Fetihleri*, M. Fayda (çev.), Ankara, 2002.

¹¹⁴ Arkeolojik kazı çalışması Mardin Müze Müdürlüğü tarafından oluşturulmuş bir ekip tarafından sürdürülmektedir. Ayrıca, yeni bulgular ile oluşturulacak tez, makale ve kitap yapmaya yönelik yayın çalışmaları da devam etmektedir.

¹¹⁵ Ahunbay 1991: 391-397; Ahunbay 2017: 10.

Ephessoslu John, Chronicle *Chronicle (The Third Part of the Ecclesiastical History of John, Bishop of Ephesus)*, W. Cureton (çev.), Oxford, 1853.

Evagrius, *The Ecclesiastical History of Evagrius*, J. Bidez - L. Parmentier (çev.) Londra, 1898.

Iustinus, *Epitome Historiarum Philippicarum Trogi Pompeii*, Justino, Marco Juniano, Floro, Lucio Anneo, Romanorum, Rubeus, Ioannes (çev.), Biblioteca de la Universidad de Sevilla, 1494.

İbn Battuta, *Travels in Asia and Africa 1325-1354*, H.A.R. Gibb (çev.), New York, 1929.

İbn Şeddâd, *El-A'lâk el-Hatîra fî Zikr Ümerâ eş-Şâm ve el-Cezîre*, Y.Z. Abbâre (çev.), Dîmaşk, 1991.

İbnü'l-Esîr, *El Kâmil fî t-Târih*, E.F.A. Kâdi (çev.), Beyrût, 2006.

İbnü'l Fakih, *Kitabü'l-Büldan*, Yûsuf el-Hâdi (çev.), Beyrut, 1996.

Joshua, Chronicle *Chronicle (The Chronicle of Joshua The Stylite)*, W. Wright (çev.), Amsterdam, 1968.

Malalas, Chronicle *Chronicle (The Chronicle of John Malalas)*, E. Jeffreys, M. Jeffreys, R. Scott (çev.), Melbourne, 1986.

Marcellinus Comes, Chronicle *Chronicle (The Chronicle of Marcellinus: A Translation and Commentary)*, B. Croke (çev.), Sydney, 1995.

Menander, Protector *History of Menander the Guardsman*, R.C. Blockley (çev.), Liverpool, 1985.

Procopius, De Aedificiis *De Aedificiis (Buildings)*, H.B. Dewing (çev.), London, 1954.

Procopius, Peri Ton Polemon *Peri Ton Polemon (History of the Wars)*, H.B. Dewing (çev.), London, 1961-1962.

Sebeos, Chronicle *Sebeos Chronicle (The Armenian History Attributed to Sebeos)*, Liverpool, 1999.

Taberî, *Târîhu t-Taberî (Tarîhu'l- Ümem ve'l-Mülûk) I-VI*, E.C.M.B. Cerîr (çev.), Beyrût, 1988.

Theophylactus, Chronicle *Chronicle (History)*, M. Whitby - M. Whitby (çev.), Oxford, 1986.

Zachariah, Chronicle *Historia Ecclesiastica (The Syriac Chronicle Known as that of Zachariah of Mitylene)*, J.B. Bury (ed.), F.J. Hamilton, E.W. Brooks (çev.), London, 1899.

Zosimus, *Historia Nova*, L. Mendelssohn (ed.), Leipzig, 1887.

Modern Kaynaklar

Ahunbay, M. 1991 "Dara-Anastasiopolis 1990 Yılı Çalışmaları", *Kazı Sonuçları Toplantısı*

XIII/1, Ankara: 197-203.

Ahunbay, Z. 2017 “Ayatekla, Binbirkilise ve Dara’da Korumaya Yönelik Çalışmalar”, T. Saner – B. Ar – G. Mater (eds.), *Metin Ahunbay İzinden Ayatekla, Binbirkilise ve Dara/Anastasiopolis Araştırmalarından Özel Konular*, İstanbul: 9-28.

Almaç, U. 2017 “Mardin-Dara ve Mersin-Silifke-Ayatekla (Meryemlik) Ören Yerlerinde Su Yapılarına İlişkin 2013-2014 Yıllarında Yürütülen Çalışmalar”, T. Saner – B. Ar – G. Mater (eds.), *Metin Ahunbay İzinden Ayatekla, Binbirkilise ve Dara/Anastasiopolis Araştırmalarından Özel Konular*, İstanbul: 57-74.

Băjenaru, C. 2010 *Minor Fortifications in the Balkan-Danubian Area from Diocletian to Justinian*, Cluj-Napoca.

Baydur, N. 1982 *İmparator Iulianus*, İstanbul.

BİKE I, 2017 *Batman İli Kültür Envanteri I (Merkez-Kozluk-Sason)*, G. Kozbe (ed.), Batman Valiliği, Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Batman.

BİKE III, 2017 *Batman İli Kültür Envanteri III (Hasankeyf)*, G. Kozbe (ed.), Batman Valiliği, Batman İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Batman.

Boran, A. 2005 “Kozluk’taki Kaleler”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi 14*, Erzurum: 23-37.

Bury, J.B. 1889 *History of the Later Roman Empire from Arcadius to Irene 395 A.D. to 800 A.D.*, London.

Butcher, K. 2003 *Roman Syria and the Near East*, M. Greenberg (ed.), London.

Can, B. – N. Erdoğan 2014 “Dara, Bizans-Sasani Sınırında Bir Garnizon Kenti ve Kazıları”, *Anadolu’nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, H. Kasapoğlu - M.A. Yılmaz (eds.), Ankara: 347-371.

Capizzi, C. 1969 “L’Imperatore Anastasio I (491-518)”, *Orientalia Christiana Analecta 184*, Roma: 216-221.

Chabot, J.B. 1963 *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d’Antioche (1166-1199) Tome I-IV*, Paris.

Collinet, M.P. 1924 “Une ‘Ville Neuve’ Byzantine en 507: La Fondation de Dara (Anastasiopolis) en Mesopotami”, *Histoire du Bas-Empire, De L’Empire Byzantin et de L’Orient Latin, Premiere Partie*, M.G. Schlumberger (ed.), Paris: 55-60.

Croke, B – J. Crow 1983 “Procopius and Dara”, *Journal of Roman Studies 73*: 143-159, Pl. XI-XII.

Croke, B. 1984 “Marcellinus on Dara: A Fragment of His Lost. De Temporum Qualitatibus et Positionibus Locorum” *Phoenix 38.1*: 77-88.

Crow, J. 2013 “Fortifications and the Late Roman East: From Urban Walls to Long Walls”, A. Sarantis – N. Christie (eds.), *War and Warfare in Late Antiquity*, Leiden-Boston: 397-432.

Crow, J. 2017 *The Archaeology of Byzantine Anatolia: From the End of Late Antiquity until the Coming of the Turks*, P. Niewohner (ed.), London: Oxford.

Demir, M. – M. Keçiş 2017 “Nisibis at the Border of Romans and Sasanians between the Third and Fifth Centuries AD.”, TAD 36/62: 1-29.

Dignas, B. – E. Winter 2007 *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*, Cambridge.

Efendi, A. 1999 *Mardin Tarihi*, Ankara.

Ergin, G. 2013 *Anadolu'da Roma Hakimiyeti: Direniş ve Düzen*, İstanbul.

Erkoçoğlu, F. 2006 *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi (65-86/685-705)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Ersoy, T. 2015 “Bizans ve Sâsânî İmparatorlukları Arasında Akdedilen Dara Antlaşması'ndaki İktisadî Hükümlerin Değerlendirilmesi”, *History Studies International Journal of History* 7/2: 33-45.

Fraser, J.B. 1842 *Mesopotamia and Assyria, from the Earliest Ages to the Present Time with Illustrations of Their Natural History*, New York.

Gabriel, A. 1940 *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale*, Paris: De Boccard.

Goldsworthy, A. 2000 *Roman Warfare*, London.

Greatrex, G. 1998 *Rome and Persia at War 502-532*, Leeds.

Greatrex, G. – N.C. Lieu 1991 *The Roman Eastern Frontier and The Persian Wars II A.D. 363-630*, London.

Gregory, S. 1997 *Roman Military Architecture on the Eastern Frontier Vol. 1*, A.M. Hakkert (ed.), Amsterdam.

Honigmann, E. 1951 *Évêques et évêchés monophysites d'Asie antérieure au VIe siècle*, Louvain.

Kaçar, T. 2006 “Mezopotamya'da Roma-Sasani Çatışmaları: Nusaybin'in Düşüşü”, İ. Özcoşar - H.H. Güneş (eds.), *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26-28 Mayıs 2006*, İstanbul: 129-138.

Kayaalp, E.K. – N. Erdoğan 2017 “Recent Research on Dara/Anastasiopolis”, E. Rizos (ed.), *New Cities in Late Antiquity: Documents and Archaeology*, Turnhout: 153-175.

Koch, G. 2015 *Türkiye'deki Geç Antik Dönem Önemli Merkezleri ile Birlikte Erken Hıristiyan Sanatı*, A. Aydın (çev.), İstanbul.

Kozbe, G. vd. 2017 “Batman İl Sınırları İçinde Kalan İlisu Barajı Etkileşim Alanına Dair Jeomorfolojik ve Arkeolojik Tespitler”, *Kazı Sonuçları Toplantısı XXXVIII/1*, Ankara: 389-406.

Kütük, A. 2013 “Bizans İmparatorluğu’nun Alternatif İstihkâm Şehri: Dara (Anastasiopolis) Kuruluşu ve Günümüze Kadarki Durumu” *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi VIII/2*, Elazığ: 69-85.

Lawrence, A.W. 1983 “A Skeletal History of Byzantine Fortification”, *The Annual of the British School at Athens* 78: 171-227.

Lightfoot, C.S. 1990 “Trajan’s Parthian War and the Fourth-century Perspective”, *Journal of Roman Studies* 80: 115-126.

Lillington-Martin, C. 2013 “Procopius on the Struggle for Dara in 530 and Rome in 537-538: Reconciling Texts and Landscapes”, A. Sarantis – N. Christie (eds.), *War and Warfare in Late Antiquity*, Leiden-Boston: 599-630.

Martin, C. 2006 “The Battle of Dara July AD 530”, (Ed. İ. Özcoşar-H.H. Güneş), *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26-28 Mayıs 2006*, İstanbul: 139-150.

Millar, F. 1993 *The Roman Near East 31 BC-AD 337*, London.

Mitchell, S. 2016 *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi*, T. Kaçar (çev.), Ankara.

Morrisson, C. 2004 *Le Monde Byzantin I*, Paris.

Mundell, M.C. 1975 “A Sixth Century Funerary Relief at Dara in Mesopotamia”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 24: 209-227.

Nicholson, O. 1985 “Two Notes on Dara”, *American Journal of Archaeology* 89: 663-671.

Ostrogorsky, G. 2011 *Bizans Devleti Tarihi*, F. Işıltan (çev.), Ankara.

Ökse, T. vd. 2018 *Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları III: Roma İmparatorluk Dönemi ve Orta-Yakın Çağ Yerleşmeleri/Salvage Excavations in The Construction Area of The Ilisu Dam III: Roman Empire Period and Middle-New Ages Sites*, A.T. Ökse - N. Erdoğan (eds.), Mardin.

Özügül, A. 2012 “Dara Kazıları Seramik Buluntuları: Ön Rapor”, Z.D. Gökalp - N. Çöl - Z. Ertuğrul - S. Alp -H.Yılmazyaşar (eds.), *Uluslararası Katılımlı XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 19-21 Ekim 2011*, Cilt 2, Eskişehir: 637-643.

Özügül, A. 2014 “Dara (Anastasiopolis) Sırsız Seramikleri”, M.A. Eser - E.B. Fataha - G. Koyun (eds.), *Uluslararası Katılımlı XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu 18-20 Ekim 2012*, Cilt 2, Sivas: 651-661.

Özügül, A. 2016 “Dara Kazıları Tek Renk Sırlı, Sgraffito ve Champlevé Seramikleri”, N. Dalkılıç - F.M. Halifeoğlu - C. Koca (eds.), *Prof. Dr. Metin Ahunbay ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Mimarlık Tarihi Araştırmaları*, Diyarbakır: 79-89.

Palmer, A.N. 2012 *The Greek Inscriptions of Dara*, University of Münster.

Parla, C. 2005 “Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi”, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 22/1, İstanbul: 57-84.

- Pollard, N. 2003 *Soldiers, Cities, and Civilians in Roman Syria*, The University of Michigan.
- Rist, J. 2004 “Der Bau der Oströmischen Stadt Dara (Anastasiopolis): Überlegungen zum Eigengut in der Kirchengeschichtedes Ps.-Zacharias Rhetor”, M. Tamcke (ed.), *Syriaca II*: 243-266.
- Rubin, B. 1960 *Zeitalter Iustinianus I*, Berlin/Boston De Gruyter.
- Sağlamtimur, H. 2014 “Dicle Kıyısında Geç Roma Dönemine Tarihlenen Bir Kale ve Nehir Limanı”, *TINA Denizcilik Arkeoloji Dergisi* 2: 28-39.
- Semiz, N. 2017 “Dara/Anastasiopolis Antik Kenti Araştırmaları Kapsamında Bir Belgeleme Çalışması: Kaya Mezarı”, T. Saner – B. Ar – G. Mater (eds.), *Metin Ahunbay İzinden Ayatekla, Binbirkilise ve Dara/Anastasiopolis Araştırmalarından Özel Konular*, İstanbul: 41-56.
- Sinclair, T.A. 1989 *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey III*, Havertown.
- Stein, E.E.A. 1919 *Studien zur Geschichte des Byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II u. Tiberius Constantinus*, Stuttgart.
- Stein, E. 1968 *Histoire du Bas-Empire. Tome II, De la disparition de l'Empire d'Occident à la mort de Justinien (476-565)*, Amsterdam.
- Tavernier, J.B. 1713 *Voyages de Monsieur Jean-Baptiste Tavernier, écuyer, baron d'Aubonne, en Turquie e, en Perse, et aux Indes*, Paris.
- Tezcan, M. 2006 “VII. Yüzyıl Başlarında Doğu Roma-Sasani İlişkileri ve Mardin'in Sasanilerce Zaptı (607)”, İ. Özcoşar - H.H. Güneş (eds.), *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26-28 Mayıs 2006*, İstanbul:151-168.
- Ünal, E. 2018 “Tarihi Coğrafya”, A.T. Ökse - N. Erdoğan (eds.), *Ilisu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları III: Roma İmparatorluk Dönemi ve Orta-Yakın Çağ Yerleşmeleri/Salvage Excavations in The Construction Area of The Ilisu Dam III: Roman Empire Period and Middle-New Ages Sites*, Mardin: 397-406.
- Vokaer, A. 2010 “Cooking Wares An Ancient Syria (First to 10th Centuries AD): Reconstructing the Production Contexts from the Consumption Sites”, *Archaeometry* 52/4: 605-627.
- Weiskopf, M. 1993 “Dara”, E. Yar-Shater (ed.), *Encyclopedia Iranica VI*, California: 671-672.
- Whitby, M. 1986 “Prokopius Description of Dara”, P. Freeman - D. Kennedy (eds.), *The Defence of the Roman and Byzantine East*, Oxford: 717-735.
- Zanini, E. 2003 “The Urban Idealand Urban Planning in Byzantine New Cities of the Sixth Century AD”, L. Lavan - W. Bowden (eds.), *Theory and Practice in Late Antique Archaeology*, Leiden: 196-223.

İnternet Kaynakları

URL 1

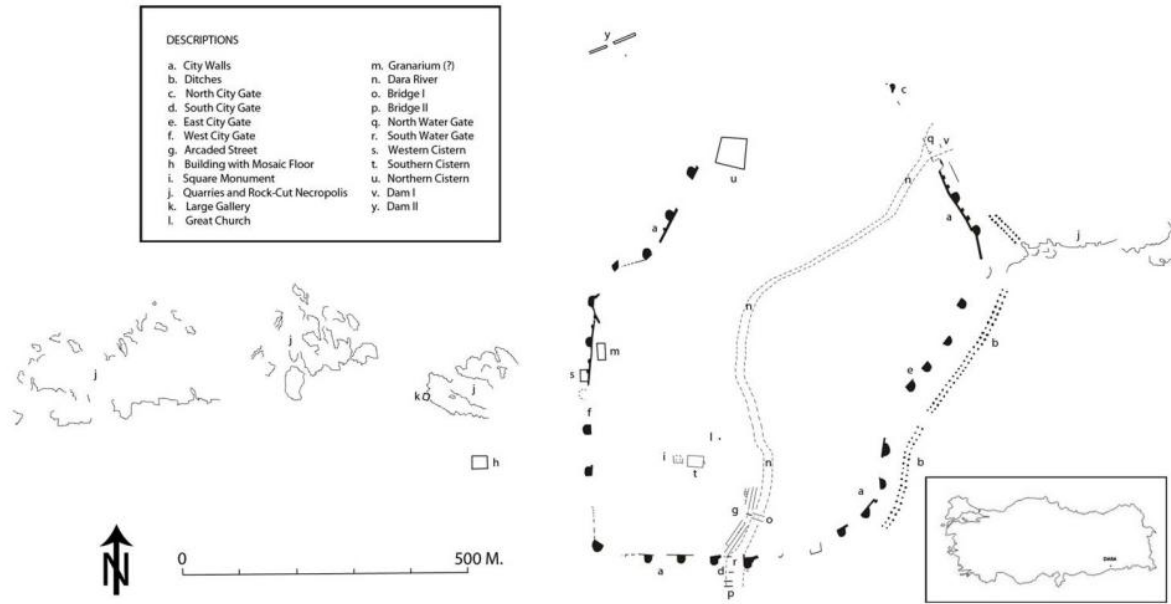
https://la.wikisource.org/wiki/Epitoma_Historiarum_Philippicarum_Pompeii_Trogi/XLI

URL 2 <http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans41.html>

URL 3 <https://www.sasanika.org/wp-content/uploads/Menander6-1.pdf>

URL 4 <https://archive.org/details/A335117/page/n15>

URL 5 http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=5628

Resim 1: Dara planı (Mardin Müzesi Arşivi)

Resim 2: Zemin döşemesi olarak kullanılmış mozaik üzerindeki yazıt (Mardin Müzesi Arşivi)

Resim 3: Dara Güney Sur genel bir bakış (Mardin Müzesi Arşivi)

Resim 4: Olası I. Iustinianus Dönemi (527-565) eklemesi: günümüze gelmemiş olan sur üstündeki mazgallar ve seyirdim yerinin 20. yüzyıl başları görünümü (1911 tarihli G. Bell arşivinden; Erişim adresi: http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=5628)

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 481-492

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 08. 11. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 25. 12. 2018

ROMA PANTHEONU: ESKİ YUNAN TANRILARI NASIL ROMALI OLDU?

ROMAN PANTHEON: HOW DID GREEK GODS BECAME ROMAN GODS?

Özgür TURAK*

Özet

Küçük bir köyden Akdeniz havzası ve ötesinde hakimiyet kuran Romalılar'ın dini sistemi kendine özgüdür. Dini sistem, Paz Deorum (tanrıların huzurunu sağlama) ilkesi üzerine kuruludur. Politeist yapıda olan Pantheon, yerel kültürlerin ve yabancı kültürlerin özelliklerinin sentezidir. Roma inanç sistemine, ticaret ve askeri faaliyetler sonucunda, aracı yerel kültürler vasıtasıyla yeni tanrılar girmiştir. Bunlar içinde ağırlığı eski Yunan tanrıları oluşturmuştur. Bu tanrılar, Roma'ya Güney İtalya ve Sicilya'daki Yunan kolonileri aracılığıyla girmiştir. Böylece Yunan Panteonunun önde gelen tanrıları Zeus, Iuppiter'e; Hera, Iuno'ya; Aphrodite, Venus'e; Artemis, Diana'ya, Demeter, Ceres'e; Athena, Minerva'ya, Hermes, Mercurius'a; Ares, Mars'a; Hestia, Vesta'ya; Poseidon, Neptunus'a dönüşmüştür. Bu makalede bu dönüşümün nasıl ve ne şekilde gerçekleştiği ele alınmış, tanrısal niteliklerdeki farklılıklar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Roma Dini, Klasik Mitoloji, Roma Tanrıları, Yunan Tanrıları, Kült

* Öğr. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, A Blok III. Kat, no.9, Fatih-İstanbul, ozgurturak@gmail.com.

Abstract

The religious system of the Romans who dominate the Mediterranean basin and beyond is unique. Pax deorum (“peace of the gods”) denotes the central goal of Roman religion. The Roman Pantheon, which is a politeist structure, is the synthesis of the characteristics of local cultures and foreign cultures. New gods have entered the Roman belief system, as a result of trade and military activities, through intermediary local cultures. Most of the gods of Roman religion resemble the ancient Greek gods. These deities had been adopted from the Greek colonists in southern Italy and Sicily. Jupiter was adopted with Zeus, Juno with Hera, Venus with Aphrodite, Diana with Artemis, Ceres with Demeter, Minerva with Athena, Mercurius with Hermes, Mars with Ares, Vesta with Hestia, Neptune with Poseidon. This article discusses how and in what way this transformation took place, focusing on the differences in divine qualities.

Keywords: Roman Religion, Classical Mythology, Roman Gods, Greek Gods, Cult.

Küçük bir köyden Akdeniz ve Karadeniz’i bir göl yapacak kadar büyük bir imparatorluk haline gelen Roma, kültürünün birçok ögesinde görüldüğü gibi, din ve mitolojide kendine özgü bir yapı geliştirmiştir.

Mitoloji biliminin metotlarından biri farklı kültürlerin mitolojilerini karşılaştırarak, aralarında bir ilişki kurmak ve bu ilişkinin niteliği üzerinde birtakım sonuçlar üretmektir. Bu bağlamda, birçok açıdan olduğu gibi Roma mitolojisi, Eski Yunan türdeşi ile karşılaştırılmıştır. Hint-Avrupa kökenli bu iki Klasik Uygarlığın mitolojileri kıyaslanarak, ortak paydaları ve yapısal farklılıkları ortaya koyulmuştur. Roma dininin tanrıların yatışmasını ve huzurunu sağlamak üzerine kurulu bir ritüeller bütünü olması, iki gelenek arasındaki yapısal farkı özetler. Eski Yunan dini ise bir hayli farklıdır. Mitoloji, Romalı benzerine göre ön plandadır. Roma mitleri, daha ziyade kültürün kökeni üzerine yoğunlaşmış olsa da ortak payda tanrıların ön plana çıkmasıdır.

Roma’nın Yunan kültüründen etkilendiği açıktır. Bu etkileşim kültürün birçok ögesinde olduğu gibi dinde de olmuştur. Bu noktada Romalıların Yunan tanrılarını doğrudan alıp, kültür potalarında yoğunmadan pantheonlarına dahil ettikleri algısına kapılmamak gerekir. Bu makalede amaçlanan, Yunan tanrılarının Romalılaşmasının ne zaman ve nasıl olduğunu göstermek ve Roma’nın bu tanrıları ne şekilde asimile ettiğini incelemektir. Elbette, koskoca bir pantheonu burada değerlendirmek olası değildir; bu bağlamda Roma dininin baş tanrısı Iuppiter, tanrıça Iuno, Romalılar için büyük önem taşıyan Mars, Apollon ve bir Yunan kahramanı olan sonradan tanrısallaştırılan Herakles’in özelinde bu konu açıklanmaya çalışılacaktır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Roma’nın dini yapısını kısaca değerlendirmek gerekir.

ROMA DİNİNİN YAPISI

Roma dini “tanrıların huzurunu sağlama, onları yatıştırma (pax deorum)” ilkesi üzerine kuruludur. Çoktanrılı olan bu din, İtalya’nın yerli kültürlerinin inanç ve gelenekleri ile¹, ülke iç ve dışındaki kültürlerin dini inançlarını birleştiren bir yapıya sahiptir². Başlangıcında “pater familias (baba)” otoritesine dayanan din, Roma’nın kentleşmesi ve büyümesi ile devlet dini haline gelmiş ve kurumsallaşmıştır.

Roma dini kelimenin tam anlamıyla bir ritüeller bütünüdür. Bir Romalı her zaman kentinin veya devletin huzurunu sağlamakla, ailesini, malını korumakla yükümlüdür. Görevini tanrıların huzurlu olması ile sağlayabilir³. Bunun anahtarı da ritüellerdir.

Roma dininin başlangıcında, büyüünün etkili olduğu, dağınık ve belli kuralları takip etmeyen bir evre görülür. Bu dönem dinin biçimlenmediği, kurallara oturtulmadığı, İtalya’nın yerel halklarına özgü birtakım inançlardan oluşur⁴. Toplum ve kişileri korumak gibi faydalı veya kara büyü, cadılık gibi zararlı olabilen, okültik bir yapıya sahiptir⁵. Bu evre, muhtemelen Roma’nın bir köy olduğu dönemlere kadar iner ve hiçbir zaman kurumsallaşmadan Roma’nın yıkılışına kadar, halkın inançları içinde süregider.

Roma dinin özünü bir bakıma aile dini oluşturur. Bu süreç, Roma devlet dininin oluşumunda etkili olduğu kadar, dinin kurumsallaştığı dönemlerde de etkisini korumuştur. Bir Romalı, doğa olayına ya da cansız bir objeye ruh yerleştirir. Kısacası Romalı inancının temelinde bir tür “animizm” yatar⁶. İşte Romalılar bu ruhların yaşadıkları alanda etkin bir güce sahip olduklarına inanırlar ve bu bağlamda da onları yatıştırmaya çalışırlar. Aile dini, temelinde bu olguya dayanır ve ev içinde birçok ruh bulunur. Aile dininde, Hint-Avrupa adeti olan evin merkezinde bulunan ateş, tapımın ana ögesidir⁷. Ev tapımında baş rol Penat ve Lar olarak adlandırılan Geniuslar’a (koruyucu ruh) aitti. Ölüm ve cenaze törenleri ise Man’lar tapımı içindeydi⁸. Ailenin huzurunu korumak, evin bereketini sağlamak gibi önemli yükümlülükler ve “ritus familiaris (ev ritüelleri)” pater familias’ın sorumluluğundaydı. Bu evre, yukarıda değindiğim gibi çok eski zamanlara, muhtemelen orta İtalya’nın yerli kültürlerinin etkisinde, Roma’nın kuruluşuna kadar inmektedir⁹. Bu, sınırları belirli, büyü evresine oranla düzenli ritüelleri olan süreç, devlet dininin oluşumuna doğrudan etki etmiştir. Aile içinde düzenlenen bu ritüeller, tüm toplumu kapsayınca, denetim sağlamak ve ritüelleri düzenleyecek kurumlara, kısacası ruhban sınıfına ihtiyaç duyulmuştur¹⁰. Dini kurumun başındaki “Pontifeks Maksimus (baş rahip)”, pater familias’dan evrilmiştir. Evin ocağının tanrısı Vesta, devlet ocağının da tanrısı haline gelmiştir. Örnekler çoğaltılabilir. Ancak bu nokta da dikkat edilmesi gereken, aile inançlarının, devlet dininin gelişmesi ve oluşmasında tek öge olduğunu söylemek yanlışlığıdır. Bu süreçte yerel öğelerin yanı sıra, devletin askeri ve ticari faaliyetler sonucunda tanıştığı farklı kültürlerin de etkisi büyüktür. Roma dininin içinde Latin’ler, Sabin’ler vb. gibi orta İtalya halklarının yanı sıra, Etrüsk ve Yunan

¹ De Cazanove 2007: 43-57.

² Salzman 2013: 375 vd.

³ Dürüşken 2003: 1-2.

⁴ Warrior 2006: 93.

⁵ Ogden 2002.

⁶ Animizm, insanın çevresindeki tüm şeylerin ruha sahip olmasına dayanan inançtır.

⁷ Eliade 2003: 131.

⁸ Lares: evin ve ailenin koruyucusu, Penates: kilerin koruyucusu, Dii Manes: ata ruhları.

⁹ Dürüşken 2003: 8.

¹⁰ Warrior 2006: 41 vd.

öğelerinin de bulunduğunu atlamamak gerekir. Böylelikle yeni tanrılar, pantheon katılmış, yeni ruban sınıfları ortaya çıkmış ve dini ritüeller çeşitlenmiştir. İmparatorluk döneminde ise Roma dininde yeni bir evreden söz edilebilir: imparatorluk kültürü¹¹.

ESKİ YUNAN TANRILARININ ROMALILAŞMASI

Sınırlarını çizmek güç olsa da Roma dini genel olarak MÖ 7. yüzyıldan itibaren, Etrüsk inançları, yerel halklar ile Eski Yunan dini ve mitolojisinin etkisi ile şekillenmeye başlamıştır.

Eski Yunan mitolojisi ve onların ritüellerini uyarlama, Roma dinine birçok yenilik getirmiştir. Yunan etkisi içinde belki de en önemlisi antropomorphism'dir. Romalılar, tanrılarını insan biçiminde, maddi bir varlık olarak düşünmemiştir. Yunan kültürünün etkisi özellikle heykeltıraşı üzerindedir. Numenler¹², artık tanrı heykellerine dönüşmüştür. Bunun haricinde Roma dinine yeni dini törenler katılmıştır¹³. Bir başka ve belki de en kuvvetli etki, mitolojik öykülerdedir. Roma bu öyküleri, kendine uygulamıştır. Ancak, Roma faydacıdır. Romalılar, siyasi yapıyı güçlendirmeye yönelik, Roma tarihini vurgulayan hikayeler seçmişlerdir. Eski Yunan mitolojisinde tanrıların başrollerde olduğu ve bilinen dünyada geçmeyen "ilahi mitler", Roma mitolojisi içinde çok fazla yer almaz. Daha ziyade "efsane (saga)" olarak isimlendirilen, baş rolünde yaşadığına inanılan kahramanların olduğu, yaşadığımız dünyada geçen hikayeler tercih edilmiştir: kuruluş efsaneleri gibi. Böylelikle Roma yüceltilmiştir; devlet yapısı din ile güçlendirilmiştir. Tanrılarla ilgili hikayelerde genellikle tanrılar arası ilişki değil, tanrıların insanlarla olan ilişkileri üzerinde durulmuştur¹⁴.

Eski Yunan Tanrılarının Roma Pantheonuna Girişi

Roma tanrılarının popüler ya da bilimsel birçok mitoloji kitabında Yunan tanrılarıyla özdeşleştirildiğini okuruz. "Zeus'un Roma'daki karşılığı Iuppiter" gibi ibareler görür ya da derslerde öğrencilerimize aktarırız. Bu kesinlikle doğrudur. Ancak bu etkileşim birebir aynı mıdır? İsimlerde hemen karşılığını bulduğu gibi tanrısal niteliklerde de aynı durum söz konusu mudur?

Bu konuya değinmeden evvel, Yunan tanrılarının Roma pantheonuna ne zaman ve nasıl girdiğine değinmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda siyasal olaylar ile dini gelişimi bütünsel olarak incelemek gerekir.

Roma, siyasi açıdan, küçük bir beylikten Krallığa (MÖ 753-509), sonra Cumhuriyet (MÖ 509-27) yönetimine ve nihayetinde İmparatorluğa (MÖ 27-MS 476) evrilen; toprakları Britania'dan Afrika'ya, Hispania'dan Mezopotamya'ya kadar uzanan süper bir güçtü. Geniş bir coğrafyaya yayılan bu kültür, farklı medeniyetleri egemenlik altına alarak, onlarla temas ederek onları benliğine kattı. Bu etkileşim sanatın her dalına nasıl tezahür ettiyse, din ve dini uygulamalarda da durum böyledir.

Roma'nın efsanevi kuruluşu MÖ 753 yılıdır¹⁵. MÖ 509 yılına kadar, komşu Latin, Sabin ve Etrüsk kökenli krallar tarafından yönetilmiştir¹⁶. Krallık döneminde yoğun bir iç

¹¹ Warrior 2006: 93 vd.

¹² İnsan yaşamı üzerinde etkisi olan cinssiz güçler.

¹³ Dürüşken 2003: 23.

¹⁴ Dürüşken 2000: 32.

¹⁵ Beard 2018: 71 vd.

¹⁶ Faulkner 2008: 43; Bauer 2013: 457.

çatışmanın var olduğunu biliyoruz. Bu siyasi çalkantılar arasında Roma yavaş yavaş çevresine hâkim olmaya ve yavaş yavaş genişlemeye başlamıştı. Bu gelişim bir Romalıya göre sadece organize bir ordu ile açıklanamazdı: tanrıları da yanlarındaydı. Kraliyet sürecinde Sabin ve Etrüsk tanrılarının Roma dinine girdiğini söyleyebiliriz. Bu dönemde kral Numa, dinde yeni bir düzenleme yaptı, pontifeks (baş rahiplik) sınıfını oluşturarak, dini kurumları oluşturdu¹⁷. MÖ 509 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesi ile Roma'nın bölgedeki ve yakın coğrafyadaki otoritesi arttı. Artık Roma bir beylikten, askeri, yayılmacı politika izleyen, otoriter bir konuma yükselmişti. Topraklarını genişletti ve yeni kültürlerle temas başladı.

Roma, Yunanlarla ne zaman karşılaştı? Bu sorunun cevabı MÖ 8. yüzyıla dayanır: Yunan kolonizasyonu. Akdeniz'deki bu dönemde görülen hareketlilik, Güney İtalya kıyıları ve Sicilya'ya Yunanların yerleşmesi ile taçlandı. Nitekim bu bölgeye Latince'de "Magna Graecia/Büyük Yunanistan" adı verilir. Söz konusu coğrafyada Yunanlardan evvel yaşayan yerli halklar vardı. Bölgede maddi kültürde ve kentleşme alanındaki değişim bu döneme rastlar. Aynı zamanda Etrüsklerin, Yunanlarla daha evvelden temas etmiş olması, onların da bu kültürü yaymasında etkindir¹⁸. Romalıların Yunanlar ile ilk önemli dini ilişkisi, MÖ 8. yüzyılda, Campania bölgesinde, Euboialılarca kurulan Cumae kolonisi ile gerçekleşir. Bu kent, Apollon kâhini Sibyl'in kitaplarına ev sahipliği yapıyordu. Bu kitaplar, Romalıların hastalık, savaş gibi acil durumlarda, kısacası başlarının sıkıştığı her anda başvurdukları eserlerdi. Bu kitapların bir kısmı, MÖ 6. yüzyılda, Roma kralı Etrüsk kökenli Tarquinius (MÖ 616-57) tarafından satın alınmıştır¹⁹; sonra Roma'ya getirilerek Capitolinus tepesindeki Iuppiter tapınağına yerleştirilmiş, daha sonra Augustus onları Palatinus tepesindeki Apollon tapınağına taşımıştır²⁰. Bu çok önemli bir temastır. Çünkü bu kitaplar, Yunan tanrıları ve onların tapınım biçimleri ile ilgili bilgileri içeriyordu. Cumae'de saklanan Sibyl kitaplarının tanınması, kehanetle ilgili olan Apollon ile tanışılmasını da sağlar. Ancak, tanrının Roma'da kültü henüz kurulmamıştır²¹. Bu dönemde Roma'nın Campania haricinde bir başka dini temas bölgesi de Etruria ve özellikle bu bölgenin güneyidir²².

Liber isimli tanrının ilk defa Campania'da görüldüğü ve bunun Yunan Dionysos'u ile ilintili olduğu söylenebilir. Bölgede aynı zamanda Liberia isimli bir tanrıça da vardır²³.

Ceres'in ne zaman ve nerede ortaya çıktığını belirlemek zordur. Birtakım veri, Campania bölgesinde Oscan ve Sabellia halklarında ilk kez görüldüğünü düşündürmektedir. Anne-kız/Demeter-Kore kültürünün, Sicilya (Paestum) ve Samnium'dan, orta İtalya'ya yayıldığı anlaşılmaktadır. Güney Etruria'da Falerii'de Ceres, MÖ 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır²⁴.

Bu noktada Etrüsk etkisi devreye girer. MÖ 7. yüzyılın sonlarında Yunan tanrıları, bölgede Etrüsk sanatı içine yerleşmiştir. Etrüsklerin, Roma üzerindeki etkisi tartışılmaz. Yukarıda da söz ettiğim gibi, Romalılar, Yunan tanrılarıyla karşılaşmasından evvel, onların Etrüsk türdeşleri ile tanışmış olmalıdır. Biraz detaylandırılacak olursak Kuzey Etruria

¹⁷ Beard 2018: 101.

¹⁸ De Vido 2017: 85.

¹⁹ Beard vd. 1998: 24.

²⁰ Dürüşken 2000: 29 vd.

²¹ Dumezil 1970a: 442.

²² Altheim 1938: s.149.

²³ Altheim 1938: 150.

²⁴ Altheim 1938: 150.

kentlerinden Populonia'nın Etrüsk ismi *puplona*, *pufluna*, *fufluna*'dır. Bu isim Etrüsk tanrısı Fufluns, yani Yunan Dionysos'dan gelir. Altheim, Fufluns'u Naksos'taki Yunan kültüne bağlar²⁵. Latin Liber'in de Etrüsklü paralelinden geldiği söylenebilir. Yine Populonia'da tıpkı Fufluns gibi önemli bir tanrıda vardır: Sethlans (*Yun. Hephaisthos*). Bu kült, Etruria'ya muhtemelen, askeri üslerinin bulunduğu Lemnos adasında gelmiştir²⁶.

Romalıları, Yunan tanrılarıyla tanıştıran bir başka kültür de Illyria'lılardır. Bu halk, MÖ 1000 civarında Adriyatik'ten karşıya, İtaşya'daki Apulia bölgesine geçmişlerdir; bir kısmı ise Umbria'da yerleşmiştir. Illyria'lılar'ın yerli halk Umbria'lılara yeni bir tanrıyı tanıttıkları görülür. Meşe tanrısı olarak çevrilen Grabovius. Bu tanrı daha sonra Roma tanrısı Mars'ın epiteti olarak kullanılacaktır²⁷. Falerii kentinde tapım gören Illyria'lı tanrı Messapus'da (*Yun. Poseidon*) önemli bir örnektir²⁸.

MÖ 5. yüzyılda Yunan etkisinin en önemli sonucu Apollon'dur. Burada tanrının iyileştirici niteliği ön plana çıkarılmış; MÖ 433 yılındaki büyük salgın sonrasında MÖ 431 yılında, tanrı için bir tapınak yapılmıştır²⁹.

Görüldüğü üzere Yunan tanrıları Roma'ya erken dönemlerde doğrudan Yunan kültüründen değil, yerli kültürlerin aktarımıyla girmiştir³⁰.

MÖ 4-2. yüzyıllar Roma'nın kuvvetinin arttığı ve yayılımında ivme kazandığı dönemdir. MÖ 4. yüzyılın ortalarında başlayan ve sonraki yüzyılın içlerine kadar devam eden Latin ve Samnit savaşları sonucunda artık, merkez İtalya fethedilmiştir³¹. MÖ 4. yüzyılda bir Yunan ritüeli olan ilk *lectisternium* (tanrılar için şölen) düzenlenmiştir. Ancak bu geleneğin Roma'ya Yunan'dan değil, Etrüsklülere aktarıldığı anlaşılmaktadır³².

MÖ 3. ve 2. yüzyıllar, Roma'nın Akdeniz halkları ile etkileşiminin yoğun olduğu bir dönemdir. Samnit savaşları sonucunda MÖ 290 yılında bölgedeki Yunan kent devletleri haricinde Güney İtalya fethedilmiştir³³. Yunan polislerinden Tarentum, Roma'ya karşı Epirus kralı Pyrrhus'dan yardım istemiş ve bunun sonucunda ilk defa Yunan ve Roma orduları karşı karşıya gelmiştir. Bu savaşlar sonucunda Roma, MÖ 270 yılında Güney İtalya'yı da tamamen ele geçirmiştir³⁴. MÖ 264'de başlayan Kartaca savaşları, Roma devletinin Akdeniz'de yayılmasına olanak sağlamıştır. Kartaca zaferi, Sicilya'nın fethi ve Kuzey Afrika ile İspanya'ya yayılma ile sonuçlanmıştır³⁵. Böylelikle Roma, batı Akdeniz'de egemen bir güç olur. Bu süreçte doğuda gelişen Hellenistik krallıklarla mesafeli bir politika izlenmiştir. Roma'nın Hanibal ile mücadelesi devam ederken, Makedonya kralı V. Philippos, Roma denetiminde olan Illyria'ya saldırmıştır. Bu durum, MÖ 214-167 yılları arasındaki Makedon savaşlarının da nedenidir³⁶. Bu savaş ile Roma, Yunanistan'a hâkim olmaya başlayacak, MÖ 147 yılında Makedonya, Roma eyaleti haline gelecek ve MÖ 146'da Korinth

²⁵ Altheim 1938: 151.

²⁶ Altheim 1938: 152.

²⁷ De Casanove 2007: 49.

²⁸ Altheim 1938: 154.

²⁹ Dumezil 1970a: 442-443.

³⁰ Dumezil 1970a: 448.

³¹ Faulkner 2008: 78-87.

³² Dumezil 1970a: 448.

³³ Pollitt 1983: 22-23.

³⁴ Pollitt 1983: 23-24; Faulkner 2008: 88.

³⁵ Faulkner 2008: 96-105.

³⁶ Tekin 2008: 206.

yağmalanacaktır³⁷.

MÖ 3. yüzyılda başlayan Samnit savaşları, Roma'yı artık Yunan kültürü ile doğrudan temasa itmiştir. Bu yüzyılın ortaları ve takip eden yüzyılda Roma'ya, Yunan tanrıları doğrudan etki etmeye başlar. Artık tanrı asimilasyonu başlamıştır. Buna ek olarak MÖ 293 salgınında, Sibyl kitaplarına başvurularak, Epidauros'tan Asklepios kültü, Roma'ya getirilmiş³⁸, MÖ 292 yılında ise tapınağı yapılmıştır³⁹. Bu kült bir Roma kolonisinden değil, doğrudan bir Yunan kentinden getirilmiştir. Daha sonra benzer bir uygulama Pessinus'tan getirilen Kybele kültüründe de (MÖ 205) görülür⁴⁰.

Pyrrhus savaşı ve Kartacalılarla Sicilya için girilen savaşlar, Yunan etkisinin daha fazla nüfuz etmesini sağlamıştır. Romalı askerler, ele geçirdikleri ya da müttefiklerinin kentlerindeki dini ritüelleri görmeye başlamışlardır. Bu dönemde ele geçirilen kentlerdeki birçok kült heykeli Roma'ya gönderiliyordu⁴¹. MÖ 263 yılında Kartaca savaşları sırasında Sicilya halklarında Elymi'ler, kendilerini Troialı göçmenlerin torunları olarak görüyordu; belki de bu bakış açısı onların başlarda iyi geçindikleri Kartacalılara sırtını dönmesi ve Romalılarla müttefik olmasını açıklar. Bölgede Aphrodite kültü vardı, Romalılar bu kültü aldı ve Aeneas'ın annesi Venus'e dönüştürdü⁴².

MÖ. 146 yılı ile Iulius Caesar'ın suikastı (MÖ 44) arasındaki dönem Cumhuriyetin çöküşü olarak yorumlanır⁴³. Bu dönemde Yunanistan ve Anadolu'da birtakım başarılar olsa da Roma'da iç çatışmaların arttığı görülür. MÖ 44 ile MÖ 31 yılları arasında intikam, hırs ve şiddet dolu bir süreçtir. Buna dahil olan Caesar'ın yeğeni, MÖ 27 yılının Augustus'u, Octavianus imparatorluğu kurmuştur. Roma İmparatorluğu çalkantılı süreçlerden geçerek, giderek güçlenmiş ve Akdeniz havzasını kontrol eden bir güce dönüşmüştür; ta ki MS 476 yılına kadar.

Büyük resme bakacak olursak, MÖ 4. yüzyılın sonlarında başlayan, 3. ve 2. yüzyılda doruk noktasına ulaşan tüm bu savaşlar ve dolayısıyla genişleme, Romalı generallerin bir triumphator⁴⁴ ve Roma kentinin ise ganimetlerle dolmasına sebep olmuştur. Bu sadece Magna Graecia'daki kolonilerden öğrenilen Yunan gelenekleri ile sınırlı değil, aynı zamanda bizzat Yunan anavatanın yağmalanmasının getirisiidir. Bu dönemlerde özellikle Yunan etkisi, sanatın birçok dalında olduğu gibi Latin edebiyatında da etkiliydi⁴⁵.

Yunan dünyası başta olmak üzere, farklı kültürlerle karşılaşma, Roma Pantheonunun synkretistik karakter kazanmasını sağlamıştır. Bu süreçte Yunan tanrıları veya yabancı kültürlerden gelen birtakım tanrıların Romalılaştırıldığını söyleyebiliriz.

Eski Yunan Tanrılarının Dönüşümü

Bu noktaya kadar, Yunan tanrılarının Roma Pantheonuna ne zaman ve nasıl dahil

³⁷ Pollitt 1983: 30-31.

³⁸ Dumezil 1970a: 451.

³⁹ Rüpke 2018: 216.

⁴⁰ Dürüşken 2003: 23.

⁴¹ Dumezil 1970a: 454.

⁴² Dumezil 1970a: 454.

⁴³ Beard 2018: 213.

⁴⁴ Roma'da savaş galipleri, genellikle Iuppiter onuruna bir zafer alayı (triumph) düzenler ve ganimetleri tanrıya adarlar. Zafer kazanan general ya da yöneticilere triumphator adı verilir.

⁴⁵ Beard 1998b: 75.

olduğunu inceledik. Şimdi bu tanrıların Roma’da ne şekilde asimile olduklarına bakalım. Yunan panteonunun önde gelen tanrıları Zeus, Iuppiter’e; Hera, Iuno’ya; Aphrodite, Venus’e; Artemis, Diana’ya, Demeter, Ceres’e; Athena, Minerva’ya, Hermes, Mercurius’a; Ares, Mars’a, Hestia, Vesta’ya dönüştürülmüştü. Ancak Roma pantheonunun dönüştürülen tanrıların yanı sıra, yerel İtalya tanrılarından da oluştuğunu unutmamak gerekir.

Peki tanrı asimilasyonu ya da dönüştürülme nasıl gerçekleşti? Yunan pantheonundan alınan tanrısal nitelikler, Romalılaştı mı? Yoksa doğrudan Yunan tanrı inancı mı benimsenerek, sadece isimlerde bir dönüşüm mü gerçekleşti? Acaba bu tanrılar, Yunan’dan alınan özellikler ile halihazırda var olan Romalı öğelerle kaynaştı mı?

Çok tanrılı dinlerin ortak özelliği, doğadaki güçleri bölmek ve bu güçlere tanrısal nitelikleri vermektir: göksel olayların Zeus ile, denizlerin Poseidon ile özdeşleştirilmesi gibi. Politeist bir din olan “Roma dini” de bu özelliği yapısında taşır. Bu noktada baş tanrı Iuppiter, Iuno, Mars gibi önemli Roma tanrılarının önderliğinde, Romalılarca değiştirilen, birleştirilen ya da özdeşleştirilen tanrısal nitelikleri, bu nitelikler doğrultusunda taşıdıkları sıfatları inceleyerek, yukarıda sorduğumuz sorulara cevap arayacağız.

Iuppiter ismi, Jou- (*Diou-) kökünden gelir. Vedik *Dyauh* ve Yunan *Zeus*’u ile benzer ve “parlayan gökyüzü” anlamındadır⁴⁶. Iuppiter, başlangıçta, hava, yağmur ve yıldırımları temsil eden bir numendir. Aynı olmasa da Zeus gibi tonans (şimşeklere hükmeden), fulgur (yıldırımların tanrısı), fulgator (yıldırım gönderen) gibi sıfatlara sahipti. Iuppiter’in önemli kültü, “en iyi” ve “en yüce” sıfatı ile (*Optimus Maximus*) tapım gördüğü Capitolinus tepesinde. Etrüsk kökenli bu kültürde, Iuno ve Minerva (Capitolinus üçlüsü) ile birlikte aynı tapınağı paylaşıyordu⁴⁷. Tanrının tapımı muhtemelen ilk defa Alba Longa’da⁴⁸ başlamıştır⁴⁹. Burada Latinlerin koruyucusu, Iuppiter *Latiaris* sıfatına sahiptir⁵⁰. Tanrının bir diğer sıfatı da, *Lapis*, yani taştır. Romalılar, tanrı ile yemin edilen taşlar arasında bağlantı kurar; taşların yemini bozan veya yalan yere yemin edenleri çarpan yıldırımlar olduğuna inanırlar. Bu bağlamda Iuppiter, tanrıça Fides (iyi niyet) ile ve dolayısıyla Sabin tanrısı Dius Fidius ile özdeşleştirilir⁵¹. Benzer bir tanrı, kültü, Roma kralı Tatius tarafından getirilen ve aynı zamanda şimşeklerle de ilgisi olan “Semo Sancus’tur”. Yazıtlarda, “Semo Sancus Dius Fidius” ibaresini yani iki farklı tanrının birleştirildiğini görüyoruz⁵². Aynı zamanda Iuppiter’in ne anlama geldiği açıklanamayan Feretrius ve Indiges sıfatları da vardı⁵³. Bu iki isimde tıpkı Dius Fidius örneğinde olduğu gibi farklı iki tanrının birleşmesi olabilir. Bir diğer birleşme de Iuppiter Summanus örneğinde görülür. Söz konusu tanrı Roma dininde gece gerçekleşen yıldırımları temsil ederdi. Daha sonra Iuppiter ile özdeşleştirilmiştir⁵⁴.

Roma tanrı asimilasyonunun bir diğer yönü de “evacatio” yani ele geçirilecek kentlerdeki koruyucu tanrının Roma’ya taşınmasıdır. Triumphator, taşınacak tanrı için başkentte bir kült kurar ve tapınak inşa eder. Böylece düşman, koruyucusundan mahrum

⁴⁶ Dumezil 1970b:176.

⁴⁷ Dumezil 1970a: 189 vd.

⁴⁸ Aeneas’ın oğlu Askanius’un kurduğuna inanılan, Latin birliğinin lider kenti. Roma’nın 19 km güney doğusunda Alba dağı eteklerinde yer alır.

⁴⁹ Ferguson 1970: 33.

⁵⁰ Morford-Lenardon 2003: 629.

⁵¹ Morford-Lenardon 2003: 630; Howatson 2013: 434.

⁵² Lipka 2009: 25, dn.62.

⁵³ Morford-Lenardon 2003: 629.

⁵⁴ Lipka 2009: 26.

edilecektir. Örneğin, MÖ 4. yüzyılda Veii’li bir tanrıça, Roma’ya taşınmıştır: Iuno Regina⁵⁵. Capitolinus üçlüsünden bir olan Iuno, Yunan Hera’sıyla özdeşleştirilen, kadınların yaşamlarıyla ilgili, evliliğin kutsal koruyucusudur. Sospita (kurtarıcı) Lucina (çocuğu ışığa çıkartan), Opigena (doğum yapanlara yardım eden) ve Regina (kraliçe) gibi sıfatlara da sahiptir. Arınma ayı olan şubat ayının ilk günü Iuno Sospita’ya adanmıştır. Tanrıça Lanuvium’da koruyucu tanrıçadır ve yazıtlarda Iuno Seispes (Sospita) Mater Regina olarak geçer⁵⁶. Lucina da doğumla ilgili bir Latin tanrıçasıdır. Sabin tanrıçalarından olduğu düşünülmektedir. Iuno’nun olduğu gibi Diana’nın da epithetidir⁵⁷. Iuno’nun da tıpkı Iuppiter gibi birçok yerel tanrısal figürler synkretize olduğu görülmektedir.

Roma pantheonunda belki de Iuppiter’den sonra en önemli tanrı Mars’tır. Tanrı, Yunan savaş tanrısı Ares ile bir tutulmuştur. Iuno’nun oğludur. Ancak Mars, Ares’ten daha doğumunda ayrılır. Eski Yunan mitolojisine göre Hera’nın oğlu Ares’in babası Zeus’tur. Bazı tradisyonlarda Hera’nın parthonegenesis (bakire doğum) yoluyla Ares’in kardeşi Hepshasthos’u doğurduğu anlatılır⁵⁸. Roma mitosunda ise Athena’nın annesi olmadan dünyaya gelmesine kızan Iuno, tanrıça Flora’nın yardımı ile Mars’ı, parthenogenesis yolu ile dünyaya getirmiştir⁵⁹. Ares, Yunan kültüründe sevilen bir tanrı değildir. Savaşlarda yaralanır, hapsedilir veya ona aldatan aşık rolü verilir⁶⁰. Ares, yok edici bir güç iken; Mars kurucudur, Romalıların babasıdır. İki tanrı arasında niteliksel açıdan da büyük bir fark vardır. Mars aynı zamanda tarımla bağlantılı bir tanrıdır. Tanrı, eski bir İtalyan geleneği *ver sacrum* (kutsal bahar) ile ilişkilidir⁶¹. Çiftçiler, tarlalarını arındırma törenlerinde Mars’a dualar okurlar⁶². Rahipler, ekinlerin korunması amacıyla Lares ve Mars’a ilahilerle seslenmişlerdir⁶³. Mart, Roma takviminin ilk ayıdır ve adını tanrıdan alır; aynı zamanda hem tarımsal yılın hem de seferlerin başlangıç yılıdır. Kasım ayında onuruna düzenlenen bir festival ise bitişini temsil eder⁶⁴. Mars, tarımla ilgili olarak Silvanus ve Flora gibi kırsal tanrılarla da ilişkilidir. Bazen Sabin bereketlilik tanrıçası Nerio’nun eşi olarak gösterilir. Söz konusu tanrıçanın Minerva ile de özdeşleştirildiği görülmektedir. Mars, şüphesiz bir savaş tanrısıdır. O, savaşa giden çiftçilerin koruyucusudur. Savaşa giderken ve dönerken onun için kurbanlar kesilir⁶⁵.

Tanrının çok sayıda sıfatı bulunur. Bunlar içerisinde en önemlilerinden biri “Ultor” (öç alan) ve bir diğeri ise “Grabovius’tur” (meşe tanrısı). Sonuncusunun bir tanrı birleşmesine işaret ettiğinden yukarıda söz etmiştik.

Burada Sibyl kitaplarıyla birlikte, bir nevi, Roma dünyası ile tanışmış Apollon’dan da söz etmek gerekiyor. Onun hikayesi ilginçtir. Roma ile çok erken dönemlerde tanışmasına rağmen, pantheonunda çok önemli bir kimliğe sahip olmamıştır. Roma’ya hekim tanrı olarak ayak basmıştır: sıfatı Medicus’tu. İlk tapınağının bir salgın hastalık sonrası MÖ 5. yüzyılda kurulduğu düşünülmektedir. Yunan kültüründeki gibi büyük bir öneme sahip olmadığı veya bilicilik yönünün bu kadar kuvvetli olmadığı, kendi kâhini Sibyl’in kitaplarının Iuppiter

⁵⁵ Beard, 1998b: 42.

⁵⁶ Takacs 2008: 33.

⁵⁷ Lipka 2009: 117, 165.

⁵⁸ Rose 2005: 264.

⁵⁹ Howatson 2013: 434.

⁶⁰ Rose 2005: 48.

⁶¹ Dumezil 1970a: 206-208.

⁶² Buna en güzel örneklerden biri için bkz.: Hahn 2007: 243

⁶³ Hahn 2007: 239.

⁶⁴ Hahn 2007: 239.

⁶⁵ Morford-Lenardon 2003: 626.

tapınağında korunmasından ötürü söylenebilir⁶⁶. Roma İmparatoru Augustus'un (MÖ 27-MS 14) koruyucu tanrısı olması ile önemi artmış ve Palatinus tepesinde adına büyük bir tapınak yaptırılmıştı. Bu dönemde artık Yunan Apollon'u ile benzer özelliklerinin arttığı söylenebilir⁶⁷.

Yunan kahraman ve daha sonra tanrısallaştırılan ve Olymposlulardan biri olan Herakles'in Romalı karşılığı Hercules, Etrüsk karşılığı ise Hercle'dir. Bu tanrı, Etrüsk sanatının gözdelerindedir ve özellikle Fenike tanrısı Melqart ile özdeşleştirilir. Hercle, Yunan türdeşi gibi kahraman değil, başından beri bir tanrıdır. Etruria ve Latium'da kutsal alanları bulunur⁶⁸. Hercules kültünün Magna Graecia'dan Roma girdiği ve muhtemelen İtalya'ya giren eski kült olduğu iddia edilmektedir⁶⁹. Romulus Roma'nın efsanevi kurucusu olmadan önce, kentte Yunanistan'ın Arkadia bölgesinden gelenlerin, Kral Evander öncülüğünde yaşadığına inanılıyordu⁷⁰. İşte bu kralın Herakles kültünü Roma'ya getirdiği, Forum Boarium'da duran Ara Maxima'yı (Büyük Sunak) Hercules için kurduğu söylenir⁷¹. İki Patricii ailesi Potitii ve Pinarii, bu kültün sorumlusudur⁷². Tanrı, Roma'ya muhtemelen tüccarlar vasıtasıyla gelmiştir, Hercules zafer ve ticari işler tanrısı olarak da görülür⁷³.

DEĞERLENDİRME

Bu noktada yukarıda sorduğumuz soruları artık cevaplandırabiliriz. İlk sorumuz tanrı asimilasyonu ya da dönüştürülmenin nasıl gerçekleştiği üzerineydi. Yukarıda incelediğimiz tanrılar, Roma kültürünün Yunan tanrılarını ne yönde asimile ettiğini açıklar ve aynı zamanda bir diğer sorumuz olan Yunan tanrı inancının da ne ölçüde olduğunu cevaplar. Lipka, bu değişimin üç yönlü olduğunu iddia eder: a. yerel bir tanrısallık kavramının, yabancı türdeşi ile özdeşleştirilmesi, b. belirli bir ögenin tanrısallık bir figürden ayrışması ve tanrısallık kavram kazanması, c. dinle ilgisi olmayan bir kavramın tanrısallaşması⁷⁴. Roma Pantheonunun oluşmasında bu üç olgu etkindir, buraya kadar incelediğimiz tanrılarda a ve b maddeleri üzerinde durduk. Bu olguların gerçekleşmesi için gereken araçlar nelerdir? Çok fazla örnek verilebilir; ancak bu araçlar içinde en etkili belki de tüccar ya da kolonistler vasıtasıyla yeni tanrıların pantheona girmesidir (*Hercules, Iuno Lucina vb.*). Bir diğeri, yukarıda da belirttiğim gibi, bir ihtiyaç üzerine tanrıyı getirmektedir (*Magna Mater, Aesculapius vb.*). Bir başkası tamamen siyasi ve askeri bir strateji olan evacatio'dur (*Iuno Regina*).

Buraya kadar incelediklerimizi biraz daha genişleterek konuyu toparlayalım. Mars'ın orijini tarım vardır, daha sonradan Yunan Ares'inin birtakım özelliklerini almıştır. İtalya'nın çok eski tanrılarında Minerva, Athena'ya birçok açıdan benzer; ancak Roma'da özellikle zanaatçı ve sanatkarların tanrıçasıdır⁷⁵. Örneğin Dionysos ile özdeşleştirilen ve şarap ile ilgisi olmadığı düşünülen Liber, Roma'nın bereket tanrısıdır. Roma'da Liberia ve Ceres (Demeter) ile bir üçlü tapımı vardır⁷⁶. Çok eski bir Latin tanrıçası bitkilere ve bahçelere hükmederdi, Venus ismi ile bilinen bu tanrıça MÖ 3. yüzyılda Aphrodite ile

⁶⁶ Lipka 2009: 75.

⁶⁷ Lipka 2009: 76.

⁶⁸ Simon 2006: 58.

⁶⁹ Howatson 2013: 383.

⁷⁰ Gardner 2012: 31.

⁷¹ Beard 1998a: 2.

⁷² Lipka, 2009: 169.

⁷³ Dumezil 1970b: 433 vd.

⁷⁴ Lipka 2009: 117.

⁷⁵ Grimal 1997: 507

⁷⁶ Howatson 2013: 545.

özdeşleştirildi⁷⁷. Romalıların, kökenlerini dayandırdığı Aeneas'ın ve Iulius Claudius sülalesinin annesi haline geldi (Venus Genetrix)⁷⁸. Hermes ile özdeşleştirilen Mercurius, tüccarların ve ticaretin tanrısıydı⁷⁹.

Roma pantheonuna giren Apollon/Apollo ya da Dionysos/Bakkhus Yunan isimlerini korumuşlardır. Belki de en önemli farklılık kült ismi ya da epitetlerdedir⁸⁰. Örnek verecek olursak Iuppiter (Optimus Maksimus, Feretrius, Latiaris), Iuno (Sospita, Lucina), Mars (Ultor, Grabovius), Venus (Genetrix, Viktrix)⁸¹ gibi sıfatlar, Yunan türdeşlerinde bulunmaz. Şunu net biçimde söyleyebiliriz: Yunan tanrılarının taşıdıkları tanrısal özellikler, Romalılarca doğrudan inanç sistemlerine alınmamıştır.

Roma pantheonu, Latin kökenli tanrılar, komşularının (Etrüsk, Sabin vb) tanrıları, başta Yunan tanrıları olmak üzere birçok kültürden gelen tanrılarla oluşturulmuştur. Yunan tanrılarının Roma inanç sistemine geçişi bazı örneklerde (Kybele, Asklepios gibi) doğrudan, bazı örneklerde ise aracı kültürler vasıtasıyla, belli başlı özelliklerini değiştirerek ya da Roma inançları ile biçimlenerek olmuştur. Bu geçiş, tanrı asimilasyonu, adaptasyonu ya da bir başka deyişle synkretizm MÖ 7. yüzyılda başlamış ve Krallık ile Cumhuriyet dönemleri boyunca devam etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- Altheim F. 1938 *A History of Roman Religion*, çev. H. Mattingly, Londra.
- Bauer S. W. 2013 *Antik Dünya. İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*, çev. M. Moralı, İstanbul.
- Beard M. 1998a *Religions of Rome Vol I. A Sourcebook*, Cambridge.
- Beard M. 1998b *Religions of Rome Vol II. A Sourcebook*, Cambridge.
- Beard M. 2018 *SPQR. Antik Roma Tarihi*, çev. İ. Sağlamer, İstanbul.
- De Cazanove O. 2007 "Pre-Roman Italy, Before and Under the Romans", *A Companion to Roman Religion*, ed. J. Rüpke: 43-57.
- De Vido S. 2017 "Magna Graecia ve Sicilya'daki Yunan Polisleri: İtalya'yı da İlgilendiren Bir Tarih", *Antik Yunan* (ed. U. Eco), çev. L. T. Basmacı, İstanbul: 85-89.
- Dumezil G. 1970a *Archaic Roman Religion Vol. I*, çev. P. Krapp, Chicago.
- Dumezil G. 1970b *Archaic Roman Religion Vol. II*, çev. P. Krapp, Chicago.
- Dürüşken Ç. 2000 *Roma'nın Gizem Dinleri*, İstanbul.

⁷⁷ Howatson 2013: 975.

⁷⁸ Gardner 2012: 23 vd.

⁷⁹ Morford-Lenardon 2003: 649.

⁸⁰ Warrior 2006: 11.

⁸¹ Sıfatlar için bkz.: Beard, 1998b: 370.

- Dürüşken Ç. 2003 *Roma Dini*, İstanbul.
- Eliade M. 2003 *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi. C.II, Gotoma Budha'dan Hıristiyanlığın Doğuşuna*, çev. A. Berktaş, İstanbul.
- Faulkner N. 2008 *Roma: Kartalların İmparatorluğu*, çev. Ç. Sümer, İstanbul.
- Ferguson J. 1970 *The Religions of The Roman Empire*, Londra.
- Gardner J. F. 2012. *Roma Mitleri*, çev. Salim Korkmaz, İstanbul.
- Grimal P. 1997 *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma*, çev. S. Tamgüç, İstanbul.
- Hahn F.H. 2007 “Performing The Sacred: Prayers and Hymns”, *A Companion to Roman Religion*, ed. J. Rüpke: 235-248.
- Howatson M. C. 2013 *Oxford Antikçağ Sözlüğü*, çev. F. Ersöz, İstanbul.
- Lipka M. 2009 *Roman Gods: A Conceptual Approach. Religions In The Graeco-Roman World*, Leiden.
- Morford M. - Lenardon R. J. 2003 *Classical Mythology*, Oxford.
- Ogden D. 2002 *Magic, Witchcraft, and Ghosts in the Greek and Roman Worlds. A Sourcebook*, Oxford.
- Pollitt J.J. 1983 *The Art of Rome c.753 BC- A.D. 337. Sources and Documents*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Rose, H. 2005 *A Handbook of Greek Mythology. Including Its Extension to Rome*, Routledge, Londra.
- Rüpke J. 2018 *Pantheon. A New History of Roman Religion*, çev. D.M. B. Richardson, Princeton.
- Salzman M.R. 2013 “Religion in Rome and Italy From The Late Republic Through Late Antiquity”, *The Cambridge History of Religions in The Ancient World, Vol. II, From The Hellenistic Age to Late Antiquity*, ed. M.R. Salzman-W. Adler, Cambridge: 371-397.
- Simon, E. 2006 “Gods in Harmony: The Etruscan Pantheon”, *The Religion of The Etruscans*, ed. N. Thomson de Grummond – Erica Simon, Austin: 45-65.
- Takacs S.A. 2008 *Vestal Virgins, Sibyls, and Matrons. Women in Roman Religion*, Austin.
- Tekin O. 2008 *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul.
- Warrior V. 2006, *Roman Religion*, Cambridge.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 493-514

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Makale / Article

Geliş Tarihi/Received: 12. 11. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 17. 12. 2018

ALANYA GELENEKSEL KONUTLARINDA KAPILAR¹

DOORS AT THE TRADITIONAL HOUSES IN ALANYA

Nisa YILMAZ ERKOVAN - Nazmiye Gizem ARI*

Özet

Tarih boyunca stratejik öneme sahip olan Alanya, bu önemini her zaman korumuştur. Geleneksel konut mimarisinin seçkin örnekleri Alanya'da görülmektedir. Özellikle kale çevresinde konumlanmış yapılar oldukça eğimli bir arazi üzerinde maksimum gün ışığı ve rüzgârdan faydalanacak şekilde teraslanarak inşa edilmişlerdir. Kale dışında ise konak olarak adlandırılan yapılar karşımıza çıkmaktadır. Evlerin ve dolayısıyla mahremiyetin dışarı açılan yüzü kapılar ve pencereler olmuştur. Geleneksel yapılarda kapılar, bize ev halkı hakkında bilgiler sunabilmektedir. Kapılar yanında kapıların üzerinde bulunan kapı tokmak ve halkaları da gelen kişi için veya ev sahibi için bir takım mesajlar ve bilgiler içermektedir. Bu bağlamda Alanya geleneksel konutlarında kapılar, arazi çalışmaları, sözlü görüşmelerle ve literatür araştırmalarıyla desteklenerek, yapım malzemeleri, bezemeleri, kilit sistemleri incelenerek kültür ve mekan etkileşimi tartışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Alanya, Kapı, Geleneksel Mimari, Konut, Yapı.

¹Bu makale 30 Ekim-3 Kasım 2018 tarihleri arasında Alanya'da düzenlenen IV. INES International Academic Research Congress (INES - 2018)'de bildiri olarak sunulmuştur.

* Nisa YILMAZ ERKOVAN, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Yapı İşleri ve Teknik Daire Başkanlığı, Alanya, ANTALYA, Türkiye, e-posta: nisa.erkovan@alanya.edu.tr
Nazmiye Gizem ARI, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Akseki MYO Mimarlık ve Şehir Planlama Böl. Mimari Restorasyon Programı Alanya, ANTALYA, Türkiye, e-posta: gizem.ari@alanya.edu.tr

Abstract

Alanya which has strategic and geopolitical importance throughout history, has always maintained this importance. Selected examples of traditional residential architecture are seen in Alanya. In particular, the structures located around the castle are built on a very inclined terrain with a terrace to benefit from the maximum daylight and wind. Outside the castle, the buildings that are called as mansion are confronted. The faces of the houses and hence of privacy which opens to outside are out doors and windows. The doors in traditional buildings can provide us with information about the household. These items, which are esthetically valuable for the building, also contain social and cultural messages. Beside the door, door knobs and rings on the doors also contain a number of messages and information for the coming person or for the host. In this context, construction materials and lock systems of the doors in the traditional houses of Alanya were examined and the cultural and space interactions were discussed by supporting the field studies, oral interviews and literature researches.

Key words: Alanya, The door, Traditional Architecture, Residence.

GİRİŞ

Tarih boyunca stratejik ve jeopolitik öneme sahip olan Alanya, Akdeniz'in doğu-batı ticaret yolları üzerinde ve Orta Anadolu'nun güneye açılan kapısı konumunda olduğundan bu önemini her zaman korumuştur. Alanya'nın Kuzeyinde Toros Dağları, güneyinde Akdeniz, doğusunda Gazipaşa batısında Manavgat bulunmaktadır (Şekil 1). Yapılan araştırmalarda tarihinin Üst Paleolitik Döneme kadar inen Alanya (Kökten 1959: 12) M.Ö. 2. yy.'da topoğrafyasının uygunluğu nedeniyle doğal savunma kolaylığı ve küçük limanı ile korsanların yatağı haline gelmiştir (Lloyd-Rice 1989: 1). Strabon (XIV.668; 1987: 230) Coğrafya'sında Alanya'yı sarp bir kaya üzerine kondurulmuş hisar olarak tanımlamıştır. Roma, Bizans dönemlerinde de yerleşim gören Alanya, Selçuklular'ın kışlık merkezi olarak "Alâiye" adıyla oldukça parlak dönemler ve imar faaliyetleri geçirmiştir (Konyalı, 1946: 57-58; Şener 1984: 7). Alanya ilk defa 1523'te tamamlanan ve Kanuni Sultan Süleyman'a ithaf edilen Piri Reis'in Akdeniz Atlas'ında gösterilmiştir (Lloyd-Rice 1989: 8). 1933 yılında "Alaiye" ismi "Alanya" olarak değiştirilmiş ve bu şekilde günümüze kadar kullanılagelmiştir.

"Ev" kavramının oluşmaya başlamasıyla zamanla gelişen sokak dokusu ve mahallelerle birlikte toplumsal yapı gelişmiş ve bu gelişim yapılar da yansımaktadır. Yapıların konumu, biçimlenişi ve kullanılan malzeme iklim, topoğrafya ve kültürel yapıya göre değişim göstermektedir. Konutlarda yazın ve kışın kullanılan odalar düşünülmüş ve bu odaların yönlendirmesi, büyüklüğü, duvar kalınlığı ve malzemesi ona göre seçilmiştir. Oda kavramından başlayan Türk Evi'nde tek bir oda günlük yaşamda ihtiyaç duyulan yeme, yatma, oturma, ısınma ve yıkanma gibi eylemlerin hepsini barındırmaktadır. Bu odaların bir aradalığı ve bir ortak alanda birleşmeleri geleneksel konutları oluşturmuştur. Ortak alanlar ihtiyaçlara ve iklimsel değişikliklere göre şekillenmiştir. Konutlar genellikle bu ortak alanlar üzerinden plan tipolojisi yapılarak sınıflandırılmıştır. Sofa, hayat, eyvan olarak da adlandırılan

bu ortak alanlar üzerinden geleneksel Türk Evi ile ilgili tipolojik çalışma ilk olarak Sedat Hakkı ELDEM yapmıştır (Eldem 1954). Geleneksel Türk evlerinin mimari yapısı incelendiğinde evlerin önceleri 1 katlı olduğu ancak daha sonra kentleşme ile birlikte 2 ya da 3 katlı evler yapıldığı görülmektedir. Ancak esas kat yine tektir ve yaşam bu katta geçmektedir, diğer katların ahır, depo, mutfak gibi işlevleri bulunmaktadır (Eldem 1954: 12-13). “Türk Evi” olarak nitelendirilmiş geleneksel konut mimarisinin seçkin örnekleri Alanya’da görülmektedir. Alanya evleri, ahşap hatıllı yığma taş duvarlı, genellikle iki katlı inşa edilmişlerdir. Girişler genellikle çift kanatlı kapılar ile sağlanmış olup, tek kanatlı kapı bulunan evler de bulunmaktadır. Evler, eğimli arazide planlandığı için bitişik ve kademelidir. Eğimden dolayı alttaki evin toprak damı, üstteki evin gezinme alanı olarak kullanılmıştır. Sokaklar eğime paralel oluşturulmuş ve eğime dik olan sokakların bazıları merdivenlidir. Evlerin giriş kapıları eğime göre düzenlenmiştir. Manzara yönündeki cepheden veya yan cepheden giriş sağlanmıştır. Sokakların dar ve dik yapısı tekerlekli araç trafiğine izin vermemektedir. Alanya evlerinde zemin katlar Geleneksel Türk Evlerinde olduğu depolama, ahır, sarnıç olarak kullanılan kapalı, taş döşeli bir avludan oluşmaktadır. “Gedey” adı verilen bu bölümden bir merdivenle üst kata yaşam alanına çıkılmaktadır. Üst kattaki mekânlar, oturma, yaşama, yeme, misafir ağırlama gibi işlevlere sahiptir. “İç Sofalı” olarak tanımlayabileceğimiz evlerde sofanın özelleşmiş bölümleri “çağnışır” veya “mabeyn” olarak adlandırılmaktadır. Konak olarak incelenen konutlar ise kale içindeki evlerden farklı olarak biraz daha büyük ve iklim şartlarına göre kullanılan “yazlık” ve “kışlık” mekânlar bulunmaktadır (Şener 1984: 10). “Dış Sofalı” olarak adlandırabileceğimiz yazlık bölüm manzara yönünde, genel olarak zemin katta ahşap dikmeli, üst katta ahşap karkas üzerine ahşap kaplama ve bazen de kırıktı sıvalı olarak oluşmuştur. Çatısı genellikle eğimli ve alaturka kiremit örtülüdür. Kışlık mekânlar ise rüzgâr ve esintilere kapalı küçük pencereci mutfağı da için de barındıran kapalı mekânlardır. Zemin ve üst katta taşıyıcı taş duvarlar ve sıkıştırılmış killi toprak örtülü düz dam olarak oluşturulmuştur (Şener 1984: 11).

Tüm yapılarda olduğu gibi geleneksel Alanya konutlarında da evlerin ve dolayısıyla mahremiyetin dışarı açılan yüzü kapılar ve pencereler olmuştur ve bize ev halkı hakkında bilgiler sunmaktadırlar. Estetik olarak yapı için değerli olan bu öğeler aynı zamanda sosyal ve kültürel mesajları da bünyesinde barındırmaktadır. Kapılar yanında kapıların üzerinde bulunan kapı tokmak ve halkaları da gelen kişi için veya ev sahibi için bir takım mesajlar ve bilgiler içermektedir. Makalenin konusunu Alanya geleneksel konutlarında kapılar oluşturmaktadır. Kapılar dış kapılar olarak ele alınmıştır, konut iç kapılar incelenmemiştir.

YÖNTEM

Alanya’da bulunan konutlar kale içinde bulunan konutlar ve dışında bulunan konaklar olarak sınıflandırılmıştır. Kale içinde 10 adet konut, kale dışında 11 adet konak kapısı incelenmiştir. Bu bağlamda, orijinal olmayan kapılar, iç kapılar ile evlerin yapım şekli, çatılar, taşıyıcı sistemleri gibi hususlar çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırma kapsamında incelenen geleneksel evlerin seçimi yapılırken, geleneksel yapısını koruyan evler ve bu evlere ait orijinal kapılar tercih edilmiştir. Kapıların malzemeleri, yapım tekniği, süsleme ve aksesuar durumları, kapıların koruma ve bozulma durumları, kullanılan ağaç incelenmiştir. Kapıların fotoğrafları çekilmiş, çizimleri yapılarak belgelenmiştir.

BULGULAR

Yapılan incelemelerde Alanya geleneksel konutlarında kapıların birçoğunun restorasyon sırasında yenilendiği, bazılarının da kullanıcıları tarafından değiştirildiği gözlemlenmiştir. Alanya geleneksel konut kapıları genellikle süslemesiz kapılardır. Kale içindeki kapılarda tek

ve çift kanat karışık olarak görülürken kale dışındaki konakların hepsinde çift kanatlı kapı bulunmaktadır. Çift ve tek kanatlı kapılardan oluşan konutlarda hemen hemen hepsinde kapı halkası mevcutken, kapı tokmakları hepsinde bulunmamaktadır. Çam, sedir ve ardıç ağaçlarının kullanıldığı kapıların hepsinde kapı kasası bulunmaktadır. Kasaların hepsi korunarak günümüze ulaşmışken kanatlarda deforme daha fazladır.

Alanya Kapıları

Kapı, sözlük tanımıyla bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme boşluğu olarak tanımlanabilir (Hasol, 1995: 231). Neolitik dönemde güvenlik sebebiyle Çatalhöyük'te olduğu gibi bitişik yapılan konutların girişleri çatıda küçük boşluklar açılarak bunların kapatılması ile sağlanmıştır. Bunlara kapıların ilk örnekleri denilebilir. Daha sonra sokaklar oluşmaya başladıkça kapılar evlerin üstünden cephelerine inmiş ve evlerin sokağa açılan yüzü olmuştur. Mahremiyet olgusu, teknolojik gelişmeler ekonomik durum değiştikçe kapılar da şekillenmiş, büyümüş ve önem kazanmıştır. Kapılar yapıdaki konumuna göre farklı büyüklük, şekil ve özellikte olmaktadır. Avlu kapısı, giriş kapısı, oda kapısı, ahır kapısı gibi değişik mekânlara yapılan kapıların büyüklük ve niteliği de farklı olmaktadır.

Kabaca kasa ve kanattan oluşan kapılar bir yerden bir yere geçişi sağlama, geçişi kesme, bulunduğu yapının güvenlik, ses ve ısı yalıtımı, güneşin etkilerinden koruma gibi işlevleri yerine getirmektedir (İzgi-Aysel 2003: 39). Kasa, kapının sabit bölümü olup, kapı boşluğuna geçirilerek kanatları taşıyan çerçeve olarak (Hasol, 1995: 237), kanat ise kapının hareketli olan bölümü olup düşey bir eksen etrafında dönerek açılıp kapanan kapağı olarak tanımlanabilir (Hasol, 1995: 231). Kapı kanatları tek, çift veya daha çok sayıda olabilmektedir. Kasa ve kanat duruma göre sac, alüminyum, ahşap, demir, plastik malzemeden yapılabilir. Geleneksel yapılarda genellikle ahşap malzeme kullanılmış olup, ahşap kapı kanatlarının yapımında iki temel yöntem bulunmaktadır (Şekil 2). Birincisi; kuşak ve çapraz adı verilen parçalar üzerine yan yana gelecek şekilde çivilenen kapı kanadı türü olan Lata (Çakma) Kapı Kanadıdır (Hasol, 1995: 232; Binan, 2000; 58-59). İkincisi; seren, başlık ve kayıtları arasında kalan boşluğa tahta, kontrplak veya odun lifi levha geçirilmiş kapı olup, aynalı kapı, tablalı kapı da denilmektedir (Hasol, 1995: 234; Binan, 2000; 64). Tablalı kapılarda künde kari (geometrik) veya rölyef (kabartmalı) süslemeler görülebilmektedir. Bu iki yöntem dışında her iki yöntemin karışık kullanıldığı üçüncü bir biçim daha bulunmaktadır. Kapı kanadının ön yüzü tablalı iken arka yüzünde çakma kapı tekniği görülmektedir. Kapıların ana malzemesi ahşap olmakla birlikte, kapı üzerine veya üstüne açılan ışıklıklarda cam ve demir korkuluk kullanılmıştır. Cam geleneksel konutlarının yapıldığı ilk dönemde pahalı ve ulaşılması zor bir malzeme olduğundan konutlarda pencerelerin üstüne normal pencerelerden daha küçük tepe üstü ışıklıklar camdan yapılmıştır. Kapılarda da aynı durum söz konusudur. Tablalı kapıların bazılarında ve kapının üstünde ışıklık yapılarak cam kullanılmıştır. Dökme demir ise bu pencere, ışıklıklarda parmaklık olarak ve kapı kol ve kilitleme sistemlerinde kullanılmıştır. Kapı halkalarında demir, tokmalarda ise pirinç ve tunç alaşım kullanılmıştır. Yapım tekniği olarak demir kullanılmışsa dövme, pirinç ve tunç kullanılmışsa dökme yöntemi kullanılmıştır. Kapı tokmak ve halkaları kapı süslemelerinin bir tamamlayıcısı olmakla birlikte gelen kişiye bir takım mesajlar da vermektedir. Kapı halkaları kapıyı çekip kapatmaya yararken tokmaklar kapı zili yerine kullanılmıştır. Özellikle kadın eli şeklinde yapılan kapı tokmakları el üzerinde yüzük varsa ev sahibinin evli olduğunu ifade etmektedir. Bu şekildeki kapı tokmakları ülkemizde yaygın olarak kullanılmıştır. Türk kültüründeki ev sahibinin eline dokunan kişinin ev sahibine, ev sahibinin de misafire kötülük yapmayacağı düşüncesi ile de kadın eli şeklindeki tokmakların yaygın kullanılması açıklanabilir (Çal 1999: 278). Ayrıca geleneksel konutların kapılarında bazen iki ayrı tokmak da görülebilmektedir. Tokmalardan birisi kalın ses çıkarırken, diğeri ince ses çıkarmakta ve

gelen kişi bayansa ince ses çıkaran tokmağı, erkekse kalın ses çıkaran tokmağı kullanarak ev sahibine gelen kişinin erkek veya kadın olduğu bilgisi verilmiş olur. (Bu bilgilere arazi çalışmaları sırasında yapılan sözlü görüşmelerde ulaşılmıştır.)

Alanya konut kapıları Kaleiçi konutları ve konaklar olarak incelenmiştir.

Kaleiçi Konutları

Kaleiçi’nde bulunan konutlarda arazinin oldukça eğimli olmasından dolayı birçoğunda avlu veya bahçe bulunmamaktadır (Şekil 3). Kaleiçi Alanya’nın ilk yerleşim yeri olarak düşünüldüğünde incelenen kapılar içerisinde nitelikli ve niteliksiz kapılar olduğu görülmüştür. Yani dış kapı olarak çakma kapılar olduğu gibi tablalı kapılar da bulunmaktadır.

Kaleiçindeki konutların giriş kapılarında genel olarak halk arasında “demirci bahası” (Hacıkura,2000:131) adı verilen “kapazlama” ya da “bindirme” olarak bilinen demir anahtarlı kilit sistemi kullanılmıştır (Şekil 4). Ayrıca kapı kanatları kasaya iki uzun demir parçanın ortasından birbirine geçerek kıvrılıp dövülmesiyle oluşan demircilerin yaptığı bir menteşe türü olan “güllap” (Hacıkura,2000: 179) adı verilen demir elemanlarla birleştirilmiştir. Bir başka menteşe türü olan yaprak menteşe de bazı kapılarda görülmektedir (Şekil 6). Kilitten sonra kanatların içeriden ve dışarıdan açılıp kapanmasını sağlayan “traka” adı verilen ve taş duvarın ahşap ile kaplı tavan tarafında iki esnek ahşabın bir tarafı sabit diğer tarafı tavanla arasında boşluk kalacak şekilde bombeli yerleştirilmiştir (Şekil 5). Parçanın uç kısmında oluşturulan girinti kasada açılan boşluğa girmektedir. Esnek olan parça kasadaki bu boşlukta aşağı ve yukarı hareket etmektedir. Aşağıdayken kanatlar kasa ile bu parçada yapılan dişe girer ve kanat açılmaz. Kapının içeriden açılabilmesi için ahşap çubuklar yerleştirilmiş ve bu çubuklar yukarı hareket ettirildiğinde kapı açılabilir. Kapının dışarıdan açılabilmesi için aynı hareketli çubuklara bağlı aşağı yukarı hareket etmesini sağlayan “şıpdüşen” (Hacıkura,2000: 137) adı verilen metal bir sistem bulunmaktadır.

Kaleiçi’nde 10 adet kapı incelenmiştir.

Kaleiçi Çakma (Lata) Kapılar

İncelenen kapılar içerisinde 3 adet çakma kapı tespit edilmiştir. Bu kapılardan iki tanesi tek kanatlı iki tanesi de çift kanatlı dış kapılardır (Şekil 7-8-9). Basit olarak yan yana sıralanmış belli kalınlıkta dikey tahtalar, arkalarından yatay üç adet kayıta çakmak suretiyle tutturulmuştur. Çakma çivi izleri kapının ön kısmından izlenebilmektedir. Tek kanatlı Şekil 7’de bulunan kapı boyanmıştır fakat oldukça yıpranmış durumdadır. Kapının eski kilit sistemi kullanılamaz durumda olup, “gargacık” adı verilen (Hacıkura, 2000: 145) çengelli bir kilit ve kapı halkalarına asma kilit takılarak bir kilit sistemi oluşturulmuştur. Kapıda pervaz ve kasa bulunmaktadır. Kapının üzerindeki izlerden daha önce başka bir yerde kullanılıp buraya daha sonra getirildiği anlaşılmaktadır. Tek kanatlı Şekil 9’da bulunan kapı önceki kapı ile aynı şekilde yapılmış olup, pervaz bulunmamaktadır. Yalnızca kasa üzerine kanat yapılmıştır. Bu kapıda da çakma çivi izleri ön taraftan izlenmektedir. Kapı oldukça yıpranmış olup kullanılamaz durumdadır. Kapı üzerinde asma bir kilit ve demirden kapı kolu bulunmaktadır. Şekil 8’de bulunan çift kanatlı kapı Kaleiçi’ndeki örnekler arasında kapı üzerinde ışıklık olması bakımından farklıdır. Dikdörtgen şeklinde yapılmış olan camekân şeklindeki bu ışıklıkta demir parmaklık bulunmaktadır. Kapı çakma tekniğiyle yapılmış, sonradan boyanmış, iyi durumda ve kullanılmaktadır. Kapı üzerine ince bir çizgi şeklinde çerçeve dönülerek bir süsleme yapılmıştır. Çakma çivi izleri ön kısımdan izlenebilmektedir. Kapı arkasında yatay üç sıra kayıt yanında açılan kanat üzerine bu kayıtlar arasına çapraz tahtalar

atılarak kapının mukavemeti arttırılmıştır. Kapı kasası ve pervazı bulunan kapıyı dış etkilerden korumak amacıyla üzerine bir sundurma yapılmıştır. Demirci bahası (Kapazlama-bindirme) kilit sistemi kullanılan kapı üzerinde aynı zamanda günümüzde kullanılan göbekli kilit de mevcuttur. Göbekli bir kapı halkası kapının açılan sağ kanadında bulunmaktadır.

Kaleiçi Çatki (Tablalı) Kapılar

İncelenen kapılar içerisinde 5 adet tablalı kapı tespit edilmiştir. Bunlardan dört tanesi tek kanatlı (Şekil 10-11-12-13), bir tanesi de çift kanatlı (Şekil 14) kapılardır. Şekil 10'daki kapı 15 tablalı kasalı ve pervazlı tek kanatlı bir dış kapıdır. Kapı üzerine dış etkilerden korunabilmesi için sundurma yapılmıştır. Kapı üzerinde günümüzde kullanılan göbekli bir kilit sistemi ve kapı kolu bulunmaktadır. Şekil 11'deki kapı 6 tablalı bir kapıdır. Oldukça yıpranmış olan bu kapıda demirci bahası kilit sistemi yanında günümüz göbekli kilit sistemi de bulunmaktadır. Kanat üzerinde kapı kolu ve tokmak izleri bulunsa da günümüze ulaşamamıştır. Süsleme olarak tablalar üzerinde geometrik bir düzenleme yapılmıştır. Şekil 12' de bulunan tek kanatlı kapı, yedi tablalı olarak yapılmıştır. Üst ve alt tablada üçer, ortada ise tek tabladan oluşan kabartmalı geometrik bir süsleme bulunmaktadır. Oldukça yıpranmış olan kapıda demirci bahası kilit sistemi bulunmaktadır. Bunun dışında kapının hiçbir metal aksamı kapı üzerinde bulunmamaktadır. Çift kanatlı bir kapı olan Şekil 14'deki kapının her bir kanadı altı tabladan oluşmaktadır. Altta üç adet dikey kabartmalı rölyef bezemeli tabla varken ortada yatay bir tabla bırakılmış, onu üzerindeki geniş kısımda ise künde kari denilen geometrik bir bezeme ve onun üzerinde yatay bir tabla ile kapı kompozisyonu tamamlanmıştır. İncelenen kapılar arasında süsleme bakımından farklı bir niteliğe sahip olan kapıda demirci bahası kilit sistemi, günümüz göbekli kilit sistemi ve şıpdüşen kilit bulunmaktadır. Şıpdüşen kilit sistemi olduğu için içeride traka kilit sistemi olduğu söylenebilir.

Karma Kapılar

Bu tür kapılarda kapı kanadının ön yüzü tablalı, arka yüzü ise çakma tekniği ile yapılmaktadır. Bu türden iki kapı tespit edilmiştir (Şekil 15-16). Şekil 15'de bulunan çift kanatlı kapı günümüzde restorasyonu yapılmış olan bir yapı üzerinde bulunmaktadır. Kasa ve pervazı bulunan kapının dış ön yüzü her kanat tek tablalı yapılmışken, iç mekâna bakan arka yüzü üç sıra kayıtlı ahşapların birbirine tutturulmasıyla çakma tekniğiyle yapılmıştır. Kapı her iki kanadında göbeksiz halkalar mevcuttur. Kilit sistemi olarak demirci bahası kilit sistemi ve şıpdüşen kilit kullanılmıştır. Kapı arka yüzünde ise traka kilit sistemi mevcuttur. Şekil 16'da bulunan çift kanatlı kapının ön yüzü, her bir kanatta iki tabla yapılarak çatki tekniği ile, arka yüzü ise yanyana getirilen tahtalar, üç sıra kayıtlı birbirine bağlanarak çakma tekniği ile yapılmıştır. Kasa ve pervazlı yapılan kapıda demirci bahası kilit sistemi ve şıpdüşen kilit bulunmaktadır. Kapı arka yüzünde traka kilit sistemi de mevcuttur. Kapı cumbanın altında olduğu için dış hava koşullarından korunmasını sağlayan doğal bir niş oluşmuştur. Bu nişin ahşaptan olan tavan kısmında yıldız şeklinde süsleme bulunmaktadır.

Konak Yapıları

Kale dışında konak olarak adlandırılan yapılarda Kaleiçindeki konutlara göre daha nitelikli kapılar görülmektedir. Çalışma kapsamında 11 adet konak kapısı incelenmiştir. İncelenen konak kapıları arasında yalnızca çakma tekniği ile yapılan kapı bulunmamaktadır. Bu kapılardan altı tanesi karma kapılar grubuna, dört tanesi tablalı kapılar grubuna girmektedir.

Çatki (Tablalı) Kapılar

Altı adet tespit edilen bu kapılar görece daha nitelikli yapılarda görülmektedir. Şekil 17 de bulunan çift kanatlı kapı her bir kanatta iki alt, iki üst ve bir orta tabla olmak üzere beş tablalı olarak yapılmıştır. Kapı tablaları rölyef yani kabartma bezemelidir. Kapının geleneksel kilit sistemi günümüz üç adet göbekli kilit sistemi ile değiştirilmiştir. Kapı sentetik beyaz boya ile boyanmış olup, kadın eli şeklinde pirinç döküm kapı tokmağı bulunmaktadır. Ayrıca açılan sağ kanat üzerinde yatay pirinç döküm bir kapı kolu bulunmaktadır. Kapıda kasa ve pervaz bulunmaktadır. Kapının üst kısmında bitkisel bezeme şeklinde demir parmaklıklı cam bir dikdörtgen ışıklık bulunmaktadır. Yine aynı yapıya ait olup, servis kapısı olarak kullanılan Şekil 18 de bulunan çift kanatlı kapı da Şekil 17 de bulunan kapı gibi sentetik beyaz renk boya ile boyanmıştır. Kapı kanatlarının her biri iki tablalı kanattır. Kasa ve pervazdan oluşan kapıda demirci bahası kilit sistemi kullanılmıştır. Kanat üzerinde başka bir metal malzeme bulunmamaktadır. Kapı üzerinde demir parmaklıklı dikdörtgen camsız kapı üzeri ışıklığı bulunmaktadır. Şekil 19 da çift kanatlı ve her bir kanatta iki alt, iki üst ve bir orta tabla olmak üzere beş tablalı olarak yapılmıştır. Tablalar rölyef bezemelidir. Kapı profilli pervaz ve kasa bulunmaktadır. Bu kapı da diğer iki kapı gibi sentetik boya ile boyanmıştır. Kapı üzerinde demirci bahası kilit sistemi, günümüz göbekli kilit sistemi birlikte bulunmaktadır. Şekil 17 de olduğu gibi pirinç döküm kadın eli şeklinde kapı tokmağı bulunmaktadır. Ayrıca kapının açılan sağ kanadı üzerinde pirinçten yatay kapı kolu bulunmaktadır. Kapının üst kısmında bitkisel bezeme şeklinde demir parmaklıklı dikdörtgen şeklinde cam bir kapı üzeri ışıklık bulunmaktadır. Demir parmaklık üzerindeki rakamlarda “1923” yazmaktadır. Bu muhtemelen yapı bu tarihte inşa edilmiş olmalıdır. Şekil 20 de bulunan çift kanatlı kapı dört tablalı olarak yapılmış, altta iki tabla, ortada bir tabla ve üstte tek korkuluklu ve cam ışıklıklı bir tabladan oluşmaktadır. Kanatlar üzerindeki tablalar kabartma bezemelidir. Kasalı yapılan kapı üzerinde yarım daireye yakın bir formda camlı ve parmaklıklı kapı üzeri ışıklığı bulunmaktadır. Kapı kanadının açılan sağ tarafında günümüze ait bir kapı kolu bulunmaktadır. Kapı sentetik boya ile boyanmıştır. Şekil 21 de bulunan çift kanatlı kapı da diğer kapılar gibi boyanmıştır. Kasa ve profilli pervazdan oluşan kapı kanatlarının her biri üç tabladan oluşmaktadır. Kapı kanatlarının iç kısmı üç tablalı geometrik bezemelidir. Kapının üst kısmında yarım daire formunda merkezden çıkan ışın görünümünde dilim dilim kayıtları bulunan vitray renkli camlı kapı üstü ışıklığı bulunmaktadır. Kapı üzerinde demirci bahası kapı kilidi bulunmaktadır fakat kapı arkasında bulunan metal aksamı korunamamıştır. Pirinç kapı kolu kırılmıştır ve kanatlar üzerinde göbeksiz iki adet kapı halkası bulunmaktadır. Şekil 22’de bulunan kapı tek kanatlı iki adet kapıya sahiptir. Bu kapının iki adet olmasının sebebi haremlik selamlık giriş kapıları olmasıdır denilebilir. Kapının birisi doğrudan üst kata çıkan merdivenlere açılırken, diğeri alt kata açılmaktadır. Bu türden çift girişli kapılar Alanya evlerinde görülmektedir. İlk dönemlerde haremlik selamlık olarak düşünülen ayrı girişler, daha sonra aileler kalabalıklaştıkça ayrı evlere dönüştürülerek kullanılmış olmalıdırlar. Merdivenin olduğu kısma perde çekilerek iki ayrı kapıdan giren kişilerin birbirlerini görmesi engellenmiş olmalıdır. Üstü demir parmaklıklı dikdörtgen camlı kapı üzeri ışıklığa sahip kapılar pervazlı ve kasalı olarak yapılmışlardır. İki kapı birbirinden dikey kalın kesitli ahşap kasa ile ayrılmaktadır. Kanadın biri 12 birbirine eşit tabla ve en üstte 3 eşit tabladan oluşan kabartma bezemeli tablalardır, diğeri kanat ise dokuz eşit tabladan ve en üstte üç eşit tabladan oluşan yine kabartma bezemeli tablalı kapı kanatlarıdır. Kapı kanatları üzerinde günümüze ait kapı kolları bulunmaktadır. Orijinal metal aksamı günümüze ulaşamamıştır.

Karma Kapılar

Yedi adet tespit edilen bu tür kapılarda kapının ön yüzü tablalı kapı, iç mekâna bakan arka yüzünde ise çakma kapı tekniğinde yapılmıştır. Şekil 23 de bulunan çift kanatlı kapının her bir kanadı iki tablalı olarak yapılmıştır. Kasa ve pervaz bulunan kapıda demirci bahası kilit sistemi, kapının açılan sol tarafında demir kapı kolu ve pirinç döküm kadın eli formunda kapı tokmağı bulunmaktadır. Kapının ön yüzünde gargacık kilit sisteminin günümüzdeki kullanım şekli ile kapıya asma kilit takılmıştır, arka yüzünde ise gargacık kilit sistemi kullanılmıştır. Kapının arka kısmı üç kayıtlı çakma kapı tekniği ile yapılmıştır. Kapıda yaprak menteşe kullanılmıştır. Şekil 24'de bulunan kapı da Şekil 2' de bulunan kapıyla aynı yapıdadır. Misafir girişine ait olan çift kanatlı kapı pervazlı ve kasalı olarak yapılmıştır. Her bir kanatta dört tabladan oluşmaktadır. Tablalar birbirine eşit dikdörtgen ve içerisinde dikey kabartma bezeme bulunmaktadır. Kapının iç kısmı üç yatay kayıtlı birbirine bağlanan tahtaların bir araya gelmesiyle çakma kapı tekniğinde yapılmıştır. Sol kanat üzerinde demirci bahası kilit sistemi, sağa açılan kanatta ise kare göbekli bir adet kapı halkası ve kapı tokmağı izi bulunmaktadır. Kapı tokmağı günümüze ulaşmamıştır. Güllap menteşe kullanılmıştır. Bu kapı diğer kapıdan biraz daha büyüktür. Hayvanları ile gelen misafirlerin kullandığı kapıdır. Yapının zemin katında ahır bulunmaktadır. Şekil 25 de bulunan çift kanatlı kapının ön yüzündeki her bir kanat iki tabladan oluşmaktadır. Kapının iç mekâna bakan arka yüzü ise çakma kapı tekniğindedir. Kapıda yaprak menteşe kullanılmış olup, demirci bahası kilit sistemi bulunmaktadır. Ayrıca şıpdüşen kilit de kapının açılan sağ kanadında bulunmaktadır. Buna paralel olarak iç kısımda traka kilit mevcuttur. Kapı üzerinde kapı kolu ve tokmak izleri bulunsa da bunlar mevcut değildir. Şekil 26 da bulunan çift kanatlı kapı kasa ve pervazdan oluşmaktadır. Her bir kanat üzerinde altı tabla ve kapının üst kısmında dikdörtgen formunda dikey parmaklıklı camlı kapı üzeri ışıklığı bulunmaktadır. Kapının üzerindeki metal aksam günümüze ulaşmamıştır ve kapının iç mekâna bakan arka kısmı çakma kapı tekniği ile yapılmıştır. Şekil 27 de bulunan çift kanatlı kapı profilli pervaz ve kasadan oluşmaktadır. Kapı kanatlarının dış yüzü tek tablalı, iç kısmı ise üç kayıtlı tahtaların bir araya getirildiği çakma kapı tekniği ile yapılmıştır. Kapı üzerinde demirci bahası kilidi ve şıpdüşen kilit sistemi, arka yüzünde ise traka kilit sistemi bulunmaktadır. Şekil 28 profilli pervaz ve kasadan oluşmaktadır. Kapı kanadı iki tabladan oluşmakta olup kapı üzerinde düşey parmaklıklı dikdörtgen ışıklık bulunmaktadır. Kapının iç mekâna bakan yüzünde çakma kapı teniği uygulanmış olup, kapı üzerinde demirci bahası kilit sistemi bulunmaktadır. Şekil 29 da bulunan kapı pervaz ve kasalı bir kapı olup, her bir kanat üç tabladan oluşmaktadır. Kapının iç mekana bakan yüzü çakma kapı tekniğindedir. Kapı çift kanatlıdır fakat bilinen çift kanatlı kapılardan farklı olarak iki kanadın ortasına yapılan dik bir kayıt ile her iki kanadın açılması sağlanmış ve kapılar haremlik-selamlık kapıları olmak üzere ayrı kullanılmıştır. Her iki kanat üzerinde göbeksiz kapı halkaları, demirci bahası kilit sistemi ve vurulan kısmı aslan başı şeklinde, tokmağı bulunmayan tokmak izi bulunmaktadır.

SONUÇ

Arazi yapısı nedeniyle bahçesi olmayan Alanya konutlarında bahçe veya avlu kapısı istisna bazı örnekler dışında bulunmamaktadır. Bu örnekler de orijinal olmayan sonradan eklenmiş kapılar olduğu için araştırma kapsamına alınmamıştır. Kale içinde bulunan konutların dış kapılarında çakma, çatki ve karma kapılar olmak üzere çeşitlidir. Bu yapıım tekniklerinin yapı sahiplerinin maddi durumları ile alakalı olup olmadığı tam olarak tespit edilememiştir. Bazı nitelikli taş ve ahşap işçiliği olan ve nispeten tek kanatlı çakma kapı kullanılan konutlara göre daha büyük olan konutlarda da çakma kapı kullanıldığı, bazılarında da dışa bakan ön yüzlerinde çatki, arka yüzlerinde çakma tekniği kullanıldığı tespit edilmiştir. Konak olarak nitelendirdiğimiz yapıların dış kapılarında ise sadece çakma kapı kullanılan örnek

bulunmamaktadır. Tamamı çatkı veya dışa bakan ön yüzü çatkı, arka yüzleri çakma tekniği ile yapılmış kapılar tespit edilmiştir. Genel olarak incelediğimiz kapılara baktığımızda çok fazla süslemeli kapı örneği görememekteyiz. Çakma yani tablalı kapılarda rölyef tekniğine daha sık rastlanmaktadır. Bu teknikte kapı kanatlarındaki yatay ve düşey kuşaklar farklı sayı ve ölçülerde kurgulanmıştır. Yalnızca şekil 14’de bulunan kapıda künde kari bezeme diyebileceğimiz geometrik bezeme bulunmaktadır. Kapılar üzerinde günümüze kadar gelebilmiş kapı halkaları göbeksiz veya daire göbekli kapı halkalarıdır. Kilit sistemi olarak traka, kapazlama (demrci bahası) ve şıpdüşen kilit sistemi kullanılmıştır. Kapılarda “güllap” olarak adlandırılan menteşe kullanılmıştır. Kapılar üzerindeki tokmaklar çok fazla korunamamıştır. Kapıların birçoğunda tokmak olduğu kapı üzerindeki izlerden anlaşılmaktadır. Korunarak günümüze kadar gelen tokmalardan konak yapılarında tespit edilen kadın eli şeklindeki örnekler önemlidir. Bu kapı tokmakları Avrupa’dan ülkemize gelmiş ve ülkemizde geleneksel konutlarda çok sık görülmekle birlikte ilk olarak ne zaman kullanılmaya başlandığı bilinmemektedir. Tarsus, Beypazarı, Hatay, Amasya, Niğde, Diyarbakır, Erzurum, Kastamonu, Uşak, Yalvaç, Kayseri ve daha birçok yörede benzer örnekleri görülmektedir (Çal 1999: 278). Yöresel olarak kapılarla ilgili olarak çok fazla araştırma yapılmamıştır. Akseki İlvat bölgesinde bulunan kapılar ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir (Sağiroğlu vd. 2016). Bu bölgede bulunan yapılar Alanya’da bulunan konutlardan farklı olarak bahçeli veya avlulu evlerdir ve avlu kapıları yalnız örneklerle birlikte geometrik ve bitkisel bezemeli kapı kanatları görülmektedir. Akseki İlvat bölgesinde konutların ana giriş kapıları Alanya kapılarında olduğu gibi sadedir. Alanya konutlarında karma kapı olarak sınıflandırdığımız kapı tiplerine benzemektedir. Akseki oda kapılarında görülen geometrik bezeme, Alanya’da bir konutta dış kapıda kullanılmıştır. Benzer bir dış kapı örneği Afyonkarahisar evi dış kapısında görülmektedir (Yıldırım 2006: 78). Yapılan araştırmada geleneksel Afyon konutlarında bu bezeme çok fazla görülmediğinden bahsedilmektedir. Kapı kilitlerine baktığımızda şıpdüşen kilit sistemi ve traka kilit sistemi Akseki İlvat bölgesi ve Afyon kapılarında da görülmektedir. Kullanılan malzemelerin ve ihtiyaçların benzer olması nedenleri ile sorunlara benzer çözümler bulunmuştur. Kapıların şekillenışı, kilit, tokmak ve halka sistemleri benzer özellikler göstermektedir.

Geleneksel konut mimarisinin önemli ölçüde korunmuş örneklerine sahip Alanya’da dış kapı örnekleri gerek kullanıcılarından kaynaklanan, gerek restorasyon sırasında yapılan değişiklikler, gerek de yeterince korunamaması gibi durumlardan kaynaklanan bir takım değişiklik ve bozulmalara maruz kalmıştır. Günümüze kadar bir şekilde gelebilen kapıların birçoğu bakım adı altında sentetik esaslı boya larla boyanarak, orijinallikleri yok edilmiştir. Birçok yapının kapılarında kilit, tokmak, halka, kapı kolu gibi metal akşamların boyanmış olduğu görülmektedir. Kapıların yapıdaki konumları, bezemeleri, kilit ve kapı tokmakları somut kültürel mirasın önemli örnekleridir. Ülkemizde giderek azalan bu örneklerin, yapım teknik ve teknolojilerinin, kilit sistemlerinin korunarak gelecek kuşaklara aktarılması oldukça önemlidir. Kullanılan malzeme ve tekniklerle ustadan ustaya sürdürülebilir şekilde aktarılan yapılar ve yapıların küçük bir ögesi olan ve çalışma kapsamında da incelenen kapıların korunması ve belgelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın bölgede yapılması planlanan restorasyon çalışmalarında bir altlık olarak kullanılması beklenmektedir.

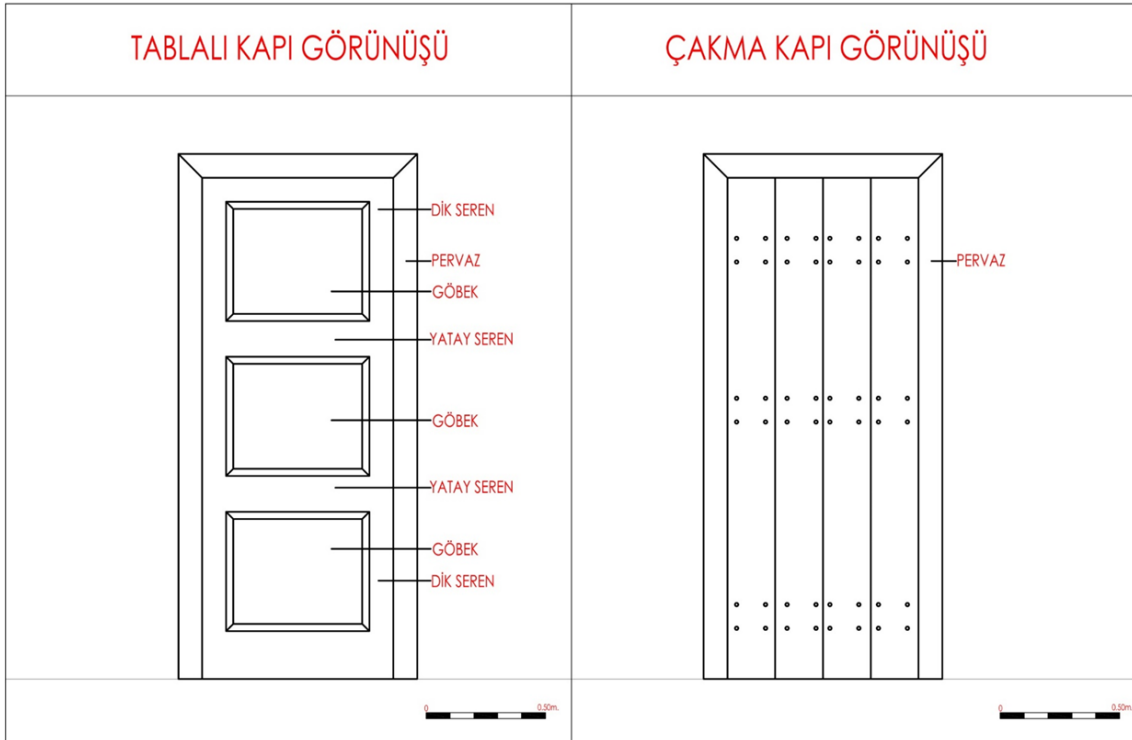
KAYNAKLAR

- Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm ve Müdürlüğü. (2010). Dünden Bugüne ANTALYA. Antalya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Antalya.
- Binan, M. (2000). Ahşap Kapılar ve Metal Tamamlayıcı Elemanlar. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Çal, H, (1999). “Osmanlı kapı Halkaları ve Tokmakları” Osmanlı 11.Cilt, sf.271-285 Edt.Güler ERKAN Ankara.
- Eldem, S.H. (1954). Türk Evi Plan Tipleri. İstanbul. İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Hacıkura N. (2000). “Alanya’da Müftüoğlu Evi Restorasyon Projesi”. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul.
- Hasol, D. (1995). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- İzgi, U., Aysel, B.B., “Kapılar ve Hafif Bölmeler” 1-2 Cilt, Yem Yayınları, İstanbul, 2003.
- Konyalı, İ. H. (1946), Alanya, Ayaydın Basımevi, İstanbul,
- Kökten İ.K., “Tarsus-Antalya Sahil Seridi Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları Hakkında”, Türk Arkeoloji Dergisi, S. VII, 1959- 2:3-9.
- Sağıroğlu Ö, Kınıklıoğlu T., Karayazı S.S. (2016), “Akseki, İlvat Bölgesi Ahşap Kapı Tipolojisi ve Kilit Sisteminin 'Traka-Tıfraz' Belgelenmesi” TÜBAV Bilim Dergisi, Yıl: 2016, Cilt:9, Sayı:3, Sayfa: 10-30.
- Strabon, (1987),Coğrafya, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Çev. Adnan Pekman, İstanbul.
- Şener H. (1984). “Alanya’da Geleneksel Konutlar” İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi İstanbul.
- Yıldırım K., (2006). “Geleneksel Afyonkarahisar Evlerine Ait Kapılar Üzerine Bir Araştırma” Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Dergisi. Cilt 21, No 1, 75-85.
- URL1, <https://www.alanya.bel.tr/S/399/Tarihce>

ŞEKİLLER

Şekil 1. Alanya (Lloyd-Rice,1989:XV)

Şekil 2. Çakma ve Tablalı Kapı Görünüşü

Şekil 3. Kaleiçinden görünüm (URL1)

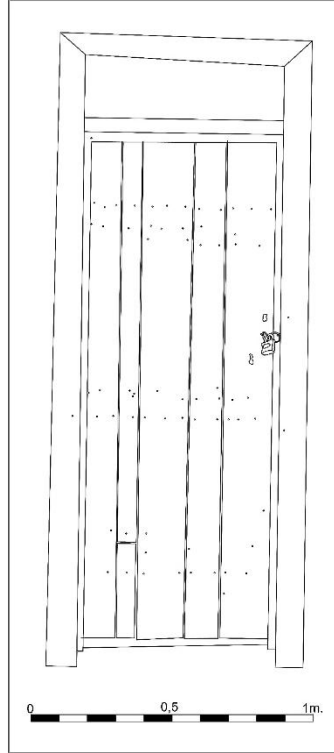
Şekil 4. Demirci Bahası ve Şıpdüşen Kilit

Şekil 5. Traka Kilit

Şekil 6. Yaprak Menteşe

Şekil 7. Tek Kanatlı Çakma Kapı

Şekil 8. Çakma Kapı

Şekil 9. Çakma Kapı

Şekil 10. Tablalı Kapı

Şekil 11. Tablalı Kapı

Şekil 12. Tablalı Kapı

Şekil 13. Tablalı Kapı

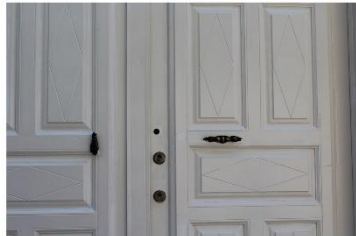
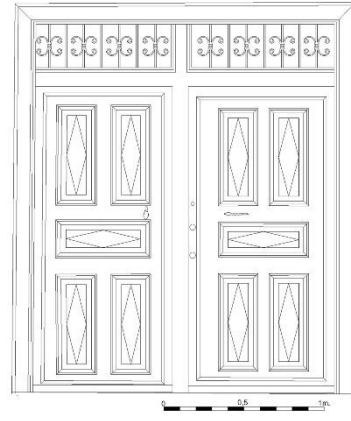
Şekil 14. Çift Kanatlı Tablalı Kapı ve Şıpdüşen Kilit Sistemi

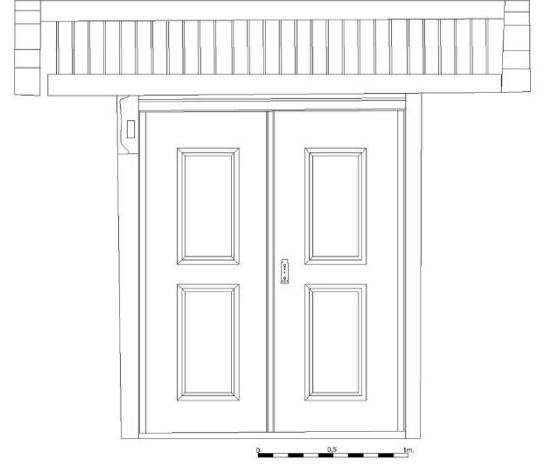
Şekil 15. Çift Kanatlı Karma Kapı ve Traka Kilit Sistemi

Şekil 16. Karma Kapı

Şekil 17. Çift Kanatlı Tablalı Konak Kapısı

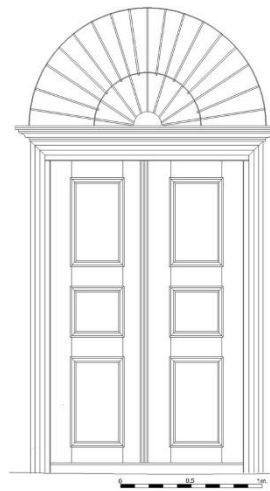
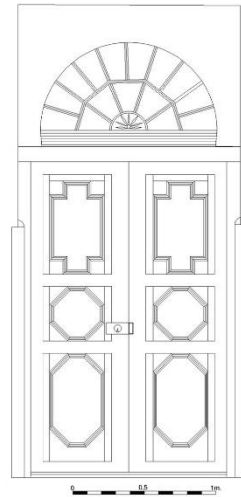
Şekil 18. Tablalı Kapı

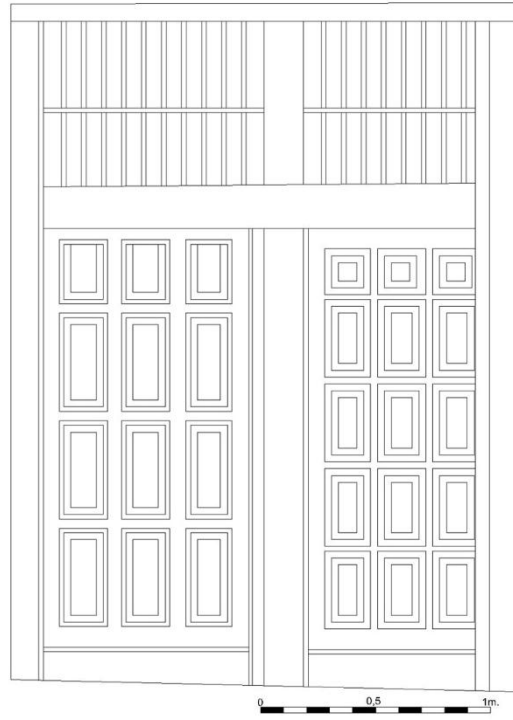
Şekil 19. Tablalı Kapı ve Tokmağı

Şekil 20. Işıklıklı Tablalı Kapı

Şekil 21. Işıklıklı Tablalı Kapı

Şekil 22. Çift Girişli Kapı

Şekil 23. Karma Kapı ve Metal Aksamı

Şekil 24. Karma Kapı ve Kilit Sistemi

Şekil 25. Karma Kapı ve Şıpdüşen Kilit Sistemi

Şekil 26. Karma Kapı

Şekil 27. Karma Kapı ve Şıpdüşen Kilit Sistemi

Şekil 28. Işıklıklı Kapı ve Kapazlama Kilit Sistemi

Şekil 29. Işıklıklı Kapı Tokmak ve Kilit Sistemi

AMİSOS / AMISOS
KAZI - ARAŞTIRMA / Excavation - Research

Şirin, O. A. 2018 "Amisos'ta Roma İmparatorluk Dönemi (M.S. 2. Yüzyıl)'ne Ait Kalıntılarda Gerçekleştirilen Kurtarma Kazısı Ve Kazı Buluntuları", *Amisos*, 3/5, 515-537.

AMİSOS / AMISOS

Cilt/Volume 3, Sayı/Issue 5 (Aralık/December 2018), ss./pp. 515-537

ISSN: 2587-2222 / e-ISSN: 2587-2230

Kazı - Araştırma / Excavation - Research

Geliş Tarihi/Received: 27. 06. 2018
Kabul Tarihi/Accepted: 22. 10. 2018

AMİSOS'TA ROMA İMPARATORLUK DÖNEMİ (M.S. 2. YÜZYIL)'NE AİT KALINTILARDA GERÇEKLEŞTİRİLEN KURTARMA KAZISI VE KAZI BULUNTULARI

RESCUE EXCAVATION PERFORMED ON THE RUINS BELONGING TO THE ROMAN EMPIRE PERIOD (A.D. 2ND CENTURY) IN AMISUS

Orhan Alper ŞİRİN*

Özet

Amisos antik kentinin güneydoğu yönündeki tepeye yakın yamacında açığa çıkan kalıntıların kurtarma kazısında in-situ olarak ele geçen buluntular, kent Roma İmparatorluk Dönemi'ne ışık tutmaktadır. Kazıda ele geçen veriler bir mekana ilişkin varlığı ortaya koyarken küçük buluntularda Amisos'un nadir örneklerini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amisos, Roma İmparatorluk Dönemi, M.S. 2. Yüzyıl, Bronz ve Mermer Buluntular.

Abstract

The findings which are obtained in-situ at the rescue excavation of the ruins found at the slope located near the hill at the southeast direction of the Amisos ancient city, shed light to the Roman Empire Period of the city. While the information obtained in the excavation reveals the existence of a location, the smaller findings constitute the rare instances of Amisos.

Keywords: Amisos, Roman Empire Period, A.D. 2nd Century, Bronze and Marble Findings.

* Arkeolog, Samsun Müze Müdürlüğü, alpersirin84@gmail.com

Giriş

Samsun'un İlkadım İlçesi, Cedit Mahallesi, 7513 ada, 8 ve 9 nolu parsellerde İlkadım Belediyesi tarafından yürütülen seyir terası park çalışmaları sırasında bazı duvar kalıntıları ortaya çıkmıştır. Açığa çıkan kalıntılar, İlkadım Belediyesi tarafından Samsun Müze Müdürlüğü'ne bildirilmiş ve alanda, 26 Kasım - 06 Aralık 2013 tarihleri arasında Müze başkanlığında bir kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir.¹

Kurtarma kazısı yapılan alan, M.Ö. 4. yüzyılın sonlarında bugün Toraman Tepe olarak adlandırılan alan ve çevresinde (Sahra Sıhhiye Okulu ve çevresi) konumlanmış Amisos kentinin yayılım alanında bulunmaktadır (Harita 1). Amisos'a dair ilk izler ise Toraman Tepe'nin yaklaşık 10km. batısında yer alan, günümüzde Çakalca-Karadoğan Höyüğü (Samsun İli, Atakum İlçesi, Büyükoyumca Mahallesi, Kurupelit Mevki) olarak adlandırılan yerleşim alanında ortaya çıkmıştır. Kentte, Miletoslular tarafından gerçekleştirilen kolonizasyon hareketlerinin varlığı Amisos'un tarihini, M.Ö. 6. yüzyılın ortalarına dek götürmektedir.² Emporion seviyesinde olan kentin ilk yerleşim alanı, M.Ö. 4. yüzyılda ticaretin genişlemesi ve siyasi gücün daha etkili hale gelmesiyle bugünkü Toraman Tepe ve çevresine konumlanmıştır.³

M.Ö. 4. yüzyılın sonlarından Bizans Dönemi'ne dek kesintisiz olarak yerleşime sahne olmuş olan Toraman Tepe üzerindeki, kazısı yapılan kalıntılar ve kazı buluntuları, kentin Roma İmparatorluk Dönemi'ne ışık tutmaktadır.

Piri Reis Ticaret Meslek Lisesi'nin arka bahçesinde (doğu yöndeki) yer alan çevre duvarının altında kaldığı tespit edilen kalıntılara ilişkin çalışmalar, dört noktada gerçekleştirilmiş ve kalıntılar 1, 2, 3 ve 4 nolu alan olarak numaralandırılmıştır (Kroki 1). Kazısı yapılan alanlar genel olarak değerlendirilerek, ele geçen buluntular ışığında mimari kalıntıların mahiyeti üzerinde bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

1 Nolu Alan (Çizim 1):

1 nolu alan olarak belirttiğimiz yerde gözlemlenen duvar kalıntısı, okula ait çevre duvarının altında dikey olarak uzanmaktadır (Resim 1). Toprak zeminden itibaren 10cm. derinliğe dek inen duvar kalıntısının zeminden itibaren var olan yüksekliği 1,50m., uzunluğu 2,40m. ve genişliği 0,60m. olarak tespit edilmiştir. Duvar örgüsünde, taşların arasına yatay olarak üç sıra halinde harç dolgusuyla pt. (pişmiş toprak) stroter parçaları yerleştirilmiştir. Ayrıca duvar, kuzeyindeki kistli toprak yapısına dayandırılmıştır (Resim 2).

Duvarın güney yönüne doğru uzanan, temel seviyesiyle bir devam eden ortalama 2,40x5m. ölçülerinde, yüzeyden yaklaşık 40cm. derinlikte tahribat nedeniyle yer yer bazı kısımları parçalanmış bir taban döşemesi ortaya çıkmıştır (Resim 3). Taban döşemesi, taş ve kiremit parçalarıyla oluşturulan sert zemine yerleştirilmiş ve üzeri yaklaşık 10cm. kalınlığın-

¹ Kurtarma kazısına ilişkin tüm bilgiler, Samsun Müze Müdürlüğü'nün 13/12/2013 tarih ve 316 sayılı uzman raporu ile eklerinden ve Müze arşivinden alınmıştır.

² Şirin ve Kolağasıoğlu 2016: s.37-38.

³ Şirin ve Kolağasıoğlu 2016: s.38.

da dolgu harç ile kaplanarak seramik kırıklarıyla düzlenmiştir (Resim 4). Ayrıca tabanın bir kısmında da sıva izleri tespit edilmiştir.

Bu alanda yapılan çalışmalardan, duvar kalıntısının ve taban döşemenin bir kısmının okulun çevre duvarının altına doğru devam ettiği görülmüştür. Taban döşemesinin güney yönüne yaklaşık 1m. mesafede, 2x2m. ebatında ve 1.50m. derinliğinde bir sondaj çukuru açılarak herhangi bir duvar örgüsü ya da zemin kalıntısının olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmış fakat herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır.

Kazısı yapılan alanda, seramik ve stroter parçaları ile mimari bir yapıya ait mermer parçalar ele geçmiştir (Resim 5). Mermer parçalardan biri yumurta dizisi bezemeli olup muhtemelen mimari yapının süsleme levhası olarak kullanılmış olmalıdır.

2 Nolu Alan (Çizim 2):

1 nolu alanın kuzeydoğusunda ve okula ait çevre duvarına 1,50m. mesafede, duvara paralel olarak uzanan 2 nolu alanda, bir taş örgüsünün varlığı gözlemlenmiştir (Resim 6-7). Kazısı yapılan taş örgüsünün uzunluğu 10,60m. ve genişliği 70cm. olup yüzeyden itibaren derinliği ise 1,20m.'dir. Taş örgüsü, kuzey yönde köşeli bir aks yaparak devam etmektedir (Resim 8). Alanda, köşeli olarak devam eden taş örgüsünün batı yönünde 1,10x1,10m. ölçülerinde, 1,30m. derinliğinde bir sondaj çukuru açılmış fakat burada herhangi bir kalıntıya rastlanılmamıştır.

1 nolu alandaki gibi kaba işçilikli taş örgüsüne sahip olan kalıntı, doğu yönüne doğru ilerliyor olmalıdır. Ancak, bu alan tamamen tahribata maruz kaldığı için taş örgüsünün, döneminde yapılmış bir nevi istinat duvarı mı ya da var olan bir mekana ait temeli oluşturan bir taş örgüsü mü olduğunu belirlemek eldeki veriler ışığında oldukça zordur.

Kazısı yapılan alanda, yüzeye yakın seviyeden demir çivi parçaları ve derinleştikçe ortaya çıkan seramik, kalypter ve stroter parçalarının varlığı, bu taş örgüsünün bir mekana ait olabileceğini düşündürmektedir (Resim 9).

3 Nolu Alan (Çizim 3):

Okula ait çevre duvarına (doğu yönde) 2,50m. mesafede bulunan 3 nolu alanın kesitleri incelendiğinde, yapının dönemindeki bir yangınla tahribata maruz kaldığı anlaşılmıştır (Resim 10). Pt. stroter ve kalypter parçalarında da yanık izleri görülmekte olup yığıntı şeklinde gözlemlenen yapı elemanları zemine çökmüş durumdadır (Resim 11). Alanın çevresinde ise bir temel ya da duvar kalıntısına rastlanılmamıştır. Ayrıca yanık ahşap parçaları içerisinde farklı uzunluklarda topuz başlı demir çiviler ortaya çıkmıştır. Bu çiviler bu alanda ahşap bir yapının varlığını ön plana çıkarmaktadır.

Yüzeyden 1,60m. derinliğe inildiğinde, 40cm. kalınlığında harçlı bir taban ve taban üzerinde kiremit yığıntısı ile hemen devamındaki kesitte de yangın tabakası gözlemlenmiştir (Resim 12). Buradan 1,10m. derinliğe inildiğinde de 1,90x4m.'lik bir alanı kapsayan yanık izleri yoğun olarak devam etmektedir. Bu yanık izlerinin bulunduğu kesitler arasındaki belirli sıcaklıktan kırmızımsı renge dönüşmüş olan alan, meyilli konumundan dolayı kayarak

çökmüş olmalıdır (Resim 13). Alanda sağlam olarak 1 adet kalypter, seramik ve demir çiviler ele geçmiştir (Resim 14).

4 Nolu Alan (Çizim 4):

3 nolu alanın kuzeyinde, sıvalı olduğu gözlemlenen kalıntıların bulunduğu 4 nolu alanda yapılan kazılarda, 2,30x5,20m. ebatlarında, 1,50m. yüksekliğinde, 90cm. genişliğinde bir mekana ait duvar yapısı ortaya çıkarılmıştır (Resim 15). Mekanın tabanında da kalınlığı yaklaşık 5cm. olan bir harçlı taban tespit edilmiştir (Resim 16). 3 nolu alanda olduğu gibi bu alanda da yangın izleri görülerek, yapının döneminde bir yangına maruz kaldığı anlaşılmıştır (Resim 17). Mekanın kuzeydoğu yönündeki duvarında yaklaşık 5cm. eninde, kısmi olarak izleri kalmış şerit şeklinde siyah bir duvar boyası gözlemlenmektedir. Mekanın, kuzeybatı duvarında da üst üste yapılmış 1'er cm. kalınlığında iki kat sıva izi tespit edilmiş olup ilk sıva katında kırmızımsı boya izleri bulunmaktadır (Resim 18). Ancak duvardaki boyalar yoğun deformasyona uğramıştır.

Mekanın arka cephesinde (kuzey yönde) 0,40x2,30m. ölçülerinde, 5cm. derinliğinde belirli bir düzene sahip taşlarla örülerek oluşturulmuş, içinden Helenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'nin özelliklerini yansıtan amorf malzemelerin açığa çıktığı bothros olarak ifade edilebilir bir alan tespit edilmiştir (Resim 19).

Mekandaki yığıntı toprağın temizlenmesi sırasında ele geçen buluntulardan çeşitli seramik, kalypter ve stroter parçaları, cam ve ahşap parçaları (Resim 20-21 ve 22) ile özellikle ünik eserler kapsamında mermer ve bronzdan yapılmış buluntular ön plana çıkmaktadır.

Ayrıca 2018 yılında, kurtarma kazısı yapılan alanın yamaç kısmında (yaklaşık 20m. mesafesinde), bir vatandaş tarafından tarım faaliyeti sırasında bulunarak Müze Müdürlüğü'ne getirilen, 1 adet mermer Dionysos Herm büstü, Pan büstü ile oldukça benzer işleniş özelliklerine sahiptir. Açığa çıkan büstün, 2013 yılında seyir terası çalışmaları sırasında (Müze kazısı başlamadan önce) toprağın düzleştirilmesi esnasında yamaca akan toprak dolusuyla kaymış olduğu anlaşılmıştır.

Buluntular:

1-Pyxis: (Resim 23). Müze Env. No: 2013/223(A). Ölçüler: Yükseklik; 6.1cm., Çap; 8.2cm. Tanım: Bronzdan yapılmıştır. Silindirik formudur. Gövdeden aşağı doğru hafif genişlemekte olan taban kısmı çentikli olarak işlenmiştir. Dikey çentiklerle işlenmiş ağız kısmı da dışa taşkın şekildedir. Gövde genelinde halka şeklinde ve çizgisel motifler bulunmaktadır. Tabanın altında ayak çıkıntılarının bulunduğu gösteren üç noktada izler vardır.

M.S. 1. yüzyıla tarihlenen Boscoreale/İtalya'daki bronz bir Pyxis'le⁴ benzer form ve işleniş özelliklerine sahiptir.

2-Pan Büstü: (Resim 24). Müze Env. No: 2013/226(A). Ölçüler: Yükseklik; 17cm., Genişlik; 7.5cm. Tanım: Mermerden yapılmıştır. Boyundan yukarı işlenmiş olup alt

⁴ Oliver 1977: s.137, res.87-88.

kaide kare formludur. Başında boynuzlar ve ortadan ikiye ayrılmış şekilde sakallı olarak işlenmiştir.

Büstün yüz işlenişindeki özelliklere bakıldığında, M.S. 1. yüzyıla ait mermer bir Pan heykelindeki⁵ işlenişle oldukça benzer özellikler taşımaktadır.

3-Mortarium: (Resim 25). Müze Env. No: 2013/228(A). Ölçüler: Yükseklik; 10.5cm., Genişlik; 38.5cm. Tanım: Mermerden yapılmıştır. Havan/Öğütme Kabı olarak kullanılmakta olup geniş yayvan formludur. Üç yönde dışa taşkın tutamak ve bir yönde yine dışa taşkın bir ağız kısmı vardır. Tabanın altında kabartma şeklinde rozet motifi bulunmaktadır. Demir bir kenetle birleştirilmiş bir çatlağı vardır.

Mermer Mortarium, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait Salamiyen buluntusu mermer bir Mortarium'la⁶ neredeyse aynıdır.

4-Pistillum: (Resim 26). Müze Env. No: 2013/227(A). Ölçüler: Yükseklik; 6.8cm., Uzunluk; 8.8cm. Tanım: Mermerden yapılmıştır. Havaneli/Öğütücü olarak kullanılmakta olup dik açılı ve saplıdır. İnsan parmağı şeklinde olup uç kısmında tırnak işlenmiştir.

Mermer Pistillum'a birebir benzer örnek olarak, Salamiyen'den ele geçen Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mermer bir Pistillum⁷ gösterilebilir.

5-Boğa Başlı Kandil: (Resim 27). Müze Env. No: 2013/225(A). Ölçüler: Yükseklik; 5,3cm., Uzunluk; 7,1cm., Delik Çap; 1,8cm. Tanım: Bronzdan yapılmıştır. Boğa başı formu olup alın kısmında dairesel discus deliklidir. Boynuzları sivri, kulaklar yatay olarak uzanmakta ve fasulye biçimli burun delikli, dışarı sarkık dillidir. Tabanı düz profillidir.

Boğa başlı bronz kandil, M.S. 2. yüzyıla tarihlenmektedir.⁸

6-Kandelablum: (Resim 28). Müze Env. No: 2013/224(A). Ölçüler: Yükseklik; 12,5cm., Çanak Çap; 7,2cm., Gövde Kalınlığı; 0,9cm. Tanım: Bronzdan yapılmıştır. Yanlara doğru genişleyen uçları kıvrık üç ayak üzerinde yükselen kısa gövdelidir. Gövde üzerinde dal biçimli üç adet çıkıntılı vardır. Çanak kısmı yayvan olup yukarı doğru yükselen yedi adet çıkıntısı bulunmaktadır.

Bronz Kandelablum, M.S. 2. yüzyıla tarihlenmektedir.⁹

⁵ URL 1.

⁶ Chavane 1975: s.13-16, pl.1-3, no.4-13.

⁷ Chavane 1975: s.24-25, pl.7, no.47-50.

⁸ Temür ve Şirin 2018: s.235-236, şek.7-10.

⁹ Temür ve Şirin 2018: s.236-237, şek.11-12.

7-Dionysos Herm Büstü: (Resim 29). Müze Env. No:¹⁰ Ölçüler: Yükseklik; 22cm., Genişlik; 10.5cm. Tanım: Mermerden yapılmıştır. Büst kaidesi dikdörtgen formludur. Büst, uzun sakallı ve uçları kıvrımlı uzun bıyıklıdır. Saçlar her iki yandan aşağıya dek uzanmaktadır. Başta taç vardır. Alt dudak etli, gözler derin işlenmiştir. Büstün her iki yanında askı çıkıntılarının yerleştirileceği destek delikleri vardır.

Dionysos Herm büstünün yüz işlenişinin oldukça benzerini, Albani Koleksiyonu/Roma'dan Env. No. MC 257 olan, Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait mermer bir Dionysos Herm büstünde görmek mümkündür.¹¹ Ayrıca Korint Arkeoloji Müzesi'nden Env. No. S-987 olan, M.S. 2. yüzyıla ait mermer Dionysos başıyla¹² Londra'dan özel bir koleksiyona ait M.S. 1.-2. yüzyıllara tarihlenen mermer Dionysos büstünde de Amisos buluntusundaki benzer yüz ve detaylardaki işlenişler dikkati çekmektedir.¹³

Ayrıca, 2013/264Ett. numaralı bronz Kandelabrum, 2013/260Ett. ve 261Ett. numaralı pt. kandiller ile 2013/262Ett. numaralı pt. ağırlık, 4 nolu alanda ortaya çıkan diğer buluntu örneklerini teşkil etmektedir (Resim 30).

Değerlendirmeler:

1 nolu alandaki kazı çalışmalarında çeşitli mermer parçaların açığa çıkmış olması, alanda mimari bir yapının varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca mekanda ortaya çıkan taban kalıntısı da bu varlığı destekler niteliktedir. Aynı şekilde işlenmiş taban mozaiği Amisos teritoryumunda yer alan Erken Bizans Dönemi'nin 5. yüzyılına tarihlenen bir kilise kalıntısının mozaik tabanında da karşımıza çıkmaktadır.¹⁴ Ancak bu mekan kalıntısında mozaik döşemesine ilişkin hiçbir tessera parçası ele geçmemiştir. Bu taban daha çok harçla düzleştirilmiş bir zemin olarak kullanım görmüştür.

1 nolu alan ile aynı seviyede yer alan 2 nolu alanda ele geçen veriler de burada bir mekan kalıntılarına ait izleri taşımaktadır. 3 nolu alanda ise iki farklı seviyedeki yoğun yanğın tabakasının varlığı, bu alanın farklı zaman dilimlerinde kullanılmış olabileceğini düşündürse de bu seviyelerdeki tabakaların iç içe girmiş olması net bir çıkarımda bulunmayı da oldukça güçleştirmektedir.

4 nolu alanda yer alan, ilk sıvalı kattaki kırmızı şeritlerin ikinci kata yapılan sıva ile kapatılması mekan içinde bir düzenleme yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. İlk kattaki kırmızı boyalı şeritlerin benzerlerini, Amisos nekropolünde bulunan "Baruthane Tümülüsleri" olarak adlandırılan Helenistik Dönem'e ait güney tümülüsün sıvaları üzerinde de görmekteyiz.¹⁵ Alanın arkasındaki Bothros'ta Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait çeşitli seramik parçaları yanında Hellenistik Dönem'e ait amorf malzemelerinde ele geçmiş olması, bu mekânın Hellenistik Dönem'de de kullanım görmüş olabileceğini düşündürmektedir.

¹⁰ Eser envanter çalışmasına, Müze tarafından devam edilmektedir.

¹¹ URL 2.

¹² URL 3.

¹³ URL 4.

¹⁴ Şirin 2017: s.178, res.10.

¹⁵ Atasoy, Endoğru ve Dönmez 2005: s.156, res.7, 9.

Sonuç olarak, kurtarma kazısı yapılan alanlar ve ele geçen buluntular genel olarak değerlendirildiğinde, Roma İmparatorluk Dönemi'nin M.S. 2. yüzyılına ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça:

Atasoy, S., Endoğru, M. ve Dönmez, Ş. 2005. "Samsun-Baruthane Tümülüsleri Kurtarma Kazısı", *Anadolu Araştırmaları Dergisi*, S.XVIII/2, ss.153-165.

Chavane, M.-J. 1975. *Salamine de Chypre VI, Les Petits Objets. Diffusion de Boccard*, II, Rue de Medicis, Paris.

Oliver, Jr. A. 1977. *Silver For The Gods, 800 Years of Greek and Roman Silver*, The Toledo Museum of Art, Ohio.

Şirin, O. A. ve Kolağasıoğlu, M. 2016. *Çakalca-Karadoğan Höyüğü: Arkaik Dönemde Amisos ve Kybele Kültü*, SAMTAB (Samsun ve Çevresi Turizm Alanı Altyapı Hizmet Birimi) Yayınları 1, Samsun.

Şirin, O. A. 2017. "Amisos Teritoryumunda Bir Mozaik Kazısı", *Amisos*, 2/3, ss.175-183.

Temür, A. ve Şirin, O. A. 2018. "Amisos'tan Boğa Başı Formunda Bir Kandil ve Kandelabrum", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/56, ss.233-242.

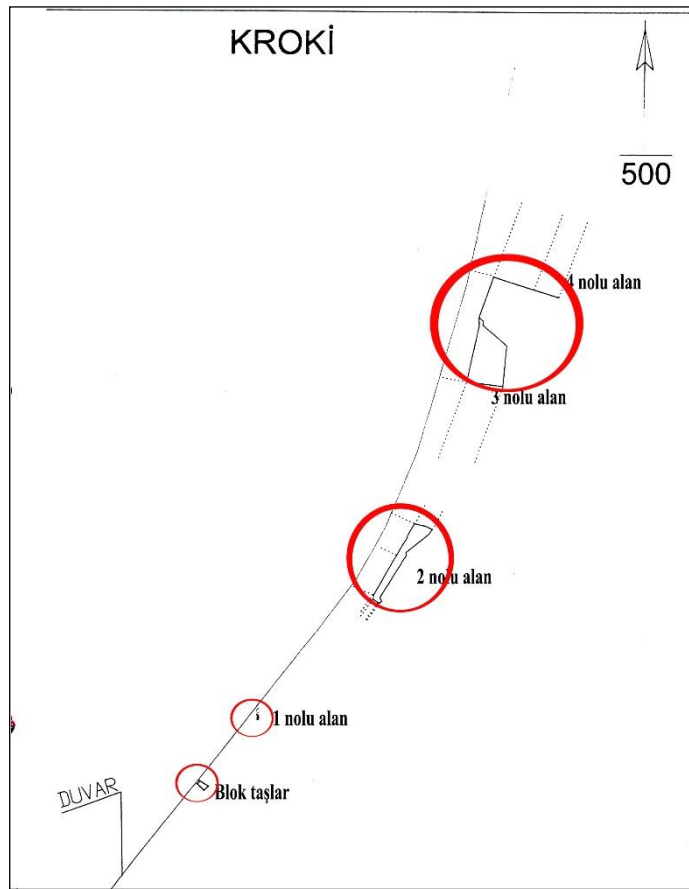
URL-1: <https://www.metmuseum.org/toah/works-of-art/1992.11.71/> (15/06/2018).

URL-2, URL-3: <http://www.my-favourite-planet.de/english/people/d1/dionysus.html> (21/10/2018).

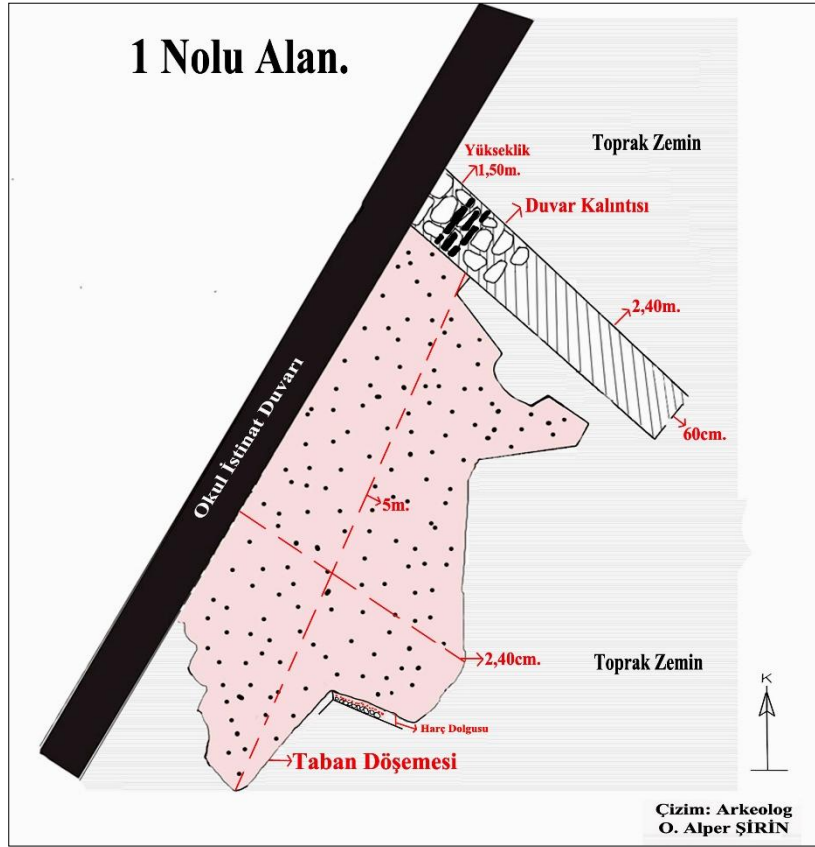
URL-4: <https://www.deamoneta.com/auctions/view/413/31> (02/09/2018).

Harita 1: Kurtarma kazısı yapılan alandan görünüm (Kaynak: Google Earth'ten alınıdır).

Kroki 1: Kazısı yapılan alanların konumunu gösteren kroki.

Çizim 1: 1 nolu alanın çizimi.

Resim 1: Kazı öncesi 1 nolu alandan görünüm.

Resim 2: Kazı çalışmaları sırasında 1 nolu alan.

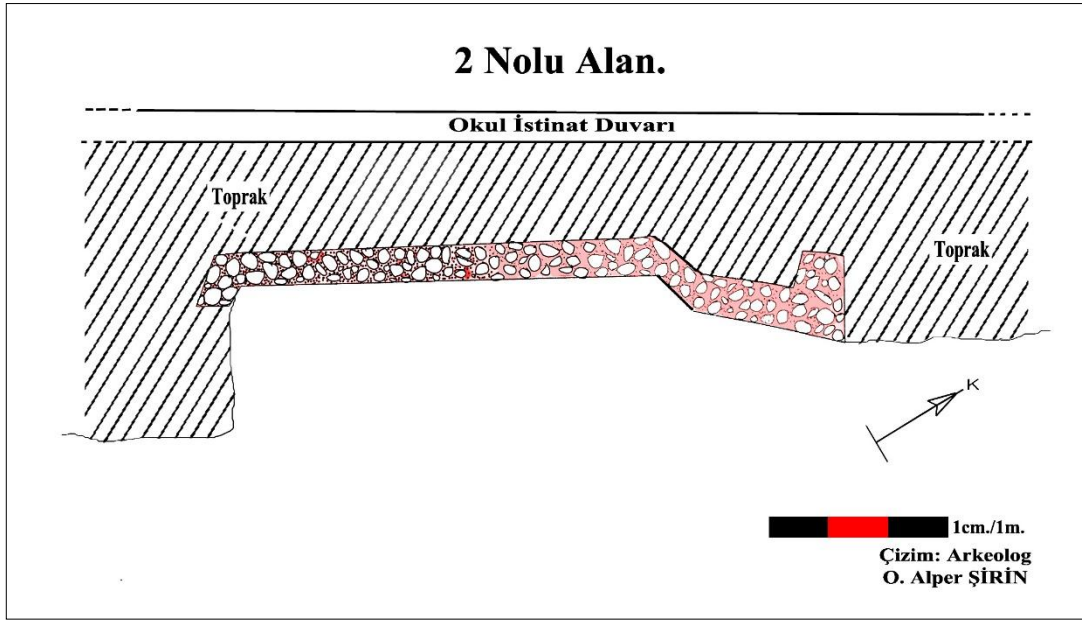
Resim 3: Kazı sonrası ortaya çıkan 1 nolu alandaki tabandan görünüm.

Resim 4: 1 nolu alandaki tabandan ayrıntılar.

Resim 5: 1 nolu alanda ortaya çıkan çeşitli buluntulara ait parçalar.

Çizim 2: 2 nolu alanın çizimi.

Resim 6: Kazı öncesi 2 nolu alandan görünüm.

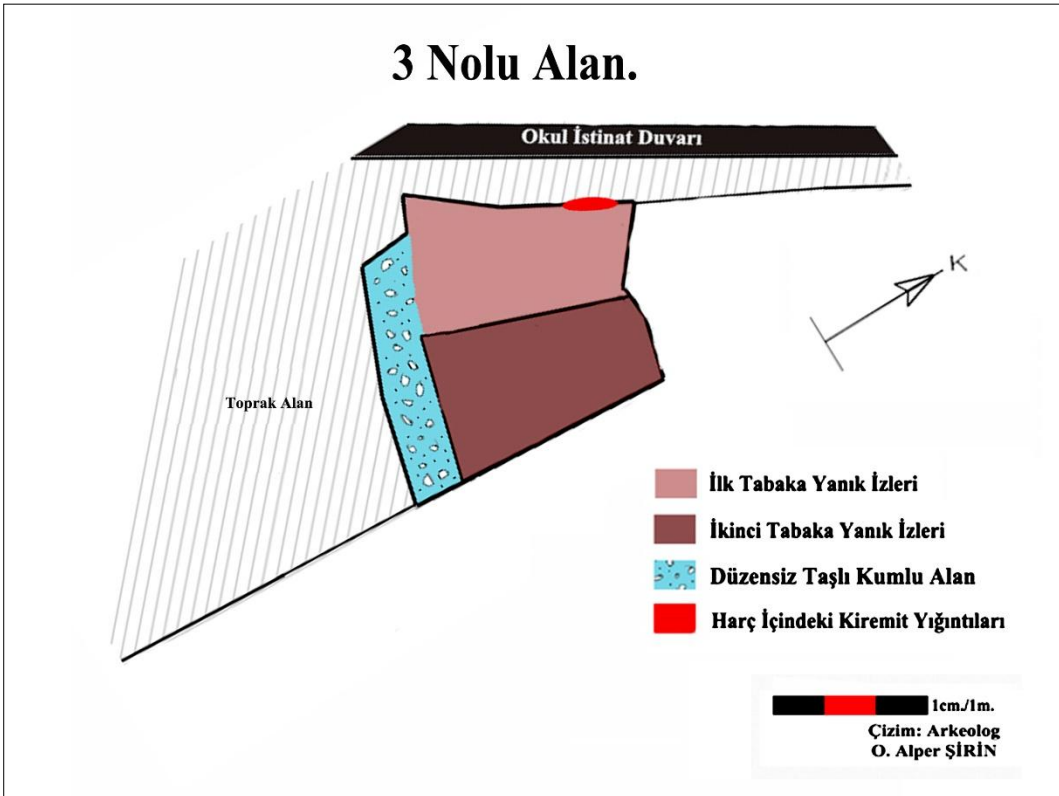
Resim 7: Kazı çalışmaları sırasında 2 nolu alan.

Resim 8: Kazı çalışmaları sonrası 2 nolu alan.

Resim 9: 2 nolu alanda ortaya çıkan çeşitli buluntulara ait parçalar.

Çizim 3: 3 nolu alanın çizimi.

Resim 10: Kazı öncesi 3 nolu alandan görünüm.

Resim 11: Kazı çalışmaları sırasında 3 nolu alandan görünüm.

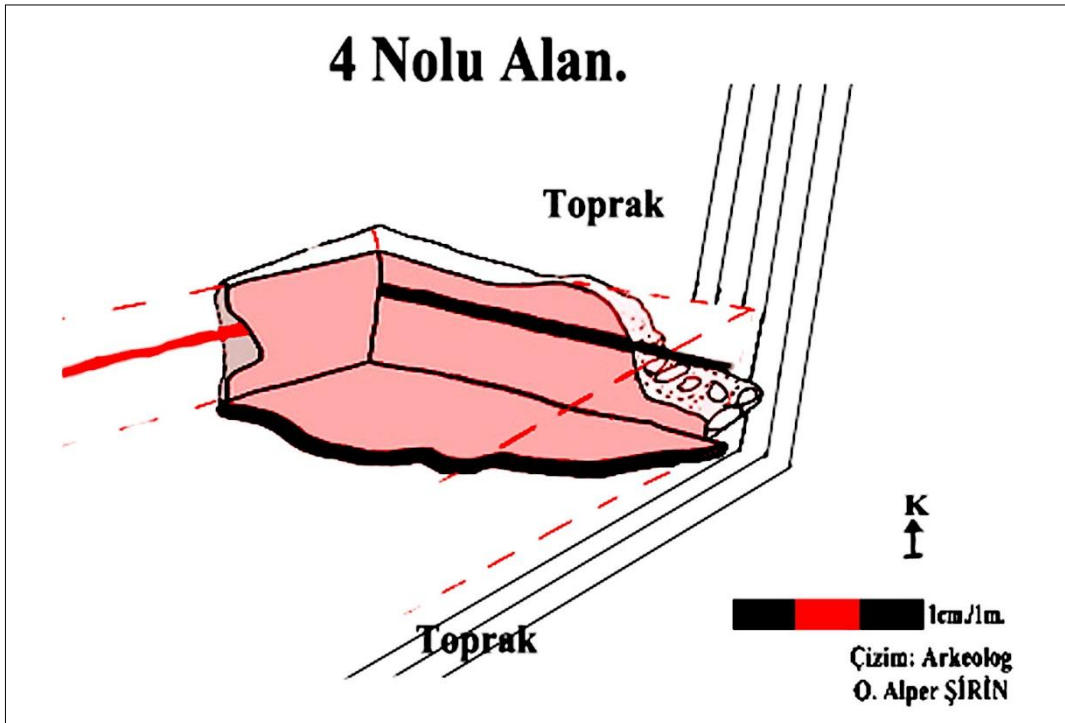
Resim 12: 3 nolu alandaki stroter ve kalypter yığıntıları.

Resim 13: Kazı çalışmaları sonrası 3 nolu alan.

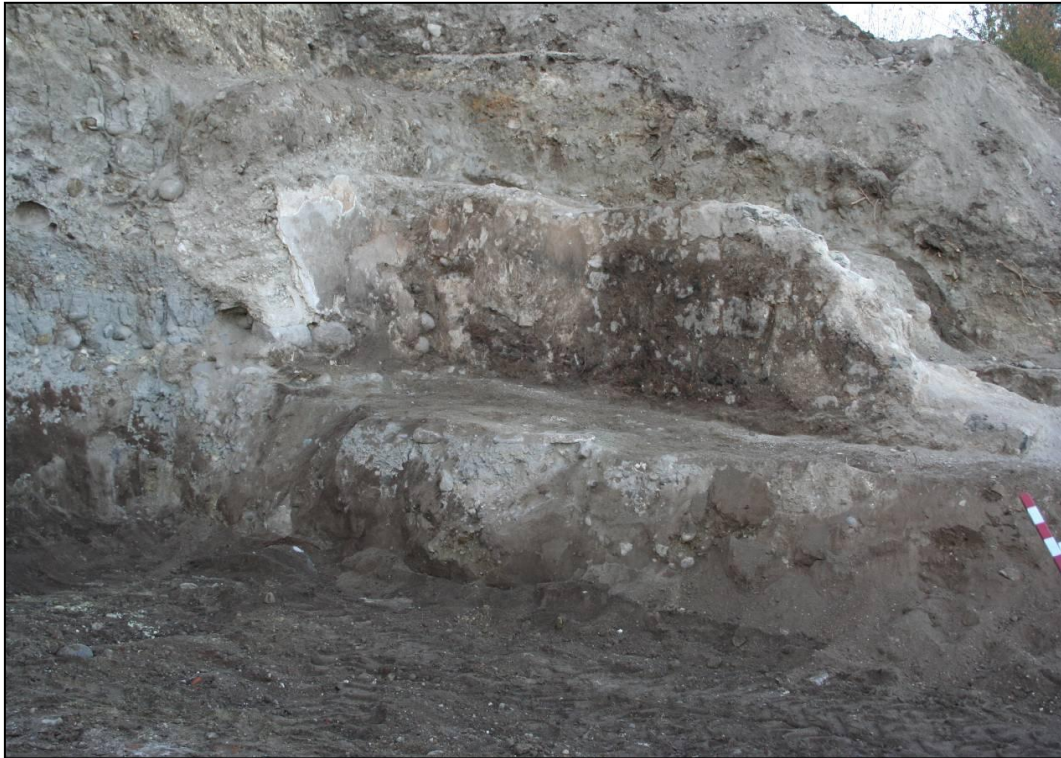
Resim 14: 3 nolu alanda ortaya çıkan çeşitli buluntu örnekleri ve bir kalypter.

Çizim 4: 4 nolu alanın çizimi.

Resim 15: Kazı çalışmaları sırasında 4 nolu alandan görünüm.

Resim 16: 4 nolu alandaki yığıntılar ve yangın izleri.

Resim 17: 4 nolu alandaki yığıntılar ve yangın izleri.

Resim 18: 4 nolu alanın sıvalarında yer alan kırmızı ve siyah boyalı şeritler.

Resim 19: Botros alanından görünüm.

Resim 20: 4 nolu alanda ortaya çıkan çeşitli buluntular.

Resim 21: 4 nolu alanda ortaya çıkan çeşitli buluntular.

Resim 22: 4 nolu alanda ortaya çıkan çeşitli buluntular.

Resim 23: Bronz Pyxis. M.S. 2. yüzyıl.

Resim 24: Mermer Pan büstü,
M.S. 2. yüzyıl.

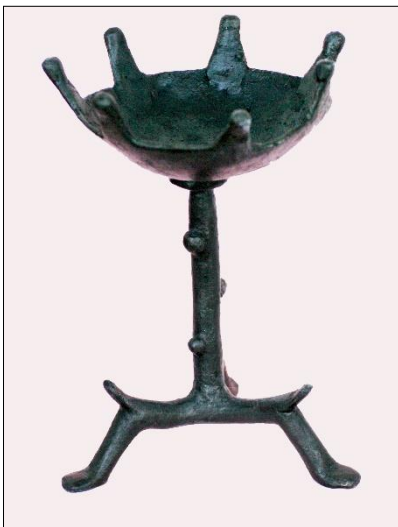
Resim 25: Mermer Mortarium, M.S. 2. yüzyıl.

Resim 26: Mermer Pistillum, M.S. 2. yüzyıl.

Resim 27: Bronz boğa başlı kandil,
M.S. 2. yüzyıl.

Resim 28: Bronz Kandelabrum,
M.S. 2. yüzyıl.

Resim 29: Mermer Dionysos Herm büstü,
M.S. 2. yüzyıl.

Resim 30: 4 nolu alanda ortaya çıkan M.S. 2. yüzyıla ait çeşitli buluntu örnekleri.

YAYIM KURALLARI

1. Amisos dergisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından, yılda iki kez yayımlanan ve tüm konferanslarda sunulan tebliğlerin metinlerini, bilimsel yenilik getiren, özgün makalelerini ve kitap eleştirilerini içeren İnternet üzerinden yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

2. Yayımlamak üzere dergiye verilen yazılar, yazarın tercihinine göre Türkçe, Almanca, İngilizce, Rusça olabilir. Daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması gereken makaleler; Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; sayfa sınırlaması yoktur. Bibliyografik referanslar metin içerisinde veya sayfa altında verilebilir. Dipnotlar 10 punto olarak verilmelidir. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise, bu fontlar makale ile birlikte gönderilmelidir.

3. Makalelere İngilizce ve Türkçe 200 kelimelik özet ve 5 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce olarak) eklenmelidir.

4. Makale içerisinde yer alacak fotoğraf, çizim ve haritaların 20'yi aşmamasına özen gösterilmelidir.

5. Fotoğraf ve çizimlerin açıklamaları, ayrıca alıntı olanların da kaynakları belirtilerek ayrı bir sayfada gönderilmelidir.

6. Dijital formatta gönderilecek görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır.

7. Makale, PC ya da Macintosh ortamlarında, Microsoft Word 2010 ve üzeri versiyonlarda hazırlanmış olmalı; PDF formatlı bir örneği ile birlikte derginin e-mail adresine ulaştırılmalıdır (amisos.dergi@gmail.com).

Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu	Dipnot boyutu	Paragraf aralığı	Paragraf girinti	Üst kenar boşluğu	Alt kenar boşluğu	Sağ kenar boşluğu	Sol kenar boşluğu	Satır aralığı
12 punto	10 punto	6 nk	1.25 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	1,5

8. Makale içerisindeki bibliyografik göndermeler makale sonunda ve aşağıda verilen örneklerdeki sitemde hazırlanmalıdır:

Alp, S. 1972 "Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan", VII. *Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 98-102.

Benedict, R. 1959 *Patterns of Culture*, Boston.

Dinçol, A. – B. Dinçol 1992 “Die Urartaeische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.

Robinson, M. 1995 “Frank Calvert and the Discovery of Troia”, *Studia Troica* 5: 323-341.

Yakar, J. 2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-

Yiğitpaşa, D. 2010 *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ. 6-4. YY) Seramiği*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliyografik referanslar metinde parantez içinde (Benedict 1959: 45-48) ya da dipnotta yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa olarak verilmelidir, Robinson 1995: 340.

10. Yılda Aralık ve Haziran olarak çıkan süreli yayınumıza verilecek makaleler, söz konusu dönem içerisinde önce editörlere teslim edilmelidir.

11. Dergiye gönderilen makale, yayıma uygunluk açısından incelendikten sonra (yayıma uygun görülmeyen makaleler sürece dahil edilmez) iki hakeme gönderilir. Hakemlerin değerlendirmeleri sonucunda iki yayımlanabilir raporu alan makale, dergi yönetimince uygun görülen bir sayıda yayımlanır. Hakem raporlarının birisinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına üçüncü hakemin raporuna göre karar verilir. (Dergiye gelen makalelerin yoğunluğu sebebiyle değerlendirme ve yayım süreçleri farklılık arz edebilmektedir.)

12. Makaleler, hakemlere doğrudan sistem üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda TDK yazım kılavuzu esas alınmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler kesinlikle değerlendirilmeye alınmayacaktır. **The International Amisos Journal / Uluslararası Amisos Dergisi**, gönderilen makaleleri

yayımlayıp yayımlamama, gerekli gördüğü durumlarda makaleler üzerinde düzeltmeler yapma hakkına sahiptir. Gönderilen yazıların yayımlanma hakkı dergi yönetimine aittir. Dergide yayımlanmış bir yazının hukukî sorumluluğu ise yazarına aittir ve dergiyi ilgilendirmez. Dergide yayımlanan yazılar, dergi yönetimin yazılı izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz ve başka bir yerde (matbu olarak veya internet ortamında) tekrar yayımlanamaz. Dergiye makale gönderen yazar, bu ilkeleri kabul etmiş sayılır.

MAKALELERİN GÖNDERİLMESİ

Yukarıdaki ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, MAKALE GÖNDER SİSTEMİ üzerinden gönderilmelidir. E-mail yoluyla gönderilen makaleler dikkate alınmamaktadır.

"MAKALE GÖNDER SİSTEMİ"nden makale göndermek için:

- * ULAKBİM/DergiPark'a üye olduktan sonra, kullanıcı adı (sisteme kaydedilen e-mail adresi) ve şifre ile sayfaya girilmelidir.
- * Açılan sayfada "makale gönder" bölümü açılarak ilgili boşluklar doldurulmalıdır.
- * Makale word dosyası halinde sisteme yüklenmelidir.

PUBLICATION INSTRUCTIONS

1. Amisos Journal is a journal containing two articles published twice a year, including texts of papers presented at all conferences, scientific articles, original articles and book critiques by the Department of Archeology of the University of Ondokuz Mayıs.
2. The manuscripts given for publishing can be in Turkish, German or English according to the author's preference. Articles should not have been published elsewhere; Times New Roman, single line spacing, 12 pt; there is no page limit. Bibliographic references can be given in the text or at the bottom of the page. Footnotes should be given in 10 points.
3. The articles should include a summary of 200 words in English and Turkish and 5 keywords (in Turkish and English).
4. Care must be taken not to exceed 20 photographs, drawings and maps to be included in the article.
5. Explanations of photographs and drawings should also be sent on a separate page, specifying the sources of the quotations.
6. Resolution of visual material to be sent in digital format should have at least 300 pixels / inch, a long edge at least 15 cm., a full-page photo or drawing, and a minimum of 22 cm.
7. The article should be prepared in Microsoft Word 2010 and above, in PC or Macintosh; It should be sent to the e-mail address of the magazine along with a sample of the PDF format (amisos.dergi@gmail.com).

The article page layout should be as follows:

Text size	Footnote size	Paragraph spacing	Paragraph indent	Top margin	Bottom margin	Right margin	Left margin	Line spacing
12 points	10 points	6 nk	1.25 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	1,5

8. Bibliographic referrals in the article should be prepared at the end of the article and in the following examples:

Alp, S. 1972 “Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan”, *VII. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 98-102.

Benedict, R. 1959 *Patterns of Culture*, Boston.

Dinçol, A. – B. Dinçol 1992 “Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.

Robinson, M. 1995 “Frank Calvert and the Discovery of Troia”, *Studia Troica* 5: 323-341.

Yakar, J. 2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-22.

Yiğitpaşa, D. 2010 *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ. 6-4. YY) Seramiği*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliographic references should be given in parentheses in the text (Benedict 1959: 45-48) or footnote author surname, publication date, and referenced page, Robinson 1995: 340.

10. Articles to be given periodicals published in December and June in the year must be submitted to the editors before the said period.

11. The submitted article has been sent for publication appropriateness (articles not found appropriate for publication are not included in the process) will be sent to two referees after reviewing. As a result of the evaluations of the referees, the article which received two publishable reports is published in a number deemed suitable for the management of the journal. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article will be sent a third referee. In this case, the publication of the article should be decided according to the third referee report. (Evaluation and publication processes may vary due to the intensity of the articles coming from the journal.)

12. The articles are directed to the referees directly through the system (without any changes to the file the author uploads). There should not be any descriptive information on the article in order to provide author-referee privacy.

Abbreviations to be used in the articles should be based on the TDK writing guide.

Articles that do not comply with these principles will not be taken into consideration. **The International Amisos Journal / International Amisos Journal** reserves the right to publish and not to publish the submitted articles, and to make corrections to the articles when it deems necessary. The right to publish of the manuscripts belongs to the journal management. The juridical responsibility of a published article in the journals belongs to the author and does not concern the journals. Articles published in the journal can not be reproduced in any way without the written consent of the journal management and can not be reproduced

elsewhere (in print or on the internet). The author who submits articles to the journal is considered to have accepted these principles.

SUBMITTED ARTICLES

Articles prepared in accordance with the above principles should be sent via the SUBMISSION SENDING SYSTEM. Articles submitted via e-mail are not considered. To submit an article from the " SUBMISSION SENDING SYSTEM":

* After subscribing to ULAKBİM/DergiPark, you should enter the page with username (e-mail address saved in system) and password.

* In the opening page, the "send article" section should be opened and the related spaces should be filled in.

* The article should be loaded into the system as a word file.

